

พระสุตตันตปิฎก

สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

เล่มที่ ๕ ภาคที่ ๑

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

มัคคสังยุต

อวิขวารวรรคที่ ๑

๑. อวิชาสูตร

ว่าด้วยอวิชา และวิชาเป็นหัวหน้าแห่งอกุศลและกุศล

[๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า

[๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อวิชาเป็นหัวหน้าในการยังอกุศลธรรมให้ถึงพร้อม เกิดร่วมกับความไม่ละอายบาป ความไม่สะดุ้งกลัวบาป ความเห็นผิด ย่อมเกิดมีแก่ผู้ไม่รู้แจ้ง ประกอบด้วยอวิชา ความดำริผิดย่อมเกิด

มีแก่ผู้มีความเห็นผิด เจรจาผิดย่อมเกิดมีแก่ผู้มีความดำริผิด การงานผิด
ย่อมเกิดมีแก่ผู้เจรจาผิด การเลี้ยวซิปผิดย่อมเกิดมีแก่ผู้ทำการงานผิด พยายาม
ผิดย่อมเกิดมีแก่ผู้เลี้ยวซิปผิด ระลึกลับผิดย่อมเกิดมีแก่ผู้พยายามผิด ตั้งใจผิด
ย่อมเกิดมีแก่ผู้ระลึกลับผิด.

[๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนวิชา เป็นหัวหน้าในการยังกุศล-
ธรรมให้ถึงพร้อม เกิดร่วมกับความละเอียดเบา ความสะดุ้งกลัวเบา ความ
เห็นชอบ ย่อมเกิดมีแก่ผู้รู้แจ้ง ประกอบด้วยวิชา ความดำริชอบย่อมเกิด
มีแก่ผู้มีความเห็นชอบ เจรจาชอบย่อมเกิดมีแก่ผู้มีความดำริชอบ การงาน
ชอบย่อมเกิดมีแก่ผู้เจรจาชอบ การเลี้ยวซิปชอบย่อมเกิดมีแก่ผู้ทำการงานชอบ
พยายามชอบย่อมเกิดมีแก่ผู้เลี้ยวซิปชอบ ระลึกลับชอบย่อมเกิดมีแก่ผู้พยายามชอบ
ตั้งใจชอบย่อมบังเกิดมีแก่ผู้มีระลึกลับชอบ.

จบอวิชาสูตรที่ ๑

อรรถกถามัคคสังยุต ในมหาวารวรรค

อวิชชาวรรคที่ ๑

อรรถกถาวิชาสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอวิชาสูตรที่ ๑ แห่งมหาวรรค.*

บทว่า ปุพฺพพฺกมา ได้แก่ เป็นหัวหน้าด้วยอาการ ๒ อย่าง คือ ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย ๑ ด้วยอำนาจอุปนิสสยปัจจัย ๑. บทว่า สฺมาปตฺติยา ความว่า เพื่อการเข้าถึง เพื่อการได้สภาพ เพื่อความเกิดขึ้น. บทว่า อนฺวทฺว อหิริกั อโนตฺตปฺปึ ความว่า ก้อหิริกะ ตั้งอยู่ด้วยอาการ แห่งความไม่ละอาย และอนอตฺตปปะ ตั้งอยู่ด้วยอาการแห่งความไม่กลัวนั้นใด อวิชชานี้นั้น ย่อมเกิดขึ้นร่วมกับอหิริกะและอนอตฺตปปะนั้น เว้นอหิริกะ และอนอตฺตปปะนั้นเสียหายเกิดขึ้นได้ไม่. บทว่า อวิชฺชาตฺตสฺส ความว่า มิจฺฉาทิฏฺฐิย่อมเกิดมีแก่ผู้เข้าถึง คือประกอบด้วยอวิชา. บทว่า มิจฺฉาทิฏฺฐิ ได้แก่ความไม่เห็นตามเป็นจริง คือความไม่เห็นกรรมเครื่องนำสัตว์ให้พ้นทุกข์. บทว่า ปิโหติ คือย่อมมี ได้แก่ย่อมเกิดขึ้น. แม้ในมิจฉาสังกัปปะเป็นต้น พึงทราบความเป็นมิจฉาด้วยสามารถความไม่จริง และไม่นำสัตว์ให้พ้นทุกข์นั้นแล. ชื่อว่า องค์แห่งความเป็นมิจฉาเหล่านี้ ย่อมมี เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอกุศล ธรรม ๘ ด้วยประการฉะนี้. ส่วนองค์แห่งมิจฉัตตะทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมไม่เกิดในขณะเดียวกัน ย่อมเกิดในขณะต่าง ๆ กัน. ถามว่า อย่างไร. ตอบว่า เมื่อใด จิตประกอบด้วยทิฏฐิ เมื่อยังกายวิญญูติให้ตั้งขึ้นย่อมเกิด เมื่อนั้น ก็ย่อมมีองค์ ๖ คือ มิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด) มิจฉาสังกัปปะ

* บาลีเป็น มหาวารวรรค

(ความดำริผิด) มิจฉาวายามะ (ความพยายามผิด) มิจฉาสติ (ความระลึกผิด) มิจฉาสมาธิ (ความตั้งใจผิด) มิจฉากัมมันตะ (การงานผิด). เมื่อใด จิต ไม่ประกอบด้วยทัญญู เมื่อนั้นมีองค์ ๕ เว้นมิจฉาทัญญู. เมื่อใดสององค์ เหล่านี้แล ย่อมยังจวิญญูติให้ตั้งขึ้น เมื่อนั้น ย่อมมีองค์ ๖ หรือองค์ ๕ ตั้งอยู่ในมิจฉาวาจา ในฐานะมิจฉากัมมันตะ ชื่อว่า อาชีวะนี้ เมื่อกำเริบ ย่อมกำเริบในกายทวารและวจิตวารในทวารใดทวารหนึ่งเท่านั้น หากำเริบใน มโนทวารไม่. เพราะฉะนั้น องค์ ๖ หรือองค์ ๕ เหล่านี้แล ย่อมมีด้วย อำนาจ มิจฉาชีวะว่า เมื่อใด จิตเหล่านี้แล ย่อมยังกายวิญญูติและวจิวิญญูติ ให้ตั้งขึ้น โดยมุ่งถึงอาชีวะ เมื่อนั้น กายกรรม จึงชื่อว่า มิจฉาชีวะ วจิกรรม ก็อย่างนั้น. ก็เมื่อใดจิตเหล่านี้แล ย่อมเกิดขึ้น เพราะไม่ยังวิญญูติให้ตั้งขึ้น เมื่อนั้นย่อมมีองค์ ๕ ด้วยสามารถแห่งมิจฉาทัญญู มิจฉาสังกัปปะ มิจฉา- วายามะ มิจฉาสติ และมิจฉาสมาธิ หรือองค์ ๔ ด้วยสามารถแห่งมิจฉา- สังกัปปะเป็นต้น ดังนั้น องค์ทั้งหลายเหล่านี้แล ย่อมไม่เกิดในขณะเดียวกัน ทั้งหมด ย่อมเกิดในขณะต่างๆ กันอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้แล.

ในสุกกปัฏฐก บทว่า วิชชา ได้แก่ ฐูความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน. แม้ในวิชชานี้ พึงทราบความที่วิชชาเป็นหัวหน้า โดยอาการ ๒ คือ ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย ๑ ด้วยอำนาจอุปนิสสยปัจจัย ๑. บทว่า **หิโรตตูป** ได้แก่ ความละเอียดเบา และความกลัวเบา. ในธรรม ๒ อย่างนั้น หิริ ตั้งอยู่ด้วยอาการแห่งความละเอียด โอตตูปะ ตั้งอยู่ด้วยอาการแห่งความกลัว. นี้เป็นความสังเขปในข้อนี้. ส่วนความพิสดาร ท่านกล่าวในวิสุทธิมรรคแล้ว แล. บทว่า **วิชชาตตสฺส** ได้แก่ สัมมาทัญญู ย่อมเกิดมีแก่ผู้เข้าถึงคือ ประกอบด้วยวิชชา. บทว่า **วิทฺตฺสน** ได้แก่ ผู้รู้แจ้งคือบัณฑิต. บทว่า **สมฺมาทัญฺจ** ได้แก่ความเห็นตามเป็นจริง คือความเห็นนำสัตว์ให้พ้นทุกข์.

แม้ในสัมமாகัมมันตะเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. องค์ ๘ เหล่านี้ย่อมมีเพื่อความเกิดแห่งกุศลธรรมด้วยประการฉะนี้. องค์แม่ ๘ เหล่านั้น ย่อมไม่เกิดพร้อมกันในขณะแห่งโลกิยมรรค แต่ย่อมเกิดพร้อมกันในขณะแห่งโลกุตระมรรค. ก็แสดงองค์ ๘ เหล่านี้ ย่อมมีในมรรคอันประกอบด้วยปฐมฌาน ส่วนในมรรคอันประกอบด้วยทุติยฌานเป็นต้น ย่อมมีองค์ ๘ เท่านั้น เว้นสัมมาสังกัปปะ.

ในองค์ ๘ เหล่านี้ ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เพราะในมหาสพยตนสูตร ในมัชฌิมนิกาย ท่านกล่าวว่า ความเห็นของผู้เป็นอย่างนั้น อันใด ความเห็นอันนั้น ย่อมเป็นสัมมาทัญญูของผู้นั้น ความดำริของผู้เป็นอย่างนั้น อันใด ความเห็นอันนั้น ย่อมเป็นสัมมาสังกัปปะของผู้นั้น ความพยายามของผู้เป็นอย่างนั้นอันใด ความเห็นอันนั้น ย่อมเป็นสัมมาวายามะของผู้นั้น ความระลึกของผู้เป็นอย่างนั้น อันใด ความเห็นอันนั้น ย่อมเป็นสัมมาสติของผู้นั้น. ความตั้งใจมั่นของผู้เป็นอย่างนั้นอันใด ความเห็นอันนั้น ย่อมเป็นสัมมาสมาธิของผู้นั้น. ก็แล ในเบื้องต้นกายกรรม วจีกรรม และอาชีวะของผู้นั้น ก็ย่อมบริสุทธิ์ด้วยดี ดังนี้. ฉะนั้น โลกุตระมรรค ก็ย่อมประกอบด้วยองค์ ๕ เท่านั้นดังนี้. ผู้ที่ฟังถูกเขาต่อว่า ในสูตรนั้นแล้ว เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่เห็นคำนี้ว่า อริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่แก่ภิกษุเช่นอย่างนี้ ดังนี้. ส่วนข้อที่ท่านกล่าวว่า ปุพฺพเพว โข ปนสฺส นั้น ท่านกล่าวแล้วเพื่อแสดงความบริสุทธิ์ จำเดิมแต่วันที่บวชแล้ว ในข้อนี้ท่านแสดงความหมายไว้ดังนี้ว่า ก็จำเดิมแต่วันที่บวชแล้ว กายกรรม เป็นต้นอันบริสุทธิ์ ย่อมบริสุทธิ์ ยิ่งนัก ในขณะแห่งโลกุตระมรรคดังนี้.

แม้คำใด อันท่านกล่าวในอภิธรรมว่า ก็ในสมัยนั้นแล มรรคย่อมประกอบด้วยองค์ ๕ คำนั้นท่านกล่าวเพื่อแสดงในระหว่างกิจอย่างหนึ่ง. ก็ในกาลใด บุคคลละการงานผิดแล้ว ย่อมยังการงานที่ชอบให้บริบูรณ์ในกาลนั้น.

มิจนวจา หรือมิจนาชีวะ ย่อมไม่มี สัมมากัมมันตะ ย่อมให้บริบูรณ์ในองค์ที่เป็นตัวการทั้งหลาย ๕ เหล่านี้คือ ทิณฺฐิ ๑ สังกัปปะ ๑ วายามะ ๑ สติ ๑ สมาธิ ๑. ก็สัมมากัมมันตะ ชื่อว่า ย่อมให้บริบูรณ์ได้ด้วยสามารถแห่งวิริติ แม้ในสัมมาวาจาและสัมมาอาชีวะ ก็มีนัยนี้แล. คำอันท่านกล่าวแล้วอย่างนี้ เพื่อแสดงในระหว่างกิจนี้. ส่วนในขณะแห่งโลกิยมรรค ย่อมมีองค์ ๕ แน่. แต่วิริติไม่แน่ เพราะฉะนั้น ท่านไม่กล่าวว่าจะองค์ ๖ แต่กล่าวว่า มีองค์ ๕ เท่านั้น ด้วยประการฉะนี้. ก็บัณฑิตพึงทราบว่โลกุตรมรรค ย่อมมีองค์ ๘ เพราะความสำเร็จแห่งสัมมากัมมันตะเป็นต้น เป็นองค์แห่งโลกุตรมรรค ในสูตรหลายสูตรมีมหาจัตตทาฬีสกสูตรเป็นต้น อย่างนี้ว่า ก็ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุมิจิตเป็นอริยะ หาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ การงด การเว้น การเว้นขาด จากกายทุจริต ๓ คือเจตนาเครื่องงดเว้นไม่กระทำ การไม่ทำอันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมากัมมันตะนี้ ย่อมเป็นโลกุตรมรรค เป็นอริยะหาอาสวะมิได้ ดังนี้. ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสมรรคมีองค์ ๘ นี้ เจือด้วยโลกิยะและโลกุตระ.

จบอรรถกถาอวิชาสูตรที่ ๑

๒. อุบัติตสูตร

ความเป็นผู้มีมิตรดี เป็นพรหมจรรย์

[๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิคมของชาวสักกะ ชื่อ สักกระ ในแคว้นสักกะของชาวสากะทั้งหลาย ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหชาติ มีเพื่อนดี นี้เป็นกึ่งหนึ่งแห่งพรหมจรรย์เทียวนะ พระเจ้าข้า.

[๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอานนท์ เธออย่าได้กล่าวอย่างนั้น เธออย่าได้กล่าวอย่างนั้น ก็ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหชาติ มีเพื่อนดี นี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นทีเดียว คุณก่อนอานนท์ อันภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหชาติ มีเพื่อนดี พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘.

[๖] คุณก่อนอานนท์ ก็ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหชาติ มีเพื่อนดี ย่อมเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า คุณก่อนอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ย่อมเจริญสัมมาสังกัปปะ... สัมมาวาจา... สัมมากัมมันตะ... สัมมาอาชีวะ... สัมมาวายามะ... สัมมาสติ... สัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนอานนท์ ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหชาติ

มีเพื่อนดี ย่อมเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำ得多มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

[๗] ดูก่อนอานนท ขี้ว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นทีเดียวนั้น พึงทราบโดยปริยายแม้นี้ ด้วยว่าเหล่าสัตว์ผู้มีชาติเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากชาติ ผู้มีชราเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากชรา ผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากมรณะ ผู้มีโสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส เป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากโสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส เพราะอาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร ดูก่อนอานนท ขี้ว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นทีเดียวนั้น พึงทราบโดยปริยายนี้แล.

จบอุปัฏฐกสูตรที่ ๒

อรรถกถาอุปัฏฐกสูตร

อุปัฏฐกสูตรที่ ๒ กล่าวไว้แล้วในโกศลสังยุตนั้นแล.

๓. สารีปุตตสูตร

ความเป็นผู้มีมิตรดี

[๘] สาวัดถีนิทาน. ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหชาติ มีเพื่อนดี นี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นเทียวนะ พระเจ้าข้า.

[๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ฤกละ ฤกละ สารีบุตร ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหชาติ มีเพื่อนดี นี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้น คู่ก่อนสารีบุตร ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหชาติ มีเพื่อนดี พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๐] คู่ก่อนสารีบุตร ก็ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหชาติ มีเพื่อนดี ย่อมเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า คู่ก่อนสารีบุตร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนสารีบุตร ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหชาติ มีเพื่อนดี ย่อมเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

[๑๑] คู่ก่อนสารีบุตร ข้อนั้น ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหชาติ มีเพื่อนดี นี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้น นั้นพึงทราบโดยปริยายแม้นี้ ด้วยว่าเหล่าสัตว์ผู้

มีชาติเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากชาติ ผู้มีชราเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากชรา ผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากมรณะ ผู้มีโสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากโสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เพราะอาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร คุณก่อนสารีบุตร ชื่อว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นนั้น พึงทราบโดยปริยายนี้แล.

จบสารีปุตตสูตรที่ ๓

อรรถกถาสารีปุตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสารีปุตตสูตรที่ ๓.

บทว่า สกลมมิตฺถิ ภนฺเต ความว่า พระอานนทเถระ ไม่รู้ว่า มรรคพรหมจรรย์แม้ทั้งสิ้นอันตนได้เพราะอาศัยกัลยาณมิตรดังนี้ เพราะยังไม่ถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ. ส่วนพระธรรมเสนาบดีได้รู้แล้ว เพราะดำรงอยู่ในที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกราบทูลอย่างนี้. เพราะเหตุนี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ประทานสาธุการแก่พระเถระนั้นว่า สาธุ สาธุ ดังนี้.

จบอรรถกถาสารีปุตตสูตรที่ ๓

๔. พราหมณสูตร

อริยมรรคเรียกชื่อได้ ๓ อย่าง

[๑๒] สāvāṭṭhīnāna. ครั้งนั้น เวลาเช้า ท่านพระอนนทันทู่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี ได้เห็นชาณุสโสนิพราหมณ์ ออกจากกรุงสาวัตถี ด้วยรถเทียมม้าขาวล้วน ได้ยินว่า ม้าที่เทียมเป็นม้าขาว เครื่องประดับขาว ตัวรถขาว ประทุนรถขาว เชือกขาว ค้ำมปลักขาว ร่มขาว ผ้าโพกขาว ฝ้านุ่งขาว รองเท้าขาว พัดวาลัชนีที่ค้ำมพัดก็ขาว ชนเห็นท่านผู้นี้แล้ว พุคอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ยานประเสริฐหนอ รูปของยานประเสริฐหนอ ดังนี้.

[๑๓] ครั้งนั้น ท่านพระอนนทที่เที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีแล้ว เวลาปัจฉิมภัต กลับจากบิณฑบาต เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส เวลาเช้าข้าพระองค์นั่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี ข้าพระองค์เห็นชาณุสโสนิพราหมณ์ออกจากกรุงสาวัตถี ด้วยรถม้าขาวล้วน ได้ยินว่า ม้าที่เทียมเป็นม้าขาว เครื่องประดับขาว ตัวรถขาว ประทุนรถขาว เชือกขาว ค้ำมปลักขาว ร่มขาว ผ้าโพกขาว ฝ้านุ่งขาว รองเท้าขาว พัดวาลัชนีที่ค้ำมพัดก็ขาว ชนเห็นท่านผู้นี้แล้วพุคอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ยานประเสริฐหนอ รูปของยานประเสริฐหนอ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์อาจทรงบัญญัติยานอันประเสริฐในธรรมวินัยนี้ได้ไหมหนอ.

[๑๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอนนท์ อาจบัญญัติได้
คำว่ายานอันประเสริฐ เป็นชื่อของอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ นี้เอง เรียก
กันว่า พรหมยานบ้าง ธรรมยานบ้าง รถพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยมบ้าง.

[๑๕] ดูก่อนอนนท์ สัมมาทิฐิที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มาก
แล้ว มีการกำจัดราคะเป็นที่สุด มีการกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีการกำจัดโมหะ
เป็นที่สุด.

[๑๖] ดูก่อนอนนท์ สัมมาสังกัปปะที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้
มากแล้ว มีการกำจัดราคะเป็นที่สุด. มีการกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีการกำจัด
โมหะเป็นที่สุด.

[๑๗] ดูก่อนอนนท์ สัมมาวาจาที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มาก
แล้ว มีการกำจัดราคะเป็นที่สุด มีการกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีการกำจัดโมหะ
เป็นที่สุด.

[๑๘] ดูก่อนอนนท์ สัมมากัมมันตะที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้
มากแล้ว มีการกำจัดราคะเป็นที่สุด มีการกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีการกำจัด
โมหะเป็นที่สุด.

[๑๙] ดูก่อนอนนท์ สัมมาอาชีพะที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มาก
แล้ว มีการกำจัดราคะเป็นที่สุด มีการกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีการกำจัดโมหะ
เป็นที่สุด.

[๒๐] ดูก่อนอนนท์ สัมมาวายามะที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้
มากแล้ว มีการกำจัดราคะเป็นที่สุด มีการกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีการกำจัด
โมหะเป็นที่สุด.

[๒๑] ดูก่อนอนนท์ สัมมาสติที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
มีการกำจัดราคะเป็นที่สุด มีการกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีการกำจัดโมหะเป็นที่สุด.

[๒๒] คุณก่อนอนนท์ สัมมาสมาธิที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว มีการกำจัดราคะเป็นที่สุด มีการกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีการกำจัดโมหะเป็นที่สุด.

[๒๓] คุณก่อนอนนท์ ชื่อว่า ยานอันประเสริฐ เป็นชื่อของอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ นี้เอง เรียกกันว่า พรหมยานบ้าง ธรรมยานบ้าง รถพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยมบ้าง นั้นพึงทราบโดยปริยายนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุดศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

[๒๔] อริยมรรคญาณนั้นมีธรรม คือ ศรัทธา

กับปัญญาเป็นเอก มีศรัทธาเป็นทูล มีhiri
เป็นงอน มีใจเป็นเชือกชัก มีสติเป็นสารถิ
ผู้ควบคุม รถนี้มีศีลเป็นเครื่องประดับ มี
ฉานเป็นเพลลา มีความเพียรเป็นล้อ มี
อุเบกขากับสมาธิเป็นทูล ความไม่ย่อได้
เป็นประทุน กุลบุตรใดมีความไม่พยายาท
ความไม่เบียดเบียน และวิเวกเป็นอาวุธ มี
ความอดทนเป็นเกราะหนัง กุลบุตรนั้น
ย่อมเป็นไปเพื่อความเกษมจากโยคะ พรหม
ยานอันยอดเยี่ยมนี้ เกิดแล้วในตนของ
บุคคลเหล่าใด บุคคลเหล่านั้นเป็นนัก-
ปราชญ์ ย่อมออกไปจากโลกโดยความแน
ใจว่า มีชัยชนะโดยแท้.

จบพราหมณสูตรที่ ๔

อรรถกถาพราหมณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในพราหมณสูตรที่ ๔.

บทว่า สพุพเสเตน วพวาภิรเถน ความว่า ด้วยรถเทียมด้วยม้า ๔ ตัวอันขาวล้วน. ได้ยินว่า รถมีล้อและซี่กงทั้งหมดได้หุ้มด้วยเงิน. ก็ชื่อว่า รถมี ๒ อย่าง คือ รถรบ ๑ รถเครื่องประดับ ๑ ในรถนั้น รถรบ มีลักษณะที่เหลี่ยมไม่ใหญ่นัก สามารถบรรทุกคนได้ ๒ คน หรือ ๓ คน รถเครื่องประดับเป็นรถใหญ่ คือ โดยยาวก็ยาว โดยกว้างก็กว้าง. คนถือร่ม ถือวาลวัชนี ถือพัดใบตาล ย่อมอยู่ในรถนั้น ดังนั้นคน ๘ คน หรือ ๑๐ คน สามารถเพื่อจะยืนก็ได้ นั่งก็ได้ นอนก็ได้ ตามสบายอย่างนี้นั้นแล แม้รถนี้ จัดเป็นรถเครื่องประดับ.

บทว่า เสตา สุทฺถิ อสุตา ความว่า ม้าขาวคือมีสีขาวตามปกติ. บทว่า เสตาลงุการา ความว่า เครื่องประดับของม้าเหล่านั้น ได้เป็นของ สำเร็จด้วยเงิน. บทว่า สโต รโธ ความว่า รถชื่อว่าขาว เพราะหุ้มด้วยเงิน และเพราะประดับด้วยงาในที่นั้น ๆ โดยนัยอันกล่าวแล้วแล. บทว่า เสตปริวาริ ความว่า รถเหล่านี้หุ้มด้วยหนังราชสีห์บ้าง หุ้มด้วยหนังเสือบ้าง หุ้มด้วยผ้ากำพลเหลืองบ้าง ฉันทิ รถนี้หาเป็นฉันทินั้นไม่. ส่วนรถนี้ ได้หุ้ม ด้วยผ้าอย่างดี. บทว่า เสตา รสุมิโย ความว่า เชือกอันหุ้มด้วยเงินและ แก้วประพาพ. บทว่า เสตา ปโตทลฐุริ ความว่า แม้ด้ามปลักก็หุ้ม ด้วยเงิน.

บทว่า เสติ ฉตุตฺติ ความว่า แม้ร่มอันเขาให้ยกขึ้นในท่ามกลางรถ ก็ขาว. บทว่า เสติ อุณฺหิสิ ความว่า ผ้าโพกทำด้วยเงินกว้าง ๗ นิ้วก็ขาว.

บพว่า เสทานิ วตุทานิ ความว่า ผ้าถุงขาว ก็มีสีดั่งก้อนฟองน้ำ. ในผ้าเหล่านั้น ผ้าถุงมีราคาห้าร้อย ผ้าห่มมีราคาพันหนึ่ง. บพว่าเสตา อุปาหนา ความว่า ธรรมเนียมว่า รองเท้าย่อมมีได้ สำหรับคนผู้เดินทาง หรือสำหรับคนผู้เข้าสู่สง. ส่วนรองเท้านี้ สำหรับขึ้นรถ. ด้วยเหตุนี้ ฟังทราบว่าเป็นชื่อว่า นั้นชื่อว่า เครื่องประดับเท้าของเขา ผสมเงิน อันสมควรแก่รองเท้านั้น ท่านกล่าวไว้ดังนี้. บพว่า เสตาย สุทฺถิ วาลวีชนียา ความว่า จามรและพัดवालวีชนี มีสีขาว มีด้ามทำด้วยแก้วผลึก. ก็เครื่องประดับเฉพาะเท่านั้นขาว ได้มีแล้วแก่พราหมณ์นั้นอย่างเดียวกับที่นั่นหาได้. แม้เครื่องประดับของพราหมณ์นั้นได้ทำด้วยเงินมีเป็นต้นอย่างนี้ว่า ก็พราหมณ์นั้น ลูบไล้ด้วยเครื่องลูบไล้ขาวประดับดอกไม้ขาว ที่นิ้วทั้ง ๑๐ สวมแหวน ที่หูทั้งสองใส่ต่างหูดังนี้. แม้พวกพราหมณ์ผู้เป็นบริวารของเขาได้มีประมาณหนึ่งหมื่น ผ้าเครื่องลูบไล้ดอกไม้และเครื่องประดับขาว ได้มีแล้วประมาณเท่านั้นเหมือนกัน. ส่วนข้อนั้นอันใดอันท่านกล่าวว่า สวาทุเลีย นิยุยานุตฺตํ ดังนี้ ความแจ่มแจ้งแห่งการออกไปในข้อนั้นดังต่อไปนี้.

ว่าโดยกิจ พราหมณ์นั้น ย่อมกระทำประทักษิณนคร ๖ เดือนครั้งหนึ่ง คนประกาศไปล่วงหน้าว่า เดี๋ยวนี้ไปพราหมณ์จักกระทำประทักษิณนคร โดยวันทั้งหลายประมาณเท่านี้ ชนเหล่าใดฟังการประกาศนั้นแล้ว กำลังออกไปจากนคร ชนเหล่านั้นจะยังไม่หนีไป. แม้ชนเหล่าใด หลีกไปแล้ว แม้ชนเหล่านั้นย่อมกลับ ด้วยคิดว่า พวกเราจักได้เห็นสิริสมบัติของท่านผู้มีบุญ. พราหมณ์ย่อมเที่ยวไปสู่นครตลอดวันใด ชาวเมืองทั้งหลาย กวาดถนนในนครในกาลนั้น แต่เช้าตรู่ เกลี่ยทรายลง โปรมด้วยดอกไม้ทั้งหลาย อันมีข้าวดอกเป็นที่ห้า ทั้งหมดนี้ ให้ช่วยกันยกดินกล้วยทั้งหลาย และชงทั้งหลายขึ้นแล้ว ย่อมทำนครทั้งสิ้นให้อบอวลด้วยกลิ่นธูป.

พราหมณ์สนามศิระะแต่เข้าตรู บริโภคอาหารเข้าแล้ว ก็แต่งตัว ด้วยเครื่องอาภรณ์มีฝ้านุ่งขาวเป็นต้น โดยนัยอันกล่าวแล้วแล ลงจากปราสาท ขึ้นรถ ลำดับนั้น พราหมณ์เหล่านั้น ก็ตกแต่งด้วยผ้าเครื่องลูบไล้และดอกไม้-ขาวทั้งหมด ถู้อมขาวแวดล้อมพราหมณ์นั้นอยู่. แต่นั้น ชนทั้งหลายย่อม โปยผลาผลแก่พวกเด็กหนุ่มก่อน เพื่อการประมุขของมหาชน ต่อแต่นั้น ย่อมโปยเงินมาสก ต่อแต่นั้น จึงโปยยกหาปณะทั้งหลาย. มหาชนย่อม ประมุขกัน การโหรีร้องและการโยนผ้าก็ย่อมเป็นไป ครั้งนั้น พราหมณ์ย่อม เทียวไปสู่นครเพื่อมหาสมบัติ เมื่อชนทั้งหลายผู้มีความต้องการด้วยมงคลและ ต้องการสวัสดิเป็นต้น กระทำมงคลและสวัสดิอยู่. มนุษย์ทั้งหลายผู้มีบุญขึ้น ไปบนปราสาทมีชั้นเดียวเป็นต้น เปิดช่องหน้าต่างเช่นกับปีกนกแก้ว แลคอยู่ แม้พราหมณ์ย่อมมุ่งตรงไปทางประตูทิศใต้ คล้ายจะครอบครองนครด้วยยศ และสิริสมบัติของตน ข้อนี้น่าหมายถึงข้อนั้นแล้ว จึงกล่าว.

บทว่า **ตเมนิ ชโน ทิสฺวา** ความว่า มหาชนเห็นรถนั้น. บทว่า **พฺรหฺมํ** ได้แก่ เป็นชื่อของผู้ประเสริฐ. บทว่า **พฺรหฺมํ วัต โภ ยานํ** ในข้อนี้มีอธิบายดังนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ยานเช่นยานอันประเสริฐหนอ. บทว่า **อิมสฺเสว โข เอตํ** ความว่า คุณก่อนานนทฺ์ ธรรมดาว่า มนุษย์ทั้งหลายให้ทรัพย์แก่ผู้กล่าวสรรเสริญแล้ว ย่อมให้จับร้องเพลงขับสรรเสริญ ทาริกาทั้งหลายของตนว่า เป็นผู้น่ารัก น่าดู มีทรัพย์มาก มีโภคะมากดังนี้ แต่ก็หาเป็นผู้น่ารัก หรือมีโภคะมาก ด้วยเพียงการกล่าวสรรเสริญนั้นไม่ มหาชนเห็นรถของพราหมณ์อย่างนี้แล้ว จึงกล่าวสรรเสริญอย่างนี้ว่า ท่าน ผู้เจริญทั้งหลาย ยานประเสริฐหนอ แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ยานนั้นจะชื่อว่า เป็นยานประเสริฐด้วยเพียงการกล่าวสรรเสริญก็หามิได้ ที่จริงยานนั้นจะชื่อว่า ลามกเลว. คุณก่อนานนทฺ์ แต่โดยปรมาตฺ์ ยานนั้นเป็นชื่อของอริยมรรคมี

องค์ ๘ นี้เท่านั้นแล. ก็อริยมรรคนี้ประเสริฐ เพราะปราศจากโทษทั้งปวง ด้วยว่า พระอริยะทั้งหลาย ย่อมไปสู่นิพพานด้วยอริยมรรคนี้ ดังนั้น จึงควรกล่าวว่า พรหมยานบ้าง ว่าธรรมยานบ้าง เพราะเป็นธรรมและเป็นยาน ว่ารอดพิชชสงครามอันยอดเยี่ยมบ้าง เพราะไม่มีสิ่งอันยิ่งกว่า และเพราะชนะสงครามคือกิเลสแล้ว.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงความที่อริยมรรคนั้นไม่มี โทษ และเป็นพิชชสงคราม จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า รากวินยปริโยธานา ดังนี้. ในบทนั้น **สัมมาทิฏฐิ** เมื่อกำจัดราคะย่อมให้หมด คือยอมถึงได้แก่ยอม สำเร็จเป็นที่สุด เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า มีการกำจัดราคะเป็นที่สุด. ในบท ทั้งปวงก็เช่นนี้แล.

บทว่า **ยสุต สหุชา จ ปญญา จ** ความว่า สำหรับยานคือ อริยมรรค มีธรรม ๒ เหล่านี้คือศรัทธา ด้วยสามารถแห่งสัทธานุสारी และปัญญา ด้วยสามารถแห่งมัชฌมานุสारी เป็นแอกมีศรัทธาเป็นทวน อธิบายว่า ประกอบในแอกมีตนเป็นท่ามกลางในอริยมรรคนั้น. บทว่า **หิริ อีสา** ความว่า หิริ อันเกิดขึ้นภายในพร้อมด้วยโศตตปปะอันเกิดขึ้นในภายนอกประกอบกับด้วยตน เป็นงอนของรถคือ มรรค. บทว่า **มโน โยตุต** ความว่า วิปัสสนาจิตและมรรคจิตเป็นเชือกชัก. เหมือนเชือกที่ทำด้วยปอเป็นต้นของรถ ย่อมกระทำโคทั้งหลายให้เนื่องเป็นอันเดียวกัน คือให้รวมกันได้ฉันท วิปัสสนาจิตอันเป็นโลกิยะของรถคือมรรคมี ๕๐ กว่า วิปัสสนาจิตอันเป็นโลกุตระ ย่อมทำกุศลธรรม ๖๐ กว่า ให้เนื่องกันคือให้รวมกันได้ฉันทนั้นเหมือนกันแล. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **มโน โยตุต** ดังนี้. บทว่า **สติ อารกขสารถิ** ความว่า สติสัมปยุตด้วยมรรค ชื่อว่า สารถิผู้ควบคุม. ผู้ใดยอมประกอบในการจัดทวน หยอดเพลลา ส่งรถไป ย่อมกระทำม้าเทียมรถ

ให้หมดพศ ผู้นั้นชื่อว่า สารถิผู้รักษาสามารถฉันทิ สถิของรถคือมรรค
ก็ฉันทินั้น. ท่านกล่าวว่ สถินี้มีการรักษาเป็นเหตุปรากฏและยอมพิจารณาคติ
แห่งธรรมทั้งหลายทั้งกุศลและอกุศล ดังนี้.

บทว่า **รโต** ได้แก่ รถคืออริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘. บทว่า
สีลปริกษาโร ความว่า รถมีจาคุปาริสุทธิศีลเป็นเครื่องประดับ. บทว่า
ฉานกุโฆ ความว่า มีเพลาทำด้วยฉาน ด้วยสามารถแห่งองค์ฉาน ๕
สัมปยุตด้วยวิปัสสนา. บทว่า **จกุกวีริโย** คือมีความเพียรเป็นลือ อธิบายว่า
ความเพียร ๒ กล่าวคือทางกายและทางจิต เป็นลือของความเพียร. บทว่า
อุปกุขา ชุรสมธา ความว่า สมธาของทูป ชื่อว่า ชุรสมธา อธิบายว่า
ความที่ส่วนของแอกแม่ทั้งสองสมมาเสมอ เพราะไม่มีอาการขึ้น ๆ ลง ๆ ฝ่าย
คัตถมัชฌัตตูปกขานี้ ย่อนำความที่จิตตูปบาทหคหุและฟุ้งซ่านไปเสียแล้ว
จึงดำรงจิตในท่ามกลางแห่งการประกอบความเพียร เพราะฉะนั้น พระองค์
จึงตรัสว่า เป็นชุรสมธาของรถคือมรรคนี้. บทว่า **อนิจฉา ปริวารณ**
ความว่า ความไม่ย่อภาคได้ กล่าวคืออโลหะของรถคืออริยมรรคแม่นี้ ชื่อว่า
เป็นประทุน เหมือนหนังราชสีห์เป็นคัน เป็นเครื่องหุ้มภายนอกรถฉนั้น.

บทว่า **อพฺยาปาโท** ได้แก่ เมตตาและส่วนเบื่องคันแห่งเมตตา.
บทว่า **อวิหีสา** ได้แก่ กรุณาและส่วนเบื่องคันแห่งกรุณา. บทว่า **วิเวโก**
ได้แก่ วิเวก ๑ อย่างมีกายวิเวกเป็นคัน. บทว่า **ยสุธ อาวูธ** ความว่า
อาวูธ ๕ อย่าง อย่างนี้ ย่อมมีแก่กุลบุตรผู้ดำรงอยู่ในรถคืออริยมรรค คนยืน
อยู่ในรถ ย่อมแทงสัตว์ทั้งหลายด้วยอาวูธ ๕ ใค้ฉันทิ แม่โยคาวจร ยืนอยู่
ในรถแห่งโลกิยมรรค และโลกุตรมรรคนี้ ย่อมแทงซึ่งโทสะด้วยเมตตา แทง
ความเบียดเบียนด้วยกรุณา แทงความคลุกกลีลฉณะด้วยกายวิเวก แทงคลุกกลี
กิเลสด้วยจิตวิเวก และแทงอกุศลทั้งปวงด้วยอุปริวิเวก ฉันทินั้น ด้วยเหตุฉนั้น

ท่านจึงกล่าวอาวฐ ๕ อย่างนั้น ย่อมเป็นของกุลบุตรนั้น. บทว่า **ตีติกา** ความว่า ความอดทนด้วยความอดกลั้นคำของคนพูดชั่วเลวทราม. บทว่า **จम्मสนุนาโ** ได้แก่ มีหนังเป็นเกราะ เหมือนคนรถสวมเกราะหนังยื่นอยู่ บนรถย่อมอดทนต่อลูกศรทั้งหลายอันมาแล้วและมาแล้ว ลูกศรทั้งหลายย่อมแทงบุคคลนั้นไม่ได้ ฉันทิ ภิษุผู้ประกอบด้วยอธิวาสนขันติ ย่อมอดทน ถ้อยคำอันมาแล้วและมาแล้วได้ ถ้อยคำเหล่านั้น ย่อมแทงภิษุผู้ประกอบด้วย อธิวาสนขันติไม่ได้ ฉันทัน. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่ ความอดทนเป็น เกราะหนัง. บทว่า **โยลกขเมมาย วุตตติ** ความว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเกษม จากโยคะ ๔ คือ เพื่อนิพพาน กุลบุตรผู้มุ่งนิพพานย่อมดำเนินไปอย่างเดียว อธิบายว่า ย่อมไม่หยุด ย่อมไม่ทำลาย ดังนี้.

บทว่า **เอตตตตนิ สมญุต** ความว่า ยานคือมรรคนั้น ย่อมชื่อว่า เกิดในตน เพราะความที่ตนอาศัยการทำเพียงบุรุษจึงได้. บทว่า **พุรัมหายัน อนุตุต** ได้แก่ ยานอันประเสริฐ ไม่มียานอื่นเหมือน. บทว่า **นियุนุติ ธีรา โลกมุหา** ความว่า ยานนั้น ย่อมมีแก่ชนเหล่าใด ชนเหล่านั้นเป็น นักปราชญ์ คือ คนพวกบัณฑิต ย่อมออก คือย่อมไปจากโลก. บทว่า **อญฺญตตุ** ได้แก่ โดยส่วนเดียว. บทว่า **ชย ชย** ความว่า ชัยชนะอยู่ ซึ่งข้าศึกทั้งหลายมีราคะเป็นต้น.

จบอรรถกถापราหมณสูตรที่ ๔

๕. กัมตถียสูตร

ประพตติพรหมจรรย์เพื่อกำหนดรู้ทุกข์

[๒๕] สาวัดถินิทาน. ครั้งนั้นแล ภิกษุมารูปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก ถามพวกข้าพระองค์อย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านอยู่ประพตติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดม เพื่อประโยชน์อะไร พวกข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้ว จึงพยากรณ์แก่พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย พวกเราอยู่ประพตติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อกำหนดรู้ทุกข์ พวกข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้วพยากรณ์อย่างนี้ ชื่อว่ากล่าวตามพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว ไม่กล่าวคู่เราด้วยคำไม่จริง พยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาตะที่ถูกไร ๆ จะไม่พึงถึงฐานะอันวิญญูชนพึงติเตียนได้ละหรือ.

[๒๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ช่างเถิด พวกเธอถูกถามอย่างนั้นแล้ว พยากรณ์อย่างนั้น ชื่อว่ากล่าวตามคำที่เรากล่าวไว้แล้ว ไม่กล่าวคู่เราด้วยคำไม่จริง พยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาตะที่ถูกไร ๆ จะไม่ถึงฐานะอันวิญญูชนพึงติเตียนได้ เพราะพวกเธออยู่ประพตติพรหมจรรย์ในเรา เพื่อกำหนดรู้ทุกข์.

[๒๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก พึงถามพวกเธออย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็หนทางมีอยู่หรือ ปฏิปทาเพื่อ

กำหนดรู้ทุกข์นั้นมิอยู่หรือ พวกเธอถูกถามอย่างนี้แล้ว ฟังพยากรณ์แก่พวก
อัญญเดียรธีย์ ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย หนทางมิอยู่
ปฏิบัติเพื่อกำหนดรู้ทุกข์นั้นมิอยู่.

[๒๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็หนทางเป็นไฉน ปฏิบัติเพื่อกำหนด
รู้ทุกข์เป็นไฉน อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ
สัมมาสมาธิ นี่เป็นหนทาง นี่เป็นปฏิบัติเพื่อกำหนดรู้ทุกข์นั้น คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย พวกเธอถูกถามอย่างนั้นแล้ว ฟังพยากรณ์แก่พวกอัญญเดียรธีย์-
ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้.

จบกัมัตถียสูตรที่ ๕

อรรถกถากัมัตถียสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในกัมัตถียสูตรที่ ๕.

เอว ศัพท์ในบทว่า อยเมว มีอรรถแน่นอน. ข่อมห้ามมรรคอื่น
ด้วย เอว ศัพท์นั้น. ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสทุกข์ในวิภูษะ
และมรรคเจือปนกัน.

จบอรรถกถากัมัตถียสูตรที่ ๕

๖. ปฐมภิกขุสูตร^๑

มรรค ๘ เรียกว่าพรหมจรรย์

[๒๕] สาวัดถินทาน. ครั้งนั้นแล ภิกขุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่าพรหมจรรย์ ๆ ดังนี้ ก็พรหมจรรย์เป็นไฉน ที่สุดแห่งพรหมจรรย์เป็นไฉน.

[๓๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ลูก่อนภิกษุ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นพรหมจรรย์ ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ นี้ เป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์.

จบปฐมภิกขุสูตรที่ ๖

๗. ทุตติยภิกขุสูตร

ความกัจจตราคะ เป็นชื่อนิพพานธาตุ

[๓๑] สาวัดถินทาน. ครั้งนั้นแล ภิกขุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า ความกัจจตราคะ ความกัจจโทสะ ความกัจจโมหะ ดังนี้ คำว่า ๑. สูตรที่ ๖ ไม่มีอรรถกถาแก้

ความกำจัดราคะ ความกำจัดโทสะ ความกำจัดโมหะ นี่เป็นชื่อแห่งอะไร
หนอ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนภิกษุ คำว่า ความกำจัดราคะ
ความกำจัดโทสะ ความกำจัดโมหะ นี่เป็นชื่อแห่งนิพพานธาตุ เพราะเหตุ
นั้น จึงเรียกว่าธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ.

ความสิ้นราคะ ชื่อว่าอมตะ

[๗๒] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุนั้นได้ทูลถาม
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า อมตะ ๆ ดังนี้ อมตะ
เป็นไฉน ทางที่จะให้ถึงอมตะเป็นไฉน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ
ความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่าอมตะ อริยมรรคอันประกอบด้วย องค์ ๘ คือ สัมมา-
ทิฎฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเรียกว่าทางที่จะให้ถึงอมตะ.

จบทุตติยภิกขุสูตรที่ ๗

อรรถกถาทุตติยภิกขุสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทุตติยภิกขุสูตรที่ ๗.

บทว่า นิพพานธาตุยา โข เอตํ ภิกฺขเว อธิวจนํ ความว่า นั้น
เป็นชื่อแห่งนิพพานธาตุอันปัจฉัยปรุงแต่งไม่ได้ เป็นอมตะ. บทว่า อาสวานํ
ขโย เตน วุจฺจติ ท่านแสดงว่า อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า ธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ
เพราะความกำจัดราคะเป็นต้นนั้นเสียได้. พระอรหัต ชื่อว่า ความสิ้นอาสวะ.
บทว่า รากวินโย เป็นอาทินัน เป็นชื่อแม่ของพระอรหัตเท่านั้น. บทว่า

เอตทโวจ ความว่า เพราะภิกษุนั้นเป็นผู้ฉลาดในอนุสนธิ เมื่อทูลถามจึงได้กราบทูลอย่างนี้ว่า พระศาสดาเมื่อตรัสว่า ธาตุ ก็ตรัสนิพพานแก่เราแล้ว ส่วนทางแห่งนิพพานนั้นพระองค์ยังไม่ตรัส เราจักทูลให้พระองค์ตรัสทางแห่งนิพพานนั้น จึงทูลถามดังนี้.

จบอรรถกถาทุติยภิกขุสูตรที่ ๗

๘. วิภังคสูตร

อริยมรรค ๘

[๑๓] สาวตถีนิทาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง จักจำแนกอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังอริยมรรคนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุพวกนั้นทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ.

[๑๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาทิฏฐิเป็นไฉน ความรู้ในทุกข์ ในทุกขสมุทัย ในทุกขนิโรธ ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ.

[๑๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาสังกัปปะเป็นไฉน ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในอันไม่พยายาบท ความดำริในอันไม่เบียดเบียน นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ.

[๑๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาวาจาเป็นไฉน เจตนาเครื่องงา. เว้น จากพูดเท็จ พูดต่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ นี้เรียกว่า สัมมาวาจา.

[๓๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมากัมมันตะเป็นไฉน เจตนาเครื่องงดเว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน จากอพรหมจรรย์ นี้เรียกว่า สัมมากัมมันตะ.

[๓๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาอาชีพะเป็นไฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ละการเลี้ยงชีพที่ผิดเสีย สำเร็จชีวิตอยู่ด้วยการเลี้ยงชีพที่ชอบ นี้เรียกว่าสัมมาอาชีพะ.

[๓๙] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาวายามะเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ยังฉันทะให้เกิด พยายาม прารภความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อมิให้อกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดบังเกิดขึ้น เพื่อละอกุศลธรรมอันลามกที่บังเกิดขึ้นแล้ว เพื่อให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดบังเกิดขึ้น พยายาม прารภความเพียร ประคองจิตไว้ เพื่อความตั้งมั่น ไม่พ่นเพื่อน เพิ่มพูน ไพบูลย์ เจริญบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่บังเกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ.

[๔๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาสติเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย นี้เรียกว่า สัมมาสติ.

[๔๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาสมาธิเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตกวิจารณ์ มีปีติ และสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ เธอบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน

เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติ และสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เธอมีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป บรรลุตถิยฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เธอบรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุข ละทุกข์ และดับโสมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ.

จบวิภังคสูตรที่ ๘

อรรถกถาวิภังคสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในวิภังคสูตรที่ ๘.

บทว่า กตมา จ ภิกขเว สัมมาทิฏฐิ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจำแนกมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ โดยปริยายนั้นแล้ว ทรงเริ่มเทศานี้ เหมือนทรงประสงคฺจะจำแนกโดยปริยายอื่นอีก.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ทุกฺเข ญาณํ ความว่า ญาณอื่นเกิดขึ้นด้วยอาการ ๔ ด้วยสามารถการฟัง ๑ การพิจารณารอบคอบ ๑ การแทงตลอด ๑ การพิจารณา ๑. แม้ในสมุทัยก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ส่วนในสองบทที่เหลือ (นิโรธและมรรค) ญาณ ๑ อย่างเท่านั้น ย่อมควรเพราะการพิจารณาไม่มีกัมมัญฐานในสัจจะ ๔ นี้ พระองค์ทรงแสดงแล้วด้วยบทว่า ทุกฺเข ญาณํ เป็นต้นด้วยอาการอย่างนี้.

ในบทเหล่านั้น สัจจะ ๒ ข้างต้น เป็นวิภูฏะ ๒ ข้างปลายเป็นวิภูฏะ ในวิภูฏะและวิภูฏะเหล่านั้น ความยึดมั่นในกัมมัญฐานของภิกษุมีใน

วิภูฏะ ในวิวิภูฏะความยึดมั่นไม่มี. ก็โยคาวจรเมื่อเรียนซึ่งสังขะ ๒ ข้างต้น
ในสำนักของอาจารย์ ท่องด้วยวาจาบ่อย ๆ โดยสังเขปอย่างนี้ **ปลุกกุขุชรา
ทุกข์ ตณฺหาสมุทโย** และโดยพิศดารมีนัยเป็นอาทิว่า **กตเม ปลุกกุขุชรา
รูปกุขุชโร** แล้วจึงทำกรรม. ส่วนในสังขะ ๒ นอกนี้ เธอย่อมทำกรรม
ด้วยการฟังอย่างนี้ว่า นิโรธสังขะ นำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ มรรคสังขะ
นำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ เธอเมื่อทำอย่างนี้ ย่อมแทงตลอดซึ่งสังขะ ๔
ด้วยปฏิเวธอย่างหนึ่ง ย่อมตรัสรู้ด้วยการตรัสรู้อย่างหนึ่ง ย่อมแทงตลอด
ทุกข์ได้ด้วยการกำหนดรู้ ซึ่งสมุทัยได้ด้วยการละ ซึ่งนิโรธได้ด้วยการทำให้
แจ้ง ย่อมแทงตลอดมรรคได้ด้วยการเจริญ. ย่อมตรัสรู้ทุกข์ได้ ด้วยการ
กำหนดรู้ ฯลฯ ย่อมตรัสรู้มรรคได้ด้วยการเจริญ.

การเรียน การไต่ถาม การฟัง การทรงไว้ การพิจารณาและ
การแทงตลอด ย่อมมีในสังขะ ๒ (ทุกข์ สมุทัย) ในส่วนเบื้องต้นแห่ง
สังขะ ๔ ด้วยประการอย่างนี้. การฟังและการแทงตลอดเท่านั้น ย่อมมีใน
สังขะ ๒ (นิโรธ มรรค) ในกาลต่อมา ว่าโดยกิจ ปฏิเวธธรรมย่อมมี
ในสังขะ ๓ (ทุกข์ สมุทัย มรรค). ในนิโรธ มีปฏิเวธเป็นอารมณ์. ส่วน
ปฏิเวธ ย่อมมีแก่สังขะ ๔ ด้วยการพิจารณา. แต่การกำหนดในเบื้องต้น
ย่อมไม่มี. ความห่วงใย การรวบรวม การทำให้ไว้ในใจ และการพิจารณา
ย่อมไม่มีแก่ภิกษุนี้ผู้กำหนดอยู่ในเบื้องต้นว่า เราข่อมกำหนดรู้ทุกข์ ย่อมละ
สมุทัย ย่อมทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ เราข่อมยังมรรคให้เกิด. ความห่วงใยเป็นต้น
ย่อมมีจำเดิมแต่การกำหนด. แต่ในกาลต่อมา ทุกข์ ย่อมเป็นอันธอกำหนด
รู้แล้วแล ฯลฯ มรรค ย่อมเป็นอันธอทำให้เกิดแล้ว.

ในสังขะ ๔ เหล่านั้น สังขะ ๒ ชื่อว่า เป็นธรรมลุ่มลึก เพราะ
เห็นได้ยาก. สังขะ ๒ ชื่อว่า เห็นได้ยาก เพราะเป็นธรรมลุ่มลึก. จริงอยู่

ทุกขสังขะ ก็ปรากฏได้ เพราะความเกิดขึ้น ย่อมถึงแม้ซึ่งอันตนพึงกล่าววาทุทุกข์หนอ ในการกระทบด้วยตอและหนามเป็นต้น. แม้สมุทัยก็ปรากฏได้ เพราะความเกิดขึ้น ด้วยสามารถมีความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะเกี่ยวกินและจะบริโภคนั้นเป็นต้น. แต่ว่า โดยการแทงตลอดถึงลักษณะ ทุกข์และสมุทัยสังขะทั้งสอง ก็เป็นธรรมลุ่มลึก. สังขะเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นธรรมอันลุ่มลึก. เพราะเห็นได้ยาก ด้วยประการดังนี้. ความพยายามเพื่อต้องการเห็นสังขะทั้งสองนอกนี้ (นิโรธ มรรค) ย่อมเป็นเหมือนการเหยียดมือไปเพื่อจับภวัคคพรหม เหมือนการเหยียดเท้าไปเพื่อถูกค้องอเวจี และเหมือนการยังปลายแห่งขนหางสัตว์ซึ่งแยกแล้วโดย ๗ ส่วน ให้ตกสู่ปลาย. สังขะเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นธรรมลุ่มลึก เพราะเห็นได้ยากด้วยประการดังนี้. บทเป็นอาทิว่า **ทุกฺขเณ ญาณํ** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วด้วยสามารถการเรียนเป็นต้น ในสังขะ ๔ ชื่อว่าเป็นธรรมลุ่มลึก เพราะเห็นได้ยาก และชื่อว่า เป็นธรรมเห็นได้ยาก เพราะเป็นธรรมลุ่มลึก ด้วยประการดังนี้. ส่วนญาณนั้น ย่อมมีอย่างนี้แล ในลักษณะแห่งปฏิเวธ.

พึงทราบในบท **เนกขัมมสังกัปปะ** เป็นอาทิ ความดำริในการออกจากกามว่า เกิดขึ้นแล้วโดยภาวะที่ออกไปจากกาม เพราะอรรถว่าเป็นข้าศึกต่อกามบ้าง เกิดขึ้นแล้วแก่ผู้พิจารณากามอยู่ดังนี้บ้างว่า เมื่อทำการกำจัดกามให้กามสงบก็เกิดขึ้นดังนี้บ้าง ว่าเมื่อสังขจากามก็เกิดขึ้นดังนี้บ้าง. แม้ในสองบทที่เหลือ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ส่วนธรรมมีเนกขัมมสังกัปปะเป็นต้นเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ชื่อว่าต่างกันในส่วนเบื้องต้น เพราะความหมายในการงดเว้นจากกาม จากพยาบาท และจากวิหิงสามีสภาวะต่างกัน.

ส่วนในขณะแห่งมรรค ความดำริในกุศลอย่างเดียวนั้น ย่อมเกิดขึ้น ยังองค์แห่งมรรคให้บริบูรณ์อยู่ ด้วยสามารถให้สำเร็จความไม่เกิดขึ้น

เพราะขาดกัปปทแห่งความดำริในอกุศลอันเกิดขึ้นในฐานะทั้ง ๓ เหล่านี้
นี้ชื่อว่า สัมมาสังกัปปะ.

ธรรมแม้มีเจตนาเครื่องงดเว้นจากพุดเท็จเป็นต้น ชื่อว่า ต่างกันใน
ส่วนเบื้องต้น เพราะความหมายในการงดเว้นจากพุดเท็จเป็นต้น มีภาวะต่างกัน.
ส่วนในขณะแห่งมรรค เจตนาเครื่องงดเว้นเป็นกุศลอย่างเดียวเท่านั้น ย่อม
เกิดขึ้น ยังองค์มรรคให้บริบูรณ์อยู่ด้วยสามารถให้สำเร็จความไม่เกิดขึ้น
เพราะขาดกัปปทเจตนาเครื่องทูล อันเป็นอกุศล ซึ่งเกิดขึ้นในฐานะทั้ง ๔
เหล่านี้ นี้ชื่อว่า สัมมาวาจา.

ธรรมแม้มีเจตนาเครื่องงดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น ชื่อว่า ต่างกัน
ในส่วนเบื้องต้น เพราะความหมายในการงดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้นมีภาวะ
ต่างกัน. ส่วนในขณะแห่งมรรค เจตนาเครื่องงดเว้นอันเป็นกุศลอย่างเดียว
ย่อมเกิดขึ้น ยังองค์แห่งมรรคให้บริบูรณ์อยู่ ด้วยสามารถให้สำเร็จความไม่
เกิดขึ้น เพราะขาดกัปปทโดยไม่ทำเจตนาเครื่องทูลอันเป็นอกุศลซึ่งเกิดขึ้น
ในฐานะทั้ง ๓ เหล่านี้ นี้ชื่อว่า สัมมากัมมันตะ.

บทว่า มิจฺฉาอาชีวี ได้แก่ ทุจริตทางกายและทางวาจา อันตน
ให้เป็นไปแล้ว เพื่อต้องการของควรเคี้ยวและของควรบริโภคนั้น. บทว่า
ปฬาย คือ เว้น. บทว่า สมฺมาอาชีเวน ได้แก่ ด้วยการเลี้ยงชีพอัน
พระพุทธเจ้าสรรเสริญแล้ว. บทว่า ชีวิตํ กปฺเปติ ความว่า ย่อมยังความ
เป็นไปแห่งชีวิตให้เป็นไป แม้สัมมาอาชีวะ ชื่อว่า ต่างกันในเบื้องต้น เพราะ
ความหมายในการงดเว้นจากการหลอกลวงเป็นต้นมีภาวะต่างกัน. ส่วนในขณะ
แห่งมรรค เจตนาเครื่องงดเว้นเป็นกุศลอย่างเดียวเท่านั้น ย่อมเกิดขึ้น
ยังองค์แห่งมรรคให้บริบูรณ์อยู่ด้วยสามารถให้สำเร็จความไม่เกิดขึ้น เพราะ

ขาดกับบทเจตนาเครื่องทูลอันเป็นมิจจาชีพ ซึ่งเกิดขึ้นในฐานะทั้ง ๓ เหล่านี้แล นี้ชื่อว่า สัมมาอาชีพะ.

บทว่า **อนุปฺปนฺนํ** ความว่า เห็นอารมณ์ทั้งหลายเห็นปานนั้น ในเรือนแห่งหนึ่ง ย่อมยังฉันทะให้เกิด เพื่อความไม่เกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรม อันเป็นบาปซึ่งยังไม่เกิดขึ้นแก่ตน หรือว่าเห็นอารมณ์ทั้งหลายที่กำลังเกิดขึ้นแก่ผู้อื่น ย่อมยังฉันทะให้เกิด เพื่อความไม่เกิดขึ้น แห่งอกุศลธรรมอันเป็นบาป ซึ่งยังไม่เกิดขึ้น อย่างนี้ว่า โอหนอ ธรรมอันเป็นบาปเห็นปานนี้ ไม่พึงเกิดขึ้นแก่เรา ดังนี้. บทว่า **ฉนฺทํ** ความว่า ย่อมยังวิริยฉันทะ เป็นเหตุให้สำเร็จแห่งการปฏิบัติมิให้อกุศลธรรมเหล่านั้นเกิดขึ้น ให้เกิดขึ้น. บทว่า **วายมตี** ได้แก่ ย่อมทำความพยายาม. บทว่า **วิริยํ อารภตี** ได้แก่ ย่อมยังความเพียรให้เป็นไป. บทว่า **จิตฺตํ ปฺกฺกณฺหาตี** ความว่า ย่อมทำจิตอันความเพียรประคองไว้แล้ว. บทว่า **ปทฺหตี** ความว่า ย่อมยังความเพียรให้เป็นไปว่า หนั่ง เอ็น และกระคะจงเหือดแห้งไปก็ตามเถิด. บทว่า **อนุปฺปนฺนํ** ความว่า เคยเกิดขึ้นแล้วแก่ตน ด้วยสามารถความฟุ้งซ่าน ย่อมยังฉันทะให้เกิด เพื่อละอกุศลธรรมเหล่านั้น ด้วยคิดว่า บัดนี้ เราจักไม่ให้อกุศลธรรมทั้งหลายเช่นนั้นเกิดขึ้น.

บทว่า **อนุปฺปนฺนํ** **กุสฺตานํ** ความว่า กุศลธรรมมีปฐมฉาน เป็นต้น ที่ยังไม่ได้. บทว่า **อนุปฺปนฺนํ** ได้แก่ กุศลธรรมเหล่านั้นนั้นแล ที่ตนได้แล้ว. บทว่า **จิตฺติยา** ความว่า เพื่อความตั้งมั่นด้วยสามารถความเกิดขึ้นติดกันบ่อย ๆ. บทว่า **อสมฺโมสาย** ได้แก่ เพื่อความไม่สูญหาย. บทว่า **ภิชฺชํ ภาวาย** ได้แก่ เพื่อสูงขึ้นไป. บทว่า **เวปฺปฺลฺลย** ได้แก่ เพื่อความไพบูลย์. บทว่า **ปาริปุริยา** ได้แก่ เพื่อให้ภาวนาบริบูรณ์. สัมมาวายามะ แม่นี้ชื่อว่า ต่างกันในส่วนเบื้องต้น เพราะอกุศลธรรมที่ยัง

ไม่เกิด กิเลสให้เกิดขึ้น มีภาวะต่างกัน. ส่วนในขณะแห่งมรรคความเพียร เป็นกุศลอย่างเดียวกันนั้น ย่อมเกิดขึ้น ยังองค์มรรคให้บริบูรณ์อยู่ ด้วยสามารถให้สำเร็จกิจ ในฐานะ ๔ เหล่านี้แล นี้ชื่อว่า สัมมาวายามะ.

แม้สัมมาสติ ชื่อว่า ต่างกันในส่วนเบื้องต้น เพราะความต่างกัน แห่งจิตกำหนดกายเป็นต้น. ส่วนในขณะแห่งมรรค สติอย่างเดียวกัน ย่อมเกิดขึ้น ยังองค์แห่งมรรคให้บริบูรณ์อยู่ ด้วยสามารถให้สำเร็จกิจ ในฐานะ ๔ เหล่านี้ นี้ชื่อว่า สัมมาสติ.

พึงทราบในฉานเป็นต้น ในส่วนเบื้องต้น สัมมาสมาธิ ต่างกัน ด้วยสามารถสมาบัติ ในขณะแห่งมรรค ด้วยสามารถมรรคที่ต่างกัน. จริงอยู่ ปฐมมรรคของฉานอย่างหนึ่ง ย่อมมีปฐมฉาน แม้ทุติยมรรคเป็นต้น มี ปฐมฉาน หรือมีฉานอย่างใด อย่างหนึ่ง ในทุติยฉานเป็นต้น ปฐมมรรค ของฉานอย่างหนึ่ง ย่อมมีฉานอย่างใด อย่างหนึ่ง แห่งทุติยฉานเป็นต้น. แม้ทุติยมรรคเป็นต้น มีฉานอย่างใด อย่างหนึ่ง แห่งทุติยฉานเป็นต้น หรือมีปฐมฉาน. มรรคแม้ ๔ จะเหมือนกัน ไม่เหมือนกันหรือเหมือนกัน บางอย่าง ย่อมมีด้วยสามารถแห่งฉาน อย่างนี้แล.

ส่วนความต่างกันแห่งมรรคนี้ ย่อมมีด้วยการกำหนดฉานที่เป็นบาท. จริงอยู่ มรรคที่เกิดขึ้นแก่ผู้ได้ปฐมฉาน ออกจากปฐมฉานแล้วเห็นแจ้งอยู่ ย่อมมีปฐมฉานด้วยการกำหนดฉานที่เป็นบาท. ส่วนในฉานนี้ ย่อมมีองค์แห่ง มรรคโพชฌงค์และฉานบริบูรณ์แล้วแล. มรรคที่เกิดขึ้นแก่ผู้ออกจากทุติยฉาน แล้วเห็นแจ้งอยู่ ย่อมมีทุติยฉาน. ส่วนในฉานนี้ องค์มรรคมี ๗ มรรคที่เกิดขึ้นแก่ผู้ออกจากตติยฉานเห็นแจ้งอยู่ ย่อมมีตติยฉานก็ในฉานนี้มีองค์มรรค ๗ โพชฌงค์มี ๖. ตั้งแต่จุดจุดฉานจนถึงแนวสัญญาญาณสัญญาตนะก็มีนัยนี้.

จุดกณณและปัญจกณณในรูปฉานย่อมเกิดขึ้น และฉานนั้น ท่านกล่าวว่าเป็นโลกุตรระหาเป็นโลกิยะไม่ ดังนี้.

แม้ในบทว่า ถล นี้ในบทนั้น มรรคนั้น เกิดขึ้นแล้ว ในรูปฌาน เพราะออกจากปฐมฌานเป็นต้น ได้โศคาปัตติมรรคเจริญรูปสมาบัติ. มรรค ๓ แม้มีฌานนั้น ย่อมเกิดขึ้นในรูปฌานนั้นของฌานนั้น.

ฌานที่เป็นบาท ย่อมกำหนดอย่างนี้แล. ส่วนพระเถระบางพวก ย่อมกล่าวว่า ชั้นนี้เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ย่อมกำหนด. บางพวกกล่าวว่า อธิษาศัยของบุคคลย่อมกำหนด. บางพวกย่อมกล่าวว่า วุฏฐานคามินีวิปัสสนา ย่อมกำหนด. การวินิจฉัยในวาทะของพระเถระเหล่านั้น ฟังทราบโดยนัย อันกล่าวไว้แล้ว ในอริการว่าด้วยวุฏฐานคามินีวิปัสสนา ในวิสุทธิมรรค. บทว่า อโย วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาสมาธิ ดังนี้ นี้เป็นโลกิยะในส่วน เบื้องต้น ในส่วนเบื้องปลายเป็นโลกุตระ ท่านเรียกว่า สมาธิ.

จบบรรณถกวิภังคสูตรที่ ๘

๕. สุกสูตร

มรรคภาวนาที่ตั้งไว้ผิด

[๔๒] สาวตถิณีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเดือยข้าว สาลี หรือเดือยข้าวขะที่บุคคลตั้งไว้ผิด มือหรือเท้าเหยียบแล้ว จักทำลาย มือหรือเท้า หรือว่าจักให้หือเลือด ชื่อนี้มิใช่ฐานะที่จะมีได้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเดือยบุคคลตั้งไว้ผิด ฉันใด ภิกษุนั้นแล ก็ฉันนั้นเหมือนกัน จักทำลายอวิชา จักยังวิชาให้เกิด จักทำนิพพานให้แจ้ง ด้วยความเห็นที่

ตั้งไว้ผิด ด้วยการเจริญมรรคที่ตั้งไว้ผิด ข้อนี้มีฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้น
เพราะเหตุไร เพราะความเห็นที่ตั้งไว้ผิด.

มรรคภาวนาที่ตั้งไว้ถูก

[๔๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเดือยข้าวสาลี หรือเดือย
ข้าวขะที่บุคคลตั้งไว้ ถูกมือหรือเท้าเหยียบแล้ว จักทำลายมือหรือเท้า
หรือว่าจักให้ห้อเลือด ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเดือย
บุคคลตั้งไว้ถูก ฉนั้นใด ภิกษุนั้นแล ก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน จักทำลายอวิชา
จักยังวิชาให้เกิด จักทำนิพพานให้แจ้ง ด้วยความเห็นที่ตั้งไว้ถูก ด้วยการ
เจริญมรรคที่ตั้งไว้ถูก ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะ
ความเห็นที่ตั้งไว้ถูก.

[๔๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุจักทำลายอวิชา จักยังวิชา
ให้เกิด จักทำนิพพานให้แจ้ง ด้วยความเห็นที่ตั้งไว้ถูก ด้วยการเจริญมรรค
ที่ตั้งไว้ถูกอย่างไรเล่า. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิอันอาศัยวิเวก
อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ
อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุจักทำลายอวิชา จักยังวิชาให้เกิด จักทำนิพพานให้แจ้ง
ด้วยความเห็นที่ตั้งไว้ถูก ด้วยการเจริญมรรคที่ตั้งไว้ถูก อย่างนี้แล.

จบสุกสูตรที่ ๕

อรรถกถาสกฺขสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสกฺขสูตรที่ ๕

บทว่า **มิจฺฉาปณฺหิตํ** ความว่า ชื่อว่า เคื่อยเขาตั้งไว้ในที่สูง ย่อม
ทำลายมือหรือเท้า แต่ไม่ตั้งไว้อย่างนั้น ชื่อว่า ตั้งไว้ผิด. บทว่า **มิจฺฉา-**
ปณฺหิตาย ทิฏฺฐิย ได้แก่ ด้วยกัมมัสสกตปัญญาที่ตั้งไว้ผิด. บทว่า **อวิหฺข-**
เจจฺจนฺติ ความว่า จักทำลายอวิชาอันปิดบังสัจจะ ๔. บทว่า **วิหฺข-**
อุปฺปาเทสุตฺติ ความว่า จักยังวิชาคืออหัตมรรคให้เกิดขึ้น. บทว่า
มิจฺฉาปณฺหิตตฺตา ภิกฺขเว ทิฏฺฐิยา ความว่า เพราะกัมมัสสกตปัญญา
และมรรคภาวนาตั้งไว้ผิด คือ เพราะไม่ประพฤติตามกัมมัสสกตญาณให้
มรรคภาวนา. ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำกัมมัสสกตญาณให้
อาศัยมรรคแล้ว จึงตรัสมรรคคลุกเคล้ากัน.

จบอรรถกถาสกฺขสูตรที่ ๕

๑๐. นันทียสูตร

ธรรม ๘ เป็นเหตุให้ถึงพระนิพพาน

[๔๕] สาวตถีนิทาน. ครั้งนั้นแล นันทียปริพาชกเข้าไปเฝ้าพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการ
ปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว
ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ธรรมเท่าไรหนอแล

ที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว เป็นเหตุให้ถึงนิพพาน มินิพพานเป็นเบื้องต้น มินิพพานเป็นที่สุด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนนันทิยะ ธรรม ๘ ประการนี้ ที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว เป็นเหตุให้ถึงนิพพาน มินิพพานเป็นเบื้องต้น มินิพพานเป็นที่สุด ธรรม ๘ ประการเป็นไฉน คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ดูก่อนนันทิยะ ธรรม ๘ ประการนี้ ที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว เป็นเหตุให้ถึงนิพพาน มินิพพานเป็นเบื้องต้น มินิพพานเป็นที่สุด.

[๔๖] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว นันทิยปริพาชกได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม ภาสิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่ท่านพระโคตม ภาสิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่ท่านพระโคตม ท่านพระโคตมทรงประกาศธรรมโดยอนกปริยาย เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีปไว้ในที่มืด ด้วยหวังว่าผู้มีจักขุจักเห็นรูป ฉะนั้น ข้าพระองค์ขอถึงท่านพระโคตม กับทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอท่านพระโคตมโปรดทรงจำข้าพระองค์ว่า เป็นอุบาสกถึงสรณะจนตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบ นันทิยสูตรที่ ๑๐

จบ อภิชาตวรรคที่ ๑

อรรถกถานันทียสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในนันทียสูตรที่ ๑๐.

บทว่า **ปริพพาชโก** ได้แก่ ปริพาชกผู้นุ่งผ้า. คำที่เหลือใน
นันทียสูตรนี้ย้ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถานันทียสูตรที่ ๑๐

จบอวิชาวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อวิชาสูตร ๒. อุปีทตสูตร ๓. สารีปุตตสูตร ๔. พราหมณ
สูตร ๕. กิมัตถียสูตร ๖. ปฐมภิกขุสูตร ๗. ทุติยภิกขุสูตร ๘. วิภังคสูตร
๙. สุกสูตร ๑๐. นันทียสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

วิหารวรรคที่ ๒

๑. ปฐมวิหารสูตร

เวทนามิ เพราะความเห็นผิดเป็นปัจจัย

[๔๗] สāvāthīnītan. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราปรารถนาจะหลีกเร้นอยู่ตลอดกึ่งเดือน ใคร ๆ ไม่
พึงเข้าไปหาเรา นอกจากภิกษุผู้นำบิณฑบาตไปให้รูปเดียว ภิกษุทั้งหลายรับ
พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ในกึ่งเดือนนี้ไม่มีใครเข้าไปเฝ้าพระผู้มี
พระภาคเจ้า นอกจากภิกษุผู้นำบิณฑบาตไปถวายรูปเดียว.

[๔๘] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงออกจากที่หลีกเร้นโดยล่อง
ไปกึ่งเดือนนั้นแล้ว ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เราแรกตรัสรู้ ย่อมอยู่ด้วยวิหารธรรมอันใด เราอยู่แล้วโดยส่วนแห่งวิหาร
ธรรมอันนั้น เรา รู้ชัดอย่างนี้ว่า เวทนาย่อมมี เพราะความเห็นผิดเป็นปัจจัย
บ้าง เพราะความเห็นชอบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะความดำริผิดเป็นปัจจัยบ้าง
เพราะความดำริชอบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะเจราจาผิดเป็นปัจจัยบ้าง เพราะ
เจราจาชอบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะการงานผิดเป็นปัจจัยบ้าง เพราะการงานชอบ
เป็นปัจจัยบ้าง เพราะเล็งชีพผิดเป็นปัจจัยบ้าง เพราะเล็งชีพชอบเป็น
ปัจจัยบ้าง เพราะพยายามผิดเป็นปัจจัยบ้าง เพราะพยายามชอบเป็นปัจจัยบ้าง
เพราะความระลึกผิดเป็นปัจจัยบ้าง เพราะความระลึกชอบเป็นปัจจัยบ้าง
เพราะความตั้งใจผิดเป็นปัจจัยบ้าง เพราะความตั้งใจชอบเป็นปัจจัยบ้าง

เพราะฉันทะเป็นปัจจัยบ้าง เพราะวิตกเป็นปัจจัยบ้าง เพราะสัญญาเป็นปัจจัย
บ้าง เพราะฉันทวิตกและสัญญายังไม่สงบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะฉันทวิตกและ
สัญญาสงบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะมีความพยายามเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง และ
เมื่อถึงฐานะนั้นแล้วเป็นปัจจัยบ้าง.

จบปฐมวิหารสูตรที่ ๑

อรรถกถาวิหารวรรคที่ ๒

อรรถกถาวิหารสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในวิหารสูตรที่ ๑ แห่งวิหารวรรคที่ ๒.

บทว่า อิจฺฉามหิ ภิกฺขเว อเหตุมมาลํ ปฏิสสุลียิตฺถํ ความว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราปรารถนาจะหลีกเลี่ยงนิ่งอยู่แต่ผู้เดียวตลอดถึงเดือน
หนึ่ง. บทว่า นมฺหิ เกณจิ อุปสงฺกमितฺพุโ อณฺเฏตร เอเกน
ปิณฺฑปาตนิหารเกน ความว่า ภิกษุใดไม่ทำวจาอันชวนชวายเป็นคน พึง
นำภินทบาตอันตกแต่งในตระกูลทั้งหลาย ซึ่งมีศรัทธาไปเพื่อประโยชน์แก่เรา
พึงน้อมเข้าไปเพื่อเรา ใคร ๆ คนอื่นจะเป็นภิกษุหรือคฤหัสถ์ไม่พึงเข้าไป
หาเรา นอกจากภิกษุนั้นผู้นำภินทบาตไปให้รูปเดียว.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอย่างนี้. ตอบว่า
ได้ยินว่า ในกึ่งเดือนนั้น สัตว์ที่พระองค์จะพึงแนะนำไม่มี. เมื่อความเช่นนั้น
พระศาสดาทรงดำริว่า เราจักยังกึ่งเดือนนี้ให้ล่วงไปด้วยสุขอันเกิดแต่ผลสมาบัติ
การอยู่เป็นสุขจักมีแก่เราด้วยอาการอย่างนี้ และในอนาคต ชนผู้เกิดใน

ภายหลัง จักเอาอย่างว่า แม้พระศาสดาทรงละคณะไปประทับอยู่ แต่พระองค์เดียว จะกล่าวอะไรถึงพวกเราเล่า ชื่อนั้น จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข แก่ปัจฉิมชนนั้น ตลอดกาลนาน ดังนี้ จึงตรัสอย่างนี้ ด้วยเหตุนี้.

แม้ภิกษุสงฆ์ทุลรัับพระคำรัสของพระศาสดาแล้ว จึงได้ถวายภิกษุรูปหนึ่ง ภิกษุรูปนั้น ทำกิจทั้งปวงมีการกวาดบริเวณพระคันธกุฎี ถวายน้ำสรงพระพักตร์ และไม่ชำระพระทนต์เป็นต้น แต่เข้าตรัสเสร็จแล้ว ก็หลีกไปในขณะนั้น.

บทว่า เยน สุวาทิ คัคคตเป็น เยน สุ อหิ . บทว่า ปจฺมาภิสสมฺพุทฺโธ ความว่า เราได้ตรัสรู้ ครั้งแรก อยู่ด้วยวิหารธรรม ในภายใน ๔๕ วัน. บทว่า วิหฺรามิ นี้ เป็นคำปัจจุบันลงในอรรถของอดีต. บทว่า ตสฺส ปเทสฺน ความว่า โดยส่วนแห่งวิหารธรรมแรกตรัสรู้นั้น. ส่วนแห่งชั้นส่วนแห่งอายตนะ ธาตุ สัจจะ อินทรีย์ ปัจจัยการ สติปัญญา ฌานและนามรูป ส่วนแห่งธรรม มีอย่างต่างๆ กัน ชื่อว่า ส่วนในวิหารธรรมนั้น. พระองค์ทรงหมายถึงส่วนแห่งธรรมนั้นแม้ทั้งปวง จึงตรัสว่า ตสฺส ปเทสฺน วิหฺราสี ดังนี้.

ก็ในปฐมโพธิกาล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงใคร่ครวญพิจารณาขั้นห้า ห้า หมดทุกส่วนแล้วในภายใน ๔๕ วัน เหมือนพระราชาทรงปกครองราชสมบัติแล้ว รับสั่งให้เปิดห้องนั้นๆ เพื่อทอดพระเนตรสมบัติอันเป็นแก่นสารของพระองค์ พึงพิจารณาอยู่ ซึ่งรัตนะทั้งหลายมีทอง เงิน แก้วมุกดาและมณีเป็นต้นฉะนั้น. ส่วนในกึ่งเดือนนี้ ทรงพิจารณาอยู่ซึ่งเวทนาขั้นห้าอันเป็นส่วนแห่งขั้นห้าเหล่านั้น. เมื่อพระองค์ทรงเลดูอยู่ว่า สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมเสวยซึ่งสุขชื่อเห็นปานนี้ เสวยซึ่งทุกข์ เห็นปานนี้ ดังนี้ สุขเวทนาเป็นไปแล้ว จนถึงภวักคพรหม ทุกขเวทนาเป็นไปแล้ว จนถึงอเวจี ทั้งหมดปรากฏแล้ว โดยอาการทั้งปวง. ต่อมา ทรงอยู่กำหนดเวทนานั้น โดย

นัยเป็นต้นว่า เวทนาย่อมมีเพราะความเห็นผิดเป็นปัจจัยบ้างดังนี้. ในปฐมโพธิกาล ทรงอยู่ทำอายตนะ ๑๒ ให้หมดทุกส่วนอย่างนั้น. ก็ในกึ่งเดือนนี้ พระองค์ทรงพิจารณาอยู่ ซึ่งส่วนหนึ่งแห่งธัมมายตนะ ด้วยสามารถเวทนาซึ่งเป็นส่วนแห่งอายตนะเหล่านั้น ซึ่งส่วนหนึ่งแห่งธัมมธาตุด้วยสามารถเวทนาซึ่งเป็นส่วนแห่งธาตุทั้งหลาย ซึ่งส่วนหนึ่งแห่งทุกขสังขด้วยสามารถเวทนาขั้นเท่านั้น ซึ่งเป็นส่วนแห่งสังขะทั้งหลาย ซึ่งส่วนหนึ่งแห่งปัจจัยด้วยสามารถเวทนาเท่านั้น เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย ซึ่งเป็นส่วนแห่งปัจจัยทั้งหลาย ซึ่งส่วนหนึ่งแห่งองค์ฌานด้วยสามารถเวทนาเท่านั้น ซึ่งเป็นส่วนแห่งฌานทั้งหลาย ทรงพิจารณาอยู่ซึ่งส่วนอันหนึ่งแห่งนามด้วยสามารถเวทนาเท่านั้น ซึ่งส่วนอันหนึ่งแห่งนามด้วยสามารถเวทนาเท่านั้น ซึ่งเป็นส่วนแห่งนามและรูป.

ส่วนในปฐมสมโพธิ ทรงทำกรรมมีกุศลเป็นต้นให้หมดทุกส่วนในภายใน ๔๕ วัน เสร็จแล้วทรงพิจารณาอยู่ ซึ่งปรภรณ์ ๗ อันเป็นอนันตรนัย. ก็ในกึ่งเดือนนี้ พระองค์ทรงพิจารณาอยู่ซึ่งหมวด ๑ แห่งเวทนาอย่างเดียว ซึ่งเป็นส่วนแห่งธรรมทั้งปวง. วิหารสมาบัตินั้น ๆ ในที่นั้น ๆ เกิดแล้ว ด้วยอานุภาพแห่งเวทนา.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอยู่แล้วโดยอาการใด เมื่อจะทรงแสดงอาการนั้น จึงตรัสคำว่า **มิจฉาทิฏฐิปัจจุยาปิ** เป็นอาทิ. ในบทเหล่านั้น บทว่า **มิจฉาทิฏฐิปัจจุยาปิ** ความว่า แม้เวทนาสัมปยุตด้วยทิฏฐิ ย่อมควร. เวทนาที่เป็นกุศลและอกุศลบ้าง เวทนาที่เป็นวิบากบ้าง เกิดขึ้นเพราะทำทิฏฐิให้เป็นอุปนิสัย ย่อมควร. ในบทนั้น เวทนาสัมปยุตด้วยมิจฉาทิฏฐิ ย่อมเป็นอกุศลอย่างเดียว. ส่วนเวทนาเป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยทิฏฐิ. เพราะพวกมิจฉาทิฏฐิ อาศัยทิฏฐิแล้ว ย่อมให้ข้าวยาและภัตเป็นต้นในวันปักข์ ย่อมตั้งข้อปฏิบัติสำหรับคน

เดินทางไกลเป็นต้น ย่อมสร้างศาลาบนทางใหญ่ ๔ แพร่ง ย่อมให้ช่วยกันจุด
สระโบกขรณี ย่อมปลูกกอไม้ดอกในศาลเจ้าเป็นต้น ย่อมลาดสะพานในแม่น้ำ
และทางลำบากเป็นต้น ย่อมทำที่ไม่เสมอให้เสมอ เวทนาที่เป็นกุศล ย่อมเกิดขึ้น
แก่คนเหล่านั้น ด้วยประการดังนี้. ส่วนคนเหล่านั้นอาศัยความเห็นผิด ย่อม
ค่าย่อมบริภาษพวกสัมมาทิฐิด้วยตนเอง ย่อมทำกรรมมีการฆ่าและการจองจำ
เป็นต้น ฆ่าสัตว์แล้วย้อมนำเข้าไปสังเวทแก่เทพดาทั้งหลาย เวทนาที่เป็นอกุศล
ย่อมเกิดขึ้นแก่คนเหล่านั้น ด้วยประการดังนี้. ส่วนเวทนาที่เป็นวิบาก ย่อม
มีแก่ผู้อยู่ในระหว่างภพ.

แม้เวทนาสัมปยุตด้วยสัมมาทิฐิ เวทนาที่เป็นกุศลและอกุศลบ้าง
เวทนาที่เป็นวิบากบ้าง อันเกิดขึ้น เพราะทำสัมมาทิฐิให้เป็นอุปนิสัย ย่อม
ควร แม้ในบทว่า **สมฺมาทิฐิปัจจุยา** นี้. ในบทนั้นเวทนาอันสัมปยุตด้วย
สัมมาทิฐิ ย่อมเป็นกุศลอย่างเดียว. ส่วนคนเหล่านั้น อาศัยความเห็นชอบ
แล้ว จึงพากันทำบุญทั้งหลายเป็นอาทิอย่างนี้ว่า การบูชาพระพุทธเจ้า ประทีป
ดอกไม้ การฟังธรรมใหญ่ การให้ประดิษฐานพระเจดีย์ในทิสากาศ ซึ่งยังไม่
ประดิษฐาน. เวทนาที่เป็นกุศล ย่อมเกิดขึ้นแก่คนเหล่านั้น ด้วยประการดัง
นี้. คนเหล่านั้น อาศัยความเห็นชอบเท่านั้นแล้ว จึงดาบริภาษพวกมิฉนาทิฐิ
ย่อมยกตน ข่มคนอื่น เวทนาอันเป็นอกุศล ย่อมเกิดขึ้นแก่คนเหล่านั้น ด้วย
ประการดังนี้. ส่วนเวทนาอันเป็นวิบาก ย่อมมีแก่คนทั้งหลายผู้อยู่ในระหว่าง
ภพเท่านั้น. แม้ในบทเป็นอาทิว่า **มิฉนาตงฺกุปฺปัจจุยา** ก็มีนัยนี้แล.
ส่วนในบทเป็นอาทิว่า **ฉนฺทฺปัจจุยา** ฟังทราบเวทนาอันสัมปยุตด้วยจิต
ประกอบด้วยโลภะ ๘ ดวง เพราะฉันทะเป็นปัจจัย. เวทนาในปฐมฌานย่อม
มี เพราะวิตกเป็นปัจจัย เวทนาในสัญญาสมาบัติ ๖ ที่เหลือ เว้นปฐมฌาน
ย่อมมี เพราะสัญญาเป็นปัจจัย.

ในบทเป็นอาทิว่า **ฉนุโท จ อวุปสนุโต** ความว่า เวทนาอัน
สัมปยุตด้วยจิตประกอบด้วยโลภะ ๘ ดวง ย่อมมีในเพราะความไม่สงบแห่ง
จันทวิตกและสัญญาทั้งสาม แต่พอจันทะสงบ เวทนาในปฐมฌาน ก็ย่อมมี
เวทนามีทุกข์ฉานเป็นต้น ท่านประสงค์แล้วในเพราะความสงบจันทะและวิตก.
เวทนาในแนวสัญญานาสัญญาขณะย่อมมีในเพราะความสงบจันทวิตกและ
สัญญาแม้สามได้. บทว่า **อปฺปุตฺตสฺส ปตฺติยา** ได้แก่ เพื่อบรรลอรหัตผล.
บทว่า **อคฺคฺติ วายามิ** ได้แก่ มีความเพียร. บทว่า **ตสฺมึปิ ฐาเน**
อนุปฺปุตฺเต ความว่า เมื่อถึงเหตุแห่งพระอรหัตผล ด้วยสามารถแห่งการ
ปรารถนาคความเพียรนั้น. บทว่า **ตปฺปจฺจยาปิ เวทิตฺตํ** ความว่า เวทนา
ย่อมมีเพราะฐานะเป็นปัจจัยแห่งพระอรหัต เวทนาอันเป็นโลกุตระซึ่งเกิด
พร้อมกับมรรค ๔ ท่านถือเอาแล้วด้วยบทนั้นแล.

จบอรรถกถาปฐมวิหารสูตรที่ ๑

๒. ทุติยวิหารสูตร

เวทนามีเพราะความเห็นผิดเป็นปัจจัย.

[๔๘] สาวัตถินิทาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า
เราปรารถนาจะหลีกเร้นอยู่ตลอด ๓ เดือน ใคร ๆ ไม่พึงเข้าไปหาเรา นอก
จากภิกษุผู้นำบิณฑบาตไปให้รูปเดียว ภิกษุทั้งหลายรูปพระดำรัสของพระผู้มี
พระภาคเจ้าแล้ว ใน ๓ เดือนนี้ ไม่มีใครเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า นอกจาก
ภิกษุผู้นำบิณฑบาตไปถวายรูปเดียว.

[๕๐] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงออกจากที่หลีกเร้นโดยล่อง
ไป ๓ เดือนนั้นแล้ว ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้ง

หลาย เราแรกตรัสรู้ ย่อมอยู่ด้วยวิหารธรรมอันใด เราอยู่แล้วโดยส่วนแห่ง
วิหารธรรมอันนั้น เรารู้ชัดอย่างนี้ว่า เวทนาข้อมมีเพราะความเห็นผิดเป็นปัจจัย
บ้าง เพราะความเห็นผิดสงบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะความเห็นชอบเป็นปัจจัย
บ้าง เพราะความเห็นชอบสงบเป็นปัจจัยบ้าง ฯลฯ เพราะความตั้งใจผิดเป็น
ปัจจัยบ้าง เพราะความตั้งใจผิดสงบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะความตั้งใจชอบเป็น
ปัจจัยบ้าง เพราะความตั้งใจชอบสงบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะฉันทะเป็นปัจจัยบ้าง
เพราะฉันทะสงบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะวิตกเป็นปัจจัยบ้าง เพราะวิตกสงบเป็น
ปัจจัยบ้าง เพราะสัญญาเป็นปัจจัยบ้าง เพราะสัญญาสงบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะ
ฉันทวิตกและสัญญายังไม่สงบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะฉันทวิตกและสัญญาสงบ
เป็นปัจจัยบ้าง เพราะมีความพยายามเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง และเมื่อถึงฐานะ
นั้นแล้วเป็นปัจจัยบ้าง.

จบเหตุยวิหารสูตรที่ ๒

อรรถกถาวิหารสูตร

พึงทราบวินิจฉัยวิหารสูตรที่ ๒.

เหตุแห่งการหลีกเร้น พึงทราบโดยนัยอันท่านกล่าวแล้วนั้นแล. บท
ว่า มิจุลาทิฏฐิรูปสมปจฺจยา ได้แก่ ความเห็นชอบ ชื่อว่า เข้าไปสงบซึ่ง
ความเห็นผิด. เพราะฉะนั้น เวทนาใดท่านกล่าวแล้ว เพราะความเห็นชอบ
เป็นปัจจัย. เวทนานั้นแล ท่านพึงทราบ เพราะสงบความเห็นผิดเป็นปัจจัย.
ส่วนในสูตรนี้ ท่านกล่าวว่า ผู้สำคัญซึ่งเวทนาอันเป็นวิบาก ย่อมไม่ถือเอา
ในที่ไกลเกินไป. ในบททุกบท พึงทราบเนื้อความโดยนัยนี้. ก็เวทนาท่าน

เรียกว่า เพราะเข้าไปสงบธรรมใด ๆ เป็นปัจจัย. เวทนานั้น ๆ ท่านประสงค์
แล้ว เพราะเป็นธรรมอันตรงกันข้ามกับธรรมนั้น ๆ เป็นปัจจัย. ส่วนในบท
เป็นอาทิว่า **จนฺทวุปสมปจฺจยา** พึงทราบเวทนาในปฐมฌานก่อน เพราะ
ฉันทะสงบเป็นปัจจัย. เวทนาในทุติยฌาน เพราะวิตกสงบเป็นปัจจัย เวทนา
ในสัญญาสมาบัติ ๖ เพราะสัญญาเป็นปัจจัย เวทนาในเนวสัญญานาสัญญายตนะ
เพราะสัญญาสงบเป็นปัจจัย. บทเป็นอาทิว่า **จนฺโท จ วุปสนฺโต** มีเนื้อ
ความอันกล่าวแล้วแล.

จบอรรถกถาวิหารสูตรที่ ๒

๓. เศษสูตร

องค์ ๘ ของพระเสขะ

[๕๑] สาวตถีนิทาน. ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มี-
พระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า พระเสขะ ๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ
จึงจะชื่อว่าเป็นพระเสขะ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ ภิกษุ
ในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิอันเป็นของพระเสขะ ฯลฯ ประกอบ
ด้วยสัมมาสมาธิอันเป็นของพระเสขะ คู่ก่อนภิกษุ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล
จึงจะชื่อว่าเป็นพระเสขะ.

จบเศษสูตรที่ ๓

อรรถกถาเสขสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในเสขสูตรที่ ๓.

บทว่า **เสโห** แปลว่า ผู้ยังต้องศึกษา. ถามว่า ย่อมศึกษาอะไร.
ตอบว่า ย่อมศึกษาสิกขา ๓. บทว่า **เสขาย** ความว่า เกิดขึ้นแล้ว
พร้อมด้วยผล ๓ และมรรค ๔. ชื่อว่า **เสขะ** เพราะอรรถว่า เขายังต้อง
ศึกษากิจของตน เหตุยังมีกิจไม่สำเร็จแล.

จบอรรถกถาเสขสูตรที่ ๓

๔. ปฐมอุปปาตสูตร

ธรรม ๘ มีเพราะการปรากฏแห่งพระตถาคต

[๕๒] สāvāṭṭhinīnaṃ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๘ ประการนี้
อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ไม่เกิดขึ้น
นอกจากความปรากฏแห่งพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ธรรม ๘ ประการ
เป็นไฉน คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ธรรม ๘ ประการนี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิด
ย่อมเกิดขึ้น ไม่เกิดขึ้นนอกจากความปรากฏแห่งพระตถาคตอรหันตสัมมา-
สัมพุทธเจ้า.

จบปฐมอุปปาตสูตรที่ ๔

๕. ทุติยอุปปาตสูตร

ธรรม ๘ มีเพราะพระวินัยของพระสุคต

[๕๑] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๘ ประการนี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ไม่เกิดขึ้น นอกจากวินัยของพระสุคต ธรรม ๘ ประการเป็นไฉน คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๘ ประการนี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ไม่เกิดขึ้นนอกจากวินัยของพระสุคต.

จบตุติยอุปปาตสูตรที่ ๕

๖. ปฐมปริสุทตสูตร

ธรรม ๘ ย่อมเกิดเพราะความปรากฏแห่งพระตถาคต

[๕๔] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๘ ประการนี้ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเครื่องช่วยวน ปราศจากอุปกิเลส ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ไม่เกิดขึ้นนอกจากความปรากฏแห่งพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ธรรม ๘ ประการเป็นไฉน คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๘ ประการนี้แล บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเครื่องช่วยวน ปราศจากอุปกิเลสที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ไม่เกิดขึ้นนอกจากความปรากฏแห่งพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า.

จบปฐมปริสุทตสูตรที่ ๖

๗. ทุติยปริสุทธสูตร

ธรรม ๘ ย่อมบริสุทธเพราะวินัยของพระสุคต

[๕๕] สาวัดถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๘ ประการนี้ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเครื่องช่วยวน ปราศจากอุปกิเลส ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น ไม่เกิดขึ้นนอกจากวินัยของพระสุคต ธรรม ๘ ประการเป็นไฉน คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๘ ประการนี้แล บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเครื่องช่วยวน ปราศจากอุปกิเลส ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ไม่เกิดขึ้นนอกจากวินัยของพระสุคต.

จบทุติยปริสุทธสูตรที่ ๗

อรรถกถา

สูตรที่ ๔ - ๕ - ๖ - ๗ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

๘. ปฐมกุกกุฎารามสูตร

มิจจามรรค ชื่อว่า อพรหมจรรย์

[๕๖] ข้าพเจ้าได้สดับแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์และท่านพระภัททะอยู่ ณ กุกกุฎาราม ใกล้กรุงปาฏลิบุตร ครั้งนั้น ท่านพระภัททะออกจากที่เร้นในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระอานนท์ ได้ปราศรัยกับท่านพระอานนท์ ครั้นผ่านการปราศรัย

พอให้ระลึกถึงกันแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้ถาม
ท่านพระอานนท์ว่า ท่านอานนท์ ที่เรียกว่า อพรหมจรรย์ๆ ดังนี้ อพรหม-
จรรย์เป็นไฉนหนอ. ท่านพระอานนท์ตอบว่า ดีละๆ ท่านภัททะ ท่านช่างคิด
ช่างแสวงหาปัญหา ช่างไต่ถาม ก็ท่านถามอย่างนี้หรือว่า ท่านอานนท์ ที่เรียก
ว่า อพรหมจรรย์ๆ ดังนี้ อพรหมจรรย์เป็นไฉนหนอ.

ภ. อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ.

อา. มิจฉามรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ มิจฉาทิฎฐิ ๑ล๗
มิจฉาสมาธิ นี้แลเป็นอพรหมจรรย์.

จบปฐมกุกกุฎารามสูตรที่ ๘

อรรถกถापฐมกุกกุฎาราม

พึงทราบวินิจฉัยในกุกกุฎารามสูตรที่ ๘

บทว่า อุมฺมฺจโค ได้แก่ พิจารณาปัญหา ด้วยปัญหา คือ แสวง
หาปัญหา. บทว่า เอวฺ หิ ตฺวํ อาวุโส นี้ พระอานนท์กล่าวแล้ว เพื่อ
ต้องการให้ท่านภัททะตั้งคำถาม.

จบอรรถกถากุกกุฎารามสูตรที่ ๘

๘. พุทธยถุกกุฎารามสูตร

อริยมรรค ชื่อว่า พรหมจรรย์

[๕๗] ปาฐลিপุตตนิทาน. พระภิกษุทถามว่า ท่านอานนท์ ที่เรียกว่า พรหมจรรย์ ๆ ดังนี้ พรหมจรรย์เป็นไฉนหนอ ที่สุดของพรหมจรรย์เป็นไฉน. พระอานนท์เถระตอบว่า ดีละ ๆ ท่านภิกษุ ท่านช่างคิด ช่างแสวงหาปัญหา ช่างได้ถาม ก็ท่านถามอย่างนี้หรือว่า ท่านอานนท์ ที่เรียกว่า พรหมจรรย์ ๆ ดังนี้ พรหมจรรย์เป็นไฉนหนอ ที่สุดของพรหมจรรย์เป็นไฉน.

ก. อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ.

อา. อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นพรหมจรรย์ ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ นี้เป็นที่สุดของพรหมจรรย์.

จบพุทธยถุกกุฎารามสูตรที่ ๘

๑๐. ตติยยถุกกุฎารามสูตร

ว่าด้วยพรหมจรรย์ พรหมจารี

[๕๘] ปาฐลিপุตตนิทาน. พระภิกษุทถามว่า ท่านอานนท์ ที่เรียกว่า พรหมจรรย์ ๆ ดังนี้ พรหมจรรย์เป็นไฉนหนอ พรหมจารีเป็นไฉน ที่สุดของพรหมจรรย์เป็นไฉน.

พระอานนท์เถระตอบว่า ดีละ ๆ ท่านภิกษุ ท่านช่างคิด ช่างแสวงหาปัญหา ช่างได้ถาม ก็ท่านถามอย่างนี้หรือว่า ท่านอานนท์ ที่เรียกว่า พรหมจรรย์ ๆ ดังนี้ พรหมจรรย์เป็นไฉนหนอ พรหมจารีเป็นไฉน ที่สุดของพรหมจรรย์เป็นไฉน.

ภ. อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ.

อา. อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แล เป็นพรหมจรรย์ บุคคลผู้ประกอบด้วยอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้เรียกว่าเป็นพรหมจรรย์ ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ นี้เป็นที่สุดของพรหมจรรย์.

จบตติยกุกกุฏารามสูตรที่ ๑๐

อรรถกถา

สูตรที่ ๘-๑๐ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

จบวิหารวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมวิหารสูตร ๒. ทุตติวิหารสูตร ๓. เสขสูตร ๔. ปฐมอุปปาทสูตร ๕. ทุตติอุปปาทสูตร ๖. ปฐมปริสุทธสูตร ๗. ทุตติปริสุทธสูตร ๘. ปฐมกุกกุฏารามสูตร ๙. ทุตติกุกกุฏารามสูตร ๑๐. ตติยกุกกุฏารามสูตร

มัจฉัตตวรรคที่ ๓

๑. มัจฉัตตสูตร*

ความเห็นผิดและความเห็นถูก

[๕๙] สาวัตถีนีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจะแสดงมัจฉัตตะ (ความผิด) และสัมมัตตะ (ความถูก) แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง เรื่องนั้น.

[๖๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มีมัจฉัตตะเป็นไฉน ความเห็นผิด ฯลฯ ความตั้งใจผิด นี้เรียกว่า มัจฉัตตะ.

[๖๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมัตตะเป็นไฉน ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี้เรียกว่า สัมมัตตะ.

จบมัจฉัตตสูตรที่ ๑

๒. อกุศลธรรมสูตร

อกุศลธรรมและกุศลธรรม

[๖๒] สาวัตถีนีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอกุศลธรรม และกุศลธรรมแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

* อรรถกถาแก้รวมกันไว้ท้ายวรรคนี้.

[๖๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อกุศลธรรมเป็นไฉน ความเห็นผิด ฯลฯ ความตั้งใจผิด นี้เรียกว่า อกุศลธรรม.

[๖๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กุศลธรรมเป็นไฉน ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี้เรียกว่า กุศลธรรม.

จบอกุศลธรรมสูตรที่ ๒

๓. ปฐมปฏิบัติปาฐุตร

มิจฉาปฏิบัติปาฐุตรและสัมมาปฏิบัติปาฐุตร

[๖๕] สาวัดถีนีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงมิจฉาปฏิบัติปาฐุตร และสัมมาปฏิบัติปาฐุตรแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๖๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มิจฉาปฏิบัติปาฐุตรเป็นไฉน ความเห็นผิด ฯลฯ ความตั้งใจผิด นี้เรียกว่า มิจฉาปฏิบัติปาฐุตร.

[๖๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาปฏิบัติปาฐุตรเป็นไฉน ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี้เรียกว่า สัมมาปฏิบัติปาฐุตร.

จบปฐมปฏิบัติปาฐุตรที่ ๓

๔. ทุติยปฏิบัติปาฐตร

ว่าด้วยฉวยธรรม

[๖๘] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่สรรเสริญฉวยมิจฉาปฏิบัติปาฐของคฤหัสถ์หรือบรรพชิต คฤหัสถ์หรือบรรพชิตปฏิบัติผิดแล้ว ย่อมไม่ยังฉวยธรรมอันเป็นกุศลให้สำเร็จ เพราะความปฏิบัติผิดเป็นเหตุ ก็มิจฉาปฏิบัติเป็นโจน ความเห็นผิด ฯลฯ ความตั้งใจผิด นี้เรียกว่า มิจฉาปฏิบัติ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่สรรเสริญมิจฉาปฏิบัติปาฐของคฤหัสถ์หรือบรรพชิต คฤหัสถ์หรือบรรพชิตปฏิบัติผิดแล้ว ย่อมไม่ยังฉวยธรรมอันเป็นกุศลให้สำเร็จ เพราะความปฏิบัติผิดเป็นเหตุ.

[๖๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราสรรเสริญสัมมาปฏิบัติปาฐของคฤหัสถ์หรือบรรพชิต คฤหัสถ์หรือบรรพชิตปฏิบัติชอบแล้ว ย่อมยังฉวยธรรมอันเป็นกุศลให้สำเร็จ เพราะความปฏิบัติชอบเป็นเหตุ ก็สัมมาปฏิบัติเป็นโจน ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี้เรียกว่า สัมมาปฏิบัติ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราสรรเสริญสัมมาปฏิบัติปาฐของคฤหัสถ์หรือบรรพชิต คฤหัสถ์หรือบรรพชิตปฏิบัติชอบแล้ว ย่อมยังฉวยธรรมอันเป็นกุศลให้สำเร็จ เพราะความปฏิบัติชอบเป็นเหตุ.

จบตุติยปฏิบัติปาฐตรที่ ๔

๕. ปฐมอัสัปปริสสูตร

ว่าด้วยอัสตบรูษและสัตบรูษ

[๗๐] สาวัดถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอัสตบรูษและสัตบรูษแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๗๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อสัตบรูษเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความเห็นผิด ดำริผิด เจริจาผิด ทำการงานผิด เลี้ยงชีพผิด พยายามผิด ระลึกผิด ตั้งใจผิด บุคคลนี้เรียกว่า อัสตบรูษ.

[๗๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อสัตบรูษเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความเห็นชอบ ดำริชอบ เจริจาชอบ ทำการงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ บุคคลนี้เรียกว่า สัตบรูษ.

จบปฐมอัสัปปริสสูตรที่ ๕

๖. ทุตติยอัสัปปริสสูตร

ว่าด้วยอัสตบรูษและสัตบรูษที่ยิ่งกว่า

[๗๓] สาวัดถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอัสตบรูษและอัสตบรูษที่ยิ่งกว่าอัสตบรูษแก่เธอทั้งหลาย จักแสดงสัตบรูษและสัตบรูษที่ยิ่งกว่าสัตบรูษแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๗๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อสัตบรูษเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความเห็นผิด ฯลฯ ตั้งใจผิด บุคคลนี้เรียกว่า อัสตบรูษ.

[๗๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อัสตบรูษผู้ยิ่งกว่าอัสตบรูษเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความเห็นผิด ฯลฯ ตั้งใจผิด รู้ผิด พันผิด บุคคลนี้เรียกว่า อัสตบรูษผู้ยิ่งกว่า อัสตบรูษ.

[๗๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อัสตบรูษเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความเห็นชอบ ฯลฯ ตั้งใจชอบ บุคคลนี้เรียกว่า อัสตบรูษ.

[๗๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อัสตบรูษผู้ยิ่งกว่าอัสตบรูษเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความเห็นชอบ ฯลฯ ตั้งใจชอบ รู้ชอบ พันชอบ บุคคลนี้เรียกว่า อัสตบรูษผู้ยิ่งกว่าอัสตบรูษ.

จบพุทธยอัสตบปริสสุตที่ ๖

๗. กุมภสุต

ว่าด้วยกรรมเครื่องรองรับจิต

[๗๘] สาวตถินิทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนหม้อที่ไม่มีเครื่องรองรับ ย่อมกลิ้งไปได้ง่าย ที่มีเครื่องรองรับ ย่อมกลิ้งไปได้ยาก ฉนใด จิตก็ฉนนั้นเหมือนกัน ไม่มีเครื่องรองรับ ย่อมกลิ้งไปได้ง่าย ที่มีเครื่องรองรับ ย่อมกลิ้งไปได้ยาก.

[๗๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเป็นเครื่องรองรับจิต อริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้เป็นเครื่องรองรับจิต.

[๘๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนหม้อที่ไม่มีเครื่องรองรับ ย่อมกลิ้งไปได้ง่าย ที่มีเครื่องรองรับ ย่อมตกลงไปได้ยาก ฉนใด จิตก็ฉนนั้น

พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 56
เหมือนกัน ไม่มีเครื่องรองรับ ย่อมกลิ้งไปได้ง่าย ที่มีเครื่องรองรับ ย่อม
กลิ้งไปได้ยาก.

จบกวมสูตรที่ ๗

๘. สมาธิ

ว่าด้วยสัมมาสมาธิอันประเสริฐ

[๘๑] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสัมมาสมาธิ
อันประเสริฐ พร้อมทั้งเหตุ พร้อมทั้งเครื่องประกอบแก่เธอทั้งหลาย เธอ
ทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๘๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาสมาธิอันประเสริฐ พร้อมทั้งเหตุ
พร้อมทั้งเครื่องประกอบเป็นไฉน คือความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ.

[๘๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว ความ
ที่จิตมีเครื่องประกอบด้วยองค์ ๓ ประการเหล่านี้ นั่น เรียกว่าสัมมาสมาธิอัน
ประเสริฐ พร้อมทั้งเหตุบ้าง พร้อมทั้งเครื่องประกอบบ้าง.

จบสมาธิสูตรที่ ๘

๘. เวทนาสูตร

เจริญอริยมรรคเพื่อกำหนดรู้เวทนา

[๘๔] สาวตถีนีทาน. คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนา ๓ ประการนี้ ๓ ประการเป็นไฉน คือ สุขเวทนา ๑ ทุกขเวทนา ๑ อทุกขมสุขเวทนา ๑ เวทนา ๓ ประการนี้แล.

[๘๕] คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ บุคคล พึงเจริญ เพื่อกำหนดรู้เวทนา ๓ ประการนี้ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ บุคคลพึงเจริญ เพื่อกำหนดรู้เวทนา ๓ ประการนี้แล.

จบเวทนาสูตรที่ ๘

๑๐. อุตติยสูตร

เจริญอริยมรรคเพื่อละกามคุณ ๕

[๘๖] สาวตถีนีทาน. ครั้งนั้น ท่านพระอุตติยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ข้าพระองค์หลิกออกเร้นอยู่ในที่ลับ ได้เกิดความปริวิตกแห่งใจอย่างนี้ว่า กามคุณ ๕ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว กามคุณ ๕ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วเป็นไฉนหนอ.

[๘๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดีละ ๆ อุตติยะ กามคุณ ๕ เหล่านี้
เรากล่าวไว้แล้ว กามคุณ ๕ เป็นไฉน คือ รูปที่จะพึงรู้แจ้งได้ด้วยจักขุ
นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ เป็นที่น่ารัก ยั่ววน ชวนให้กำหนด
เสียดที่พึงรู้แจ้งด้วยหู ... กลิ่นที่พึงรู้แจ้งด้วยจมูก ... รสที่พึงรู้แจ้งด้วยลิ้น ...
โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งด้วยกาย นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ เป็นที่น่ารัก
ยั่ววนชวนให้กำหนด คู่ก่อนอุตติยะ กามคุณ ๕ เหล่านี้แล เรากล่าวไว้แล้ว.

[๘๒] คู่ก่อนอุตติยะ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ บุคคล
พึงเจริญ เพื่อละกามคุณ ๕ เหล่านี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘
เป็นไฉน คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ อริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ บุคคลพึงเจริญเพื่อละกามคุณ ๕ เหล่านี้แล.

จบอุตติยสูตรที่ ๑๐

จบมัจฉัตตวรรคที่ ๓

มัจฉัตตวรรคพรรณานาที่ ๓

อรรถกถามัจฉัตตสูตรเป็นต้น

พึงทราบวินิจฉัยในมัจฉัตตสูตรที่ ๑ แห่งมัจฉัตตวรรคที่ ๓.

บทว่า **มิจฺฉุตฺต** แปลว่า มีความผิดสภาวะ. บทว่า **สมฺมตฺติ**
แปลว่า มีความถูกต้องเป็นสภาวะ. บทว่า **มิจฺฉาปฺปฏิปฺตฺตาธิกรณเหตุ** แปลว่า
เพราะเหตุแห่งการปฏิบัติผิด. อธิบายว่า เพราะเหตุทำการปฏิบัติผิด. บทว่า
นาราธโก ได้แก่ ไม่ถึงพร้อม. บทว่า **ณายิ รมฺมิ** ได้แก่ อริยมรรคธรรม.

บทว่า มิจฺฉาณาณิ ความว่า รู้ผิด คือพิจารณาผิด. บทว่า มิจฺฉาวิมุตฺติ ความว่า ไม่พ้นตามความจริง คือไม่ให้พ้นไปจากทุกข์. วิภูฏะและวิวิภูฏะ ในมรรค ๔ พระองค์ตรัสแล้ว ในพระสูตรที่ ๓ เป็นต้นเหล่านี้. ส่วนบุคคลที่ทรงถามธรรมที่ทรงจำแนก มีอยู่ในพระสูตรทั้ง ๒ ชุดท้ายในที่นั้น. ทรงแสดงบุคคลโดยธรรมแล้วอย่างนี้. บทว่า สุปฺปวตฺตโย แปลว่า เป็นที่ตั้งแห่งความเป็นไปได้ง่าย. อธิบายว่า บุคคลย่อมยังจิตให้แล่นไปยังทิศอันปรารถนา และต้องการแล้วได้ ฉันทใด บุคคลก็ย่อมสามารถให้หม้อกลิ้งไปได้ฉันทนั้น. บทว่า สอุปฺนิสฺส สปริกฺขาริ ได้แก่ พร้อมทั้งปัจจัย พร้อมทั้งบริวาร คำที่เหลือในบททั้งปวง ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถามิฉนัตตวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. มิฉนัตตสูตร
๒. อกุศลธรรมสูตร
๓. ปฐมปฏิบัติปาฐสูตร
๔. ทุคฺยปฏิบัติปาฐสูตร
๑๘. ปฐมอัสสปริสสูตร
๖. ทุคฺยอัสสปริสสูตร
๗. กุมภสูตร
๘. สมาธิสูตร
๙. เวทนาสูตร
๑๐. อุตฺตฺยสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา

ปฏิบัติวรรคที่ ๔

๑. ปฏิบัติสูตร

ว่าด้วยมิจฉาปฏิบัติและสัมมาปฏิบัติ

[๘๕] สาวัดถีนีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงมิจฉาปฏิบัติ และสัมมาปฏิบัติแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๘๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มีฉาปฏิบัติเป็นไฉน คือ ความเห็นผิด ฯลฯ ความตั้งใจผิด นี้เรียกว่ามิจฉาปฏิบัติ.

[๘๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาปฏิบัติเป็นไฉน คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี้เรียกว่าสัมมาปฏิบัติ.

จบปฏิบัติสูตรที่ ๑

๒. ปฏิบั่นสูตร

ว่าด้วยบุคคลผู้ปฏิบัติและปฏิบัติชอบ

[๘๘] สาวัดถีนีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงบุคคลผู้ปฏิบัติผิด และบุคคลผู้ปฏิบัติชอบแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๘๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลผู้ปฏิบัติผิดเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความตั้งใจผิด บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีปฏิบัติผิด.

[๕๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลผู้ปฏิบัติชอบเป็นไหน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความเห็นชอบ ฯลฯ มีความตั้งใจชอบ บุคคลนี้เรียกว่าผู้ปฏิบัติชอบ.

จบปฏิป็นนสูตรที่ ๒

๓. วิธธสูตร

ผลของผู้พลาดและผู้ปรารถนาริยมรรค

[๕๕] สาวัดถินิทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งพลาดแล้ว อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ แห่งบุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่ให้เกิดความสิ้นทุกข์โดยชอบ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารถแล้ว อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ แห่งบุคคลเหล่านั้น ย่อมให้เกิดความสิ้นทุกข์โดยชอบ.

[๕๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไหน คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งพลาดแล้ว อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ แห่งบุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่ให้เกิดความสิ้นทุกข์โดยชอบ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารถแล้ว อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ แห่งบุคคลเหล่านั้น ย่อมให้เกิดความสิ้นทุกข์โดยชอบ.

จบวิธธสูตรที่ ๓

๔. ปารสูตร

ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงฝั่ง (นิพพาน)

[๕๗] สาวัดถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๘ ประการนี้ ที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่ง (นิพพาน) จาก ที่มีไซ้ฝั่ง (วัฏฏะ) ธรรม ๘ ประการเป็นไฉน คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ ธรรม ๘ ประการนี้แล ที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งจากที่มีไซ้ฝั่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภาษิตนี้แล้ว จึง ได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

[๕๘] ในพวกมนุษย์ คนที่ถึงฝั่งมีจำนวน
น้อย แต่หมู่สัตว์นอกนี้ ย่อมวิ่งไปตามฝั่ง
นั่นเอง ส่วนชนเหล่าใดประพฤติตามใน
ธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว ชน
เหล่านั้นข้ามบ่วงมฤตยูซึ่งแสนยากที่จะ
ข้ามไปถึงฝั่งได้ บัณฑิตพึงละธรรมฝ่ายดำ
เสีย เจริญธรรมฝ่ายขาว ออกจากความ
อาลัย อาศัยธรรมอันไม่มีความอาลัยแล้ว
พึงละกามเสีย เป็นผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่อง
กัवलปรารถนาความยินดีในวิเวก ที่สัตว์
ยินดีได้ยาก บัณฑิตพึงยังตนให้ผ่องแผ้ว
จากเครื่องเศร้าหมองจิต ชนเหล่าใด

อบรมจิตดีแล้วโดยชอบในองค์เป็นเหตุให้
ตรัสรู้ ไม่ถ่อมมันยินดีแล้วในความสละคืน
ความถ่อมมัน คนเหล่านั้นเป็นผู้สิ้นอาสวะ
มีความรุ่งเรือง ประณีพพานแล้วในโลกนี้.

จบปารสสูตรที่ ๔

๕. ปฐมสามัญญสูตร

ว่าด้วยสามัญญะและสามัญญผล

[๕๕] สาวัตถีนีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสามัญญะ
(ความเป็นสมณะ) และสามัญญผล (ผลแห่งความเป็นสมณะ) แก่เธอทั้ง
หลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๑๐๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สามัญญะเป็นไฉน อริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี้เรียก
ว่าสามัญญะ.

[๑๐๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สามัญญผลเป็นไฉน คือ โสดาปัตติผล
สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตผล นี้เรียกว่าสามัญญผล.

จบปฐมสามัญญสูตรที่ ๕

๖. ทุติยสามัญญสูตร

ว่าด้วยสามัญญะและสามัญญผล

[๑๐๒] สāvattānīทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสามัญญะ และประโยชน์แห่งสามัญญะแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๑๐๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สามัญญะเป็นไฉน อริยมรรคอัน ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี้เรียกว่า สามัญญะ.

[๑๐๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ประโยชน์แห่งสามัญญะเป็นไฉน ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่า ประโยชน์แห่ง สามัญญะ.

จบทุติยสามัญญสูตรที่ ๖

๗. ปฐมพรหมัญญสูตร

ความเป็นพรหมและเป็นพรหมัญญผล

[๑๐๕] สāvattānīทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงพรหมัญญะ (ความเป็นพรหม) และพรหมัญญผล (ผลแห่งความเป็นพรหม) แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๑๐๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็พรหมัญญะเป็นไฉน อริยมรรคอัน ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี้เรียกว่าพรหมัญญะ.

[๑๐๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็พรหมัญญผลเป็นไฉน คือ โสดา
ปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตผล นี้เรียกว่า พรหมัญญผล.

จบปฐมพรหมัญญสูตรที่ ๗

๘. ทุตติยพรหมัญญสูตร

ความเป็นพรหมและประโยชน์แห่งความเป็นพรหม

[๑๐๘] สาวัดถีนีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงพรหมัญญะ
และประโยชน์แห่งพรหมัญญะแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๑๐๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็พรหมัญญะเป็นไฉน อริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี้เรียก
ว่า พรหมัญญะ.

[๑๑๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ประโยชน์แห่งพรหมัญญะเป็นไฉน
ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่า ประโยชน์แห่ง
พรหมัญญะ.

จบทุตติยพรหมัญญสูตรที่ ๘

๕. ปฐมพรหมจริยสูตร

พรหมจรรย์และผลแห่งพรหมจรรย์

[๑๑๑] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงพรหมจรรย์ และผลแห่งพรหมจรรย์ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๑๑๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็พรหมจรรย์เป็นไฉน อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี้เรียกว่าพรหมจรรย์.

[๑๑๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ผลแห่งพรหมจรรย์เป็นไฉน คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตผล นี้เรียกว่า ผลแห่งพรหมจรรย์.

จบปฐมพรหมจริยสูตรที่ ๕

๑๐. ทุติยพรหมจริยสูตร

พรหมจรรย์และประโยชน์แห่งพรหมจรรย์

[๑๑๔] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงพรหมจรรย์ และประโยชน์แห่งพรหมจรรย์ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๑๑๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็พรหมจรรย์เป็นไฉน อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี้เรียกว่า พรหมจรรย์.

[๑๑๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ประโยชน์แห่งพรหมจรรย์เป็นไฉน
ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่า ประโยชน์แห่ง
พรหมจรรย์.

จบพุทธยพรหมจริยสูตรที่ ๑๐

จบปฏิบัติวัตรที่ ๔

ปฏิบัติวัตรควรรณนาที่ ๔

อรรถกถาปฏิบัติสูตรเป็นต้น

พึงทราบวินิจฉัยในปฏิบัติสูตรที่ ๑ แห่งปฏิบัติวัตรที่ ๔.

บทว่า มิจุฉาปฏิบัติ คือซึ่งไม่ปฏิบัติตามเป็นจริง. บทว่า มิจุ-
ฉาปฏิบัติ นั่น คือผู้ไม่ปฏิบัติตามเป็นจริง. สูตรหนึ่ง ท่านกล่าวด้วยสามารถ
ธรรม สูตรหนึ่งด้วยสามารถบุคคล. บทว่า อปาราปารี ได้แก่ ซึ่งนิพพาน
จากวิภูฏะ ชนเหล่าใด ถึงซึ่งฝั่งแล้วก็ดี กำลังถึงก็ดี จักถึงก็ดี ชนเหล่านั้น
ทั้งหมดพึงทราบว่าเป็นผู้ถึงฝั่ง ในบทว่า ปารคามิโน ดังนี้.

บทว่า ตีระเมวานุชาวติ ความว่า ย่อมวิ่งไปสู่วิภูฏะนั้นเอง คือ
ย่อมเที่ยวไปในวิภูฏะ. บทว่า กณ्हี คือ อกุศลธรรม. บทว่า โอกาโอนัง
ได้แก่ จากวิภูฏะอาศัยนิพพาน. บทว่า อากมม ได้แก่ ปรารภ หมายถึง
อาศัย.

บทว่า ปริโยทเปยฺย ได้แก่ พึงทำให้บริสุทธี. บทว่า จิตฺตกุเลเสหิ
ได้แก่ ด้วยนิวรรณ์อันทำจิตให้เศร้าหมอง. บทว่า สมุโพธิยงฺเกสุ ได้แก่
ในโพชฌงค์ ๗.

บทว่า สามณฺณคฺคํ ได้แก่ นิพพาน. จริงอยู่ นิพพานนั้นท่าน
กล่าวว่า ประโยชน์ของความเป็นสมณะ เพราะควรเข้าถึงโดยความเป็นสมณะ.

บทว่า พุรหฺมณฺณ คือกความเป็นผู้ประเสริฐสุด. บทว่า พุรหฺมณฺณ-
คฺคํ ได้แก่ พระนิพพาน เพราะควรเข้าถึงโดยความเป็นผู้ประเสริฐสุด.
เกจิอาจารย์กล่าวว่า นิพพานอันมาแล้ว เป็นที่สิ้นไปแห่งราคะในหนหลัง
และใน ๓ สูตรนี้ในที่ใด ๆ แม้อรรถก็ควรในที่นั้น ๆ เช่นกัน.

จบอรรถกถาปฏิบัติสูตรเป็นต้น

จบปฏิบัติวรรคธรรมนาที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฏิปัตตสูตร ๒. ปฏิป็นนสูตร ๓. วิริทฺตสูตร ๔. ปารสูตร
๕. ปฐมสามัญญสูตร ๖. ทุคฺยสามัญญสูตร ๗. ปฐมพรหฺมัญญสูตร
๘. ทุคฺยพรหฺมัญญสูตร ๙. ปฐมพรหฺมจิริยสูตร ๑๐. ทุคฺยพรหฺมจิริยสูตร

อัญญตติยวรรคที่ ๕

๑. วิราคสูตร

ข้อปฏิบัติเพื่อสํารอกราคะ

[๑๑๗] สาวัตถีนีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกอัญญเดียรถีย์-
ปริพาชก พึงถามเธอทั้งหลายอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย
อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมเพื่อประโยชน์อะไร เธอทั้งหลาย
ถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงชี้แจงแก่พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า
คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าเพื่อสํารอกราคะ.

[๑๑๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้าพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก พึง
ถามเธอทั้งหลายอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ทางมีอยู่หรือ ข้อปฏิบัติ
เพื่อสํารอกราคะมีอยู่หรือ เธอทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงชี้แจงแก่พวก
อัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ทางมีอยู่
ข้อปฏิบัติเพื่อสํารอกราคะมีอยู่.

[๑๑๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทางเป็นไฉน ข้อปฏิบัติเพื่อสํารอก-
ราคะเป็นไฉน อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือความเห็นชอบ ฯลฯ
ความตั้งใจชอบ นี่เป็นทาง นี่เป็นข้อปฏิบัติเพื่อสํารอกราคะ คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เธอทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงชี้แจงแก่พวกอัญญเดียรถีย์-
ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้.

จบวิราคสูตรที่ ๑

๒. สังโยชนสูตร

ประพติพรหมจรรย์เพื่อละสังโยชน์

[๑๒๐] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกอัญญเดียรฉิยฺ-
ปริพาชก พึงถามเธอทั้งหลายอย่างนี้ว่า คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย
อยู่ประพติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมเพื่อประโยชน์อะไร เธอทั้งหลาย
ถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงชี้แจงแก่พวกอัญญเดียรฉิยฺปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า
คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลายอยู่ประพติพรหมจรรย์ ในพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า เพื่อละสังโยชน์ ฯลฯ

จบสังโยชนสูตรที่ ๒

๓. อนุสยสูตร

ประพติพรหมจรรย์เพื่อถอนอนุสย

[๑๒๑] ...คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลายอยู่ประพติพรหม-
จรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อถอนอนุสย ฯลฯ

จบอนุสยสูตรที่ ๓

๔. อัชฌานสูตร

ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อกำหนดรู้สังสารวัฏ

[๑๒๒] ... คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหม-
จรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อกำหนดรู้สังสารวัฏอันยี่ดยาว ฯลฯ

จบอัชฌานสูตรที่ ๓

๕. อาสวสูตร

ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อสิ้นอาสวะ

[๑๒๓] ... คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหม-
จรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อความสิ้นอาสวะ ฯลฯ

จบอาสวสูตรที่ ๕

๖. วิชชาวิมุตติสูตร

ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำให้แจ้งซึ่งวิชาและวิมุตติ

[๑๒๔] ... คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหม-
จรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งผลแห่งวิชา และวิมุตติ ฯลฯ

จบวิชชาวิมุตติสูตรที่ ๖

๗. ญาณทัสสนสูตร

ประพตติพรหมจรรย์เพื่อญาณทัสสนะ

[๑๒๕] ...คูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลายอยู่ประพตติพรหม-
จรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อญาณทัสสนะ ฯลฯ

จบญาณทัสสนสูตรที่ ๗

๘. อนุปาทาปรินิพพานสูตร

ข้อปฏิบัติเพื่ออนุปาทาปรินิพพาน

[๑๒๖] คูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก พึง
ถามเธอทั้งหลายอย่างนี้ว่า คูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอยู่ประพตติ
พรหมจรรย์ในพระสมณโคตม เพื่อประโยชน์อะไร เธอทั้งหลายถูกถาม
อย่างนี้แล้ว พึงชี้แจงแก่พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า คูก่อน
ผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลายอยู่ประพตติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า
เพื่ออนุปาทาปรินิพพาน.

[๑๒๗] คูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้าพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกพึง
ถามเธอทั้งหลายอย่างนี้ว่า คูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ทางมีอยู่หรือ ข้อปฏิบัติ
เพื่ออนุปาทาปรินิพพานมีอยู่หรือ เธอทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงชี้แจง
แก่พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า คูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย
ทางมีอยู่ ข้อปฏิบัติเพื่ออนุปาทาปรินิพพานมีอยู่.

[๑๒๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทางเป็นไฉน ข้อปฏิบัติเพื่ออนุปาทา-
ปรีนิพพานเป็นไฉน อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือ ความ
เห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี่เป็นข้อปฏิบัติเพื่ออนุปาทาปรีนิพพาน
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว ฟังชี้แจงแก่พวกอัญญา-
เดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้.

จบอนุปาทาปรีนิพพานสูตรที่ ๘

จบอัญญาตติยวรรคที่ ๕

อรรถกถาอัญญาตติยเปยยาล

ฟังทราบวินิจฉัยใน อัญญาตติยเปยยาล.

บทว่า **อทธานปริยูลตุล** ได้แก่ กำหนดรู้สังสารวัฏอันยี่ดยาว
เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า นิพพานเพื่อกำหนดรู้สังสารวัฏอันยี่ดยาว.
อธิบายว่า เพื่อประโยชน์แก่พระนิพพานนั้น. บทว่า **อนุปาทาปรีนิพพานตุล**
ได้แก่ ไม่ใช่ประโยชน์ทางปัจจุัยเพื่ออนุปาทาปรีนิพพาน. อนึ่ง ในเปยยาลนี้
ท่านกล่าวถึงพระอรหันต์ ด้วยผลคือวิชชาวิมุตติ ท่านกล่าวการพิจารณาด้วย
ญาณทัสสนะว่าเป็นนิพพาน โดยบทที่เหลือ ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาอัญญาตติยเปยยาล

รวมพระสูตรในอัญญาตติยวรรค คือ

๑. วิราคสูตร ๒. สังโยชนสูตร ๓. อนุสยสูตร ๔. อทธานสูตร
๕. อาสวสูตร ๖. วิชชาวิมุตติสูตร ๗. ญาณทัสสนสูตร ๘. อนุปาทา-
ปรีนิพพานสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

***สุริยเปยยาลที่ ๖**

๑. ปฐมกัลยาณमितตสูตร

มิตรดีเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๒๕] สาวัดถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ยืนก่อน สิ่งที่เป็นนิमितมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิमितมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ของ ภิกษุ คือ ความเป็นผู้มีมิตรดี ฉะนั้นเหมือนกัน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้มีมิตรดี พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๓๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญอริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญ สัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบปฐมกัลยาณमितตสูตรที่ ๑

***อรรถกถา แก่รวมไว้ท้ายวรรคนี้.**

๒. ปฐมสีสัมปทาสูตร

สีสัมปทา เป็นนิमित แห่งอริยมรรค

[๑๓๑] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น
สิ่งที่ขึ้นก่อน สิ่งที่เป็นนิमितมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้น
เป็นนิमितมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ของ
ภิกษุ คือ ความถึงพร้อมแห่งศีล ฉะนั้นเหมือนกัน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
อันภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีล พึงหวังข้อนี้ได้ ฯลฯ

จบปฐมสีสัมปทาสูตรที่ ๒

๓. ปฐมฉันทสัมปทาสูตร

ฉันทสัมปทาเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๓๒] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งฉันทะ ฯลฯ

จบปฐมฉันทสัมปทาสูตรที่ ๓

๔. ปฐมอตตสัมปทาสูตร

อตตสัมปทาเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๓๓] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งตน [ความถึงพร้อมแห่งจิต] ฯลฯ

จบปฐมอตตสัมปทาสูตรที่ ๔

๕. ปฐมทัญญีสัมปทาสูตร

ทัญญีสัมปทาเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๓๔] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งทัญญี ฯลฯ

จบปฐมทัญญีสัมปทาสูตรที่ ๕

๖. ปฐมอัปมาทสัมปทาสูตร

ความไม่ประมาทเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๓๕] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งความไม่ประมาท ฯลฯ

จบปฐมอัปมาทสัมปทาสูตรที่ ๖

๗. ปฐมโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร

โยนิโสมนสิการเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๓๖] สาวัดถีนิทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ยืนก่อน สิ่งที่เป็นนิमितมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิमितมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ของ ภิกษุ คือ ความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ฉะนั้น เหมือนกัน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจ โดยแยบคาย พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๓๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบปฐมโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตรที่ ๗

๘. ทุติยภัตตยามิตตสูตร

มิตรดีเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๓๘] สาวตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ยืนก่อน สิ่งที่เป็นนิमितมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิमितมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ของ ภิกษุ คือ ความเป็นผู้มีมิตรดี ฉะนั้นเหมือนกัน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อัน ภิกษุผู้มีมิตรดี พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๓๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญอริยมรรค ประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญ สัมมาสมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญอริยมรรค ประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบทุติยภัตตยามิตตสูตรที่ ๘

๘. ทุติยสีลสัมปทาสูตร

สีลสัมปทาเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๔๐] สาวัดถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น
สิ่งที่ขึ้นก่อน สิ่งที่เป็นนิमितมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้น
เป็นนิमितมาก่อน เพื่อความเกิดแห่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ของภิกษุ
คือ ความถึงพร้อมด้วยศีล ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบทุติยสีลสัมปทาสูตรที่ ๘

๑๐. ทุติยฉันทสัมปทาสูตร

ฉันทสัมปทาเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๔๑] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งฉันทะ ฯลฯ

จบทุติยฉันทสัมปทาสูตรที่ ๑๐

๑๑. ทุติยอรรถสัมปทาสูตร

อรรถสัมปทาเป็นนิมิตแห่งอริยมรรค

[๑๔๒] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งคน ๆ ๑

จบทุติยอรรถสัมปทาสูตรที่ ๑๑

๑๒. ทุติยทัญญูสัมปทาสูตร

ทัญญูสัมปทาเป็นนิมิตแห่งอริยมรรค

[๑๔๓] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งทัญญู ๆ ๑

จบทุติยทัญญูสัมปทาสูตรที่ ๑๒

๑๓. ทุติยอัปมาทสัมปทาสูตร

ความไม่ประมาทเป็นนิมิตแห่งอริยมรรค

[๑๔๔] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งความไม่ประมาท ๆ ๑

จบทุติยอัปมาทสัมปทาสูตรที่ ๑๓

๑๔. ทุติโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร

โยนิโสมนสิการเป็นนิมิตแห่งอริยมรรค

[๑๔๕] สāvāṭṭhinīna. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ยืนก่อน สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตมาก่อน เพื่อความเกิดแห่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ของภิกษุ คือ ความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ฉะนั้นเหมือนกัน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มาก ซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๔๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มาก ซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไม่เล้า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัตราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัตโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัตโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำจัตราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัตโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัตโมหะเป็นที่สุด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบทุติโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตรที่ ๑๔

จบสุริยเปยยาลที่ ๖

อรรถกถาสूरียเปยยาล

ฟังทราบวินิจฉัยใน **สूरียเปยยาล**.

ฟังทราบเนื้อความในที่ทั้งปวงอย่างนี้ว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี คุกการ
ขึ้นไปแห่งอรุณ อริยมรรคพร้อมกันวิปัสสนาอันดำรงอยู่ เพราะความเป็นผู้มี
มิตรดีแล้วทำให้เกิดขึ้น คุกความปรากฏแห่งพระอาทิตย์. บทว่า **สีลสมุปทา**
ได้แก่ จตุปารีสุทธศีล. บทว่า **ฉนุทสมุปทา** ได้แก่ กัตตุคามยตาฉันทะ
อันเป็นกุศล. บทว่า **อตุตสมุปทา** คือความเป็นผู้มีจิตสมบุรณ์แล้ว. บทว่า
ทิกฺขุสิสมุปทา ได้แก่ ความถึงพร้อมแห่งญาณ. บทว่า **อปปมาทสมุปทา**
ได้แก่ ความถึงพร้อมแห่งความไม่ประมาทอันเป็นตัวการ. บทว่า **โยนิโส-**
มนสิการสมุปทา ได้แก่ ความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยอุบาย.
ท่านกล่าวบทว่า **กฺลฺยาณมิตฺตตา** เป็นต้นอีก เพื่อแสดงภาวะโดยอาการแม้อื่น
แห่งสัมมาทิฏฐิเป็นต้น. พระสูตรเหล่านี้ทั้งหมดท่านกล่าวด้วยสามารถแห่ง
อริยาศัยของบุคคลโดยเฉพาะ.

จบอรรถกถาสूरียเปยยาลที่ ๖

รวมพระสูตรที่มีในเปยยาลนี้

๑. ปฐมกัลยาณมิตตสูตร	๒. ปฐมสีลสัมปทาสูตร
๓. ปฐมฉันทสัมปทาสูตร	๔. ปฐมอตุตสัมปทาสูตร
๕. ปฐมทิกฺขุสิสัมปทาสูตร	๖. ปฐมอปปมาทสัมปทาสูตร
๗. ปฐมโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร	๘. ทุติยกัลยาณมิตตสูตร
๙. ทุติยสีลสัมปทาสูตร	๑๐. ทุติยฉันทสัมปทาสูตร
๑๑. ทุติยอตุตสัมปทาสูตร	๑๒. ทุติยทิกฺขุสิสัมปทาสูตร
๑๓. ทุติยอปปมาทสัมปทาสูตร.	๑๔. ทุติยโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร
- พร้อมทั้งอรรถกถา

เอกธรรมเปยยาลที่ ๗

๑. ปฐมกัลยาณमितตสูตร

กัลยาณมิตรมีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๔๗] สāvāṭṭhīnānaṃ. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันหนึ่งมีอุปการะมาก เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ธรรมอันหนึ่งเป็นไฉน คือ ความเป็นผู้มีมิตรดี คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้มีมิตรดีพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๔๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มาก ซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบปฐมกัลยาณमितตสูตรที่ ๑

๒. ปฐมศีลสัมปทาสูตร

ศีลสัมปทามีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๔๕] สาวัตถิณิทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันหนึ่งมีอุปการะมาก เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ธรรมอันหนึ่งเป็นไฉน คือ ความถึงพร้อมแห่งศีล ฯลฯ

จบปฐมศีลสัมปทาสูตรที่ ๒

๓. ปฐมฉันทสัมปทาสูตร

ฉันทสัมปทามีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๕๐] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งฉันทะ ฯลฯ

จบปฐมฉันทสัมปทาสูตรที่ ๓

๔. ปฐมอัตตสัมปทาสูตร

อัตตสัมปทามีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๕๑] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งตน ฯลฯ

จบปฐมอัตตสัมปทาสูตรที่ ๔

๕. ปฐมทัญญูสัมปทาสูตร

ทัญญูสัมปทามีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๕๒] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งทัญญู ฯลฯ

จบปฐมทัญญูสัมปทาสูตรที่ ๕

๖. ปฐมอัปมาทสูตร

ความไม่ประมาทมีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๕๓] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งความไม่ประมาท ฯลฯ

จบปฐมอัปมาทสูตรที่ ๖

๗. ปฐมโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร

โยนิโสมนสิการมีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๕๔] สāvāṭṭhinīna. คุก่อนนิกขุทั้งหลาย ธรรมอันหนึ่งมีอุปการะมาก เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ธรรมอันหนึ่งเป็นไฉน คือ ความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย คุก่อนนิกขุทั้งหลาย อันนิกขุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย พึงหวังข้อ

นี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มาก ซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ อย่างไรเล่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มาก ซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบปฐมโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตรที่ ๗

๘. ทุติยภัณฑมิตตสูตร

ภัณฑมิตรมีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๕๖] สาวตถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันหนึ่งมีอุปการะมาก เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ธรรมอันหนึ่งเป็นไปจน คือ ความเป็นผู้มีมิตรดี คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้มีมิตรดี พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มาก ซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๕๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำใ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำใ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

๕. ทุติยศีลสัมปทาสูตร

ศีลสัมปทามีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๕๘] สาวัดดีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันหนึ่งมีอุปการะมาก เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ธรรมอันหนึ่งเป็นไฉน คือ ความถึงพร้อมแห่งศีล ฯลฯ

จบทุติยศีลสัมปทาสูตรที่ ๕

๑๐. ทุติยฉันทสัมปทาสูตร

ฉันทสัมปทามีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๕๕] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งฉันทะ ฯลฯ

จบตุติยฉันทสัมปทาสูตรที่ ๑๐

๑๑. ทุติยอัตตสัมปทาสูตร

อัตตสัมปทามีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๖๐] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งตน ฯลฯ

จบตุติยอัตตสัมปทาสูตรที่ ๑๑

๑๒. ทุติยทัญญูสัมปทาสูตร

ทัญญูสัมปทามีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๖๑] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งทัญญู ฯลฯ

จบตุติยทัญญูสัมปทาสูตรที่ ๑๒

๑๓. ทุติยอัปมาทสัมปทาสูตร

ความไม่ประมาทมีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๖๒] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งความไม่ประมาท ฯลฯ

จบทุติยอัปมาทสัมปทาสูตรที่ ๑๓

๑๔. ทุติยโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร

โยนิโสมนสิการมีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๖๓] สāvātthīnīhan. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันหนึ่งมีอุปการะมาก เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ธรรมอันหนึ่งเป็น โฉน คือ ความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย พึงหวังข้อนี้ได้ ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้แจ้งซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๖๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มาก ซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด คุณก่อน

พระสูตรต้นปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 90
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อม
เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบทุติยโยนิโสมนสิการสูตรที่ ๑๔

จบเอกรธรรมเปยยาลที่ ๗

รวมพระสูตรที่มีในเปยยาลนี้ คือ

๑. ปฐมกัลยาณमितตสูตร ๒. ปฐมสีลสัมปทาสูตร ๓. ปฐมฉันท
สัมปทาสูตร ๔. ปฐมอตตสัมปทาสูตร ๕. ปฐมทิกฺขุสัมปทาสูตร ๖. ปฐม
อัปมาทสัมปทาสูตร ๗. ปฐมโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร ๘. ทุติยกัลยาณ
मितตสูตร ๙. ทุติยสีลสัมปทาสูตร ๑๐. ทุติยฉันทสัมปทาสูตร ๑๑. ทุติยอตต-
สัมปทาสูตร ๑๒. ทุติยทิกฺขุสัมปทาสูตร ๑๓. ทุติยอัปมาทสัมปทาสูตร
๑๔. ทุติยโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร.

อรรถกถาเอกรัชมเปยยาลที่ ๗ และคังคาเปยยาลที่ ๕

เอกรัชมเปยยาลก็ดี คังคาเปยยาลก็ดี ในพระสูตรที่ตรัสไว้อย่างนั้น ๆ
กล่าวไว้ด้วยอรรถาธิบายของบุคคลโดยเฉพาะ และกล่าวด้วยอรรถาธิบายของผู้รู้ทั้งหลาย.

***นาหันทอกธรรมเปยยาลที่ ๘**

๑. ปฐมกัลยาณमितตสูตร

กัลยาณมิตรเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๖๕] สาวตถีนีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เล็งเห็นธรรมอันอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเป็นเหตุให้อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เหมือนความเป็นผู้มีมิตรดีเลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้มีมิตรดีพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำใ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๖๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำใ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฎฐิ อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยอมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำใ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบปฐมกัลยาณमितตสูตรที่ ๑

* เปยยาลที่ ๘ ไม่มีอรรถกถาแก้

๒. ปฐมศีลสัมปทาสูตร

ศีลสัมปทาเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๖๗] สāvตถินิทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เล็งเห็นธรรมอันอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเป็นเหตุให้อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เหมือนความถึงพร้อมแห่งศีลเลย ฯลฯ

จบปฐมศีลสัมปทาสูตรที่ ๒

๓. ปฐมฉันทสัมปทาสูตร

ฉันทสัมปทาเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๖๘] ... เหมือนความถึงพร้อมแห่งฉันทะเลย ฯลฯ

จบปฐมฉันทสัมปทาสูตรที่ ๓

๔. ปฐมอัตตสัมปทาสูตร

อัตตสัมปทาเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๖๙] ... เหมือนความถึงพร้อมแห่งตนเลย ฯลฯ

จบปฐมอัตตสัมปทาสูตรที่ ๔

๕. ปฐมทวิภูติสัมปทาสูตร

ทวิภูติสัมปทาเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๗๐] ...เหมือนความถึงพร้อมแห่งทวิภูติเลย ฯลฯ

จบปฐมทวิภูติสัมปทาสูตรที่ ๕

๖. ปฐมอัปมาทสัมปทาสูตร

อัปมาทสัมปทาเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๗๑] ...เหมือนความถึงพร้อมแห่งความไม่ประมาทเลย ฯลฯ

จบปฐมอัปมาทสัมปทาสูตรที่ ๖

๗. ปฐมโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร

โยนิโสมนสิการเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๗๒] สาวตถีนิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เล็งเห็นธรรมอันอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เหมือนความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยกคาย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ถึง

พร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยกกาย พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๗๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยกกาย ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยกกาย ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบปฐมโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตรที่ ๗

๘. ทุติยกัลยาณमितตสูตร

กัลยาณมิตรเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๗๔] สาวัดถีนีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เล็งเห็นธรรมอันอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเป็เหตุให้อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เหมือนความเป็นผู้มีมิตรดีเลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้มีมิตรดี พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๗๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบพุทธยักถยามิตตสูตรที่ ๘

๘. พุทธยัสสสัมปทาสูตร

ยัสสสัมปทาเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๗๖] สาวัตถินิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เล็งเห็นธรรมอันอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเป็นเหตุให้อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เหมือนความถึงพร้อมแห่งศีลเลย ฯลฯ

จบพุทธยัสสสัมปทาสูตรที่ ๘

๑๐. ทุติยฉันทสัมปทาสูตร

ฉันทสัมปทาเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๗๗] ... เหมือนความถึงพร้อมแห่งฉันทะเลย ฯลฯ

จบทุติยฉันทสัมปทาสูตรที่ ๑๐

๑๑. ทุติยอัตตสัมปทาสูตร

อัตตสัมปทาเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๗๘] ... เหมือนความถึงพร้อมแห่งตนเลย ฯลฯ

จบทุติยอัตตสัมปทาสูตรที่ ๑๑

๑๒. ทุติยทัญญุสัมปทาสูตร

ทัญญุสัมปทาเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๗๙] ... เหมือนความถึงพร้อมแห่งทัญญุเลย ฯลฯ

จบทุติยทัญญุสัมปทาสูตรที่ ๑๒

จบทุติยทัญญุสัมปทาสูตรที่ ๑๒

๑๓. ทุติยอัปมาทสัมปทาสูตร

อัปมาทสัมปทาเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๘๐] ...เหมือนความถึงพร้อมแห่งความไม่ประมาทเลย ฯลฯ
จบทุติยอัปมาทสัมปทาสูตรที่ ๑๓

๑๔. ทุติยโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร

โยนิโสมนสิการเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๘๑] สาวัดถีนีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เล็งเห็นธรรมอันอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเป็นเหตุให้อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์เหมือนความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคายเลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำใ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๘๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำใ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไม่รู้เล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ

มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด. มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อม
เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบทศโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตรที่ ๑๔

จบนาหันทเอกกรรมเปย্যালที่ ๘

รวมพระสูตรที่มีในเปย্যালนี้ คือ

๑. ปฐมกัลยาณमितตสูตร ๒. ปฐมศีลสัมปทาสูตร ๓. ปฐมฉันท
- สัมปทาสูตร ๔. ปฐมอัตตสัมปทาสูตร ๕. ปฐมทัญญุสัมปทาสูตร ๖. ปฐม
- อัปมาทสัมปทาสูตร ๗. ปฐมโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร ๘. ทศกัลยาณ
- मितตสูตร ๙. ทศศีลสัมปทาสูตร ๑๐. ทศฉันทสัมปทาสูตร ๑๑. ทศ
- อัตตสัมปทาสูตร ๑๒. ทศทัญญุสัมปทาสูตร ๑๓. ทศอัปมาทสัมปทาสูตร
๑๔. ทศโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร

***คังคาเปยยาลที่ ๕**

๑. คังคาปาจินนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรคเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน

เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปรายจีน

[๑๘๓] สาวัตถินิทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปรายจีน หลังไปสู่ทิศปรายจีน บ่าไปสู่ทิศปรายจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ถิ่นนั้นเหมือนกัน.

[๑๘๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไม่เล้า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

จบคังคาปาจินนินนสูตรที่ ๑

***วรรคนี้ไม่มีวรรคตาแก้**

๒. ยมุนาปาจินนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำยมุนาไหลไปสู่ทิศปรายจีน

[๑๘๕] สาวัดถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำยมุนาไหลไปสู่ทิศปรายจีน หลังไปสู่ทิศปรายจีน บ่าไปสู่ทิศปรายจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบยมุนาปาจินนินนสูตรที่ ๒

๓. อจิรวดีปาจินนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่ทิศปรายจีน

[๑๘๖] สาวัดถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่ทิศปรายจีน หลังไปสู่ทิศปรายจีน บ่าไปสู่ทิศปรายจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบอจิรวดีปาจินนินนสูตรที่ ๓

๔. สรรูปาจีนนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำสรภูไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๑๘๗] สาวัดถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำสรภูไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสรรูปาจีนนินนสูตรที่ ๔

๕. มหีปาจีนนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำมहीไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๑๘๘] สาวัดถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำมहीไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบมหีปาจีนนินนสูตรที่ ๕

๖. มหานทีปาจินนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำใหญ่ไหลไปสู่ทิศปรายจีน

[๑๘๕] สาวัดถีนิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ๆ สายใด สายหนึ่งนี่ คือ แม่น้ำคังคา แม่น้ำขมุณา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมहीं ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่ทิศปรายจีน หลังไปสู่ทิศปรายจีน บ่าไปสู่ทิศปรายจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่निพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๘๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรก็ตามเล่า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ข่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ โน้มไปในการสละ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

จบมหานทีปาจินนินนสูตรที่ ๖

๗. กังคาสมุททนนินสูตร

ผู้เจริญอุริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร

[๑๕๑] สาวัตถินิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้น เหมือนกัน.

[๑๕๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญสัมมาทิฎฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

จบกังคาสมุททนนินสูตรที่ ๗

๘. ยมุนาสมุททนนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำยมุนาไหลไปสู่สมุทร

[๑๕๓] สาวัดถีนิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำยมุนาไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... นั้นนั่นเหมือนกัน ฯลฯ

จบยมุนาสมุททนนินสูตรที่ ๘

๙. อจิรวดีสมุททนนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่สมุทร

[๑๕๔] สาวัดถีนิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... นั้นนั่นเหมือนกัน ฯลฯ

จบอจิรวดีสมุททนนินสูตรที่ ๙

๑๐. สรรณสมุททนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำสรภูไหลไปสู่สมุทร

[๑๕๕] สāvāditthiṇaṇa. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำสรภูไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสรรณสมุททนินสูตรที่ ๑๐

๑๑. มหีสุมุททนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำสรภูไหลไปสู่สมุทร

[๑๕๖] สāvāditthiṇaṇa. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำมหีสู่ไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบมหีสุมุททนินสูตรที่ ๑๑

๑๒. มหานทีสมุททนิพนสูตร

ผู้เจริญอุริยมรรค ๗๗ เหมือนแม่น้ำใหญ่ไหลไปสู่สมุทร

[๑๕๗] สาวัตถีนิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ๆ สายใด สายหนึ่งนี้ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรวุ แม่น้ำมที ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำนโค ภิกษุ เมื่อเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอัน ประกอบด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่ นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๕๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วย องค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คุณก่อนภิกษุ ทั้งหมด ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัย วิราคะ อาศัยนิโรธ โนมไปในการสละ ๗๗ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อัน อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ โนมไปในการสละ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอุริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

จบมหานทีสมุททนิพนสูตรที่ ๑๒

วาระแห่งคังคาเปยฆาลที่เขียนไว้โดยย่อ พึงให้พิสดารในเปยฆาล.

หมวดที่ ๑ ว่าด้วยการอาศัยวิเวก (เป็นต้น) รวมเป็น ๑๒
สูตร ๖ สูตรแรกอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน ๖ สูตรหลัง
อุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร.

จบหมวดที่ ๑

๑. กังคาปาจินนินนสูตร

ผู้เจริญ อริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๑๕๕] สาวตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่
ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำในใด ภิกษุเมื่อเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน
ฉนั้นเหมือนกัน.

[๒๐๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า
จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด
มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมา-
สมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะ
เป็นที่สุด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์
๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้
โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

จบกังคาปาจินนินนสูตรที่ ๑

๒. ยมุนาปาจินนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำยมุนาไหลไปสู่ทิศปรายจีน

[๒๐๑] สาวัตถินิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำยมุนาไหลไปสู่ทิศปรายจีน หลังไปสู่ทิศปรายจีน บ่าไปสู่ทิศปรายจีน แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบยมุนาปาจินนินนสูตรที่ ๒

๓. อจิรวดีปาจินนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่ทิศปรายจีน

[๒๐๒] สาวัตถินิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่ทิศปรายจีน หลังไปสู่ทิศปรายจีน บ่าไปสู่ทิศปรายจีน แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบอจิรวดีปาจินนินนสูตรที่ ๓

๔. สรรภูปาจินนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำสรรภูไหลไปสู่ทิศปรายจีน

[๒๐๓] สาวัตถินิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำสรรภูไหลไปสู่ทิศปรายจีน หลังไปสู่ทิศปรายจีน บ่าไปสู่ทิศปรายจีน แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสรรภูปาจินนินนสูตรที่ ๔

๕. มหิปาจินินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำมहीไหลไปสู่ทิศปรายจีน

[๒๐๔] สวัตถีนิกาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำมहीไหลไปสู่ทิศปรายจีน หลังไปสู่ทิศปรายจีน บ่าไปสู่ทิศปรายจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบมหิปาจินินนสูตรที่ ๕

๖. มหานทีปาจินินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำใหญ่ไหลไปสู่ทิศปรายจีน

[๒๐๕] สวัตถีนิกาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ๆ สายใด สายหนึ่งนี่ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมही ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่ทิศปรายจีน หลังไปสู่ทิศปรายจีน บ่าไปสู่ทิศปรายจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบมหานทีปาจินินนสูตรที่ ๖

๗. คังคาสุมุททินินสูตร

ผู้เจริญอุริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร

[๒๐๖] สāvattinīทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๐๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า จึงจะเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มาก ซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

จบคังคาสุมุททินินสูตรที่ ๗

๘. ยมุนาสมุททนนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำยมุนาไหลไปสู่สมุทร

[๒๐๘] สāvāṭṭhīnītaṇa. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำยมุนาไหล
ไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริย-
มรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบยมุนาสมุททนนินสูตรที่ ๘

๙. อจิรวดีสมุททนนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่สมุทร

[๒๐๙] สāvāṭṭhīnītaṇa. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำอจิรวดีไหลไป
สู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรค
อันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบอจิรวดีสมุททนนินสูตรที่ ๙

๑๐. สรรณสมุททนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำสรภูไหลไปสู่สมุทร

[๒๑๐] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำสรภูไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสรรณสมุททนินสูตรที่ ๑๐

๑๑. มหีสมุททนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำมहीไหลไปสู่สมุทร

[๒๑๑] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำมहीไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบมหีสมุททนินสูตรที่ ๑๑

๑๒. มหานทีสมุททนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำใหญ่ไหลไปสู่สมุทร

[๒๑๒] สāvātthīna. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ ๆ สายใด สายหนึ่งนี่ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมहीं ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำในใด ภิกษุ เมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอัน ประกอบด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่निพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่ นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๑๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คุณก่อนภิกษุ ทั้งหมด ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

จบมหานทีสมุททนินสูตที่ ๑๒

หมวดที่ ๒ ว่าด้วยการกำจัดโรค (เป็นต้น) รวมเป็น ๑๒
สูตรที่ ๖ สูตรแรกอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน ๖ สูตรหลัง
อุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร.

จบหมวดที่ ๒

๑. คังคาปาจินนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำคังคาไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๒๑๔] สาวัดดีนิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคังคาไหลไปสู่
ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำในใด ภิกษุเมื่อเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้ยอมไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน
ฉัณันเหมือนกัน.

[๒๑๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วย ๘ อย่างไรเล่า จึง
เป็นผู้ยอมไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คุก่อนภิกษุทั้ง
หลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะ
เป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันหยั่งลงสู่อมตะ
มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้ยอมไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไป
สู่นิพพาน

จบคังคาปาจินนินสูตรที่ ๑

๒. ยมนาปาจिनินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำยมุณาไหลไปสู่ทศปรายิน

[๒๑๖] สิวตถินิทาน. คูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำยมุณาไหลไปสู่ทศปรายิน หลังไปสู่ทศปรายิน บ่าไปสู่ทศปรายิน แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบยมนาปาจिनินนสูตรที่ ๒

๓. อจิรวดีปาจिनินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่ทศปรายิน

[๒๑๗] สิวตถินิทาน. คูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่ทศปรายิน หลังไปสู่ทศปรายิน บ่าไปสู่ทศปรายิน แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบอจิรวดีปาจिनินนสูตรที่ ๓

๔. สรรูปาเงินนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำสรภูไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๒๑๘] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำสรภูไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสรรูปาเงินนินนสูตรที่ ๔

๕. มหีปาเงินนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำมहीไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๒๑๙] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำมहीไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบมหีปาเงินนินนสูตรที่ ๕

๖. มหานทีปาจินนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำใหญ่ไปสู่ทิศปรายจีน

[๒๒๐] สāvāตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ๆ สายใด สายหนึ่งนี่ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมหิที่ทั้งหมดไหลไปสู่ทิศปรายจีน หลังไปสู่ทิศปรายจีน บ่าไปสู่ทิศปรายจีน แม่น้ำนั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... นั้นนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบมหานทีปาจินนินนสูตรที่ ๖

๗. คังคาสุมุททินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร

[๒๒๑] สāvāตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำนั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่สุณิพพาน โนมไปสู่สุณิพพาน โอนไปสู่สุณิพพาน นั้นนั้นเหมือนกัน.

[๒๒๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่สุณิพพาน โนมไปสู่สุณิพพาน โอนไปสู่สุณิพพาน คุณก่อน

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันหยั่งลงสู่อมตะ เป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่ นิพพาน.

จบคังคาสมุททนินนสูตรที่ ๖

๘. ยมุนาสมุททนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำยมุนาไหลไปสู่สมุทร

[๒๒๓] สาวัดถินิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำยมุนาไหลไปสู่ สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบยมุนาสมุททนินนสูตรที่ ๘

๕. อจิรวดีสมุททนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่สมุทร

[๒๒๔] สāvāคคินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบอจิรวดีสมุททนินสูตรที่ ๕

๑๐. สรรภูสมุททนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำสรรภูไหลไปสู่สมุทร

[๒๒๕] สāvāคคินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำสรรภูไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสรรภูสมุททนินสูตรที่ ๑๐

๑๑. มหีสุมททนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร

[๒๒๖] สาวัตถินิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบมหีสุมททนินสูตรที่ ๑๑

๑๒. มหานทีสูมททนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนมหานทีไหลไปสู่สมุทร

[๒๒๗] สาวัตถินิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ ๆ สายใด สายหนึ่งนี้ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรวฐ แม่น้ำมทิตี ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๒๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิอันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะ

เป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันหยั่งลงสู่อมตะ
มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล เป็นผู้โน้มไปสู่निพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไป
สู่นิพพาน.

จบมหานทีสมุททนิพนสูตรที่ ๑๒

หมวดที่ ๓ ว่าด้วยการหยั่งลงสู่อมตะ รวมเป็น ๑๒ สูตร ๖
สูตรแรกอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปรายจีน ๖ สูตรหลังอุปมาด้วย
แม่น้ำไหลไปสู่สมุทร.

จบหมวดที่ ๓

๑. คังคาปาจีนนิพนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำคังคาไหลไปสู่ทิศปรายจีน

[๒๒๕] สāvāṭṭhinītaṇa. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคังคาไหลไปสู่
ทิศปรายจีน หลังลงไปสู่ทิศปรายจีน บ่าไปสู่ทิศปรายจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อ
เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่
นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๓๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันโน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันโน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

จบคัมภีร์ปาจิณนินนสูตรที่ ๑

๒. ยมุนาปาจิณนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำยมนำไหลไปสู่ทิศปรชาจัน

[๒๓๑] สาวัตถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำยมนำไหลไปสู่ทิศปรชาจัน หลังไปสู่ทิศปรชาจัน บ่าไปสู่ทิศปรชาจัน แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบยมุนาปาจิณนินนสูตรที่ ๒

๓. อจิรวดีปาจีนนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่ทิศปรາจีน

[๒๓๒] สาวัดดีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่ทิศปรາจีน หลังลงไปสู่ทิศปรາจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบอจิรวดีปาจีนนินนสูตรที่ ๓

๔. สรรูปาจีนนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำสรรภูไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๒๓๓] สาวัดดีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำสรรภูไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสรรูปาจีนนินนสูตรที่ ๔

๕. มหีปาจินนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปรายจีน

[๒๓๔] สาวัดถีนีทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำไหลไปสู่ทิศปรายจีน หลังไปสู่ทิศปรายจีน บ่าไปสู่ทิศปรายจีน แม่น้ำในใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบมหีปาจินนินสูตรที่ ๕

๖. มหานทีปาจินนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนมหานทีไหลไปสู่ทิศปรายจีน

[๒๓๕] สาวัดถีนีทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ ๆ สายใด สายหนึ่งนี่ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมही ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่ทิศปรายจีน หลังไปสู่ทิศปรายจีน บ่าไปสู่ทิศปรายจีน แม่น้ำในใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มาก ซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ก็น้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๓๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้น้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันน้อมไป

สู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
เมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน
โอนไปสู่นิพพาน

จบมหานทีปาจินนินนสูตรที่ ๖

๗. คังคาสมุตทนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ๑๗ เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร

[๒๓๗] สาวตถีนีทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่
สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำในใจ ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรค
อันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘
ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือน
กัน.

[๒๓๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไม่เล่า
จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คุก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันโน้มไปสู่
นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ๑๗ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ
อันโน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่พระนิพพาน คุก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มาก
ซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน
โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

จบคังคาสมุตทนินนสูตรที่ ๗

๘. ยมุนาสมุตทนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำยมุนาไหลไปสู่สมุทร

[๒๓๕] สāvāตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำยมุนาไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบยมุนาสมุตทนินสูตรที่ ๘

๙. อจิรวดีสมุตทนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่สมุทร

[๒๔๐] สāvāตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบอจิรวดีสมุตทนินสูตรที่ ๙

๑๐. สรรภูสมุตทนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำสรรภูไหลไปสู่สมุทร

[๒๔๑] สāvāตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำสรรภูไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสรรภูสมุตทนินสูตรที่ ๑๐

๑๑. มหีสุมททนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร

[๒๔๒] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม้น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบมหีสุมททนินสูตรที่ ๑๑

๑๒. มหานทีสูมททนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำใหญ่ไหลไปสู่สมุทร

[๒๔๓] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ ๆ สายใดสายหนึ่งนี่ คือแม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรวุ แม่น้ำมही ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม้น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่निพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๔๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไม่เล้า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันโน้มไปสู่นิพพาน

โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันน้อมไป
สู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
เมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้น้อมไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน
โอนไปสู่นิพพาน.

จบมหานทีสมุททนิพนสูตรที่ ๑๒

หมวดที่ ๔ ว่าด้วยการน้อมไปสู่นิพพาน รวมเป็น ๑๒ สูตร
๖ สูตรแรก อุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน ๖ สูตรหลังอุปมา
ด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร.

จบหมวดที่ ๔

จบคัมภีรคณาปิฎกที่ ๕

อัปมาทวรรคที่ ๑๐

๑. ปฐมตถาคตสูตร*

ผู้เจริญอริยมรรคน้อมไปในการสละ

[๒๔๕] สาวัตถินิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายที่ไม่มี
เท้าก็ดี มี ๒ เท้าก็ดี มี ๔ เท้าก็ดี มีเท้ามากก็ดี มีรูปก็ดี ไม่มีรูปก็ดี มี
สัญญาตีก็ดี ไม่มีสัญญาตีก็ดี มีสัญญาตีมิใช่ ไม่มีสัญญาตีมิใช่ก็ดี มีประมาณ
เท่าใด พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า บัณฑิตกล่าวว่าเป็นผู้เลิศกว่า
สัตว์เหล่านั้น ฉนใด กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งหมดนั้น มีความไม่
ประมาณเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาณ ความไม่ประมาณ บัณฑิต
กล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น ฉนนั้นเหมือนกัน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
อันภิกษุผู้ไม่ประมาณแล้ว พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วย
ตัวของค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยของค์ ๘.

[๒๔๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ไม่ประมาณ ย่อมเจริญอริย-
มรรคอันประกอบด้วยของค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วย
ของค์ ๘ อย่างไรก็ตามเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก
อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ
อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาณ ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยของค์ ๘ ย่อม
กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยของค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบปฐมตถาคตสูตรที่ ๑

(อีก ๓ สูตรข้างหน้า พึงให้พิสดารอย่างนี้)

* อรรถกถาแก้รวมไว้ท้ายวรรคนี้.

๒. ทุตติยตถาคตสูตร

ผู้เจริญอริยมรรคมีการกำจัดราคะเป็นที่สุด

[๒๔๗] สาวัดถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายที่ไม่มี
เท้าก็ดี มี ๒ เท้าก็ดี มี ๔ เท้าก็ดี มีเท้ามากที่สุด... อันภิกษุผู้ไม่ประมาท
พึงหวังข้อนี้ได้ว่า. จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำใ
้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์.

[๒๔๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญอริย-
มรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำใ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัด
ราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ
ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด
มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำใ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบทุตติยตถาคตสูตรที่ ๒

๓. ตติยตถาคตสูตร

ผู้เจริญอริยมรรคอันหยั่งลงสู่อมตะ

[๒๔๙] สาวัดถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายที่ไม่มี
เท้าก็ดี มี ๒ เท้าก็ดี มี ๔ เท้าดี... อันภิกษุผู้ไม่ประมาท พึงหวังข้อนี้
ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำใ้มากซึ่งอริยมรรค
อันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๒๕๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันหยังลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันหยังลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

๔. จตุตถตถาคตสูตร

ความไม่ประมาทเลิศกว่ากุศลธรรม

[๒๕๑] สาวัตถินิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายที่ไม่มีเท้าก็ดี มี ๒ เท้าก็ดี มี ๔ เท้าก็ดี มีเท้ามากที่สุด มีรูปก็ดี ไม่มีรูปก็ดี มีสัญญาก็ดี ไม่มีสัญญาก็ดี มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ก็ดี มีประมาณเท่าใด พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า บัณฑิตกล่าวว่าเป็นผู้เลิศกว่าสัตว์เหล่านั้น ฉันทใด กุศลธรรมเหล่าใดเหล่านั้น ทั้งหมดนั้นมีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาท บัณฑิตกล่าวว่าเป็นผู้เลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น ฉันทนั้นเหมือนกัน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ไม่ประมาท พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๒๕๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันน้อม
ไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ
อันน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘
ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบจตุตถตถาคตสูตรที่ ๔

๕. ปทสูตร

กุศลธรรมทั้งปวงมีความไม่ประมาทเป็นมูล

[๒๕๓] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์
ทั้งหลาย ผู้สัญจรไปบนแผ่นดิน ชนิดใดชนิดหนึ่ง ทั้งหมดนั้นย่อมถึงความ
ประจุลงไปในรอยเท้าข้าง รอยเท้าข้าง บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ารอยเท้าสัตว์
เหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ แม้นั้นใด กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ทั้งหมดนั้นมีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความ
ไม่ประมาท บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น ฉะนั้นเหมือนกัน
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ไม่ประมาท พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘.

[๒๕๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อัน
อัสยวิเวก อัสยวิราคะ อัสยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญ
สัมมาสมาธิ อันอัสยวิเวก อัสยวิราคะ อัสยนิโรธ น้อมไปในการสละ
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบปทสูตรที่ ๕

๖. กุณสูตร

ว่าด้วยเรือนยอด

[๒๕๕] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กลอนแห่งเรือนยอด
อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งหมดนั้นไปสู่ยอด น้อมไปสู่ยอด ประชุมเข้าที่ยอด
ยอดแห่งเรือนยอดนั้น บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากลอนเหล่านั้น แม้ฉันใด
กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาทเป็นมูล...
ฉันนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบกุณสูตรที่ ๖

๗. มุลคันธสูตร

ว่าด้วยกลิ่นที่รากล

[๒๕๖] สาวัดถีนีทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่มีกลิ่นที่รากลชนิดใด ชนิดหนึ่ง ไม่กล้มพัก บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าไม่มีกลิ่นที่รากลเหล่านั้น แม้ฉันใด กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาทเป็นมูล... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบมุลคันธสูตรที่ ๗

๘. สารคันธสูตร

ว่าด้วยกลิ่นที่แก่น

[๒๕๗] สาวัดถีนีทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่มีกลิ่นที่แก่นชนิดใด ชนิดหนึ่ง จันทน์แดง บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าไม่มีกลิ่นที่แก่นเหล่านั้น แม้ฉันใด กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาทเป็นมูล... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสารคันธสูตรที่ ๘

๕. ปุพฺผคันฺธสูตร

ว่าด้วยกลิ่นที่ดอก

[๒๕๘] สาวัตถีนีทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่มีกลิ่นที่ดอกชนิดใดชนิดหนึ่ง มติ บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าไม่มีกลิ่นที่ดอกเหล่านั้น แม้ฉันใด กุศลธรรมเหล่าใดเหล่านั้น ทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาทเป็นมูล... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบปุพฺผคันฺธสูตรที่ ๕

๑๐. กุณฺฐราชสูตร

ว่าด้วยพระราชาผู้เลิศ

[๒๕๙] สาวัตถีนีทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระราชาผู้น้อย (ชั้นต่ำ) เหล่าใดเหล่านั้น ทั้งหมดนั้น ย่อมเป็นผู้ตามเสด็จพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดิบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าพระราชาผู้น้อยเหล่านั้น แม้ฉันใด กุศลธรรมเหล่าใดเหล่านั้น ทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาทเป็นมูล... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบกุณฺฐราชสูตรที่ ๑๐

๑๑. จันทิมสูตร

ว่าด้วยพระจันทร์

[๒๖๐] สาวัตถีนีทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แสงสว่างแห่งดวงดาวชนิดใดชนิดหนึ่ง ทั้งหมดนั้น ย่อมไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งแสงสว่างของพระจันทร์ แสงสว่างของพระจันทร์ บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าแสงสว่างของดวงดาวเหล่านั้น แม้จันใด กุศลกรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาทเป็นมูล... จันนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบจันทิมสูตรที่ ๑๑

๑๒. สุริยสูตร

ว่าด้วยพระอาทิตย์

[๒๖๑] สาวัตถีนีทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในสภทสมัย ท้องฟ้าบริสุทธี ปราศจากเมฆ พระอาทิตย์ขึ้นไปสู่ท้องฟ้า ย่อมส่องแสงและแผดแสงไพโรจน์ กำจัดความมืดอันมีอยู่ในอากาศทั่วไป แม้จันใด กุศลกรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาทเป็นมูล... จันนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสุริยสูตรที่ ๑๒

๑๓. วัตถสูตร

ว่าด้วยผ้า

[๒๖๒] สāvattinīทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผ้าที่ทอดด้วยด้ายชนิดใด ชนิดหนึ่ง ผ้าของชาวกาฬี บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าผ้าที่ทอดด้วยด้ายเหล่านั้น แม้จันใด กุศลกรรมเหล่าใดเหล่านั้น ทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาท เป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาท บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลกรรมเหล่านั้น จันนั้นเหมือนกัน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ไม่ประมาท พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๒๖๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบวัตถสูตรที่ ๑๓

จบอัปมาทวรรคที่ ๑๐

อัปมาทวรรควรรณาที่ ๑๐

อรรถกถาแห่งอัปมาทเปยยาล

พึงทราบวินิจฉัยใน อัปมาทเปยยาล.

ในบทว่า เอวเมว โข นี้พึงเห็นว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้
เลิศกว่าสัตว์ทั้งปวง ฉันได ความไม่ประมาทอันเป็นตัวละครเป็นธรรมเลิศกว่า
กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวง ฉันนั้น. ถามว่า ก็ความไม่ประมาทนี้เป็นโลกียะ
มิใช่หรือ แต่กุศลธรรมเป็นโลกุตระก็มี อนึ่ง ความไม่ประมาทนี้เป็น
กามาวจร แต่กุศลธรรมทั้งหลายเป็นไปในภูมิ ๔ ความไม่ประมาทนี่จะเป็น
ธรรมเลิศกว่าธรรมเหล่านั้นได้อย่างไร. ตอบว่า เพราะกุศลธรรมเหล่านั้น
อันบุคคลผู้ได้ ย่อมได้ด้วยความไม่ประมาท เพราะฉะนั้น ความไม่ประมาท
นั้นจึงเป็นธรรมเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ตรัสว่า ธรรมเหล่านั้น ทั้งหมดมีความไม่ประมาทเป็นมูล ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า ชงฺกลานํ ได้แก่ สัตว์ผู้เที่ยวไปบนพื้นแผ่นดิน. บทว่า
ปาลานํ ได้แก่ พวกสัตว์มีเท้า. บทว่า ปทชานานิ ได้แก่ เท้าทั้งหลาย. บทว่า
สโมธานํ คจฺจนฺติ ได้แก่ ถึงการรวบรวมคือยกขึ้น. บทว่า อคฺคฺมกฺขายติ
ได้แก่ ย่อมกล่าวว่าประเสริฐที่สุด. บทว่า ยทิทํ มหนฺตฺตฺเตน ได้แก่
ย่อมกล่าวว่าเลิศโดยความเป็นธรรมยิ่งใหญ่. อธิบายว่า ไม่ใช่ กล่าวว่ายเลิศ
ด้วยสามารถแห่งคุณ. บทว่า วสุสิทฺถิ ได้แก่ ดอกมะลิ.

มีเรื่องเล่าว่า พระภากิยมหาร สดับเรื่องนี้แล้ว รับสั่งให้อบ
ด้วยกลิ่นดอกไม้ ๔ ชนิดในห้องหนึ่ง ด้วยพระประสงค์จะทดลองให้น้ำดอกไม้
มีกลิ่นหอม ตั้งดอกมะลิกำหนึ่งไว้กลางผอบใบหนึ่ง จัดดอกไม้ที่เหลือกำ
หนึ่ง ๆ ตั้งไว้โดยรอบดอกมะลินั้น ทรงปิดพระทวารเสด็จออกไปข้างนอก เมื่อ

พระองค์รอเวลาผ่านไปครู่หนึ่งจึงเปิดพระทวารเสด็จเข้าไป กลืนดอกมะลิ
กระทบพระชมนาก่อนดอกไม้ทั้งหมด. พระองค์เสด็จบายพระพักตร์ทรงไปยัง
มหาเจดีย์ ทรงหมอบลง ณ พื้นแผ่นดินใหญ่ที่นั่นเอง ถวายบังคมพระเจดีย์
ด้วยทรงพระดำริว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า ดอกมะลิเป็นดอกไม้ที่
เล็กกว่าดอกไม้ทั้งหลาย เป็นอันพระองค์ตรัสถูกต้องแล้ว ดังนี้.

บทว่า กุฏฐราชาโน ได้แก่ พระราชาผู้น้อย. บาลีว่า กุฏฐราชาโน
ดังนี้ก็มี. บทว่า ตนุตาวัตานี ตัดบทเป็น ตนุเต อาวัตานี ความว่า
ยกด้ายขึ้น คือทอ. บทนี้เป็นลัทธิวิภัตติลงในอรรถแห่งปฐมวิภัตติ. บทว่า
ยานิกานิจิ ตนุตาวัตานี นี้มีเนื้อความในตอนต้น. อีกอย่างหนึ่ง พึงเห็น
เนื้อความในบทนี้แม้โดยนัยแห่งปาฐะที่เหลืออย่างนี้ว่า ตนุตาวัตานี อา-
วัตานี กานิจิ วตฺถานี ดังนี้ แปลว่า ฝ่ายชนิดใดชนิดหนึ่งที่ทอด้วยด้าย.
บทที่เหลือในที่ทั้งปวงง่ายทั้งนั้น.

จบอัปมาทรรคพรรณนาที่ ๑๐

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมตถาคตสูตร ๒. ทุตติยตถาคตสูตร ๓. ตติยตถาคตสูตร
๔. จตุตถตถาคตสูตร ๕. ปทสูตร ๖. กุฏฐสูตร ๗. มุลคันธสูตร
๘. สารคันธสูตร ๙. ปุพฺผคันธสูตร ๑๐. กุฏฐราชาสูตร ๑๑. จันทิมสูตร
๑๒. สุริยสูตร ๑๓. วัตถสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา

ผลกรรมีวรรคที่ ๑๑

๑. ปฐมผลกรรมีสสูตร

อาศัยศีล เจริญอริยมรรคน้อมไปในการสละ

[๒๖๔] สาวัตถินิทาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การงานที่จะพึงทำด้วยกำลังอย่างใดอย่างหนึ่ง อันบุคคลทำอยู่ ทั้งหมดนั้น อันบุคคลอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ การงานที่จะพึงทำด้วยกำลังเหล่านี้ อันบุคคลย่อมกระทำได้ด้วยอาการอย่างนี้ แม้ฉนใด ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นั้นเหมือนกัน.

[๒๖๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบ ปฐมผลกรรมีสสูตรที่ ๑

ผลกรรมีวรรควรรณาที่ ๑๑

อรรถกถาปฐมผลกรรมีสสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยใน **ผลกรรมีวรรค.**

บทว่า ผลกรรมีฯ ได้แก่ การงานมีการวิ้ง การกระโดด การก้ม และการหว่านเป็นต้น ฟังทำด้วยกำ ลังขาและกำ ลังแขน. บทว่า สีลปฏิบัติสุธาฯ ได้แก่ ตั้งอยู่ในจุดปารีสุทธิศีล บทว่า อฏฐงฺคิกํ มคฺคํ ได้แก่ อริยมรรคกัมมวิปัสสนา.

จบอรรถกถาปฐมผลกรรมีสสูตรที่ ๑

๒. พุคฺยผลกรรมีสสูตร *

อาศัยศีล เจริญอริยมรรคมีการจำกัดราคา

[๒๖๖] สิวัดถินิทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การงานที่จะพึงทำ ด้วยกำลังอย่างใดอย่างหนึ่ง อันบุคคลทำอยู่ ทั้งหมดนั้น อันบุคคลอาศัย แผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ การงานที่จะพึงทำด้วยกำลังเหล่านี้ อันบุคคลยอมกระทำได้ด้วยอาการอย่างนี้ แม้นัดใด ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่ง อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ฉะนั้นเหมือนกัน.

* สูตรที่ ๒ - ๔ ไม่มีอรรถกถา

[๒๖๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสมาธิปฏิภาณ มีอันกัม จักราคะเป็นที่สุด มีอันกัม จักรโทสะเป็นที่สุด มีอันกัม จักรโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกัม จักราคะเป็นที่สุด มีอันกัม จักรโทสะเป็นที่สุด มีอันกัม จักรโมหะเป็นที่สุด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบพุทธยพลกรณียสูตรที่ ๒

๓. ตติยพลกรณียสูตร

อาศัยศีล เจริญอริยมรรคอันหยั่งลงสู่่อมตะ

[๒๖๘] สาวัดถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การงานที่จะพึงทำด้วยกำลังอย่างใดอย่างหนึ่ง อันบุคคลทำอยู่ ทั้งหมดนั้น อันบุคคลอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ การงานที่จะพึงทำด้วยกำลังเหล่านี้ อันบุคคลย่อมกระทำได้ด้วยอาการอย่างนี้ แม้ฉันใด ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๖๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘

ด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญ
สัมมาทิฐิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ
ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็น
ที่สุด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญอริยมรรค
อันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘
อย่างนี้แล.

จบตติยพลกณียสูตรที่ ๓

๔. จตุตถพลกณียสูตร

อาศัยศีล เจริญอริยมรรคน้อมไปสู่นิพพาน

[๒๓๐] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การงานที่จะพึงทำ
ด้วยกำลังอย่างใดอย่างหนึ่ง อันบุคคลทำอยู่ ทั้งหมดนั้น อันบุคคลอาศัย
แผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ การงานที่พึงทำด้วยกำลังเหล่านี้
อันบุคคลย่อมทำได้ด้วยอาการอย่างนี้ แม้ฉันใด ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีล
แล้ว จึงเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรค
อันประกอบด้วยองค์ ๘ ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๓๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึง
เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ อย่างไรเล่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญ
สัมมาทิฐิ อันน้อมไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯลฯ
ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันน้อมไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่

นิพพาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบจตุตถफलกรณียสูตรที่ ๔

๕. พีชสูตร

ผู้อาศัยศีล เจริญอริยมรรค เหมือนพีชอาศัยแผ่นดิน

[๒๗๒] สาวัดดีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พีชคามและกุตคาม
ชนิดใดชนิดหนึ่งนี้ ย่อมถึงความเจริญงอกงามใหญ่โต พีชคามและกุตคาม
ทั้งหมดนั้นอาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่ในแผ่นดิน ถึงถึงความเจริญงอกงามใหญ่โต
พีชคามและกุตคามเหล่านี้ ย่อมถึงความเจริญงอกงามใหญ่โต ด้วยอาการ
อย่างนี้ แม้นินโด ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญอริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อม
ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายฉนั้นนั่นเหมือนกัน.

[๒๗๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ อย่างไม่เล่า จึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ในธรรมทั้งหลาย
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันอาศัย
วิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมา-
สมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญอริยมรรคอันประกอบ

ด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล
ย่อมถึงความเจริญงอกงามไปบุลย์ ในธรรมทั้งหลาย.

จบพืชมุขที่ ๕

อรรถกถาพืชมุข

ในบทว่า พืชมุขกตคาม นี้ พิงทราบว่ พืชมุข ๕ ชนิด ชื่อว่า
พืชมุข พืชมุขนั้นแล สมบูรณ์ด้วยใบ ชื่อว่า กตคาม ตั้งแต่มีสีเขียว
บทว่า พลล กานหุตี้ ได้แก่ ถึงความเจริญงอกงาม คือ มีลำต้นมันคง.
นี่เป็นกถาตามลำดับในบทว่า กุสุพุกะ โอตรนหุตี้ เป็นต้น.

จบอรรถกถาพืชมุขที่ ๕

๖. นาคสูตร

ผู้อาศัยศีลเจริญอริยมรรคเหมือนนาคอาศัยขุนเขา

[๒๗๔] สาวัดถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกนาคอาศัยขุนเขา
ชื่อหิมวันต์ มีกายเติบโต มีกำลัง ครั้นมีกายเติบโต มีกำลังที่ขุนเขานั้นแล้ว
ย่อมลงสู่บึงน้อย ครั้นลงสู่บึงน้อยแล้ว ย่อมลงสู่บึงใหญ่ ครั้นลงสู่บึงใหญ่
แล้ว ย่อมลงสู่แม่น้ำน้อย ครั้นลงสู่แม่น้ำน้อยแล้ว ย่อมลงสู่แม่น้ำใหญ่
ครั้นลงสู่แม่น้ำใหญ่แล้ว ย่อมลงสู่มหาสมุทรสาคร นาคพวกนั้นย่อมถึงความ
โตใหญ่ทางกายในมหาสมุทรสาครนั้น แม้นินโด ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีล

แล้ว เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพศาลในธรรมทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๗๕] คุกก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพศาลในธรรมทั้งหลาย คุกก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุกก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพศาลในธรรมทั้งหลาย.

จบนาคสูตรที่ ๖

อรรถกถานาคสูตร

พวกนางนาคตั้งครรภในอุตสมัย พวกกันคิดว่า หากเราจักตลอดในบึงน้อยนี้ พวกลูก ๆ ของเราจักไม่อาจทนกำลังของกระแสน้ำและครุฑที่โลดแล่นมาได้ดังนี้ แม่นาคเหล่านั้น จึงพากันดำลงในมหาสมุทรถึงประตุมิปากทางร่วมกัน พวกเขาไปยังแม่น้ำใหญ่ ๕ สาย แล้วไปสู่ป่าหิมวันต์. ณ ที่นั้น พวกนางนาคอาศัยอยู่ที่ถ้ำทอง ถ้ำเงิน และถ้ำแก้วมณีซึ่งพวกครุฑเข้าไปไม่ได้ จึงตลอดแล้วสอนให้ลูกนาคหยั่งลงในน้ำประมาณขอทำเป็นต้น

แล้วข้ามน้ำไปได้. ต่อจากนั้น เมื่อใดพวกนาคเหล่านั้นข้ามแม่น้ำคงคา เป็นต้นได้โดยลำดับ สามารถข้ามไปมาได้คือข้ามจากฝั่งนี้ไปฝั่งโน้ม ข้ามจากฝั่งโน้มมาฝั่งนี้ได้ เมื่อนั้น แม่น้ำทั้งหลายรู้ว่า บัดนี้ ลูก ๆ ของเราสามารถทนกระแสน้ำและกำลังครุฑได้แล้ว จึงให้เมฆใหญ่ตั้งขึ้นด้วยอาณุภาพของตน ให้ฝนตกจุทำป่าหิมวันต์ทั้งสิ้นให้มีน้ำเป็นสายเดียวกัน นิรมิตเรือสำเร็จด้วยทองและเงินเป็นต้น คาดเพดานฟ้ามีพวงดอกไม้ซึ่งมีกลิ่นหอมตลบ วิจิตรด้วยดาวทองเบื่องบน ถือเอาสุราอาหารและดอกไม้มีกลิ่นหอมเป็นต้น เล่นไปกัณฑ์ที่ห้าด้วยเรือเหล่านั้น ถึงมหาสมุทรโดยลำดับ. ก็พวกนาคอาศัยอยู่ ณ ที่นั้น เติบโตขึ้นประมาณ ร้อยวา พันวา แสนวา ชื่อว่า ถึงความเป็นผู้เจริญเติบโตไปบุลย์.

ในบทว่า เอวเมว โข นี้ ฟังเห็นว่า ภูเขาหิมวันต์ คือจตุปารีสุทธ-คีต โยคาวจรคจุกนก อริยมรรคจิบังเป็นต้น นิพพานคจุมหาสมุทร ลูกนาคทั้งหลายดำรงอยู่ในป่าหิมวันต์ถึงมหาสมุทรด้วยบึงเป็นต้น ถึงความเป็นผู้มีร่างกายใหญ่โตฉนั้นใด พระโยคีทั้งหลายอาศัยคีต ตัวอยู่ในคีต บรรณนิพพานด้วยอริยมรรค ถึงความเป็นผู้มีสระคือคุณธรรมอันใหญ่ในอภิญญาธรรมทั้งหลายอันมาถึงแล้ว ด้วยอรหัตมรรค ฉนั้นนั้นนั้นแล.

จบอรรถกถานาคสูตรที่ ๖

๗. รุกขสูตร *

ผู้เจริญอุริยมรรคน้อมไปสู่นิพพาน เหมือนต้นไม้ล้มลงทางที่โอน

[๒๗๖] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้น้อมไปสู่ทิศ
ปราจีน โนม้ไปสู่ทิศปราจีน โอนไปสู่ทิศปราจีน ต้นไม้นั้นเมื่อถูกตัดราก
เสียแล้ว จักล้มลงทางทิศที่มันน้อม โนม้ โอนไป แม้นั้นใด ภิกษุเจริญ
อุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ ย่อมเป็นผู้น้อมไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน
คั่นนั้นเหมือนกัน

[๒๗๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า ย่อม
เป็นผู้น้อมไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คู่ก่อนภิกษุทั้ง
หลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ
อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก
อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
เจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล ย่อมเป็นผู้น้อมไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอน
ไปสู่นิพพาน.

จบรุกขสูตรที่ ๗

* สูตรที่ ๗ ไม่มีอรรถกถาแก้

๘. กุมภสูตร

ผู้เจริญอุริยมรรคยอมระบายอกุศลธรรม

[๒๗๘] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย หม้อที่คิดว่ายอมทำให้น้ำไหลออกอย่างเดียว ไม่ทำให้กลับไหลเข้า แม้นั้นใด ภิกษุเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมระบายอกุศลธรรมอันลามกออกอย่างเดียว ไม่ให้กลับคืนมาได้ ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๗๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า. ย่อมระบายอกุศลธรรมอันลามกออกอย่างเดียว ไม่ให้กลับคืนมาได้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล ย่อมระบายอกุศลธรรมอันลามกออกอย่างเดียว ไม่ให้กลับคืนมาได้.

จบกุมภสูตรที่ ๘

อรรถกถากุมภสูตร

บทว่า กุมฺโภ ได้แก่ หม้อน้ำ. บทว่า โน ปจฺจาวมตี คือ
น้ำไม่กลับเข้าไป. อธิบายว่า ไม่ไหลเข้าภายใน.

จบอรรถกถากุมภสูตรที่ ๘

๘. สุกกสูตร*

ทิวฏฐิตังไว้ชอบย่อมทำงานยอวิชา

[๒๘๐] สāvāṭṭhinīna. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เตื่อยข้าวสาติหรือเตื่อย
ข้าวขะวะ ตั้งไว้เหมาะ มือหรือเท้าเหยียบแล้ว จักทำลายมือหรือเท้า หรือ
ว่าจักให้หื้อเลือด ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเตื่อยตั้ง
ไว้เหมาะ แม้นั้นใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน จักทำลายอวิชา จักยังวิชา
ให้เกิด จักกระทำให้แจ้งซึ่งนิทาน เพราะทิวฏฐิตังไว้ชอบ เพราะมรรค
ภานาตั้งไว้ชอบ ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะทิวฏฐิตัง
ตั้งไว้ชอบ.

[๒๘๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุย่อมทำลายอวิชา ย่อมยังวิชา
ให้เกิด ย่อมทำนิพพานให้แจ้ง เพราะทิวฏฐิตังไว้ชอบ เพราะมรรคภานาที่
ตั้งไว้ชอบอย่างไร คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญ
สัมมาทิวฏฐิ อ้นอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ
* สูตรที่ ๘. ไม่มีอรรถกถาแก้

ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปใน
การสละ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษาย่อมทำลายอวิชชา ย่อมยังวิชชาให้เกิด
ย่อมทำนิพพานให้แจ้ง เพราะทฤษฎีที่ตั้งไว้ชอบ เพราะมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ชอบ
อย่างนี้แล.

จบสุกกสูตรที่ ๕

๑๐. อากาสสูตร

ผู้เจริญอุริยมรรคยอมทำสติปัญญาให้บริบูรณ์

[๒๘๒] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลมหลายชนิดพัดไป
ในอากาศคือ ลมตะวันออกบ้าง ลมตะวันตกบ้าง ลมเหนือบ้าง ลมใต้บ้าง
ลมมีธุลีบ้าง ลมไม่มีธุลีบ้าง ลมหนาวบ้าง ลมร้อนบ้าง ลมพัดเบาๆ บ้าง
ลมพัดแรงบ้าง แม้ฉันใด เมื่อภิกษุเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘
เมื่อกระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ สติปัญญา ๔ ย่อมถึง
ความเจริญบริบูรณ์บ้าง สัมมปปธาน ๔ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์บ้าง
อิทธิบาท ๔ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์บ้าง อินทรีย์ ๕ ย่อมถึงความเจริญ
บริบูรณ์บ้าง พละ ๕ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์บ้าง โพชฌงค์ ๗ ย่อมถึง
ความเจริญบริบูรณ์บ้าง ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๘๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า สติ
ปัญญา ๔ จึงถึงความเจริญบริบูรณ์บ้าง สัมมปปธาน ๔ ... อิทธิบาท ๔ ...
อินทรีย์ ๕ ... พละ ๕ ... โพชฌงค์ ๗ จึงถึงความเจริญบริบูรณ์บ้าง คุณ

ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก
อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อัน
อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่ง
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล สติปัญญา ๔ ย่อมถึงความเจริญ
บริบูรณ์บ้าง สัมมัมปชาน ๔ ... อิทธิบาท ๔ ... อินทรีย์ ๕ ... พละ ๕ ...
โพชฌงค์ ๗ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์บ้าง.

จบอากาศสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาอากาศสูตร

บทว่า ปุรตฺถิมา ได้แก่ ลมมาจากทิศตะวันออก. แม้ในทิศตะวันตก
ตกเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน บทว่า จตุตาโรปี สติปัญญา ความ
ว่า เหมือนอย่างว่า การรวมประเภทของทิศมีทิศตะวันออกเป็นต้นเหล่านั้น
สำเร็จลงได้ในอากาศ ฉนฺได โภธิปักขิยธรรมที่ท่านกล่าวไว้โดยนัยมีอาทิว่า
จตุตาโร สติปัญญา ดังนี้ แม้ในที่นี้ที่ฉนฺไดนั้น ย่อมสำเร็จลงได้ด้วยการ
เจริญอริยมรรค อันเป็นมหาวิปัสสนา. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำนี้ไว้.

จบอรรถกถาอากาศสูตรที่ ๑๐

๑๑. ปฐมเมฆสูตร

ผู้เจริญอุริยมรรคทำกุศลธรรมให้สงบโดยพลัน

[๒๘๔] สāvattinīทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ณะองอันตั้งขึ้นในเดือนท้ายแห่งฤดูร้อน เมฆก้อนใหญ่ที่เกิดในสมัยมิใช่กาล ย่อมยังผู้ณะองนั้นให้หายสงบไปได้โดยพลัน แม้ฉันใด ภิกษุเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมยังกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วให้หายสงบไปได้โดยพลัน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๘๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า จึงให้กุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว หายสงบไปได้โดยพลัน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงให้กุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว หายสงบไปได้โดยพลัน.

จบปฐมเมฆสูตรที่ ๑๑

อรรถกถาปฐมเมฆสูตร

บทว่า **กิมุหანი ปจฺฉิเม มาเส** ได้แก่ ในเดือน ๘. บทว่า
อุปหตฺถ์ ได้แก่ ฝุ่นละอองถูกสัตว์สองเท้า สืบเท้าเหยียบย่ำตั้งขึ้นในพื้นดินเป็น
สายคลบไปเบื้องบนงไปในอากาศ. บทว่า **โรชชณฺณ** ได้แก่ ฝุ่นละออง.

จบอรรถกถापฐมเมฆสูตรที่ ๑๑

๑๒. ทุตฺติยเมฆสูตร

ผู้เจริญอริยมรรคทำอกุศลธรรมให้สงบให้ระหวางโดยพลัน

[๒๘๖] สาวตถีนิทาน. **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ลมแรงย่อมยังมหา-
เมฆอันเกิดขึ้นแล้วให้หายหมดไปได้ในระหวางนั่นเอง แม้นินฺได ภิกษุเมื่อ
เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ ย่อมยังอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว ให้หายสงบไปในระหวาง
ได้โดยพลัน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๘๗] **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า จึง
ให้อกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว หายสงบไปในระหวางได้ **ดูก่อนภิกษุ**
ทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัย
วิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อาศัย
วิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย**
ภิกษุเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอัน

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 155
ประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงให้อกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วหาย
สงบไปในระหว่างได้โดยพลัน.

จบพุทธนิมิตตสูตรที่ ๑๒

๑๓. นาวาสูต

ผู้เจริญอริยมรรคทำให้สังโยชน์สงบหมดไป

[๒๘๘] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรือเดินสมุทรที่
ผูกด้วยเครื่องผูกคือหวาย เชื่อมอยู่ในน้ำตลอด ๖ เดือน เขายกขึ้นบกในฤดูหนาว
เครื่องผูกต้องลมและแดดแล้ว อันฝนตรกรดแล้ว ย่อมจะเสียไป ผู้ไป โดย
ไม่ยากเลย แม้ฉันทิ กิษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำ
ให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ สังโยชน์ทั้งหลายย่อมสงบหมดไป
โดยไม่ยากเลย ฉันทินั้นเหมือนกัน.

[๒๘๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กิษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า
สังโยชน์ทั้งหลายจึงจะสงบหมดไป โดยไม่ยากเลย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กิษุ
ในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ
น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ
อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กิษุเมื่อเจริญอริยมรรค
อันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘
อย่างนี้แล สังโยชน์ทั้งหลายจึงสงบหมดไป โดยไม่ยากเลย.

จบนาวาสูตที่ ๑๓

อรรถกถานาวาสุต

บทว่า สามุทฺทิกาย นาวาย เป็นต้น พิศดารแล้วในวามัชโกปม
สูตรตอนต้น.

จบอรรถกถานาวาสุตที่ ๑๓

๑๔. อาคันตุกาคารสูตร

ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ควรละ ควรทำให้แจ้ง ควรทำให้เจริญ

[๒๕๐] สาวัดถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย คนผู้มาจากทิสบูรพา
ก็ดี จากทิสปัจฉิมก็ดี จากทิสอุดรก็ดี จากทิสทักษิณก็ดี ย่อมพักอยู่ที่เรือน
สำหรับรับแขก ถึงกษัตริย์ พราหมณ์. แพทย์ สุทรก็ดี ที่มาแล้วก็ย่อมพัก
อยู่ที่เรือนสำหรับรับแขกนั้น แม้นั้นใด ภิกษุเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘
กระทำใ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกำหนดรู้
ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ย่อมละธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง
ย่อมกระทำใ้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง ย่อมเจริญธรรม
ที่ควรให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๕๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญา
อันยิ่งเป็นไฉน คือ ธรรมที่เรียกว่า อุปาทานขันธ ๕ อุปาทานขันธ ๕
เป็นไฉน คือ รูปอุปาทานขันธ ฯลฯ วิญญาณอุปาทานขันธ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ธรรมเหล่านี้ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง.

[๒๕๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง เป็นไฉน คือ อวิชาและภวตัณหา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ควรละ ด้วยปัญญาอันยิ่ง.

[๒๕๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญา อันยิ่งเป็นไฉน คือ วิชาและวิมุตติ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง.

[๒๕๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมที่ควรให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง เป็นไฉน คือ สมณะและวิปัสสนา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ควร ให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง.

[๒๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างใดเล่า จึงกำหนดรู้กรรมที่ควรทำ กำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ฯลฯ จึงเจริญกรรมที่ควร ให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อม เจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงกำหนดรู้กรรมที่ควรทำ กำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ฯลฯ จึงเจริญกรรมที่ควร ให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง.

จบอาคันตุกาควรสูตรที่ ๑๔

อรรถกถาอาคันตุกาการสูตร

บทว่า **อาคนตุกาการ** ได้แก่เรือนรับรองแขกที่ผู้ต้องการบุญสร้างไว้ท่ามกลางเมือง แม้พระราชและมหาอำมาตย์ของพระราชาก็สามารถเข้าไปพักอาศัยได้. บทว่า **อภิญา ปริณฺเอยฺย** ความว่า เหมือนอย่างว่า การอยู่ของกษัตริย์เป็นต้นผู้มาจากทิศ มีทิศตะวันออกเป็นต้นเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ในเรือนรับรองฉันใด ภิกษุทั้งหลายย่อมสำเร็จด้วยการเจริญอริยมรรคอันเป็นสมาธิวิปัสสนา ด้วยการกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยังเป็นต้นแห่งธรรมทั้งหลายมีอาทิว่า **อภิญา ปริณฺเอยฺย** แม้เหล่านี้ก็ฉันนั้น ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำนี้ไว้.

จบอรรถกถาอาคันตุกาการสูตรที่ ๑๔

๑๕. นทีสูตร

ไม่มีผู้สามารถให้ผู้เจริญอริยมรรคกลับเป็นคนเลวได้

[๒๕๖] สาวตถินิทาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปรมาจีน หลังไปสู่ทิศปรมาจีน บ่าไปสู่ทิศปรมาจีน ครั้งนั้น หมู่มหาชนพากันถือเอาจอบและตะกร้ามาด้วย ประสงค์ว่า พวกเราจักทำการทดแม่น้ำคงคานี้ให้ไหลกลับ ให้หลังกลับ ให้บ่ากลับ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน

หม่อมราชชนนั้นจะพึงทำการทแถมน้ำคองคาให้ไหลกลับ ให้หลงกลับ ให้บ่ากลับ
ได้ละหรือ

ภิกษาเหล่านั้นกราบทูลว่า ไม่ได้ พระเจ้าข้า.

พ. ชื่อนั้นเพราะเหตุอะไร

ภ. เพราะเมื่อน้ำคองคาไหลไปสู่ทิศปรายจีน หลังไปสู่ทิศปรายจีน ภา-
วไปสู่ทิศปรายจีน การที่จะทำการทแถมน้ำคองคาให้ไหลกลับ ให้หลังกลับ ให้
บ่ากลับ มิใช่กระทำได้ง่าย แต่หม่อมราชชนพึงเป็นผู้มีส่วนแห่งความลำบาก
ยากแค้นแน่นอน.

พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา
มิตรสหาย หรือญาติสาโลหิต จะพึงเชื่อเชิญภิกษุผู้เจริญอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ ผู้กระทำใ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ด้วยโทษ
ทั้งหลาย เพื่อนำไปตามใจว่า คู่ก่อนบุรุษผู้เจริญ เชิญท่านมาเถิด ท่านจะ
นุ่งห่มผ้ากาสาเยเหล่านี้ทำไม ท่านจะเป็นคนโล้นถือกระเบื้องเที่ยวไปทำไม
ท่านจงสึกมาบริโภคนิโคและกระทำบุญเถิด ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ ผู้กระทำใ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นั้น
จักลาสิกขาสึกออกเป็นคฤหัสถ์ ชื่อนี้มิใช่ฐานะที่จะมีได้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร
เพราะว่าจิตที่น้อมไปในวิเวก น้อมไปในวิเวก โอนไปในวิเวก ตลอดกาลนาน
นั้น จักสึกออกมาเป็นคฤหัสถ์ ชื่อนี้มิใช่ฐานะที่จะมีได้.

[๒๕๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำใ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฎฐิ อันอาศัยวิเวก
อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ

อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุยอมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มาก
ซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบนทีสูตรที่ ๑๕

จบพลกณียวรรคที่ ๑๑

อรรถกถา

นทีสูตร มีนัยดังกล่าวในหนหลังนั้นแล.

จบอรรถกถาพลกณียวรรค

รวมพระสุตที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมพลกณียสูตร ๒. ทุติยพลกณียสูตร ๓. ตติยพลกณีย
สูตร ๔. จตุตถพลกณียสูตร ๕. พีชสูตร ๖. นาคสูตร ๗. รุกขสูตร
๘. กุมภสูตร ๙. สุกกสูตร ๑๐. อากาลสูตร ๑๑. ปฐมเมฆสูตร ๑๒.
ทุติยเมฆสูตร ๑๓. นาวาสูตร ๑๔. อาคั่นตุกาการสูตร ๑๕. นทีสูตร
พร้อมทั้งอรรถกถา.

เอสนาวรรคที่ ๑๒

๑. ปฐมเอสนาสูตร

การแสวงหา ๓

[๒๕๘] สวัตถีนีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้ ๒ อย่างเป็นไฉน คือ การแสวงหากาม ๑ การแสวงหาภพ ๑ การแสวงหาพรหมจรรย์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

[๒๕๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อความรู้ยิ่งซึ่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อรู้ยิ่งซึ่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

จบปฐมเอสนาสูตรที่ ๑

เอสนาวรรคพรรณนาที่ ๑๒

อรรถกถาปฐมเอสนาสูต

พึงทราบวินิจฉัยในเอสนาวรรค. (ปฐมเอสนาสูตที่ ๑)

บทว่า กามเสนา ได้แก่ การแสวงหา คันทา เทียวหา ประรณากามทั้งหลาย. บทว่า ภเวเสนา ได้แก่ การแสวงหาภพทั้งหลาย. บทว่า พุรหมจริเยเสนา ได้แก่ การแสวงหาพรหมจรรย์กล่าวคือมิจฉาทิฎฐิ

จบอรรถกถापฐมเอสนาสูตที่ ๑

๒. ทุตติยเอสนาสูต*

การแสวงหา ๑

[๓๐๐] สาวัตถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ การแสวงหากาม ๑ การแสวงหาภพ ๑ การแสวงหาพรหมจรรย์ ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

[๓๐๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างซึ่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฎฐิ มีอันกำ จักราคะเป็นที่สุด มีอันกำ จัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำ จัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำ จักราคะเป็นที่สุด มีอัน

* ตั้งแต่สูตรที่ ๒ - ๘ ไม่มีอรรถกถาแก้

กัมมัฏฐานโมหะเป็นที่สุด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อรู้ยิ่งซึ่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

จบตติยเอสนาสูตรที่ ๒

๓. ตติยเอสนาสูตร

การแสวงหา ๓

[๓๐๒] สาวัตถิณีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ การแสวงหากาม ๑ การแสวงหาภพ ๑ การแสวงหาพรหมจรรย์ ๑ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

[๓๐๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่งซึ่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อรู้ยิ่งซึ่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

จบตติยเอสนาสูตรที่ ๓

๔. จตุตถเอสนาสูตร

การแสวงหา ๓

[๓๐๔] สāvāตถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ การแสวงหากาม ๑ การแสวงหาภพ ๑ การแสวงหาพรหมจรรย์ ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

[๓๐๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้ซึ่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันน้อมไปสู่निพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อรู้ซึ่งซึ่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

จบจตุตถเอสนาสูตรที่ ๔

๕. ปัญจมเอสนาสูตร

การแสวงหา ๓

[๓๐๖] สāvāตถีนิทาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ การแสวงหากาม ๑ การแสวงหาภพ ๑ การแสวงหาพรหมจรรย์ ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

[๓๐๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อกำหนดรู้ซึ่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อกำหนดรู้ซึ่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

จบปัญจมเอสนาสูตรที่ ๕

๖. ัญญเอสนาสูตร

การแสวงหา ๓

[๓๐๘] สāvตถีนีทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ การแสวงหากาม ๑ การแสวงหากภพ ๑ การแสวงหาพรหมจรรย์ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้แล ฯลฯ

จบัญญเอสนาสูตรที่ ๖

๗. สัตตมเอสนาสูตร

การแสวงหา ๓

[๓๐๙] สāvตถีนีทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ การแสวงหากาม ๑ การแสวงหากภพ ๑ การแสวงหาพรหมจรรย์ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

[๓๑๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อความสิ้นไปแห่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อความสิ้นไปแห่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้ ฯลฯ

จบสัจจตมเอสนาสูตรที่ ๗

๘. อัญญมเอสนาสูตร

การแสวงหา ๓

[๓๑๑] สาวัตถีนีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ การแสวงหากาม ๑ การแสวงหากภพ ๑ การแสวงหาพรหมจรรย์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

[๓๑๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อละการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อละการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

จบอัญญมเอสนาสูตรที่ ๘

๘. วิชาสูตร

การถือตัว ๓

[๓๑๓] สāvācānīyāna. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การถือตัว ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ การถือตัวว่า เราประเสริฐกว่าเขา ๑ เราเสมอเขา ๑ เราเลวกว่าเขา ๑ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การถือตัว ๓ อย่างนี้แล.

[๓๑๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างนี้ เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละการถือตัว ๓ อย่างนี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อรู้อย่างนี้ เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละการถือตัว ๓ อย่างนี้แล.

จบวิชาสูตรที่ ๘

อรรถกถาวิสาสูตร

บทว่า วิสา ได้แก่ ส่วนแห่งมานะ หรือการตั้งไว้ซึ่งมานะ. บทว่า
เสฏโหมสมุมติ วิสา ได้แก่ ส่วนแห่งมานะหรือการตั้งไว้ซึ่งมานะอย่างนี้ว่า
เราเป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา.

จบอรรถกถาวิสาสูตรที่ ๕

๑๐. อาสวสูตร*

อาสวะ ๓

[๓๑๕] สāvตถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อาสวะ ๓ อย่างนี้
๓ อย่างเป็นไฉน คือ กามาสวะ ๑ ภวาสวะ ๑ อวิชชาสวะ ๑ คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย อาสวะ ๓ อย่างนี้.

[๓๑๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอุริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ เพ็ญรุ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละอาสวะ ๑ อย่าง
นี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๕

จบอาสวสูตรที่ ๑๐

* สูตรที่ ๑๐ - ๑๔ ไม่มีอรรถกถาแก้.

๑๑. ภพสูตร

ภพ ๓

[๓๑๗] สāvāคตīนิตาน. คูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภพ ๓ อย่างนี้ ๓ อย่าง เป็นไฉน คือ กามภพ ๑ รูปภพ ๑ อรูปภพ ๑ คูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภพ ๓ อย่างนี้แล.

[๓๑๘] คูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละภพ ๓ อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยมรรค ๘ นี้ ฯลฯ

จบภพสูตรที่ ๑๑

๑๒. ทุกขตาสูตร

ความเป็นทุกข์ ๓

[๓๑๙] สāvāคตīนิตาน. คูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นทุกข์ ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ ความเป็นทุกข์เกิดจากความไม่สบายกาย ๑ ความเป็นทุกข์เกิดจากสังขาร ความเป็นทุกข์เกิดจากความแปรปรวน ๑ คูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นทุกข์ ๓ อย่างนี้แล.

[๓๒๐] คูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่าง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละความเป็นทุกข์ ๓ อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบทุกขตาสูตรที่ ๑๒

๑๓. ชีลสูตร

เสาเชื่อน ๓

[๓๒๑] สāvāṭṭhinīna. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เสาเชื่อน ๓ อย่างนี้ ๒
อย่างเป็นไฉน ได้แก่เสาเชื่อนคือราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ คุก่อนภิกษุทั้ง
หลาย เสาเชื่อน ๓ อย่างนี้แล.

[๓๒๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละเสาเชื่อน ๓
อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบชีลสูตรที่ ๑๓

๑๔. มลสูตร

มลทิน ๓

[๓๖๑] สāvāṭṭhinīna. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย มลทิน ๓ อย่างนี้ ๓
อย่างเป็นไฉน ได้แก่มูลทิน คือ ราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ คุก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย มลทิน ๓ อย่างนี้แล.

[๓๖๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละมลทิน ๓ อย่าง
นี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบมลสูตรที่ ๑๔

๑๕. นิมุตต

ทุกข์ ๓

[๓๒๕] สāvācānītan. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ทุกข์ ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน ได้แก่ทุกข์ คือ รากะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๒ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ทุกข์ ๓ อย่างนี้แล.

[๓๒๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละทุกข์ ๓ อย่างนี้ แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบนิมุตตที่ ๑๕

อรรถกถานิมุตต

บทว่า นิมา ได้แก่ทุกข์. ก็ในบทนี้มีคำอธิบายว่า ทุกข์ทั้งหลาย เกิดแก่บุรุษ ย่อมทำลายบุรุษนั้นเสีย เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า นิมา. สุตตที่ เหลือในวรรคนี้ทั้งนั้น.

จบอรรถกถานิมุตตที่ ๑๕

๑๖. เวทนาสูตร

เวทนา ๓

[๓๒๗] สāvattīnīทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนา ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ สุขเวทนา ๑ ทุกขเวทนา ๑ อทุกขมสุขเวทนา ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนา ๓ อย่างนี้แล.

[๓๒๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละเวทนา ๓ อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบเวทนาสูตรที่ ๑๖

๑๗. ปฐมตัณหาสูตร

ตัณหา ๓

[๓๒๙] สāvattīnīทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตัณหา ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ กามตัณหา ๑ ภวตัณหา ๑ วิภวตัณหา ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตัณหา ๓ อย่างนี้แล.

[๓๓๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละตัณหา ๓ อย่างนี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ ในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ

น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อภัยวิราคะ
อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมเจริญอริยมรรค
อันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อ
ละตัณหา ๓ อย่างนี้แล.

จบปฐมตัณหาสูตรที่ ๑๗

๑๘. ทุคิยตัณหาสูตร

ตัณหา ๓

[๓๓๑] สาวัตถิณีทาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตัณหา ๓ อย่างนี้ ฯลฯ

[๓๓๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละตัณหา ๓ อย่าง
นี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
ในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ มีอันกัจจราคะเป็นที่สุด มีอันกัจ
จราคะเป็นที่สุด มีอันกัจจราคะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอัน
กัจจราคะเป็นที่สุด มีอันกัจจราคะเป็นที่สุด มีอันกัจจราคะเป็นที่สุด ฯลฯ
ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันหยังลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็น
ที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันหยังลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า
มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่
นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันน้อมไปสู่นิพพาน

โน้นไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้เพื่อยัง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อควารมสิ้นไป
เพื่อละตัณหา ๓ อย่างนี้แล ฯลฯ

จบทุกยัตถมหาสูตรที่ ๑๘

จบเอสनावรรคที่ ๑๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมเอสนาสูตร ๒. ทุกยเอสนาสูตร ๓. ตติยเอสนาสูตร
๔. จตุตถเอสนาสูตร ๕. ปัญจมเอสนาสูตร ๖. ฉกฺขเอสนาสูตร ๗. สัตตม-
- เอสนาสูตร ๘. อัฏฐมเอสนาสูตร ๙. วิชาสูตร ๑๐. อาสวสูตร ๑๑. ภาวสูตร
๑๒. ทุกขตาสูตร ๑๓. ขีลสูตร ๑๔. มลสูตร ๑๕. นิฆมสูตร ๑๖. เวทนาสูตร
๑๗. ปฐมัตถมหาสูตร ๑๘. ทุกยัตถมหาสูตร

โอมวารรคที่* ๑๓

๑. โอมสูตร

โอมะ ๔

[๓๓๓] สāvāṭṭhīnāna. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย โอมะ ๔ อย่างนี้ ๔
อย่างเป็นไฉน ได้แก่โอมะคือกาม ๑ โอมะคือภพ ๑ โอมะคือทิฏฐิ ๑
โอมะคืออวิชา ๑ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย โอมะ อย่างนี้แล

[๓๓๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างไร เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละโอมะ ๔ อย่าง
นี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบโอมสูตรที่ ๑

๒. โยคสูตร

โยคะ ๔

[๓๓๕] สāvāṭṭhīnāna คุก่อนภิกษุทั้งหลาย โยคะ ๔ อย่างนี้ ๔
อย่างเป็นไฉน. ได้แก่โยคะคือกาม ๑ โยคะคือภพ ๑ โยคะคือทิฏฐิ โยคะ
คืออวิชา ๑ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย โยคะ ๔ อย่างนี้แล.

* อรรถกถาวรรคนี้ แก้วไว้รวมกัน.

[๓๓๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างไร เพื่อกำหนดรู้เพื่อความสิ้นไป เพื่อละประโยชน์ ๔ อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบโยคสูตรที่ ๒

๓. อุปาทานสูตร

อุปาทาน ๔

[๓๓๗] สาวัตถินิทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปาทาน ๔ อย่างนี้ ๔ อย่างเป็นไฉน ได้แก่อุปาทานคือกาม ๑ อุปาทานคือทิฏฐิ ๑ อุปาทานคือศีลและพรต ๑ อุปาทานคืออัตตวาทะ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปาทานอย่างนี้แล.

[๓๓๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างไร เพื่อกำหนดรู้เพื่อความสิ้นไป เพื่อละอุปาทานอย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบอุปาทานสูตรที่ ๓

๔. กัณฐสูตร

กัณฐะ ๔

[๓๓๕] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กัณฐะ ๔ อย่างนี้ ๔ อย่างเป็นไฉน ได้แก่กายกัณฐะคืออภิชฌา ๑ กายกัณฐะคือกาบาท ๑ กายกัณฐะคือสีลัปปตปรามาส ๑ กายกัณฐะคืออิทังสัจจาภินิเวส ๑* คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กัณฐะ ๔ อย่างนี้.

[๓๔๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละกัณฐะ ๔ อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบกัณฐสูตรที่ ๔

๕. อนุสยสูตร

อนุสัย ๗

[๓๔๑] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อนุสัย ๗ อย่างนี้ ๗ อย่างเป็นไฉน ได้แก่อนุสัยคือกามราคะ อนุสัยคือปฏิมะ ๑ อนุสัยคือทิฏฐิ ๑ อนุสัยคือวิจิกิจฉา ๑ อนุสัยคือมานะ ๑ อนุสัยคือภวราคะ ๑ อนุสัยคือวิชชา ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อนุสัย ๗ อย่างนี้แล.

* ความยึดมั่นว่าสิ่งนี้จริง.

[๓๔๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละอนุสัย ๗ อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบอนุสยสูตรที่ ๕

๖. กามคุณสูตร

กามคุณ ๕

[๓๔๓] สาวตถินิทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ อย่างนี้ ๕ อย่างเป็นไฉน คือ รูปที่พึงรู้ได้ด้วยตา. อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ชั่วยวน ชวนให้กำหนด เสียงที่พึงรู้ด้วยหู... กลิ่นที่พึงรู้ด้วยจมูก... รสที่พึงรู้ด้วยลิ้น โสภณที่พึงรู้ด้วยกาย อันนี้ปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ชั่วยวน ชวนให้กำหนด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ อย่างนี้แล.

[๓๔๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละกามคุณ ๕ อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบกามคุณสูตรที่ ๖

๗. นีวรณสูตร

นีวรณ ๕

[๓๔๕] สāvāตถินิทาน. คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย นีวรณ ๕ อย่างนี้ ๕ อย่างเป็นไฉน คือ กามฉันทนีวรณ ๑ พยาบาทนีวรณ ๑ ถีนมัทธนีวรณ ๑ อูธัจจกุกกุจจนีวรณ ๑ วิจิกิจฉานีวรณ ๑ คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย นีวรณ ๕ อย่างนี้แล.

[๓๔๖] คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อบำเพ็ญ เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละนีนีวรณ ๕ อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบนีวรณสูตรที่ ๗

๘. อุปาทานขันธสูตร

อุปาทานขันธ ๕

[๓๔๗] สāvāตถินิทาน. คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย อุปาทานขันธ ๕ อย่างนี้ ๕ อย่างเป็นไฉน ได้แก่อุปาทานขันธคือรูป ๑ อุปาทานขันธคือเวทนา ๑ อุปาทานขันธคือสัญญา ๑ อุปาทานขันธคือสังขาร ๑ อุปาทานขันธคือวิญญาณ ๑ คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย อุปาทานขันธ ๕ อย่างนี้แล.

[๓๔๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอัน ประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละอุปาทานจันท์ ๕ อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบอุปาทานจันฐสูตรที่ ๘

๘. โอรัมภากิยสูตร

โอรัมภากิยสังโยชน์ ๕

[๓๔๙] สาวัดดีนิทาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชน์อันเป็นส่วน เบื้องต่ำ ๕ อย่างนี้ ๕ อย่างเป็นไฉน คือ สักกายทิฏฐิ ๑ วิจิกิจฉา ๑ สิ้นชีพิตักษัย ๑ กามฉันทะ ๑ พยาบาท ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชน์ อันเป็นล้วนเบื้องต่ำ ๕ อย่างนี้แล.

[๓๕๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วย องค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชน์อัน เป็นส่วนเบื้องต่ำ ๕ อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วย องค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบโอรัมภากิยสูตรที่ ๘

๑๐. ปฐมอุทัมภกคิยสูตร

อุทัมภกคิยสังโยชน์ ๕

[๓๕๑] สาวัดถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ อย่างนี้ ๕ อย่างเป็นไฉน คือ รูปปราคะ ๑ อรูปปราคะ ๑ มานะ ๑ อุทธรจจะ ๑ อวิชา ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ อย่างนี้แล.

[๓๕๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๕ เพื่อรู้อย่างนี้ เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ อย่างนี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อภัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อรู้อย่างนี้ เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ อย่างนี้แล.

จบปฐมอุทัมภกคิยสูตรที่ ๑๐

๑๑. ทุตติยอุทฺธัมมภาคิยสุตฺต

ว่าด้วยวิธีกำจัดอุทฺธัมมภาคิยสังโยชน์ ๕

[๓๕๓] สวักถิทาน. ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชน์อันเป็นส่วน เบื้องสูง ๕ อย่างนี้ ๕ อย่างเป็นไฉน คือ รูปราคะ ๑ อรูปราคะ ๑ มานะ ๑ อุทธัจจะ ๑ อวิชชา ๑ ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชน์อันเป็นส่วน เบื้องสูง ๕ อย่างนี้แล.

[๓๕๔] ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างนี้ เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชน์อันเป็นส่วน เบื้องสูง ๕ อย่างนี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ มีอันกำ จัด ราคะเป็นที่สุด มีอันกำ จัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำ จัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำ จัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำ จัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำ จัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันน้อมไปสู่निพพาน น้อมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันน้อมไปสู่นิพพาน น้อมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อรู้อย่างนี้ เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชน์อันเป็นส่วน เบื้องสูง ๕ อย่างนี้แล.

จบทุตติยอุทฺธัมมภาคิยสุตฺตที่ ๑๑

จบโอฆวรรคที่ ๑๓

จบมคฺคสังยุต

โฆวรรควรรณนาที่ ๑๓

พึงทราบวินิจฉัยในโฆวรรค.

บทว่า กามโฆ ได้แก่ ความกำ หนดด้วยความพอใจในกามคุณ ๕.

บทว่า ภโวโฆ ได้แก่ ความกำ หนดด้วยความพอใจในรูปราคะและอรุปราคะ.

บทว่า ทิฏฺฐโฆ ได้แก่ ทิฏฐิ ๖๒. บทว่า อวิหฺโฆ ได้แก่ ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔. แม้ในกามโยคะเป็นต้นก็มีนัยนี้แล.

บทว่า กามุปาทาน ได้แก่ การยึดถือกาม. แม้ในบทมีบทว่า ทิฏฺฐุปาทา เป็นต้น ก็มีนัยนี้แล.

บทว่า คนฺธา ได้แก่ เครื่องร้อยรัด คือติดแน่น. บทว่า กาย-คนฺโถ ได้แก่ เครื่องร้อยรัดแห่งนามกาย คือกิเลสเครื่องร้อยรัดแน่น. บทว่า อิทฺ สจฺจาภินเวโส ได้แก่ ยึดมั่นอย่างนี้ว่า นี้แหละจริง เกิดขึ้นด้วยอำนาจอันตคาหิกทิฏฐิ. บทว่า กามราคานุสโย ความว่า ชื่อว่า กามราคานุสย เพราะอรรถว่า ไปด้วยกำ ลัง แม้ในสูตรที่เหลือก็มีนัยนี้แล.

บทว่า โอรฺมภาคิยานิ คือสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องต่ำ. บทว่า สลฺโฆชนานิ ได้แก่ เครื่องผูกมัด. บทว่า อุทฺธมภาคิยานิ ได้แก่ สังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องสูง. สูตรที่เหลือในที่ทั้งปวงมีความง่ายทั้งนั้น ด้วยประการฉะนี้.

จบโฆวรรควรรณนาที่ ๑๓

จบอรรถกถามัคคสังยุต

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. โฆมสูตร ๒. โยคสูตร ๓. อุปาทานสูตร ๔. กัณฺธสูตร
๕. อนุสสยสูตร ๖. กามคุณสูตร ๗. นีวรณสูตร ๘. อุปาทานขันธสูตร
๙. โอรัมภากิยสูตร ๑๐. ปฐมอุทฺธมภากิยสูตร ๑๑. ทุติยอุทฺธมภากิยสูตร

โพชฌงค์สังยุต

ปีพทวารคที่ ๑

๑. หิมวันตสูตร

ผู้เจริญโพชฌงค์ถึงความเป็นใหญ่ในธรรมทั้งหลาย

[๑๕๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกนาคอาศัยขุนเขาชื่อหิมวันต์ มีกายเติบโต มีกำลัง ครั้นกายเติบโต มีกำลังขุนเขานั้นแล้ว ย่อมลงสู่ บึงน้อย ครั้นลงสู่บึงน้อยแล้ว ย่อมลงสู่บึงใหญ่ ครั้นลงสู่บึงใหญ่แล้ว ย่อมลงสู่แม่น้ำน้อย ครั้นลงสู่แม่น้ำน้อยแล้ว ย่อมลงสู่แม่น้ำใหญ่ ครั้นลงสู่ แม่น้ำใหญ่แล้ว ย่อมลงสู่มหาสมุทรสาคร นาคพวกนั้น ย่อมถึงความโตใหญ่ ทางกายในมหาสมุทรสาครนั้น แม่น้ำใด ภิกษุอาศัยศีลตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญโพชฌงค์ ๗ กระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ ย่อมถึงความโตใหญ่ไพบูรณ์ ในธรรมทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๕๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญโพชฌงค์ ๗ กระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างไร จึงถึงความโตใหญ่ ไพบูรณ์ในธรรมทั้งหลาย. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อม เจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ย่อมเจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์... วิริยสัมโพชฌงค์... ปิติ สัมโพชฌงค์... ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์... สมာธิสัมโพชฌงค์... อุเบกขา สัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญโพชฌงค์ ๗ กระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างนี้แล จึงถึงความโตใหญ่ไพบูรณ์ในธรรม ทั้งหลาย.

จบหิมวันตสูตรที่ ๑

อรรถกถาโพชฌงคสังยุต

ปัพพตวรรคพรรณนาที่ ๑

อรรถกถาหิมวันตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในหิมวันตสูตรที่ ๑ แห่งโพชฌงคสังยุต.

บทว่า นาคา ความว่า นาคแม่เหล่านี้ อยู่ระหว่างคลื่น บนหลังมหาสมุทร หายไปในวิมานไม่. นาคเหล่านี้มีกายเติบโตเป็นต้น เพราะอาศัยภูเขหิมวันต์ ทั้งหมดพึงทราบโดยนัยอันกล่าวแล้วในหนหลัง. ในบทว่า โพชฌงคนี้ ชื่อว่าโพชฌงคเพราะเป็นองค์แห่งความตรัสรู้ หรือองค์ของผู้ตรัสรู้. มีคำที่ท่านอธิบายไว้อย่างไร. ธรรมสามัคคีนี้น่าเรียกว่า โภธิ เพราะอธิบายไว้ว่า พระอริยสาวกย่อมตรัสรู้ด้วยธรรมสามัคคี กล่าวคือ สติ ธรรมวิจยะ วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา ซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่ออุปัทวะหลายอย่างมี ลินะ ความหดหู่ อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน ปติภูฐานะ ความตั้งอยู่ อายุหนะ การรวบรวม กามสุขัลลิกานุโยค ทำความเพียรในกามสุข อตตกิลมถานุโยค ทำความเพียรในการทำตนให้ลำบาก อุจเฉท-ทิกฺขณฺฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ สัสสตทิกฺขณฺฐิ ความเห็นว่าเที่ยง และอภินิเวส ความยึดมั่นเป็นต้น เมื่อธรรมสามัคคีเกิดขึ้นอยู่ ในขณะแห่งมรรคที่เป็นโลกิยะและโลกุตระดังนี้ บทว่า พุชฺฌติ มีอธิบายว่า พระอริยสาวก ย่อมลุกขึ้นจากความหลับคือกิเลสสันดาน คือตรัสรู้หรือริยสัง ๔ หรือย่อมกระทำนิพพานให้แจ้ง. สมดังที่ท่านกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเจริญโพชฌงค ๗ ตรัสรู้แล้ว ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ. ชื่อว่า โพชฌงคเพราะเป็นองค์

แห่งความตรัสรู้ กล่าวคือธรรมสามัคคีนั่น เหมือนองค์แห่งฉานและองค์แห่งมรรคเป็นต้น. ส่วนพระอริยสาวก เรียกว่า โภชิ เพราะอธิบายว่า ย่อมตรัสรู้ด้วยธรรมสามัคคีนี่ มีประการตามที่กล่าวแล้ว ด้วยประการฉะนี้. ชื่อว่า โภชฌงค์ เพราะเป็นองค์ของผู้ตรัสรู้นั้นบ้าง เหมือนองค์แห่งเสนาและองค์แห่งรถเป็นต้น. เพราะเหตุนี้ พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า อีกอย่างหนึ่งชื่อว่า โภชฌงค์ เพราะเป็นองค์ของบุคคลผู้ตรัสรู้.

ถามว่า ชื่อว่า โภชฌงค์ เพราะอรรถว่าอย่างไร.

ตอบว่า ชื่อว่า โภชฌงค์ เพราะอรรถว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ เพราะอรรถว่า ตรัสรู้ เพราะอรรถว่า ตรัสรู้ตาม เพราะอรรถว่า ตรัสรู้เฉพาะ เพราะอรรถว่า ตรัสรู้ดี. ฟังทราบอรรถแห่งโภชฌงค์ แม้โดยนัยแห่งปฏิสัมภิทาเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้แล ส่วนในบทเป็นต้นว่า สติสมโภชฌงค์ ฟังทราบอรรถในบททั้งปวงอย่างนี้ว่า ชื่อว่า สัมโภชฌงค์ เพราะเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ อันประเสริฐและดี สัมโภชฌงค์คือสติ ชื่อว่า สติสัมโภชฌงค์ ซึ่งสติสัมโภชฌงค์นั้น. บทว่า ภาเวติ คือ ให้เจริญ อธิบายว่า ย่อมให้เกิดคือย่อมให้บังเกิดบ่อยๆ ในจิตสันดานของตน บททั้งหลายมีอาทิว่า วิเวกนิสสุตติ ฟังทราบโดยนัยอันกล่าวแล้วในบทนี้ว่า ภิกษุย่อมเจริญสมาธิปฏิภาณวิเวกดังนี้ ในโกศลสังยุต.

ส่วนความต่างกันดังนี้ ในโกศลสังยุตนั้น ท่านกล่าววิเวกไว้ ๓ อย่าง คือ อาศัยตทังควิเวก สมุจเฉทวิเวก นิลสรณวิเวก. ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวถึงผู้เจริญโภชฌงค์อาศัยวิเวก ๕ อย่างก็มี. ก็อาจารย์เหล่านั้นย่อมยกโภชฌงค์ขึ้นแสดงอย่างนี้ ในขณะที่แห่งพลววิปัสสนา มรรคและผลอย่างเดียวก็หามิได้ ย่อมยกขึ้นแสดงแม้ในกสิณฉาน อานาปานสติ อสุภกัมมัฏฐาน

และพรหมวิหารมาน อันเป็นบาทของวิปัสสนา อาจารย์บางพวกเหล่านั้น จึงไม่สำเร็จตามพระอรรถกถาจารย์ เพราะฉะนั้น ตามมติของท่านเหล่านั้น ในขณะที่แห่งความเป็นไปแห่งมานเหล่านั้น ว่าโดยกิจ มานก็ยังอาศัยวิ-
จัมภณวิเวก. ในขณะที่แห่งวิปัสสนา ท่านกล่าวว่า โดยอธยาศัย ภิกษุยอมเจริญ
วิปัสสนา อาศัยนิสสรณวิเวก ฉันทใด. ก็ควรจะกล่าวว่า ภิกษุยอมเจริญ
โพชฌงค์ อาศัยปฏิบัติสัทธาวิเวกฉันทนั้น. คำที่เหลือในสูตรนี้มีนัยตามที่กล่าว
แล้วในหนหลังแล.

จบอรรถกถาหิมวันตสูตรที่ ๑

๒. กายสูตร

อาหารของนิรณ ๕

[๓๕๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กายนี้มีอาหารเป็นที่ตั้ง ดำรงอยู่ได้ เพราะอาศัยอาหาร ไม่มีอาหารดำรงอยู่ไม่ได้ แม้ฉันท นิรณ ๕ ก็มีอาหาร เป็นที่ตั้ง ดำรงอยู่ได้เพราะอาศัยอาหาร ไม่มีอาหารดำรงอยู่ไม่ได้ ฉันทนั้น เหมือนกัน

[๓๕๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นอาหาร ให้กามฉันทที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สุกณิมิตมีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในสุกณิมิตนั้น นี้เป็นอาหารให้กามฉันทที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น

[๓๕๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กิอะไรเล่าเป็นอาหารให้พยายามที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏิฆณิมิตมีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในปฏิฆณิมิตนั้น นี่เป็นอาหารใช้พยายามที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น.

[๓๖๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กิอะไรเล่าเป็นอาหารให้ถีนมิทระที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ความไม่ยินดี ความเกียจคร้าน ความบิดเบี้ยว ความเมอาอาหาร ความที่ใจหดหู่ มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในสิ่งเหล่านั้น นี่เป็นอาหารให้ถีนมิทระที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น

[๓๖๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กิอะไรเล่าเป็นอาหารให้อุทธัจจกุกุจจะที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ความไม่สงบใจมีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในความไม่สงบใจนั้น นี่เป็นอาหารให้อุทธัจจกุกุจจะที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น

[๓๖๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กิอะไรเล่าเป็นอาหารให้วิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งวิจิกิจฉามีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี่เป็นอาหารให้วิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น.

[๓๖๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กายนี้มีอาหารเป็นที่ตั้ง ดำรงอยู่ได้ เพราะอาศัยอาหาร ไม่มีอาหารดำรงอยู่ไม่ได้ แม้นินใด นีรณ ๕ เหล่านี้

ก็มีอาหารเป็นที่ตั้ง ดำรงอยู่ได้เพราะอาศัยอาหาร ไม่มีอาหารดำรงอยู่ไม่ได้
ฉนั้นนั่นเหมือนกัน.

อาหารของโพชฌงค์ ๗

[๓๖๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กายนี้มีอาหารเป็นที่ตั้ง ดำรงอยู่ได้
เพราะอาศัยอาหาร ไม่มีอาหารดำรงอยู่ไม่ได้ แม้ฉนั้นใด โพชฌงค์ ๗ ก็มี
อาหารเป็นที่ตั้ง ดำรงอยู่ได้เพราะอาศัยอาหาร ไม่มีอาหารดำรงอยู่ไม่ได้ ฉนั้น
นั่นเหมือนกัน

[๓๖๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นอาหารให้สติสัมโพชฌงค์
ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งสติสัมโพชฌงค์ มีอยู่ การกระทำให้มีซึ่งโยนิ-
โสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี่เป็นอาหารให้สติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิด
ขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์

[๓๖๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นอาหารให้ธรรมวิจย
สัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล ที่มีโทษ และไม่มีโทษ
ที่เลวและประณีต ที่เป็นฝ่ายดำและฝ่ายขาว มีอยู่ การกระทำให้มีซึ่งโยนิ-
โสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี่เป็นอาหารให้ธรรมวินัยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด
เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์.

[๓๖๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นอาหารให้วิริยสัมโพชฌงค์
ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
ความริเริ่ม ความพยายาม ความบากบั่น มีอยู่ การกระทำให้มีซึ่งโยนิ-

โสมนสิการในสิ่งเหล่านี้ นี่เป็นอาหารใช้วิริยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์.

[๑๖๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อะไรเล่าเป็นอาหารให้ปิตสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งปิตสัมโพชฌงค์ มีอยู่. การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี่เป็นอาหารให้ปิตสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์

[๑๖๙] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อะไรเล่าเป็นอาหารให้ปัสสัทธสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสงบกาย ความสงบจิต มีอยู่. การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในความสงบนั้น นี่เป็นอาหารให้ปัสสัทธสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์.

[๑๗๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย. ก้อะไรเล่าเป็นอาหารให้สมาธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สมาธินิมิต อภัยคณินิมิต* มีอยู่. การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในนิมิตนั้น นี่เป็นอาหารให้สมาธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์

[๑๗๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อะไรเล่าเป็นอาหารให้อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ มีอยู่. การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี่เป็นอาหารให้อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์.

* หมายถึงนิมิตแห่งจิตที่มีอารมณ์ไม่ฟุ้งซ่าน.

[๓๗๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กายนี้มีอาหารเป็นที่ตั้ง ดำรงอยู่ได้ เพราะอาศัยอาหาร ไม่มีอาหารดำรงอยู่ไม่ได้ แม้นันได โขชนงค์ ๗ เหล่านี้ก็มีอาหารเป็นที่ตั้ง ดำรงอยู่ได้เพราะอาศัยอาหาร ไม่มีอาหารดำรงอยู่ไม่ได้ ฉะนั้นเหมือนกัน.

จบกายสูตร ๒

อรรถกถากายสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในกายสูตรที่ ๒.

บทว่า อาหารภูจิติโก คือกายนี้ดำรงอยู่ได้เพราะปัจจัย. บทว่า อาหาริ ปฏิจฺจ ได้แก่ อาศัยปัจจัย. บทว่า สุกฺกนิมิตฺตํ ได้แก่ แม้สิ่งที่งามก็เป็นสุขนิมิต แม้อารมณ์ของสิ่งที่งาม ก็เป็นสุขนิมิต. บทว่า อโยนิโสมนสิกาโร ได้แก่ ไม่กระทำไว้ในใจโดยอุบาย คือ กระทำไว้ในใจนอกทาง ได้แก่ กระทำในใจในความไม่เที่ยงว่าเที่ยง หรือในความทุกข์ว่าสุข ในสิ่งที่มีใช้ตนว่าตน หรือในสิ่งที่ไม่งามว่างาม กามฉันทะย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ยังมนสิการนั้นให้เข้าไปอยู่ในสุภามณีนันโดยมาก. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า อตฺตํ ภิกฺขเว สุกฺกนิมิตฺตํ ดังนี้เป็นต้น. พึงทราบวาจาประกอบในนิวรรณ์ในที่พึงปวงด้วยประการฉะนี้.

ส่วนในบทว่า **ปฏินิมิตฺตํ** เป็นต้น ปฏิมะกัถิ อารมณฺของปฏิมะ
กัถิ จดัเป็นปฏินิมิต. บทว่า **อรติ** แปลว่า ความกระสัน. พระองค์
ตรัสซ้อว่า ในบทเหล่านั้น ความไมยินดีเป็นไฉน คือความไมยินดี
ความไมยินดียิ่ง ความไม้อภิรมย์ ความกระสัน ความสะดุงในเสนาสนะ
ทั้งหลายอันสังัด หรือในธรรมทั้งหลาย อันเป็นอริกฺุสตลอด่างใดอย่างหนึ่ง
นี้เรียกว่า ความไมยินดี.

บทว่า **ตณฺหิ** ได้แก่ ความคร้านกายที่จรมาเกิดขึ้น เพราะมีหนาวนัค
เป็นต้นเป็นปัจจย เมื่อนันเกิดขึ้น เขาจะกล่าววว่า หนาวนัค ร้อนนัค เรา
หิวนัค กระจายนัค เราเดินทางไกลนัค. พระองค์ตรัสซ้อว่า ในบทเหล่านั้น
ความเกยจคร้านเป็นไฉน คือกิริยาที่เกยจคร้าน ความมีใจเกยจคร้าน
ความคร้าน กิริยาที่คร้าน ความเป็นคนมีความคร้านอันใด นี้เรียกว่า
ความเกยจคร้าน.

บทว่า **วิชมฺภิตา** ได้แก่ ความบิดกายด้วยอำนาจกิเลส. พระองค์
ตรัสซ้อว่า ในบทเหล่านั้น ความบิดซ้เกยจเป็นไฉน คือความบิดกาย
ความบิด ความเอียงมา ความเอียงไป ความสยบลง ความซบเซา ความ
ป่วยไข้ของกายอันใด นี้เรียกว่า ความบิดซ้เกยจ.

บทว่า **ภตฺตสมฺมุโท** ได้แก่ ความเร้าร้อนในอาหาร. พระองค์
ตรัสซ้อว่า ในบทเหล่านั้น ความเมาในอาหารเป็นไฉน ความสยบใน
อาหาร ลำบากในอาหาร ความเร้าร้อนในอาหาร ความอ้วนของกายของคน
ผู้บริโภคอันใด อันนี้เรียกว่า คงเมาในอาหาร.

บทว่า **เจตโส ลินฺตุตฺตํ** ได้แก่ อาการหดหู่ของจิต. พระองค์ตรัสซ้อ
ว่า ในบทเหล่านั้น ความหดหู่ของจิตใจเป็นไฉน คือความไม่งาม ความ

ไม่ควรแก่การงาน ความหดหู่ลง กิริยาหดหู่ ความหดหู่ของจิต ท้อแท้ กิริยา
ที่ท้อแท้ ความท้อแท้ของจิตอันใด อันนี้เรียกว่าความหดหู่ของจิต.

บทว่า เจตโส อรูปสโม ความว่า อากาโรไม้สงบของจิต เหมือน
คนนั่งก่อไฟ มีแต่ถ่านปราศจากเปลวไฟ และเหมือนคนนั่งไม่ก่อไฟในที่สุม-
บาตร ฉะนั้น แต่โดยเนื้อความข้อนั้น เป็นความฟุ้งซ่านรำคาญแท้.

บทว่า วิจิกิจฺจภูฏานิยา ธมฺมา ได้แก่ ธรรมเป็นอารมณ์ของ
วิจิกิจฺจ. อโยนิโสมนสิการมีนัยอันกล่าวไว้ในบททั้งปวงแล ในข้อนี้ ธรรม
๒ เหล่านี้ คือ กามฉันทะ วิจิกิจฺจ ท่านกล่าวไว้ไว้อย่างนี้ โดยอารมณ์
พยาบาท กล่าวไว้โดยอารมณ์และอุปนิสัยปัจฉัย ธรรมที่เหลือกล่าวไว้โดย
สหชาติปัจฉัย และอุปนิสัยปัจฉัย ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า สติสมฺโพษุณฺจภูฏานิยา ธมฺมา ได้แก่ ธรรมเป็น
อารมณ์ของสติ คือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ และโลกุตตรธรรม ๘. บทว่า ตตฺต
โยนิโสมนสิการพหุลิกาโร ได้แก่ การทำบ่อยๆ ซึ่งมนสิการโดยอุบาย
ในธรรมนั้น.

บทว่า กุสลา ในบทเป็นต้นว่า กุสลากุสลา ธมฺมา ได้แก่
ธรรมเกิดแต่ความฉลาดไม่มีโทษมีผลเป็นสุข. บทว่า อกุสลา ได้แก่ ธรรม
เกิดแต่ความไม่ฉลาด มีโทษ มีผลเป็นทุกข์. บทว่า สาวชฺชา ได้แก่
ธรรมเป็นอกุศล. บทว่า อนวชฺชา ได้แก่ ธรรมเป็นกุศล. แม้ในธรรมเลว
ประณีต คำและขาว ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า สปปฏิกาคา ได้แก่
กัณฺหธรรมและสุกฺกธรรมเท่านั้น ด้วยว่า กัณฺหธรรมชื่อว่ามีส่วนเปรียบเพราะ
ให้ผลดำ และสุกฺกธรรมชื่อว่า มีส่วนเปรียบ เพราะให้ผลขาว อธิบายว่า มีส่วน
แห่งวิบากเช่นกัน อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า มีส่วนเปรียบ เพราะมีส่วนตรงกัน
ข้าม. คือมีส่วนเปรียบแม้อย่างนี้ว่า ส่วนสุกฺกธรรมตรงกันข้ามกับกัณฺหธรรม

และกัณห์กรรมตรงกันข้ามกับสุกกกรรม อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า มีส่วนเปรียบ เพราะอรรถว่า จะนำมากลับกันไม่ได้. คือกัณห์และสุกกกรรมมีส่วนเปรียบกันได้อย่างนี้ว่า ฝ่ายอกุศลห้ามกุศลแล้ว จึงให้วิบากของตน ส่วนกุศลห้ามอกุศลแล้ว จึงให้วิบากของตน ดังนี้.

บทว่า อารพุชธาตุ ได้แก่ความเพียรครั้งแรก. บทว่า นิกุชมธาตุ ได้แก่ความเพียรมีกำลังกว่านั้น เพราะออกจากความเกียจคร้าน. บทว่า ปรกุกมธาตุ ได้แก่ ความเพียรมีกำลังกว่านั้น เพราะเป็นเหตุก้าวไปข้างหน้า ๆ คือฐานะ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวด้วยบท ๓.

บทว่า ปิติสัมโพชฌนุญฐานิยา ได้แก่ ธรรมเป็นอารมณ์ของปีติ. บทว่า กายปสุตสุทธิ ได้แก่ ความสงบแห่งขันธ* สาม. บทว่า จิตตปสุตสุทธิ ได้แก่ ความสงบแห่งวิญญาณขันธ บทว่า สมာธินิมิต्त ได้แก่ สมณะบ้าง อารมณ์ของสมณะบ้าง. บทว่า อพยุคคณิมิต्त เป็นไวพจน์ของ บทว่า สมာธินิมิต्त นั้น.

บทว่า อุเปกขาสัมโพชฌนุญฐานิยา ได้แก่ ธรรมเป็นอารมณ์ของอุเบกขา แต่โดยเนื้อความ พึงทราบอาการอันเป็นกลางว่า ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา ในข้อนี้ สติ ธรรมวิจยะ และอุเบกขาสัมโพชฌนุญ ท่านกล่าวไว้โดยความเป็นอารมณ์อย่างนี้. ธรรมทั้งหลายที่เหลือท่านกล่าวไว้โดยความเป็นอารมณ์บ้าง โดยความเป็นอุปนิสัยบ้าง.

จบอรรถกถากายสูตรที่ ๒

* คือ เวทนาขันธ สัญญาขันธ และสังขารขันธ.

๓. สีสสูตร

การหลีกออก ๒ วิธี

[๓๗๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ การได้เห็นภิกษุเหล่านั้นก็ดี การได้ฟัง ภิกษุเหล่านั้นก็ดี การเข้าไปนั่งใกล้ภิกษุเหล่านั้นก็ดี การระลึกถึงภิกษุเหล่านั้นก็ดี แต่ละอย่าง ๆ เรากล่าวว่ามีอุปการะมาก ชื่อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะ ว่าผู้ที่ได้ฟังธรรมของภิกษุเห็นปานนั้นแล้ว ย่อมหลีกออกอยู่ด้วย ๒ วิธี คือ หลีกออกด้วยกาย ๒ หลีกออกด้วยจิต ๑ เธอหลีกออกอยู่อย่างนั้นแล้ว ย่อมระลึกถึง ย่อมตรึกถึงธรรมนั้น.

[๓๗๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุหลีกออกอยู่อย่างนั้นแล้ว ย่อมระลึกถึง ย่อมตรึกถึงธรรมนั้น สมัยนั้น สติสัมโพชฌงค์ เป็นอันภิกษุปรารภแล้ว ภิกษุย่อมชื่อว่าเจริญสติสัมโพชฌงค์ สติสัมโพชฌงค์ของภิกษุย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เขมมีสตืออย่างนั้น ย่อมเลือกเฟ้น ตรวจตรา ถึงความพินิจพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา.

[๓๗๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุมีสตืออย่างนั้น ย่อมเลือกเฟ้น ตรวจตรา ถึงความพินิจพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา สมัยนั้น ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นอันภิกษุปรารภแล้ว ภิกษุย่อมชื่อว่าเจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ของภิกษุย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เมื่อภิกษุเลือกเฟ้น ตรวจตรา พินิจพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา ความเพียรอันไม่ย่อหย่อนเป็นอันภิกษุปรารภแล้ว.

[๓๗๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด เมื่อภิกษุเลือกเฟ้น ตรวจตรา พินิจพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา ความเพียรอันไม่ย่อหย่อน อันภิกษุปรารถนาแล้ว สมัยนั้น วิริยสัมโพชฌงค์เป็นอันภิกษุปรารถนาแล้ว ภิกษุยอมชื่อว่าเจริญ วิริยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ของภิกษุยอมถึงความเจริญบริบูรณ์ ปิติที่ไม่มีความมีสขยอมเกิดแก่ภิกษุผู้ปรารถนาความเพียร.

[๓๗๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ปิติที่ไม่มีความมีสขยอมเกิดแก่ภิกษุ ผู้ปรารถนาความเพียร สมัยนั้น ปิตีสัมโพชฌงค์เป็นอันภิกษุปรารถนาแล้ว ภิกษุยอมชื่อว่าเจริญปิตีสัมโพชฌงค์ ปิตีสัมโพชฌงค์ของภิกษุยอมถึงความเจริญบริบูรณ์ ภายก็ดี จิตก็ดี ของภิกษุผู้มีใจอปรด้วยปิติ ย่อมสงบระงับ.

[๓๗๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภายก็ดี จิตก็ดี ของภิกษุผู้มีใจอปรด้วยปิติ ย่อมสงบระงับ สมัยนั้น ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์เป็นอันภิกษุปรารถนาแล้ว ภิกษุยอมชื่อว่าเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ของภิกษุ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ จิตของภิกษุผู้มีกายสงบแล้ว มีความสุข ย่อมตั้งมั่น.

[๓๗๙] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด จิตของภิกษุผู้มีกายสงบแล้ว มีความสุข ย่อมตั้งมั่น สมัยนั้น สมาธิสัมโพชฌงค์เป็นอันภิกษุปรารถนาแล้ว ภิกษุยอมชื่อว่าเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ของภิกษุยอมถึงความเจริญบริบูรณ์ เธอยอมเป็นผู้เพ่งดูจิตที่ตั้งมั่นแล้วอย่างนั้นด้วยดี.

[๓๘๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุยอมเป็นผู้เพ่งดูจิตที่ตั้งมั่นแล้วอย่างนั้นด้วยดี สมัยนั้น อุเบกขาสัมโพชฌงค์เป็นอันภิกษุปรารถนาแล้ว ภิกษุยอมชื่อว่าเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ของภิกษุยอมถึงความเจริญบริบูรณ์.

[๓๘๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อโพชนงค์ ๗ อันภิกษุเจริญแล้ว
อย่างนี้ กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ ผลานิสงส์ ๗ ประการ อันเธอพึงหวังได้
ผลานิสงส์ ๗ ประการเป็นไฉน.

[๓๘๒] คือ (๑) ในปัจจุบัน จะได้บรรลุอรหัตผลโดยพลัน (๒)
ในปัจจุบันไม่ได้บรรลุ ที่นั่นจะได้บรรลุในเวลาใกล้ตาย (๓) ถ้าในปัจจุบัน
ก็ไม่ได้บรรลุ ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ ที่นั่นจะได้เป็นพระอนาคามีผู้
อंतरาปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ลื่นไป (๔) ถ้าในปัจจุบันก็ไม่ได้
บรรลุ ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ และไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อंतरา-
ปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ลื่นไป ที่นั่น จะได้เป็นพระอนาคามี
ผู้อุปหัจจปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ลื่นไป (๕) ถ้าในปัจจุบัน
ก็ไม่ได้บรรลุ ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้
อंतरาปรินิพพายี และไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี ที่นั่น
จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ลื่นไป
(๖) ถ้าในปัจจุบันก็ไม่ได้บรรลุ ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็น
พระอนาคามีผู้อंतरาปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี
พระไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพายี ที่นั่น จะได้เป็นพระอนาคามี
สสังขารปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ลื่นไป (๗) ถ้าในปัจจุบันก็
ไม่ได้บรรลุ ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อंतरา-
ปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามี
ผู้สังขารปรินิพพายี และไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายี ที่นั่น
จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุทกังโสโตกนิภูตคามิ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 198
สิ้นไป คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อโพชนงค์ ๗ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ กระทำ
ให้มากแล้วอย่างนี้ ผลานิสงส์ ๗ ประการเหล่านี้ อันเธอพึงหวังได้.

จบสืลสูตรที่ ๓

อรรถกถาสืลสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสืลสูตรที่ ๓.

ในบทว่า สืลสมุปนฺหา นี้ ท่านถือเอาโลกียศีลและโลกุตรศีลของ
ภิกษุผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว. อธิบายว่า พวกภิกษุเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลนั้น. แม้
ในสมาธิและปัญญาที่มีนัยนี้เหมือนกัน. ส่วนความหลุดพ้น เป็นผลวิมุตติ
เท่านั้น. วิมุตติญาณทัสสนะ เป็นปัจจเวกขณญาณ. ในข้อนี้ ธรรมมีศีล
เป็นต้น เป็นทั้งโลกียะและโลกุตระอย่างนี้ วิมุตติเป็นโลกุตระ วิมุตติญาณ
ทัสสนะเป็นโลกียะเท่านั้น.

บทว่า ทสฺสนมฺบุหิ ตตฺตบฺเป็น ทสฺสนํ ปิ อหํ ก็การได้เห็นนี้นั้น
มี ๒ อย่างคือ การเห็นด้วยจักขุ ๑ เห็นด้วยญาณ ๑. ในการได้เห็น ๒ อย่าง
นั้น การได้เห็นคือการได้แลดูพระอรិยะทั้งหลายด้วยจักขุ อันเลื่อมใส
ชื่อว่า การได้เห็นด้วยจักขุ. ส่วนการได้เห็นลักษณะอันพระอริยะเห็นแล้ว
และการแทงตลอดลักษณะอันพระอริยะแทงตลอดแล้ว ด้วยฌาน ด้วย
วิปัสสนา หรือด้วยมรรคและผล คือว่า การได้เห็นด้วยญาณ. แต่ในการ
ได้เห็น ๒ อย่างนี้ การได้เห็นด้วยจักขุ ประสงค์เอาในที่นี้. เพราะว่า แม้
การได้แลดูพระอริยะด้วยจักขุอันเลื่อมใส มีอุปการะมากทีเดียว. บทว่า สวณฺ
ได้แก่ การได้ฟังด้วยหู ต่อบุคคลทั้งหลายผู้กล่าวอยู่ว่า พระชินาสพเชื้อโน้น

ย่อมอยู่ในแคว้นแคว้น ชนบท บ้าน นิคม วิหาร หรือในถ้ำชื่อโน้น การได้ฟัง
นั้นก็มิอุปการะมากเหมือนกัน. บทว่า **อุปสงฺกมฺนํ** ได้แก่ การเข้าไปหา
พระอริยะด้วยจิตเห็นปานนี้ว่า เราจักถวายทาน หรือจักถามปัญหา เราจัก
ฟังธรรมหรือเราจักทำสักการะ. บทว่า **ปยฺยรูปาสนํ** ได้แก่ การเข้าไปนั่ง
ใกล้เพื่อจะถาม. อธิบายว่า การฟังคุณของพระอริยะ เข้าไปหาพระอริยะ
เหล่านั้น นิมนต์ ถวายทาน ถามปัญหาโดยนัยเป็นต้นว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
อะไรเป็นกุศล ดังนี้.

บทว่า **อนุสฺสตี** ได้แก่ การระลึกถึงภิกษุผู้ผู้นั่งอยู่ในที่พักกลางคืน
และที่พักกลางวันว่า บัดนี้ พระอริยะทั้งหลายให้เวลาล่วงไปอยู่ด้วยความสุข
เกิดแต่ฌาน วิปัสสนามรรคและผล ในที่มีที่เร้น ถ้ำ และมณฑปเป็นต้น
อนึ่ง โอวาทใดอันเราได้แล้วในสำนักของพระอริยะเหล่านั้น การจำแนก
โอวาทนั้นแล้วระลึกถึงอย่างนี้ว่า ในที่นี้ท่านกล่าวถึงศีล ในที่นี้ท่านกล่าวถึง
สมาธิ ในที่นี้ท่านกล่าวถึงวิปัสสนา ในที่นี้ท่านกล่าวถึงมรรค ในที่นี้ท่าน
กล่าวถึงผล. บทว่า **อนุปพฺพชฺช** ได้แก่ การยังจิตให้เลื่อมใสในพระอริยะ
แล้วออกจากเรือนบวชในสำนักของพระอริยะเหล่านั้น. อนึ่ง การบวชแท้ของ
บุคคลผู้ยังจิตให้เลื่อมใสในสำนักของพระอริยะ บวชในสำนักของท่านเหล่านั้น
หวังประพฤติดตามโอวาทานุศาสนีของท่าน ชื่อว่า การบวชตาม. การบวชของ
บุคคลผู้หวังประพฤติดตามโอวาทานุศาสนี ในสำนักคนเหล่านี้ก็ดี ของบุคคล
ผู้บวชในที่อื่นด้วยความเลื่อมใสในพระอริยะ หวังประพฤติดตามโอวาทานุศาสนี
ในสำนักของพระอริยะก็ดี ชื่อว่า การบวชตาม. ส่วนการบวชของคนผู้บวช
ในสำนักของเจ้าลัทธิตอื่นด้วยความเลื่อมใสในเจ้าลัทธิตอื่น หวังประพฤติดตาม
โอวาทานุศาสนีของเจ้าลัทธิตอื่น ไม่ชื่อว่า บวชตาม.

ก็ในบรรพชิตทั้งหลาย บรรพชิตที่บวชตามพระมหากัสสปเถระ
อย่างนี้ คราวแรกได้มีประมาณแสนรูป. และที่บวชตามพระจันทคุตตเถระ
ผู้เป็นสัทธวัหาริกของพระเถระนั้น ก็มีประมาณเท่านั้นเหมือนกัน. พระสุริย-
คุตตเถระผู้เป็นสัทธวัหาริกของพระจันทคุตตเถระนั้นก็ดี พระอัสสคุตต
เถระผู้เป็นสัทธวัหาริกของพระสุริยคุตตเถระนั้นก็ดี พระโยนกธรรมรักขิต
เถระผู้เป็นสัทธวัหาริกของพระอัสสคุตตเถระนั้นก็ดี ก็ได้มีประมาณเท่านั้น
เหมือนกัน. ส่วนพระอนุชาของพระเจ้าอโศกผู้เป็นสัทธวัหาริกของพระ
โยนกธรรมรักขิตเถระ ชื่อว่า **ติสสเถระ** บรรพชิตบวชตามพระติสสเถระ
นั้นนับได้สองโกฏิครึ่ง. พวกบวชตามพระมหินทเถระกำหนดนับไม่ได้.
เมื่อคนบวชด้วยความเลื่อมใสในพระศาสดาในเกาะลังกาจนถึงวันนี้ ก็ชื่อว่า
บวชตามพระมหินทเถระเหมือนกัน

บทว่า **ติ ชมม** ได้แก่ ซึ่งธรรมคือโอวาทานิสานีของท่านเหล่านั้น.
บทว่า อนุสุสฺสตี แปลว่า ย่อมระลึก. บทว่า **อนุวิตุกฺกเต** ได้แก่ ทำให้
วิตกนำไป. บทว่า **อารทฺโธ โหติ** ได้แก่ บริบูรณ์ คำเป็นต้นว่า **ปวิจฺจตี**
ทั้งหมดท่านกล่าวด้วยอำนาจการเที่ยวไปด้วยญาณในธรรมนั้น. อีกอย่างหนึ่ง
บทว่า **ปวิจฺจตี** ได้แก่ เลือกเฟินลักษณะแห่งธรรมเหล่านั้น ๆ บทว่า
ปวิจฺจตี ได้แก่ ยังญาณให้เที่ยวไปในธรรมนั้น. บทว่า **ปรีวิมฺ สฺมาปชฺชตี**
ได้แก่ ย่อมถึงความพิจารณา ตรวจดู ค้นคว้า.

บทว่า **สตุตฺต ผลานี สตุตฺตวนิสฺสึ สฺวา** นั้น โดยใจความเป็นอย่าง
เดียวกัน. บทว่า **ทิสฺสุเรว ชมฺเม ปฏิจฺจ อณฺณํ อาราเชตี** ได้แก่ เมื่อ
บรรลูลอหัตผล ก็ได้บรรลุนิอัทภานี้แล. และย่อมบรรลูลอหัตผลนั้นแล

ก่อน อธิบายว่า เมื่อบรรลุนิติภาวะ ก็จะมีบรรลุนิยามกาล บทว่า ออ
มรณกาล ได้แก่ ย่อมบรรลุนิยามกาลในเวลาใกล้จะตาย

บทว่า อนุตราปรีนิพพายี ความว่า อันตราปรีนิพพายีใด อายุ
ยังไม่ถึงกลางคน ปรีนิพพานเสียก่อน อันตราปรีนิพพายีนั่น มีสามอย่าง คือ
ผู้หนึ่งเกิดในชั้นอวิหามีอายุพันกัป จะบรรลุนิยามกาล ครั้งแรกในวันที่ตน
เกิดนั่นเอง. ถ้าไม่บรรลุนิยามกาลในวันที่ตนเกิด ก็จะมีบรรลุนิยามกาลครั้งสุดท้ายที่ตน
นี้ เป็นอันตราปรีนิพพายีที่หนึ่ง อีกหนึ่ง เมื่อไม่อาจเป็นอย่างนี้ จะบรรลุนิยามกาลครั้งสุดท้ายที่ตน
สองร้อยกัปนี้เป็นอันตราปรีนิพพายีที่สอง อีกหนึ่ง เมื่อไม่อาจเป็นอย่างนี้ จะบรรลุนิยามกาล
ในที่สุดแห่งสี่ร้อยกัป นี้เป็นอันตราปรีนิพพายีที่สาม ก็พันร้อยกัปที่ห้าบรรลุนิยาม
กาลครั้งสุดท้ายชื่อว่าอุปหัจจปรีนิพพายี แม้ในชั้นอตปปา ก็มีนัยนี้เหมือนกัน
ก็เขาเกิดในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง บรรลุนิยามกาลแล้ว ด้วยการประกอบรวมกันมี
ปัจจัยปรุงแต่ง ชื่อว่า สสังขารปรีนิพพายี. บรรลุนิยามกาลแล้ว ด้วยการ
ไม่ประกอบทั้งไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ชื่อว่า อสังขารปรีนิพพายี. ผู้เกิดแม้ใน
ชั้นอวิหาเป็นต้น ดำรงอยู่ในชั้นนั้นตลอดอายุแล้ว เกิดในชั้นสูง ๆ ขึ้นไป
ถึงอกนิฏฐพรหม ชื่อว่า อุตซังโสโตอกนิฏฐคามิ.

ส่วนอนาคามี ๔๘ ควรกล่าวไว้ในที่นี้ด้วย ก็ในชั้นอวิหา อันตรา-
ปรีนิพพายีมีสาม อุปหัจจปรีนิพพายีมีหนึ่ง อุตซังโสโตอกนิฏฐคามิมิหนึ่ง
รวมเป็น ๕ อสังขารปรีนิพพายีเหล่านั้น ๕ สสังขารปรีนิพพายี ๕ รวมเป็น ๑๐.
ในชั้นอตปปาเป็นต้นก็อย่างนั้น ส่วนในชั้นอกนิฏฐพรหม ไม่มีอุตซังโสโต.
เพราะฉะนั้น ในชั้นอกนิฏฐพรหมนั้น มีสสังขารปรีนิพพายี ๔ มีอสังขาร
ปรีนิพพายี ๔ รวมเป็น ๘ รวมอนาคามีได้ ๔๘ ด้วยประการฉะนี้ บรรดา
อนาคามีเหล่านั้น อุตซังโสโตอกนิฏฐคามีย่อมเป็นผู้ใหญ่กว่าเขาทั้งหมด

และเป็นผู้น้อยกว่าเขาทั้งหมด ถามว่า อย่างไร. ตอบว่า ก็เขาชื่อว่า ผู้ใหญ่กว่าอนาคามีทั้งปวงด้วยอายุ เพราะมีอายุหนึ่งหมื่นหกพันกัป. ชื่อว่า ผู้น้อยกว่าอนาคามีทั้งปวง เพราะบรรลอรหัตผลภายหลังกว่าเขาทั้งหมด. ใน สุตรนี้ ท่านกล่าวโพชฌงค์อันเป็นบุพภาควิปัสสนาแห่งอรหัตมรรค ซึ่งมี ลักษณะต่าง ๆ อันเป็นไปในขณะแห่งจิตดวงหนึ่ง ไม่ก่อน ไม่หลัง.

จบอรรถกถาสีลสูตรที่ ๓

๔. วัตตสูตร

การอยู่ด้วยโพชฌงค์ ๗

[๓๘๓] สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล ท่านพระสารีบุตร เรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระสารี- บุตรแล้ว. ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ ประการนี้. ๗ ประการเป็นไฉน. คือ สติสัมโพชฌงค์ ๑ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ๑ วิริยสัมโพชฌงค์ ๑ ปีติสัมโพชฌงค์ ๑ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ๑ สมาธิสัมโพชฌงค์ ๑ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ๑ คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ ประการนี้แล.

[๓๘๔] คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย บรรดาโพชฌงค์ ๗ ประการนี้ เรา ประสงค์จะอยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อใด ๆ ในเวลาเช้า ก็อยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อนั้น ๆ เราประสงค์จะอยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อใด ๆ ในเวลาเที่ยง ก็อยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อ

นั้น ๆ ประสงค์จะอยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อใด ๆ ในเวลาเย็น ก็อยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อนั้น ๆ.

[๓๘๕] คุก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าสติสัมโพชฌงค์มีอยู่แก่เรา ดังพรรณนามานี้ เราก็รู้ว่าสติสัมโพชฌงค์ของเราหาประมาณมิได้ อันเราปรารถดีแล้ว สติสัมโพชฌงค์เมื่อยังตั้งอยู่ เราก็รู้ว่าตั้งอยู่ ถ้าเมื่อสติสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อนไป เราก็รู้ว่าเคลื่อนไป เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย ฯลฯ

[๓๘๖] คุก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าอุเบกขาสัมโพชฌงค์มีอยู่แก่เรา ดังพรรณนามานี้ เราก็รู้ว่าอุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเราหาประมาณมิได้ อันเราปรารถดีแล้ว อุเบกขาสัมโพชฌงค์เมื่อยังตั้งอยู่ เราก็รู้ว่าตั้งอยู่ ถ้าเมื่ออุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อนไป เราก็รู้ว่าเคลื่อนไป เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย.

[๓๘๗] คุก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย หีบผ้าของพระราชาหรือของราชมหาอำมาตย์ เต็มด้วยผ้าสีต่าง ๆ พระราชาหรือราชมหาอำมาตย์ ประสงค์จะนุ่งห่มผ้าชุดใด ๆ ในเวลาเช้า ก็นุ่งห่มผ้าชุดนั้น ๆ ได้ ประสงค์จะนุ่งห่มผ้าชุดใด ๆ ในเวลาเที่ยง ก็นุ่งห่มผ้าชุดนั้น ๆ ได้ ประสงค์จะนุ่งห่มผ้าชุดใด ๆ ในเวลาเย็น ก็นุ่งห่มผ้าชุดนั้น ๆ ได้ แม้ฉันใด เราก็ฉันนั้น เหมือนกัน บรรดาโพชฌงค์ทั้ง ๗ นี้ ประสงค์จะอยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อใด ๆ ในเวลาเช้า ก็อยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อนั้น ๆ ประสงค์จะอยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อใด ๆ ในเวลาเที่ยง ก็อยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อนั้น ๆ ประสงค์จะอยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อใด ๆ ในเวลาเย็น ก็อยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อนั้น ๆ.

[๓๘๘] ถ้าสติสัมโพชฌงค์มีอยู่แก่เรา ดังพรรณนามานี้ เราก็รู้ว่าสติสัมโพชฌงค์ของเราหาประมาณมิได้ อันเราปรารถดีแล้ว สติสัมโพชฌงค์

เมื่อยังตั้งอยู่ เราก็รู้ว่าตั้งอยู่ ถ้าแม่สติสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อนไป เราก็รู้ว่าเคลื่อนไป เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย ฯลฯ

[๓๘๕] ถ้าอุเบกขาสัมโพชฌงค์มีอยู่แก่เรา ดังพรรณนามานี้ เราก็รู้ว่าอุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเราหาประมาณมิได้ อันเราปรารถนาแล้ว อุเบกขา- สัมโพชฌงค์เมื่อยังตั้งอยู่ เราก็รู้ว่าตั้งอยู่ ถ้าแม่อุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อนไป เราก็รู้ว่าเคลื่อนไป เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย.

จบวัตตสูตรที่ ๔

อรรถกถาวัตตสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในวัตตสูตรที่ ๔.

บทว่า สติสัมโพชฌงฺโก อิติ เจ เม โหติ ความว่า ถ้าสติสัม- โพชฌงค์ย่อมมีแก่เราดังพรรณนามานี้. บทว่า อปฺปมาโณติ เม โหติ ความว่า เราเห็นว่า สติสัมโพชฌงค์ของเราหาประมาณมิได้ดังนี้. บทว่า สุตฺตมารุโห ได้แก่ บรรณูรณฺตีแล้ว. ในบทว่า ทิฏฺฐนฺตฺตํ นี้ สติสัมโพชฌงค์ย่อมตั้งอยู่ โดยอาการแปด. คือ พระเถระย่อมรู้ว่า สติสัมโพชฌงค์ ชื่อว่า ตั้งอยู่ เพราะไม่ระลึกรถึงความเกิด เพราะระลึกรถึงความไม่เกิด คือ ความเป็นไป ความไม่เป็นไป นิमित ไม่มีนิमित สติสัมโพชฌงค์ ชื่อว่า ตั้งอยู่ เพราะไม่ระลึกรถึงความถึงสังขาร เพราะระลึกรถึงความถึงสังขาร ดังนั้น สติสัมโพชฌงค์ จึงตั้งอยู่ด้วยอาการแปดเหล่านี้แล. พระเถระย่อมรู้ชัดซึ่งสติสัมโพชฌงค์ เมื่อประพฤติก่อประพฤติก่อด้วยอาการแปดตรงกันข้ามกันอาการที่กล่าวแล้ว นั้นแหละ. แม้

ในโพชฌงค์ที่เหลือ ก็มีอันนี้แล. สุตฺรนี้ท่านกล่าวโพชฌงค์ที่มีกำลังของ
พระเถระ.

ก็เมื่อใดพระเถระทำสติสัมโพชฌงค์ให้เป็นหลัก ย่อมเข้าผลสมาบัติ
เมื่อนั้น โพชฌงค์ ๖ นอกนี้ ย่อมไปตามสติสัมโพชฌงค์นั้น. เมื่อใด พระ-
เถระทำโพชฌงค์อย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นหลักในบรรดาโพชฌงค์ มีธรรม
วิยะเป็นต้น แม้เมื่อนั้น โพชฌงค์ที่เหลือ ย่อมไปตามโพชฌงค์นั้นแล.
พระเถระ เมื่อแสดงความชำนาญที่ประพฤติมาของตน ในผลสมาบัติอย่างนี้
จึงกล่าวสุตฺรนี้ ด้วยประการดังนี้.

จบอรรถกถาวัตตสุตฺรที่ ๔.

๕. ภิกขุสุตฺร

เรื่องว่าโพชฌงค์เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้

[๑๕๐] ครั้งนั้นแล ภิกขุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่
ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ที่เรียกว่าโพชฌงค์ ๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงจะเรียกว่า โพชฌงค์.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ที่เรียกว่าโพชฌงค์ เพราะเป็นไป
เพื่อตรัสรู้.

[๑๕๑] คุณก่อนภิกษุ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์
อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ

[๑๕๒] ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อัน
อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ

[๓๕๓] เมื่อภิกษุนั้นเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการนี้ จิตย่อมหลุดพ้น แม้จากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ทำได้สำเร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีไม่ได้มี คู่ก่อนภิกษุ ที่เรียกว่า โพชฌงค์ เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้ ฉะนี้แล.

จบภิกษุสูตรที่ ๕

อรรถกถาภิกษุสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในภิกษุสูตรที่ ๕.

บทว่า โภชาย สํ วตฺตุนฺติ ความว่า ย่อมเป็นไปเพื่อตรัสรู้. ถามว่า เพื่อตรัสรู้อะไร ตอบว่า ตรัสรู้นิพพาน อันปัจฉัยปรุงแต่งไม่ได้ด้วยมรรค ตรัสรู้กิจอันตนทำแล้วด้วยปัจเจกเวกขณญาณ. มีอธิบายว่า อีกอย่างหนึ่ง โพชฌงค์ย่อมเป็นไปเพื่อตรัสรู้ เพราะการตัดกิเลสได้ขาดด้วยมรรคเพื่อความเป็นพุทธะ ด้วยผลดังนี้ก็มี. ด้วยเหตุนี้แล ในที่นี้ ท่านจึงแสดงไว้ทั้งหมดว่าการกระทำนิพพานให้แจ้ง การพิจารณาซึ่งการละกิเลส.

จบอรรถกถาภิกษุสูตรที่ ๕

๖. กุณฑลียสูตร

ตถาคตมีวิชาและวิมุตติเป็นผลานิสงส์

[๑๕๔] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ป่าอัญชนมฤคทายวัน ใกล้เมืองสาเกต. ครั้งนั้นแล กุณฑลียปริพาชกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์ชอบเที่ยวไปในอารามและชอบเข้าไปในที่ชุมนุมชน นี่เป็นเหตุกรรมของข้าพระองค์ ผู้บริโภคอาหารเช้าแล้ว ในเวลาหลังอาหาร ข้าพระองค์เดินไปเนื่อง ๆ เทียวไปเนื่อง ๆ สู่อารามจากอาราม สู่อุทยานจากอุทยาน ณ ที่นั้น ข้าพระองค์เห็นสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง กำลังกล่าวถ้อยคำมีวาทะและการเปลื้องวาทะว่าคังนี้เป็นอานิสงส์ และมีความขุ่นเคืองเป็นอานิสงส์ ส่วนท่านพระโคตมมีอะไรเป็นอานิสงส์อยู่เล่า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนกุณฑลียะ ตถาคตมีวิชาและวิมุตติเป็นผลานิสงส์อยู่.

[๑๕๕] ก. ข้าแต่ท่านพระโคตมผู้เจริญ ก็กรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์.

พ. คุณก่อนกุณฑลียะ โภชนงค์ ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์.

ก. ข้าแต่ท่านพระโคตมผู้เจริญ ก็กรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังโภชนงค์ ๗ ให้บริบูรณ์.

พ. คุณก่อนคุณทาลิยะ สติปัญญา ๔ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์.

ก. ข้าแต่ท่านพระโคตมผู้เจริญ ก็กรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสติปัญญา ให้บริบูรณ์

พ. คุณก่อนคุณทาลิยะ สุจริต ๓ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสติปัญญา ๔ ให้บริบูรณ์

ก. ข้าแต่ท่านพระโคตมผู้เจริญ ก็กรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสุจริต ๓ ให้บริบูรณ์.

[๓๕๖] พ. คุณก่อนคุณทาลิยะ อินทรีย์สังวรอันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสุจริต ๓ ให้บริบูรณ์ อินทรีย์สังวรอันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมยังสุจริต ๓ ให้บริบูรณ์ คุณก่อนคุณทาลิยะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปที่ชบใจด้วยจักขุแล้ว ย่อมไม่ยินดี ไม่จึงเคียด ไม่ยังความกำ หนดให้เกิด และกายของเธอก็คงที่ จิตก็คงที่ มั่นคงดีในภายใน หลุดพ้นดีแล้ว อนึ่ง เธอเห็นรูปที่ไม่ชบใจด้วยจักขุแล้ว ก็ไม่เกื้อ ไม่มีจิตตั้งอยู่ด้วยอำนาจกิเลส ไม่เสียใจ มีจิตไม่พยายาท และกายของเธอก็คงที่ จิตก็คงที่ มั่นคงดีในภายใน หลุดพ้นดีแล้ว

อีกประการหนึ่ง ภิกษุฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ คมกลิ่นด้วยจมูก ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ ถูกต้องโภกฐัพพะด้วยกาย ฯลฯ รู้ธรรมารมณ์ที่ชบใจด้วยใจแล้ว ย่อมไม่ยินดี ไม่จึงเคียด ไม่ยังความกำ หนดให้เกิด และกายของเธอก็คงที่ จิตก็คงที่ มั่นคงดีในภายใน หลุดพ้นดีแล้ว อนึ่ง เธอรู้ธรรมารมณ์ที่ไม่ชบใจด้วยใจแล้ว ไม่เกื้อ ไม่มีจิตตั้งอยู่ด้วยอำนาจกิเลส ไม่เสียใจ มีจิตไม่พยายาท และกายของเธอก็คงที่ จิตก็คงที่ มั่นคงดีในภายใน หลุดพ้นดีแล้ว.

ดูก่อนคุณทมิฬะ เพราะเหตุที่ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว เป็นผู้คงที่ ไม่เสียใจ มีจิตไม่พยายาบาท เพราะรูปทั้งที่ชอบใจและไม่ชอบใจ ภายของเธอก็คงที่ จิตก็คงที่ มั่นคงดีในภายใน หลุดพ้นดีแล้ว ภิกษุฟังเสียงด้วยโสต ฯลฯ คมกลิ้นด้วยฆมานะ ฯลฯ ลิ้มรสด้วยชีวหา ฯลฯ ถูกต้องโภกฐัพพะด้วยกาย ฯลฯ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว เป็นผู้คงที่ ไม่เสียใจ มีจิตไม่พยายาบาท เพราะธรรมารมณ์ที่ชอบใจและไม่ชอบใจ และกายของเธอก็คงที่ จิตก็คงที่ มั่น คงดีในภายใน หลุดพ้นดีแล้ว ดูก่อนคุณทมิฬะ อินทริยสังวรอันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว อย่างนี้แล ย่อมยังสุจริต ณ ให้บริบูรณ์.

[๓๕๗] ดูก่อนคุณทมิฬะ ก็สุจริตเหล่านั้นอันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมยังสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญกายสุจริตเพื่อละกายทุจริต เจริญวาจสุจริตเพื่อละวจีทุจริต เจริญมโนสุจริตเพื่อละมโนทุจริต สุจริต ๓ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว อย่างนี้แล ย่อมยังสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์.

[๓๕๘] ดูก่อนคุณทมิฬะ สติปัฏฐาน ๔ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมยังโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกั ัจฉกั อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาเนื่อง ๆ อยู่ ฯลฯ ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตเนื่อง ๆ อยู่ ฯลฯ ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกั ัจฉกั อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ ดูก่อนคุณทมิฬะ สติปัฏฐาน ๔ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างนี้แล ย่อมยังโพชฌงค์ ๔ ให้บริบูรณ์.

[๓๕๕] คุณก่อนคุณทลียะ โทษฃงค้ ๗ อ้นบुकคคเจริญแล้ว กระจทำ ให้มกแล้วอย่างไร ย่อมยังวิชชชและวิมุตติให้บริบูรณ้ ภิกขุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฃงค้ อ้นอศัยวิเวก อศัยวิระคะ อศัยนิโรธ น้อมไป ในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฃงค้ อ้นอศัยวิเวก อศัยวิระคะ อศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนคุณทลียะ โทษฃงค้ ๗ อ้นบुकคคเจริญแล้ว กระจทำให้มกแล้วอย่างนี้แล ย่อมยังวิชชชและวิมุตติให้สมบูรณ้

[๔๐๐] เมื่อพระผู้มีพระภคค้รศ้อย่างนี้แล้ว คุณทลียปริพชกได้ กราบทูลพระผู้มีพระภคค้เจ้าว่า ข้าแต่พระโคคคคผู้เจริญ ภษิตขงพระองค้แจ่มแจ้งน้ก ข้าแต่พระโคคคคผู้เจริญ ภษิตขงพระองค้แจ่มแจ้งน้ก ท่านพระโคคคคทรงประกาศธรรมโคยอเนกปริยชช เปรียบเหมื่อนบुकคคหงชขง ที่ค้ว่า เป็ดขงที่ปิด บอกทงแก่คนหลงทง หรือตมประทีปในที่มีค้ด้วย หวังว่า ผู้มีจกขจกเห็นรูปได้ ฉะนั้น ข้าพระองค้ขอถึงท่านพระโคคคคกับท้ัง พระธรรมและพระภิกขุสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ ขอท่านพระโคคคค จงทรงจำ ข้าพระองค้ว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะจนตลอดชีวิต จำค้มแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบคุณทลียสุตทที่ ๖

อรรถกถากุณฑลียสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในกุณฑลียสูตรที่ ๖.

บทว่า **อารามนียาติ** ได้แก่ เชื่อว่า **เที่ยวไปในอาราม** เพราะอาศัย อารามเป็นที่ไป. บทว่า **ปริสวจโร** ได้แก่ **เที่ยวไปในบริษัท**. คนพาลบ้าง บัณฑิตบ้าง มารวมกันอยู่ เชื่อว่า บริษัท. ส่วนผู้ใด ย่อมสามารถเพื่อย้าย วาหะของคนอื่นแล้ว จึงแสดงวาหะของตนได้ ผู้นี้ชื่อว่า **เที่ยวไปในบริษัท**. บทว่า **อาราเมน อารามิ** ความว่า **ข้าพเจ้าเดินไปเนื่อง ๆ สู่อารามจาก อาราม** อธิบายว่า มิได้เดินไปภายนอก แม้นในอุทยานก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ในข้อนี้มีเนื้อความดังนี้ว่า **เข้าไปสู่อารามหนึ่ง จากอารามหนึ่ง เข้าไปสู่ อุทยานหนึ่ง จากอุทยานหนึ่ง**. บทว่า **อติวาทปโมกฺขานิ ส** ความว่า **วาหะดังนี้ การเปลื้องวาหะดังนี้** โดยนัยนี้ว่า การถามมีอย่างนี้ การตอบ มีอย่างนี้ การถือเอาความอย่างนี้ ไชความอย่างนี้ ดังนี้ นั่นเป็นอานิสงส์ บทว่า **อุปารมฺภานิ ส** ได้แก่ **มีโทษในวาหะเป็นอานิสงส์** อย่างนี้ว่า **นี้เป็นโทษในการถาม นี้เป็นโทษในการตอบ** ดังนี้. บทว่า **กถิ ภาวิต กิณฑลีย อินฺทํ รียสุวโร** ความว่า **พระศาสดาทรงรู้ว่า ก็ปริพาชกถาม** **ฐานะมีประมาณเท่านี้แล้ว** บัดนี้ **เขาไม่อาจเพื่อจะถามอีก** เมื่อทรงถาม จึงทรงเริ่มเทศนานี้ด้วยพระองค์โดยทรงดำริว่า **คราวแรก เทศนานี้ไม่เป็นไป** **ต่อเนื่องกัน** บัดนี้ **เราจักให้เทศนานี้ถึงการต่อเนื่องกัน** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **มหนปํ นาภิขุณฺมายติ** ได้แก่ **ย่อมไม่** **เฟื่องอารมณ์ที่น่าปรารถนา**. บทว่า **นาวิหีสติ** ได้แก่ **ย่อมไม่ซึ่งเคียดด้วย** **ความยินดี** อันมีอามิส. บทว่า **ตสฺส จิโต จ กาโย โหติ จิตํ จิตฺตํ**

อชฺณตฺตํ ความว่า นามกายและจิตของเธอคงที่อยู่ภายในอารมณ์ บทว่า
สสณฺณจิตฺตํ ได้แก่ มั่นคงด้วยดีด้วยอำนาจกัมมัญฐาน บทว่า สุวิมฺมตฺตํ ได้แก่
หลุดพ้นดีแล้วด้วยกัมมัญฐาน. บทว่า อมฺนาปํ ได้แก่ อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา
บทว่า น มนฺกุ โหติ ได้แก่ ย่อมไม่เก้อในรูปนั้น บทว่า อปฺปติญฺจิต-
จิตฺโต ได้แก่ มีจิตไม่ตั้งอยู่ด้วยอำนาจกิเลส. บทว่า อาทินฺนฺมานโส
ได้แก่ มีจิตอันกิเลสยึดถือด้วยอำนาจโทมนัสไม่ได้. บทว่า อพฺยาปนฺนเจตโส
ได้แก่ มีจิตไม่ตั้งอยู่ด้วยอำนาจโทสะ.

ในบทว่า เอวมฺภาวิตฺ โข กุณฺฑลฺยิ อิทฺทริยํ วัโร เอวํ
พหุสลฺกโต ตีณิ สฺวจริตานิ ปริปุเรติ นี้ พึงทราบการยังสุจริตให้บริบูรณ์
อย่างนี้ ทุจริตทั้งหลายมี ๑๘ ในทวาร ๖ เหล่านี้ก่อน. ถามว่า มีได้อย่างไร
ตอบว่า เมื่อไม่ให้ส่วนกายและวาจาหวั่นไหว เมื่ออารมณ์อันน่าปรารถนา
มาสู่ตลอดลงในจักขุทวารครั้งแรก แต่ยังคงความโลภให้เกิดขึ้นในอารมณ์นั้น
จัดเป็นมโนทุจริต. เมื่อพูดด้วยจิตประกอบด้วยความโลภว่า โอหนอ สิ่งนี้
น่าปรารถนา น่าใคร น่าพอใจดังนี้ จัดเป็นวจีทุจริต เมื่อเอามือจับต้อง
สิ่งนั้นเท่านั้น จัดเป็นกายทุจริต. แม้ในทวารที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

ส่วนความต่างกันดังนี้ ด้วยว่า เมื่อจับต้องเครื่องดนตรีมีสังข์และ
บัณเฑาะว์เป็นต้น อันเป็นอนามาส ซึ่งเป็นที่ตั้งของสัททวารมณฺเฑาะว์ในโสตทวาร
จับต้องของหอมและดอกไม้เป็นต้น ซึ่งเป็นที่ตั้งของคันธารมณฺเฑาะว์ในฆานทวาร.
จับต้องปลาและเนื้อเป็นต้น ซึ่งเป็นที่ตั้งของรสารมณฺเฑาะว์ในชีวาทวาร. จับต้อง
จีวรเป็นต้น ซึ่งเป็นที่ตั้งของโศภุญฺจพฺพารมณฺเฑาะว์ ในกายทวาร เมื่อจับต้อง เนยใส
น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อยเป็นต้น ซึ่งเป็นธรรมารมณฺเฑาะว์ด้วยอำนาจแห่งบัญญัติ
ในมโนทวาร พึงทราบว่า กายทุจริต แต่เมื่อว่าโดยย่อ ในข้อนี้มีทุจริตสาม

เท่านั้น คือ การละเมิดทางกายในทวาร ๖ จัดเป็นกายทวารจิต การละเมิดทางวาจา จัดเป็นวจีทวารจิต การละเมิดทางใจ จัดเป็นมโนทวารจิต.

ส่วนภิกษุนี้ มันคงอยู่ในการพิจารณาภาวนาของตนย่อมประพฤติกุศลสุจริตเหล่านี้ให้เป็นสุจริตธรรม ถามว่า ประพฤติอย่างไร ตอบว่า เมื่อไม่ยังส่วนกายและวาจาให้เคลื่อนไหว เมื่ออารมณ์อันน่าปรารถนามาสู่คตองในจักขุทวารครั้งแรก ปรารถนาอยู่ซึ่งวิปัสสนาอันมีรูปเป็นอารมณ์ จัดเป็นมโนสุจริต เมื่อพูดด้วยจิตอันประกอบด้วยวิปัสสนาว่า มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา จัดเป็นวจีสุจริต. เมื่อไม่จับต้องด้วยคิดว่า สิ่งนี้เป็นอนามาส จัดเป็นกายสุจริต แม้อันทวารที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ว่าโดยพิสดาร สุจริตมีด้วยทวารที่เหลือด้วยประการฉะนี้ แต่โดยสังเขปในข้อนี้ มีสุจริตสามเท่านั้น คือ การสำรวมทางกายในทวาร ๖ จัดเป็นกายสุจริต การสำรวมทางวาจาจัดเป็นวจีสุจริต. การสำรวมทางใจ จัดเป็นมโนสุจริต ความสำรวมอินทรีย์อย่างนี้ ฟังทราบว่าย่อมยังสุจริตสามให้บริบูรณ์. ท่านกล่าวถึงอินทรีย์สังวรศีล อันศีลตามรักษาแล้ว ด้วยเหตุประมาณเท่านั้น.

ในบทเป็นต้นว่า กายทวารจิต ปหายได้แก่ กายทวารจิต ๓ อย่าง วจีทวารจิต อย่างมโนทวารจิต ๓ อย่าง. ฟังทราบกายสุจริตเป็นต้น ด้วยอำนาจตรงกันข้ามกับกายทวารจิตเป็นต้นนั้น ด้วยคำประมาณเท่านั้นย่อมเป็นอันท่านกล่าวถึงปาฏิโมกขศีลด้วยการสำรวมทางกายและทางวาจา. ศีลสามด้วยการสำรวมทางใจ ย่อมเป็นอันท่านกล่าวแล้วถึงจุดปาริสุทธศีล ล้วนในสูตรนี้ทั้งสิ้น ฟังทราบว่าท่านกล่าวสติปัฏฐานมีสุจริตเป็นมูลว่า คลุกเคล้าด้วยโลกุตตระ. สติปัฏฐานเป็นมูลแห่งโพชฌงค์ ๗ ว่าเป็นบุพภาค. โพชฌงค์มี

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 214
สติปัญญาเป็นมูล แม้เหล่านั้นว่าเป็นบุพภาค. ส่วนโพชฌงค์ซึ่งเป็นมูล
แห่งวิชาและวิมุตติ พึงทราบว่าเป็นโลกุตระแท้.

อรรถกถากุณฑลียสูตรที่ ๖

๗. กุณฑลียสูตร

ผู้เจริญโพชฌงค์ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน

[๔๐๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กลอนเรื่อนยอดทั้งหมดโน้มไปสู่ยอด
โน้มไปสู่ยอด โอนไปสู่ยอด แม้ฉันใด ภิกษุเจริญโพชฌงค์ ๗ กระทำ
ให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอน
ไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๔๐๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเจริญโพชฌงค์ กระทำให้มาก
ซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างไร ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน
โอนไปสู่นิพพาน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัย
วิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ. น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขา
สัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญโพชฌงค์ ๗ อย่างนี้แล ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่
นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

จบกุณฑลียสูตรที่ ๗

ส่วนอรรถกถากุณฑลียสูตรที่ ๗ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

๘. อุปวาณสูตร

โพชฌงค์ ๗ ที่ปรารถนาล้วยอมให้อยู่ผาสุก

[๔๐๓] สมัยหนึ่ง ท่านพระอุปวาณะและท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ โฆสิตาราม ใกล้กรุงโกสัมพี ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรออกจากที่พักผ่อน ในเวลาเย็นแล้ว เข้าไปหาท่านพระอุปวาณะถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระ-
อุปวาณะ ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควร ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ถามท่านพระอุปวาณะว่า ท่านอุปวาณะผู้มีอายุ ภิขุจะพึงรู้หรือไม่ว่า โพชฌงค์ ๗ อันเราปรารถนาล้วอย่างนี้ ด้วยการกระทำ ไว้ในใจโดยแยบคายเฉพาะตน ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่เป็นผาสุก ท่านพระ-
อุปวาณะตอบว่า คุณก่อนท่านสารีบุตรผู้มีอายุ ภิขุพึงรู้ได้ว่า โพชฌงค์ ๗ อันเราปรารถนาล้วอย่างนี้ ด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคายเฉพาะตน ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่ผาสุก.

[๔๐๔] ตา. คุณก่อนผู้มีอายุ ภิขุปรารถนาล้วโพชฌงค์ ย่อมรู้ได้ หรือว่าจิตของเราหลุดพ้นดีแล้ว ถิ่นมัทธะเราถอนเสียแล้ว อุทธัจจกุกกุจจะ เราก็จัดได้แล้ว ความเพียรเราปรารถนาล้ว เรากระทำไว้ในใจอย่างจริงจัง มิได้ย่อหย่อน ฯลฯ

[๔๐๕] คุณก่อนผู้มีอายุ ภิขุเจริญอุเบกขาแล้วโพชฌงค์ ย่อมรู้ได้ หรือว่าจิตของเราหลุดพ้นดีแล้ว ถิ่นมัทธะเราถอนเสียแล้ว อุทธัจจกุกกุจจะ เราก็จัดได้แล้ว ความเพียรเราปรารถนาล้ว เรากระทำไว้ในใจอย่างจริงจัง มิได้ย่อหย่อน ฯลฯ

[๔๐๖] อ. คุณก่อนท่านสารีบุตรผู้มีอายุ ภิกษุพึงรู้ได้ดังนี้แล้ว
โพชฌงค์อันเราปรารถนาแล้วอย่างนี้ ด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย
เฉพาะตน ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่ผาสุก.

จบอุปวาณสูตรที่ ๘

อรรถกถาอุปวาณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอุปวาณสูตรที่ ๘

บทว่า **ปจฺจตุตฺถํ** คือเฉพาะตน. บทว่า **โยนิโสมนสิการา** ได้แก่
ด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย. บทว่า **อารพฺภมาโน** ได้แก่ กระทำ
อยู่แล บทว่า **สุวิมุตฺตํ** ได้แก่ หลุดพ้น ด้วยกัมมัฏฐาน บทว่า **อฏฺฐิกิตฺวา**
ได้แก่ กระทำให้เป็นประโยชน์ อธิบายว่า มีความต้องการ

จบอรรถกถาอุปวาณสูตรที่ ๘

๕. ปฐมอุปาตสูตร

โพชฌงค์ ๗ ไม่เกิดนอกจากการปรากฏแห่งตถาคต

[๔๐๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ ประการนี้ อันภิกษุ
เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น นอกจากความปรากฏ
แห่งพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว โพชฌงค์ ๗ ประการนี้ ย่อม
ไม่เกิดขึ้น โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์
โพชฌงค์ ประการนี้แล อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิด
ย่อมเกิดขึ้นนอกจากความปรากฏแห่งพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว
โพชฌงค์ ประการนี้ ย่อมไม่เกิดขึ้น.

จบปฐมอุปาตสูตรที่ ๕

อรรถกถापฐมอุปาตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน อุปาตสูตรที่ ๕.

บทว่า นาถุญฺหตุร ตถาคตสุส ปาตุภาวา ความว่า เว้นความ
ปรากฏแห่งพระตถาคต โพชฌงค์ย่อมไม่เกิดขึ้นในกาลอื่น.

จบอรรถกถาอุปาตสูตรที่ ๕

๑๐. ทุติยอุปาทสูตร

โพชฌงค์ ๗ ไม่เกิดนอกวินัยของพระสุคต

[๔๐๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ ประการนี้ อันภิกษุ
เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น ย่อมไม่เกิดขึ้นนอกวินัย
ของพระสุคต โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขา-
สัมโพชฌงค์ โพชฌงค์ ๗ ประการนี้แล อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น ย่อมไม่เกิดขึ้นนอกวินัยของพระสุคต.

จบทุติยอุปาทสูตรที่ ๑๐

จบปีฬพทวรรคที่ ๑

อรรถกถาทุติยอุปาทสูตรที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในทุติยอุปาทสูตรที่ ๑๐.

บทว่า นามุญตฺร สุตตวินยา ความว่า เว้นพระโอวาทของ
พระสุคตเจ้าเสีย โพชฌงค์ย่อมไม่เกิดขึ้น ดังนี้.

จบอรรถกถาทุติยอุปาทสูตรที่ ๑๐

จบปีฬพทวรรควรรณนาที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. หิมวันตสูตร ๒. กายสูตร ๓. สีลสูตร ๔. วัตตสูตร
๕. ภิกขุสูตร ๖. กุณฑลียสูตร ๗. กุฎสูตร ๘. อุปวาณสูตร ๙. ปฐม-
อุปาทสูตร ๑๐. ทุติยอุปาทสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

กิลานวรรคที่ ๒

๑. ปาณุปมสูตร

อาศัยศีลเจริญโพชฌงค์ ๗

[๔๐๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งสำเร็จอิริยาบถ คือ บางคราวก็เดิน บางคราวก็ยืน บางคราวก็นั่ง บางคราวก็นอน สัตว์เหล่านั้นทั้งหมด อาศัย แผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงสำเร็จอิริยาบถ ๔ นั้น อย่างนั้นแหละ แม้นั้นใด ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ นั้นนั่นเหมือนกัน .

[๔๑๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ อย่างไรเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์อย่างนี้แล.

จบปาณุปมสูตรที่ ๑

คิลาณวรรคที่ ๒

อรรถกถาปาณูปมสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปาณูปมสูตรที่ ๑ แห่งคิลาณวรรคที่ ๒.

บทว่า จตุตถาโร อิริยาปเถ กปฺเปนฺติ ความว่า อิริยาปเถ ๔ ของสัตว์เหล่าใด มีอยู่ คำนั้น ท่านกล่าวด้วยอำนาจแห่งสัตว์เหล่านั้นเท่านั้น. บทว่า สิลฺลํ นิสฺสาเย ได้แก่ ทำจตุปาริสุทธศีลให้เป็นที่อาศัย บทว่า สตุตฺต โปชฺฌนฺเต ได้แก่ โปชฌงค์อันเป็นมรรคที่เห็นแจ้งร่วมกัน. สุริยุ- ปมสูตรที่ ๒ และที่ ๓ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาปาณูปมสูตร ที่ ๑

๒. ปฐมสุริยุปมสูตร

อาศัยกัลยาณมิตรเจริญโพชฌงค์ ๗

[๔๑๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ยืนก่อน สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง นันใด สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตมาก่อน เพื่อความบังเกิดขึ้นแห่งโพชฌงค์ ๗ แก่ภิกษุ คือ ความ เป็นผู้มิตฺตฺติ นันนั้นเหมือนกัน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้มิตฺตฺติ พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญโพชฌงค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗

[๔๑๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้มิตฺตฺติ ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างไรเล่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ ในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ

อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัย
วิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ อย่างนี้แล.

จบปฐมสุริยุปมสูตรที่ ๒

๓. ทุติยสุริยุปมสูตร

โยนิโสมนสิการเป็นเบื้องต้นแห่งโพชฌงค์

[๔๑๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ยืนก่อน
สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง ฉันทใด สิ่งที่เป็นเบื้องต้น
เป็นนิมิตมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งโพชฌงค์ ๗ แก่ภิกษุ คือ การกระทำ
ไว้ในใจโดยแยบคาย ฉันทนั้นเหมือนกัน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ถึง
พร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญโพชฌงค์
๗ จักกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ใน
ใจโดยแยบคาย ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗
อย่างไรเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัม-
โพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ
ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ
น้อมไปในการสละ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ใน
ใจโดยแยบคาย ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗
อย่างนี้แล.

จบทุติยสุริยุปมสูตรที่ ๓

๔. ปฐมกิลานสูตร

พระมหากัสสปหาอาหารด้วยโพชฌงค์ ๗

[๔๑๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน ใกล้กรุงราชคฤห์ ก็สมัยนั้น ท่านพระมหากัสสปหาอาหาร ไม่สบาย เป็นไข้หนัก อยู่ที่ปิปผลิคูหา.

[๔๑๖] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่เร้นในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระมหากัสสปถึงที่อยู่ แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ ครั้นแล้วได้ตรัสถามท่านพระมหากัสสปว่า คุณก่อนกัสสป เธอพอดทนได้หรือ พอยังอัตภาพให้เป็นไปได้หรือ ทุกขเวทนาคลายลง ไม่กัม าริบขึ้นแลหรือ ความทุเลาย่อมปรากฏ ความกัม าริบขึ้นไม่ปรากฏแลหรือ ท่านพระมหากัสสปกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์อดทนไม่ได้ ยังอัตภาพให้เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของข้าพระองค์ก็ าริบหนัก ยังไม่คลายไป ความกัม าริบขึ้นย่อมปรากฏ ความทุเลาไม่ปรากฏ.

[๔๑๗] พ. คุณก่อนกัสสป โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน

[๔๑๘] คุณก่อนกัสสป สติสัมโพชฌงค์ ๗ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน คุณก่อนกัสสป โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้แล เรากล่าวไว้ชอบแล้ว

อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้รู้ เพื่อนิพพาน

[๔๑๕] ท่านพระมหากัสสปกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า โขชฌงค์คือนัก ข้าแต่พระสุคต โขชฌงค์คือนัก พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไวยากรณภายิตนี้แล้ว ท่านพระมหากัสสปปลื้มใจ ชื่นชมภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระมหากัสสปหายจากอาพาธนั้นแล้ว และอาพาธนั้นอันท่านพระมหากัสสปละได้แล้ว ด้วยประการฉะนี้แล

จบปฐมคิลานสูตรที่ ๔

อรรถกถापฐมคิลานสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน ปฐมคิลานสูตรที่ ๔.

บทว่า ตถา ปหิโน จายสมโต มหากัสสปสุโต อาพาโธ

อโหสิ ความว่า ได้ยินว่า เมื่อพระมหากัสสปเถระตั้งใจฟังโฆชฌกถาวานานี้อยู่ ได้มีความดำรินี้ว่า เมื่อเราแทงตลอดอยู่ซึ่งสัจจะทั้งหลายในวันที่ ๗ แต่วันที่เราบวชแล้ว โฆชฌงค์เหล่านี้ก็ปรากฏ ก็เมื่อท่านคิดอยู่ว่า โอ คำสอนของพระศาสดานำสัตว์ออกจากทุกข์ดังนี้ โลहितก็ฟ้องใส อุปาหารูป ก็หมดจด. โรคหายไปจากกายเหมือนหยาดน้ำตกในใบบัวฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ตถา ปหิโน จายสมโต มหากัสสปสุโต อาพาโธ อโหสิ ดังนี้.

แม้ใน คิลานสูตรที่ ๔ และที่ ๕ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน ความป่วยไข้
ที่เกิดแต่ความเย็นอ่อน ๆ ซึ่งเกิดขึ้นด้วยการถูกต้องกับลมจากต้นไม้มีดอกเป็น
พิษที่บ้านแล้ว ที่เชิงแห่งภูเขา ฟังทราบว่าเป็นอาหารของชนแม่ทั้ง ๓
เหล่านี้. คำที่เหลือในบททั้งปวง ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาปฐมคิลานสูตรที่ ๔

๕. ทุติยคิลานสูตร

พระมหาโมคคัลลานะหายอาพาธด้วยโพชนงค์ ๗

[๔๒๐] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหาร-
เวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน ใกล้กรุงราชคฤห์ ก็สมัยนั้น ท่านพระมหาโมค-
คัลลานะอาพาธ ไม่สบาย เป็นไข้หนัก อยู่ ณ ภูเขาอิชฌณภู.

[๔๒๑] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจากที่เร้นในเวลาเย็น
เข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะถึงที่อยู่ แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้
ครั้นแล้ว ได้ตรัสถามท่านพระมหาโมคคัลลานะว่า คุณก่อนโมคคัลลานะ เธอ
พ้ออดทนได้หรือ พ้อยังอึดภาพให้เป็นไปได้แลหรือ ทุกขเวทนาคลายลงไม่
ก็ ารืบขึ้นแลหรือ ความทุเลาย่อมปรากฏ ความกั ารืบขึ้นไม่ปรากฏแลหรือ
ท่านพระมหาโมคคัลลานะกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญข้าพระองค์อดทน
ไม่ได้ ยังอึดภาพให้เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของข้าพระองค์ย่อมกั ารืบหนัก
ยังไม่คลายลง ความกั าริ้วย่อมปรากฏ ความทุเลาไม่ปรากฏ.

[๔๒๒] พ. คุณ่อนโมคคัลลานะ โขชนงค์ ๗ เหล่านี้ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคลลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โขชนงค์ ๗ เป็นไฉน.

[๔๒๓] คุณ่อนโมคคัลลานะ สติสัมโพชนงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคลลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชนงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคลลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน คุณ่อนโมคคัลลานะ โขชนงค์ ๗ เหล่านี้แล เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคลลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน.

[๔๒๔] ท่านมหาพระโมคคัลลานะกราบทูลว่าข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า โขชนงค์คตินัก ข้าแต่พระสุคต โขชนงค์คตินัก. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไวยากรณภาษิตนี้แล้ว ท่านพระมหาโมคคัลลานะปลื้มใจ ชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระมหาโมคคัลลานะหายจากอาพาธนั้นแล้ว และอาพาธนั้นอันท่านพระมหาโมคคัลลานะละได้แล้ว ด้วยประการฉะนี้แล.

จบพุทธยถิตานสูตรที่ ๕

๖. ตติยคิลานสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหายประชวรด้วยโพชนงค์ ๗

[๔๒๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน ใกล้กรุงราชคฤห์ ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประชวร ไม่ทรงสบาย ทรงเป็นไข้หนัก.

[๔๒๖] ครั้งนั้น ท่านพระมหาจุนทะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านพระมหาจุนทะว่า คุณ่อนจุนทะ โพชนงค์จึงแจ่มแจ้งกะเธอ.

จ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โพชนงค์ ๗ เหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โพชนงค์ ๗ เป็นไฉน.

[๔๒๗] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สติสัมโพชนงค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชนงค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความรู้ เพื่อนิพพาน. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โพชนงค์ ๗ เหล่านี้แลพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน.

[๔๒๘] คู่ก่อนจนทะ โขชฌงค์คีนัก คู่ก่อนจนทะ โขชฌงค์คีนัก
ท่านพระมหาจนทะได้กล่าวไวยากรณภายิตนี้แล้ว พระศาสดาทรงพอพระทัย
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหายจากประชวรนั้น และอาพาธนั้น อันพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าทรงละแล้ว ด้วยประการฉะนี้แล.

จบตติยกสิณสูตรที่ ๖

๗. ปารคามีสสูตร

เจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่ง

[๔๒๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้ อันบุคคลเจริญ
แล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งจากที่มีไซ้ฝั่ง โพชฌงค์ ๗ เป็น
ไปเพื่อถึงฝั่งจากที่มีไซ้ฝั่ง.

[๔๓๐] ในมนุษย์ คนที่ไปถึงฝั่งมีจำนวน
น้อย แต่หมู่สัตว์ นอกนี้ย่อมวิ่งไปตามฝั่ง
นั่นเอง ส่วนชนเหล่าใดประพฤติตามธรรม
ในธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว
ชนเหล่านั้น จักข้ามบ่วงมฤตยูซึ่งแสนยาก
ที่จะข้ามได้ บัณฑิตพึงละธรรมฝ่ายดำเสีย
เจริญธรรมฝ่ายขาว ออกจากความอาลัย

อาศัยความไม่มีอาลัยแล้ว ฟังละกามเสียด
เป็นผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกังวล ปรารถนา
ความยินดีในวิเวก ที่สัตว์ยินดีได้ยาก
บัณฑิต ฟังชำระตนให้ผ่องแผ้ว จาก
เครื่องเศร้าหมองจิต ชนเหล่าใดอบรมจิต
ดีแล้วโดยชอบในองค์เป็นเหตุตรัสรู้ ไม่
ถือมั่น ยินดีแล้วในความสละคืน ซึ่งความ
ยึดถือ ชนเหล่านั้นเป็นผู้สิ้นอาสวะ มี
ความรู้เรื่อง ปรินิพพานแล้วในโลก.

จบปรกามีสูตรที่ ๗

๘. วิวัตรสูตร

โพชฌงค์ ๗ ที่ปรารภคิดและปรารถถูก

[๔๓๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ปรารถนาคิดแล้ว อริยมรรคอันยังสัตว์ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ เป็นอัน
บุคคลเหล่านั้นปรารถนาคิดแล้ว. โพชฌงค์ ๗ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารถ
ถูกแล้ว อริยมรรคอันยังสัตว์ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ เป็นอันบุคคลเหล่านั้น
ปรารถถูกแล้ว โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน คือสติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัม-
โพชฌงค์.

[๔๓๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้ อันบุคคล
เหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารถนาคิดแล้ว อริยมรรคอันยังสัตว์ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดย

ชอบ เป็นอันบุคคลเหล่านั้นปรารภคิดแล้ว โขชฌงค์ ๗ เหล่านี้ อันบุคคล
เหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารภถูกแล้ว อริยมรรคอันสัตว์ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ
เป็นอันบุคคลเหล่านั้นปรารภถูกแล้ว.

จบวิริยสูตรที่ ๘

๘. อริยสูตร

เจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมนำตนออกจากทุกข์

[๔๓๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โขชฌงค์ ๗ เหล่านี้ อันบุคคลเจริญ
แล้ว กระทำให้มากแล้ว ให้เป็นอริยธรรม นำตนออกจากทุกข์ ย่อมนำไป
เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ แก่ผู้กระทำให้ซึ่งโพชฌงค์ ๗ นั้น โขชฌงค์ ๗
เป็นไฉน คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ดูก่อนภิกษุทั้ง
หลาย โขชฌงค์ ๗ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ให้
เป็นอริยธรรม นำตนออกจากทุกข์ ย่อมนำไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ
แก่ผู้กระทำให้ซึ่งโพชฌงค์ ๗ นั้น.

จบอริยสูตรที่ ๘

๑๐. นิพพานสูตร

เจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่าย

[๔๓๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน. โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน. คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขากัมโพชฌงค์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน .

จบนิพพานสูตรที่ ๑๐

จบคิลานวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปาณูปมสูตร ๒. ปฐมสุริยูปมสูตร ๓. ทุติยสุริยูปมสูตร ๔. ปฐมคิลานสูตร ๕. ทุติยคิลานสูตร ๖. ตติยคิลานสูตร ๗. ปารคามีสสูตร ๘. วิวัชสูตร ๙. อริยสูตร ๑๐. นิพพานสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

อุทายีวรรคที่ ๓

๑. โพนนสูตร

เรียกว่าโพชฌงค์เพราะเป็นเพื่อตรัสรู้

[๔๑๕] ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า โพชฌงค์ โพชฌงค์ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงเรียกว่า โพชฌงค์ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า ลูก่อนภิกษุ ที่เรียกว่า โพชฌงค์ เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้.

[๔๑๖] ลูก่อนภิกษุ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ลูก่อนภิกษุ ที่เรียกว่า โพชฌงค์ เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้ ฉะนั้นแล.

จบโพนนสูตรที่ ๑

อุทายีวรรควรรณาที่ ๓

อรรถกถาโพชนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในโพชนสูตรที่ ๑ แห่งอุทายีวรรคที่ ๓

บทว่า กิตฺตาวตฺตํ นุ โข ภนฺเต โปชนฺงคฺคาติ วุจฺจนฺติ ความว่า
ภิกษุทั้งหลาย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า ชื่อว่า องค์อันเป็น
ความตรัสรู้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร นอแล. บทว่า โปชย ลํ วตฺตฺตฺตํ
ได้แก่ ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้. ในสูตรนี้ ท่านกล่าวโพชนกคฺคฺลฺกเคลฺลํ
กันไป.

จบโพชนสูตรที่ ๑

๒. เทสนาสูตฺร

โพชนกคฺ ๗

[๔๑๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงโพชนกคฺ ๗ แก่เธอทั้งหลาย
เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น. ก็โพชนกคฺ ๗ เป็นไฉน. คือสติสัมโพชนกคฺ
๗๗ อุเบกขาสัมโพชนกคฺ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชนกคฺ ๗ เหล่านี้แล.

จบเทสนาสูตฺรที่ ๒

อรรถกถาเทสนาสูตร

การกำหนดกรรม ท่านกล่าวไว้ในเทสนาสูตรที่ ๒.

๓. ฐานิสฺสูตร

นิวรรณ์ ๕ เกิดเพราะมนสิการถึงกรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งนิวรรณ์

[๔๓๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กามฉันท์ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่ง เพราะกระทำมนสิการมากถึงกรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งกามราคะ.

[๔๓๙] พยาบาทที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่ง เพราะกระทำมนสิการมากถึงกรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งพยาบาท.

[๔๔๐] ถินมิทระที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่ง เพราะกระทำมนสิการมากถึงกรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งถินมิทระ.

[๔๔๑] อุทธัจจกุกกัจจะที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่ง เพราะกระทำมนสิการมากถึงกรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอุทธัจจกุกกัจจะ.

[๔๔๒] วิจิกิจาที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่ง เพราะกระทำมนสิการมากถึงธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งวิจิกิจา.

[๔๔๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญไพบูลย์ เพราะกระทำมนสิการมากถึงธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญไพบูลย์ เพราะกระทำมนสิการมากถึงธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์.

จบฐานิยสูตรที่ ๓

อรรถกถาฐานิยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในฐานิยสูตรที่ ๓.

บทว่า กามราคะฐานิยานิ ได้แก่ อารัมมณธรรมอันเป็นเหตุแห่งกามราคะ. แม้ในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งพยาบาทเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ก็สูตรนี้ทั้งหมดท่านกล่าว โดยอารมณ์เท่านั้น. แม้การกำหนดที่กล่าวในสูตรที่ ๒ แห่งวรรคที่ ๑ ผู้ศึกษาหาได้ในสูตรนี้แล.

ในอโยนิโสสูตรที่ ๔ ท่านกล่าวโพชฌงค์คลุกเคล้ากันไป. ในอปรีหานิยสูตรที่ ๕ บทว่า อปรีหานิเย รมุเม ได้แก่ สภาวธรรมอันไม่ทำความเสื่อม.

จบอรรถกถาฐานิยสูตรที่ ๓

๔. อโยนิโสสูตร

นิวรรณ์ ๕ เกิดเพราะมนสิการโดยไม่แยกคาย

[๔๔๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุมนสิการโดยไม่แยกคาย กาม
ฉันทที่ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์
ยิ่ง พยาบาท... ถีนมิทระ... อุทธัจจกุกกุจจะ... วิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิด
ขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่ง.

[๔๔๕] สติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว
ย่อมดับไป ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น และที่เกิด
ขึ้นแล้ว ย่อมดับไป.

[๔๔๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุมนสิการโดยแยกคาย กาม
ฉันทที่ที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว เธอย่อมละเสียได้ พยาบาท
... ถีนมิทระ... อุทธัจจกุกกุจจะ... วิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น
และที่เกิดขึ้นแล้ว เธอย่อมละเสียได้.

[๔๔๗] สติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้ว
ย่อมถึงความเจริญไพบูลย์ยิ่ง ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น
และที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญไพบูลย์ยิ่ง.

จบอโยนิโสสูตรที่ ๔

๕. อปริหานิยสูตร

ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม ๗

[๔๔๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม ๗ ประการ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังธรรมนั้น. ก็ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม ๗ ประการเป็นไฉน. คือ โขชฌงค์ ๗. โขชฌงค์ ๗ เป็นไฉน. คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม ๗ ประการนี้แล.

จบอปริหานิยสูตรที่ ๕

๖. ขยสูตร

ปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อสิ้นตัณหาคือโพชฌงค์ ๗

[๔๔๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มรรคาใด ปฏิปทาใด ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นตัณหา เธอทั้งหลายจงเจริญมรรคานั้น ปฏิปทานั้น มรรคาและปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความสิ้นตัณหาเป็นไฉน. คือ โขชฌงค์ ๗. โขชฌงค์ ๗ เป็นไฉน. คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์.

[๔๕๐] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอุทayiได้ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โขชฌงค์ ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นตัณหา.

ดูก่อนอุทายี ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อัน
อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ ไพบูลย์ เป็นมรรคต หาประมาณมิ
ได้ ไม่มีความเบียดเบียน เมื่อภิกษุนั้นเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก
อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ ไพบูลย์ เป็นมรรคต หาประมาณมิได้ ไม่มี
ความเบียดเบียน ย่อมละตัณหาได้ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อัน
อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ ไพบูลย์ เป็นมรรคต หาประมาณมิ
ได้ ไม่มีความเบียดเบียน เมื่อภิกษุนั้นเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัย
วิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ ไพบูลย์ เป็นมรรคต หาประมาณมิได้
ไม่มีความเบียดเบียน ย่อมละตัณหาได้ เพราะละตัณหาได้ จึงละกรรมได้
เพราะละกรรมได้ จึงละทุกข์ได้ ดูก่อนอุทายี เพราะสิ้นตัณหา จึงสิ้นกรรม
เพราะสิ้นกรรม จึงสิ้นทุกข์ ด้วยประการดังนี้แล.

จบขยสูตรที่ ๖

อรรถกถาขยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน ขยสูตรที่ ๖.

บทว่า **เอตทโวจ** ความว่า พระอุทายีเถระ เมื่อจะทูลถามว่า ข้า-
พระองค์จักรู้ถึงเทศนาอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้จบลง ด้วยคำริว่า ภิกษุผู้
ฉลาดในอนุสนธิ ชื่อว่า อุทายีเถระ นั่งอยู่ในบริษัทนี้มีอยู่ เธอจักถามเรา
ดังนี้แล้ว สืบต่ออนุสนธิแห่งเทศนา จึงกราบทูลถามถึงข้อนั้น. บทว่า **วิปูล**
เป็นต้น ตรัสหมายถึงสติสัมโพชฌงค์ที่เจริญดีแล้วทั้งหมด เพราะว่า สติสัม-
โพชฌงค์ที่เจริญดีแล้ว ไพบูลย์ เป็นมรรคต หาประมาณมิได้ และชื่อว่า

ไม่มีความเบียดเบียน. สติสัมโพชฌงค์นั้นแล ชื่อว่า วิปุละ เพราะแผ่ไป.
ซึ่งว่า มหรรค เพราะถึงความเป็นใหญ่ ชื่อว่า อัปมาณะ เพราะมีความเจริญ
หาประมาณมิได้. ชื่อว่า อัพยาปัชชะ เพราะเว้นความพยาบาทโดยห่างไกล
นิเวศน์ทั้งหลาย. บทว่า ตณฺหยา ปหานา กมฺมํ ปหียติ ความว่า กรรม
อันใดมีต้นหาเป็นมูลพึงเกิดขึ้น ย่อมละกรรมนั้นได้เพราะการละต้นหา. บทว่า
กมฺมสุตฺต ปหานา ทุกขํ ความว่า วัฏฏทุกข์ แม้อันใด มีกรรมเป็นมูล พึง
เกิดขึ้น เพราะละกรรมได้ จึงละวัฏฏทุกข์นั้นได้. ชื่อว่า สิ้นต้นหาเป็นต้น
เพราะสิ้นต้นหาเป็นต้นนั้นแหละ แต่ว่าโดยความ พึงทราบว่าเป็นนิพพาน ท่าน
กล่าว เพราะความสิ้นไปแห่งต้นหาเหล่านั้น.

จบอรรถกถายสุตฺตที่ ๖

๗. นิโรธสูตร *

ปฏิบัติทาเป็นไปเพื่อดับต้นหาคือโพชฌงค์ ๗

[๔๕๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มรรคาใด ปฏิปทาใด ย่อมเป็นไป
เพื่อความดับต้นหา เธอทั้งหลายจงเจริญมรรคานั้น ปฏิปทานั้น. มรรคา
และปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความดับต้นหาเป็นไฉน. คือ โพชฌงค์ ๗. โพชฌงค์
๗ เป็นไฉน คือ สติสัมโพชฌงค์ ๗๗ อุเบกขาสัมโพชฌงค์.

[๔๕๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว กระ
ทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมเป็นไปเพื่อความดับต้นหา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ
* สูตรที่ ๗ ไม่มีอรรถกถาแก้

อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อัน
อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้ง
หลาย โพชฌงค์ ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างนี้แล ย่อม
เป็นไปเพื่อความดับตัณหา

จบนิโรธสูตรที่ ๗

๘. นิพเพชสูตร

มรรคอันเป็นส่วนการแทงตลอดคือโพชฌงค์ ๗

[๔๕๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงมรรคอันเป็นส่วนแห่ง
การแทงตลอด แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังมรรคานั้น ก็มรรคอัน
เป็นส่วนแห่งการแทงตลอดเป็นโณน. คือ โพชฌงค์ ๗. โพชฌงค์ ๗ เป็น
โณน. คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์.

[๔๕๔] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอุททาสีได้
ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โพชฌงค์ ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำ
ให้มากแล้วอย่างไร ย่อมเป็นไปเพื่อความแทงตลอด.

พ. คู่ก่อนอุททาสี ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์
อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ อันไพบุลย์ เป็นมรรคต หา
ประมาณมิได้ ไม่มีความเบียดเบียน เธอมีจิตอันสติสัมโพชฌงค์อบรมแล้ว
ย่อมแทงตลอด ย่อมทำลายกองโลภะ ที่ยังไม่เคยแทงตลอด ยังไม่เคยทำลายเสีย
ได้ ย่อมแทงตลอด ย่อมทำลายกองโทสะ ที่ยังไม่เคยแทงตลอด ยังไม่เคยทำลาย
เสียได้ ย่อมแทงตลอด ย่อมทำลายกองโมหะ ที่ยังไม่เคยแทงตลอด ยังไม่เคย

ทำลายเสียได้ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ
อาศัยนิโรธ อันไพบูลย์ เป็นมรรคต หาประมาณมิได้ ไม่มีความเบียดเบียน
เรามีจิตอันอุเบกขาสัมโพชฌงค์อบรมแล้ว ย่อมแทงตลอด ย่อมทำลายกอง
โลภะ ที่ยังไม่เคยแทงตลอด ยังไม่เคยทำลายเสียได้ ย่อมแทงตลอด ย่อมทำลาย
กองโทสะ ที่ยังไม่เคยแทงตลอด ยังไม่เคยทำลายเสียได้ ย่อมแทงตลอด ย่อม
ทำลายกองโมหะ ที่ยังไม่เคยแทงตลอด ยังไม่เคยทำลายเสียได้ คู่ก่อนอุทเทย
โพชฌงค์ ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อ
ความแทงตลอด.

จบนิพเพชสูตรที่ ๘

อรรถกถานิพเพชสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน นิพเพชสูตรที่ ๘.

บทว่า นิพเพชภาคิย ได้แก่ ส่วนแห่งการแทงตลอด. บทว่า
สติสมุโพชฌงกภาวิเตน ความว่า มีจิตอันสติสัมโพชฌงค์อบรมแล้ว.
ในข้อนี้มีมรรคและโพชฌงค์คลุกเคล้ากันอย่างนี้ จิตที่มั่นคง อันมรรคและ
โพชฌงค์เหล่านั้นอบรมแล้ว เกิดโลกุตระ ก็แล การทำโพชฌงค์นั้น ให้อาศัย
มรรคแล้ว กล่าวให้คลุกเคล้ากันนั้นแล จึงจะควร.

จบอรรถกถานิพเพชสูตรที่ ๘

๕. เอกกรรมสูตร

โพชฌงค์ ๗ ย่อมเป็นไปเพื่อละธรรมเป็นที่ตั้งสังโยชน์

[๔๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลายเรายังไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้ข้อหนึ่งที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อละธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์เหมือนโพชฌงค์ ๗ นี้เลย. โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน คือ สติ-สัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์.

[๔๕๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมเป็นไปเพื่อละธรรม อันเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว อย่างนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อละธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์.

[๒๕๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์เป็นไฉน. จักขุเป็นธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์ เครื่องผูก เครื่องจองจำ คือ สังโยชน์เหล่านั้นย่อมเกิดที่จักขุนี้ โสต...ฆมานะ.. ชิวหา... *ใจเป็นธรรมที่ตั้งแห่งสังโยชน์ เครื่องผูก เครื่องจองจำ คือ สังโยชน์เหล่านั้น ย่อมเกิดที่ใจนี้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์.

จบเอกกรรมสูตรที่ ๕

* บาลีเป็นอย่างไร ภายหายไป

อรรถกถาเอกธรรมสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในเอกธรรมสูตรที่ ๘.

บทว่า สยโลชนวินิพณา ได้แก่ เครื่องผูกกล่าวคือสังโยชน์.

บทว่า อชฺโณธานา ได้แก่ ให้สำเร็จแล้วยึดถือ.

จบอรรถกถาเอกธรรมสูตรที่ ๘

๑๐. อุทายสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้ารับรองมรรคที่พระอุทายได้

[๔๕๘] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิคมของ
ชนชาวสุมณะ ชื่อเสตกะ ในแคว้นสุมณะ ครั้งนั้น ท่านพระอุทายเข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า

[๔๕๙] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นำอัสจรรยัณิก พระเจ้าข้า ไม่เคย
มีมา มีขึ้น ความรัก ความเคารพ ความละเอียดใจ และความเกรงกลัว ของ
ข้าพระองค์ซึ่งมีอยู่ในพระผู้มีพระภาคเจ้า มากเพียงไร ด้วยว่า ข้าพระองค์
เมื่อเป็นคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนอยู่ในกาลก่อน ก็มีได้กระทำความคุ้นเคย
กับพระธรรมมากนัก มีได้กระทำความคุ้นเคยกับพระสงฆ์มากนัก ข้าพระองค์
เห็นความรัก ความเคารพ ความละเอียดใจ ความเกรงกลัว ในพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า จึงออกบวชเป็นบรรพชิต พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมแก่

ข้าพระองค์ว่า อย่างนี้รูป อย่างนี้ความเกิดแห่งรูป อย่างนี้ความดับแห่งรูป
อย่างนี้เวทนา... อย่างนี้สัญญา... อย่างนี้สังขาร... อย่างนี้วิญญาณ
อย่างนี้ความเกิดแห่งวิญญาณ อย่างนี้ความดับแห่งวิญญาณ.

[๔๖๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์อยู่ในเรือนว่างพิจารณา
ถึงความเกิดและความเสื่อมแห่งอุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ ได้รู้ตามความ
เป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

[๔๖๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ **ธรรมที่ข้าพระองค์บรรลุแล้ว**
และมรรคที่ข้าพระองค์ได้แล้วนั้น อันข้าพระองค์เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
จักน้อมนำข้าพระองค์ผู้อยู่โดยอาการอย่างนั้น ๆ ไป เพื่อความเป็นอย่างนั้น
โดยที่ข้าพระองค์จักรู้ซัดว่า ซาดิสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ
ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี คือ สติสัมโพชฌงค์ ที่
ข้าพระองค์ได้แล้วนั้น อันข้าพระองค์เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว จักน้อมนำ
ข้าพระองค์ผู้อยู่โดยอาการอย่างนั้น ๆ ไป เพื่อความเป็นอย่างนั้น โดยที่
ข้าพระองค์จักรู้ซัดว่า ซาดิสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำ
เสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ที่
ข้าพระองค์ได้แล้วนั้น อันข้าพระองค์เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว จักน้อมนำ
ข้าพระองค์ผู้อยู่โดยอาการนั้น ๆ ไป เพื่อความเป็นอย่างนั้น โดยที่ข้าพระองค์
จักรู้ซัดว่า ซาดิสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว
กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี มรรคที่ข้าพระองค์ได้แล้วนี้แล อันข้าพระองค์
เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว จักน้อมนำข้าพระองค์ผู้อยู่โดยอาการนั้น ๆ ไป
เพื่อความเป็นอย่างนั้น โดยที่ข้าพระองค์จักรู้ซัดว่า ซาดิสิ้นแล้ว พรหมจรรย์
อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

[๔๖๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดิละ ๆ อุทายี มรรคที่เธอได้
แล้วนั้นแล อันเธอเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว จักน้อมนำเธอผู้อยู่โดยอาการ
นั้น ๆ ไป เพื่อความเป็นอย่างนั้น โดยที่เธอจักรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้
มิได้มี.

จบอุทายีสูตที่ ๑๐

จบอุทายีวรรคที่ ๓

อรรถกถาอุทายีสูต

ฟังทราบวินิจฉัยในอุทายีสูตที่ ๑๐.

บทว่า **อพหุโต** แปลว่า ไม่กระทำให้มาก. ในบทว่า **อุกกุชชา-**
กุกฺขั นี้ท่านแสดงว่า พระอุทายี พิจารณาเปลี่ยนไปมากด้วยอำนาจความเกิด
และความเสื่อม ความเกิดเรียกว่า อุกกุชชะ ความเสื่อมเรียกว่า อวกุชชะ.
บทว่า **ชมฺโม จ เม อภิสเมโต** ได้แก่ วิปัสสนาธรรม อันข้าพระองค์
บรรลุแล้ว. บทว่า **มคฺโค** คือ วิปัสสนามรรค. ก็ถ้าพระเถระเป็นโสดาบัน
ในสมัยนั้น ฟังทราบวิปัสสนานี้เพื่อประโยชน์แก่มรรคทั้งสามเบื้องบน ถ้าเป็น
อนาคามี ฟังทราบวิปัสสนานี้ เพื่อประโยชน์แก่อรหัตมรรค. บทว่า
ตถา ตถา วิหรนฺตุ ได้แก่ อยู่โดยอาการนั้น ๆ. บทว่า **ตถตฺตาย**
ได้แก่ เพื่อความเป็นอย่างนั้น. ด้วยบทเป็นต้นว่า **จิณฺหา ชาติ** ท่านประสงค์เอา
ตถตฺตาย พระเถระแสดงความเป็นอย่างนั้น. ในข้อนี้ มีอธิบายว่า พระเถระ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 245

ขอมนำเอาธรรมนั้นเข้ามา เพื่อประโยชน์แก่การพิจารณา เมื่อท่านแสดง
ธรรมนั้น จึงกล่าวอย่างนี้. คำที่เหลือในบททั้งปวง มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาอุทายิสฺสูตฺรที่ ๑๐

จบอุทายีวรรควรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. โภชนสูตร ๒. เทสนาสูตร ๓. ฐานียสูตร ๔. อโยนิโสสูตร
๕. อปรินานียสูตร ๖. ขยสูตร ๗. นิโรธสูตร ๘. นิพเพธสูตร
๙. เอกธรรมสูตร ๑๐. อุทายิสฺสูตฺร พร้อมทั้งอรรถกถา.

นิเวศวรรคที่ ๔

๑. ปฐมกุศลสูตร

ธรรมที่เป็นกุศลมีความไม่ประมาทเป็นมูล

[๔๖๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่เป็นกุศลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง อันเป็นไปในส่วนแห่งกุศล เป็นไปในฝ่ายแห่งกุศล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด มีความไม่ประมาทเป็นมูล ประชุมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาท เรากล่าวว่าเป็นยอดของธรรมเหล่านั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ไม่ประมาทแล้ว พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญโพชฌงค์ ๗.

[๔๖๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมเจริญโพชฌงค์ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์อย่างไรเล่า. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างนี้แล.

จบปฐมกุศลสูตรที่ ๑

๒. ทุตติยกุลสูตร*

ธรรมที่เป็นกุศลมีโยนิโสมนสิการเป็นมูล

[๔๖๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่เป็นกุศลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง อันเป็นไปในส่วนแห่งกุศล เป็นไปในฝ่ายแห่งกุศล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด มีโยนิโสมนสิการเป็นมูล ประชุมลงในโยนิโสมนสิการ โยนิโสมนสิการ เรากล่าวว่าเป็นยอดของธรรมเหล่านั้น. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญโพชฌงค์ ๗ จักกระทำ ให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗.

[๔๖๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างไรเล่า. คุก่อน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุก่อนภิกษุ ทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อม กระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างนี้แล.

จบทุตติยกุลสูตรที่ ๒

* ไม่มีอรรถกถาแก้

๓. อุปกิเลสสูตร

อุปกิเลสของทอง ๕ อย่าง

[๔๖๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปกิเลสของทอง ๕ อย่างนี้ เป็นเครื่องทำทองไม่ให้อ่อน ไม่ให้ควรแก่การงาน ไม่ให้มีสีสุก ให้เปราะ และให้ใช้การไม่ได้ดี อุปกิเลส ๕ อย่างเป็นไฉน .

[๔๖๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล็กเป็นอุปกิเลสของทอง ทำทองไม่ให้อ่อน ไม่ให้ควรแก่การงาน ไม่ให้มีสีสุก ให้เปราะ และให้ใช้การไม่ได้ดี

[๔๖๙] โลหะ เป็นอุปกิเลสของทอง ทำทองไม่ให้อ่อน ฯลฯ

[๔๗๐] ดิบุก เป็นอุปกิเลสของทอง ทำทองไม่ให้อ่อน ฯลฯ

[๔๗๑] ตะกั่ว เป็นอุปกิเลสของทอง ทำทองไม่ให้อ่อน ฯลฯ

[๔๗๒] เงิน เป็นอุปกิเลสของทอง ทำทองไม่ให้อ่อน ไม่ให้ควรแก่การงาน ไม่ให้มีสีสุก ให้เปราะ และให้ใช้การไม่ได้ดี.

[๔๗๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปกิเลสของทอง ๕ อย่างนี้แล เป็นเครื่องทำทองไม่ให้อ่อน ไม่ให้ควรแก่การงาน ไม่ให้มีสีสุก ให้เปราะ และให้ใช้การไม่ได้ดี.

[๔๗๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล อุปกิเลสของจิต ๕ อย่างนี้ เป็นเครื่องทำจิตไม่ให้อ่อน ไม่ให้ควรแก่การงาน ไม่ให้หลุดร่วง ให้เสียไป และไม่ให้ตั้งมั่นด้วยดี เพื่อความสิ้นอาสวะ.

อุปกิเลส ๕ อย่างเป็นไฉน

[๔๗๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กามฉันทะเป็นอุปกิเลสของจิต เป็นเครื่องทำจิตไม่ให้อ่อน ไม่ให้ควรแก่การงาน ไม่ให้ผุดผ่อง ให้เสียไป และไม่ให้ตั้งมั่นด้วยดีเพื่อความสิ้นอาสวะ.

[๔๗๖] พยาบาทเป็นอุปกิเลสของจิต เป็นเครื่องทำจิตไม่ให้อ่อน ไม่ให้ควรแก่การงาน ไม่ให้ผุดผ่อง ให้เสียไป และไม่ให้ตั้งมั่นด้วยดีเพื่อความสิ้นอาสวะ.

[๔๗๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปกิเลสของจิต ๕ อย่างนี้แล เป็นเครื่องทำจิตไม่ให้อ่อน ไม่ให้ควรแก่การงาน ไม่ให้ผุดผ่อง ให้เสียไป และไม่ให้ตั้งมั่น ด้วยดีเพื่อความสิ้นอาสวะ.

[๔๗๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โภชณงค์ ๗ เหล่านี้ ไม่เป็นธรรมกัณฑ์ ไม่เป็นธรรมห้าม ไม่เป็นอุปกิเลสของจิต อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ โภชณงค์ ๗ เป็นไฉน.

[๔๗๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สติสัมโพชณงค์ไม่เป็นธรรมกัณฑ์ ไม่เป็นธรรมห้าม ไม่เป็นอุปกิเลสของจิต อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ ฯลฯ

[๔๘๐] อุเบกขาสัมโพชณงค์ ไม่เป็นธรรมกัณฑ์ ไม่เป็นธรรมห้าม ฯลฯ ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาวิมุตติ.

[๔๘๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โภชณงค์ ๗ เหล่านี้แล ไม่เป็นธรรมกัณฑ์ ไม่เป็นธรรมห้าม ไม่เป็นอุปกิเลสของจิต อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ

จบอุปกิเลสสูตรที่ ๑

นិรวรรคพรรณนาที่ ๔

อรรถกถาอุปกิเลสสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน อุปกิเลสสูตรที่ ๓ แห่งนิรวรรคที่ ๔

บทว่า น จ ปภุสฺส ได้แก่ ไม่มีรัศมี. บทว่า ปภุจฺจ ได้แก่ มีการแตกทำลายเป็นสภาพ. บทว่า อโย ได้แก่ โลหะมีสีดำ. อธิบายว่า เว้นของ ๔ อย่าง ที่กล่าวไว้ในพระสูตรนี้ ที่เหลือชื่อว่า โลหะ บทว่า สขุญฺญ ได้แก่ เงิน. บทว่า จิตฺตสฺส ได้แก่ กุศลจิตที่เป็นไปในภูมิสี. ถามว่า อุปกิเลสย่อมมีแก่จิตในภูมิสาม จงยกไว้ก่อน อุปกิเลสของโลกุตรจิตมิได้ อย่างไร ตอบว่า ธรรมเหล่าใด ย่อมไม่ให้อารมณ์อันเลิศเกิดขึ้น ธรรมเหล่านั้นนั่นแหละ ชื่อว่า เป็นอุปกิเลสของโลกียจิตบ้าง ของโลกุตรจิตบ้าง ย่อมมี. บทว่า ปภุจฺจ ความว่า มีความแตกเป็นสภาพ โดยเข้าถึงความเป็นจณวิจฺจนไปในอารมณ์.

บทว่า อนาวรณา ได้แก่ ชื่อว่า อนาวรณา เพราะอรรถว่าไม่กั้น กุศลธรรม. บทว่า อนีวรณา ได้แก่ ชื่อว่า อนีวรณา เพราะอรรถว่าไม่ปกปิด บทว่า เจตฺโส อนุปกฺกิลเสสา ได้แก่ ไม่เป็นอุปกิเลสของจิตในภูมิสี.

จบอรรถกถาอุปกิเลสสูตรที่ ๓

๔. อโยนิโสสูตร*

มนสิการไม่แยกคาย นิวรรณ ๕ จึงเกิด

[๔๘๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุมนสิการโดยไม่แยกคาย
กามฉันทที่ขังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญ
ไพบุลย์ยิ่งขึ้น.

[๔๘๓] พยาบาทที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดแล้ว ย่อม
เป็นไปเพื่อความเจริญไพบุลย์ยิ่งขึ้น.

[๔๘๔] ถินมิทระที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดแล้ว ย่อม
เป็นไปเพื่อความเจริญไพบุลย์ยิ่งขึ้น.

[๔๘๕] อุทัจจกุกุจะที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดแล้ว
ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบุลย์ยิ่งขึ้น.

[๔๘๖] วิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดแล้ว ย่อม
เป็นไปเพื่อความเจริญไพบุลย์ยิ่งขึ้น.

จบอโยนิโสสูตรที่ ๔

* สูตรที่ ๔ ๕ ๖ ไม่มีอรรถกถาแก้.

๕. โยนิโสตสูตร

มนสิการโดยแยกคายย่อมเกิดโพชฌงค์

[๔๘๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อภิกษุมนสิการโดยแยกคาย สติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดแล้ว ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ ฯลฯ.

[๔๘๘] อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดแล้ว ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์.

จบโยนิโสตสูตรที่ ๕

๖. วุฑฒิสสูตร

โพชฌงค์เป็นไปเพื่อความเจริญ

[๔๘๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ นี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญ เพื่อความไม่เสื่อม. โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน. คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ โพชฌงค์ ๗ นี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญ เพื่อความไม่เสื่อม.

จบวุฑฒิสสูตรที่ ๖

๗. อวารณานีวรณสูตร

ธรรมเป็นอุปกิเลสของจิต ๕

[๔๕๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเป็นเครื่องกั้น เป็นเครื่องห้าม เป็นอุปกิเลสของจิต ทำปัญญาให้ทราวม ๕ อย่างนี้ ๕ อย่างเป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กามฉันทะเป็นธรรมเครื่องกั้น เป็นธรรมเครื่องห้าม เป็นอุปกิเลสของจิต ทำปัญญาให้ทราวม. พยาบาท... ถีนมิทธะ... อุทธัจจกุกกุจจะ... วิจิกิจฉา เป็นธรรมเครื่องกั้น เป็นธรรมเครื่องห้าม เป็นอุปกิเลสของจิต ทำปัญญาให้ทราวม. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ อย่างนี้แล เป็นเครื่องกั้น เป็นเครื่องห้าม เป็นอุปกิเลสของจิต ทำปัญญาให้ทราวม.

[๔๕๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โภชณังค์ ๗ เหล่านี้ ไม่เป็นเครื่องกั้น ไม่เป็นเครื่องห้าม ไม่เป็นอุปกิเลสของจิต อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งผลคือ วิชชาและวิมุตติ. โภชณังค์ ๗ เป็นไฉน. คือ สติสัมโภชณังค์ ไม่เป็นเครื่องกั้น ไม่เป็นเครื่องห้าม ไม่เป็นอุปกิเลสของจิต อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ ฯลฯ อุเบกขาสัมโภชณังค์ ไม่เป็นเครื่องกั้น ไม่เป็นเครื่องห้าม ไม่เป็นอุปกิเลสของจิต อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โภชณังค์ นี้แล ไม่เป็นเครื่องกั้น ไม่เป็นเครื่องห้าม ไม่เป็นอุปกิเลสของจิต อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ.

[๔๕๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด อริยสาวกตั้งใจ ใฝ่ใจ รวม
เข้าไว้ด้วยใจทั้งหมด เจียใตลงฟังธรรม สมัยนั้น นิวรรณ์ ย่อมไม่มีแก่เธอ
โพชนงค์ ๗ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์

จบอรรณานิวรรณสูตรที่ ๗

อรรถกถาอรรณานิวรรณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอรรณานิวรรณสูตรที่ ๗.

บทว่า **ปญญาทุพฺพลีกรณา** ได้แก่ ทำให้อ่อนปัญญา. เพราะว่า
เมื่อนิวัณธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นเนื่อง ๆ ปัญญาเมื่อเกิดขึ้นในระหว่าง ๆ เป็น
ปัญญาทรม อ่อน ไม่ฉลาด.

จบอรรถกถาอรรณานิวรรณสูตรที่ ๗

๘. นิวัณวารณสูตร

นิวัณ ๕ โพชนงค์ ๗

[๔๕๓] ในสมัยนั้น นิวัณ ๕ เป็นไฉน ย่อมไม่มีแก่เธอ คือ
กามฉันทนิวัณ ย่อมไม่มี พยาบาทนิวัณ... ถีนมิตฺตนิวัณ... อุทัจจ-
กุกกุจจนิวัณ... วิจิกิจจานิวัณ ย่อมไม่มี ในสมัยนั้น นิวัณ ๕ ย่อมไม่มี
แก่เธอ.

[๔๕๔] ในสมัยนั้น โพชนงค์ ๗ เป็นไฉน ย่อมถึงความเจริญ
บริบูรณ์ คือ สติสัมโพชนงค์ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ ฯลฯ อุเบกขา

สัมโพชฌงค์ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์.

[๔๔๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด อริยสาวกตั้งใจ ใส่ใจ รวมไว้ด้วยใจทั้งหมด เจียใตคตลงฟังธรรม สมัยนั้น นิวรรณ์ ๕ ย่อมไม่มีแก่เธอ โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์.

จบนิวรรณาภยวรรคที่ ๘

อรรถกถานิวรรณาภยวรรค

พึงทราบวินิจฉัยในนิวรรณาภยวรรคที่ ๘.

บทว่า ปญฺจสุตฺต นีวฺรณฺนา ตสฺสึ สมเย น โหหฺนฺติ สตฺต

โพชฌนฺกา ตสฺมึ สมเย ภาวนาปาริปุรี คจฺจนฺติ ความว่า นิวรรณ์

๕ อย่างของพระอริยสาวก ผู้ฟังอยู่ซึ่งธรรมเป็นที่สบาย ย่อมอยู่ในที่ไกล ถ้าพระอริยสาวกนั้นสามารถเพื่อยังคุณวิเศษให้เกิดในที่นั้นได้ โพชฌงค์ ๗ ของพระอริยสาวกนั้น ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์อย่างนี้. ถ้าไม่สามารถแต่นั้นท่านไปยังที่พักกลางคืนและที่พักกลางวัน เมื่อยังไม่ละปีตินั้นเสีย ข่มนิวรรณ์ ๕ ได้แล้ว จักยังคุณวิเศษให้เกิดได้. ข้อนั้นท่านกล่าวหมายถึงข้อนี้ว่า แม้เมื่อไม่สามารถอยู่ในที่นั้นได้ เมื่อยังไม่ละปีตินั้น จนถึงภายใน ๗ วัน ข่มนิวรรณ์ได้แล้ว จักยังคุณวิเศษให้เกิดได้ ดังนี้. ความจริง โพชฌงค์ที่เธอได้แล้ว ซึ่งเป็นฝ่ายปีติและปราโมทย์คราวเดียวด้วยการฟังธรรม ย่อมเสื่อมไปเพราะอาศัยความเป็นผู้ยินดีในการงานเป็นต้น. แต่เมื่อได้อุคฺคสฺปปายะเป็นต้น

พระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้า 256
เห็นปานนั้น ก็เกิดขึ้นอีก ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ในสมัยนั้น เขากล่าวไว้
อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้แล

จบอรรถกถานีรวรรณสูตรที่ ๘

๘. รุกขสูตร

ธรรมเป็นเครื่องกัน ๕ อย่าง

[๔๕๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่ มีพืชน้อย มีลำต้นใหญ่
งอกคลุมต้นไม้ทั้งหลาย เป็นเหตุทำต้นไม้ที่มันงอกคลุมแล้ว ให้ล้มหัก
กระจัดกระจายวิบัติไป.

[๔๕๗] ก็ต้นไม้ใหญ่เหล่านั้น ที่มีพืชน้อย มีลำต้นใหญ่งอกคลุม
ต้นไม้ทั้งหลาย เป็นเหตุทำต้นไม้ที่มันงอกคลุมแล้ว ให้ล้มหักกระจัดกระจาย
วิบัติไปเป็นใจ. คือ ต้นโพธิ์ ต้นนิโครธ ต้นมัลลิก* ต้นมะเดื่อ ต้นไทร
ต้นมะขวิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่เหล่านี้แล ที่มีพืชน้อย มีลำต้น
ใหญ่ งอกคลุมต้นไม้ทั้งหลาย เป็นเหตุทำต้นไม้ที่มันงอกคลุมแล้ว ให้ล้ม
หักกระจัดกระจายวิบัติไป.

[๔๕๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน กุลบุตรบางคนใน
โลกนี้ ละกามเช่นใดแล้ว ออกบวชเป็นบรรพชิต กุลบุตรนั้นย่อมเป็นผู้
เสียหายวิบัติไปด้วยกามเช่นนั้น หรือที่เร็วกว่านั้น.

* พม่าเป็น ปิลกโข แปลว่า ต้นเลียบ.

[๔๕๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเป็นเครื่องกั้น เป็นเครื่องห้าม ๕ อย่างเหล่านี้ ครอบงำจิต ทำปัญญาให้ทราวม. ๕ อย่างเป็นไฉน. คือ กามฉันทะ เป็นธรรมเครื่องกั้น เป็นธรรมเครื่องห้าม ครอบงำจิต ทำปัญญาให้ทราวม พยาบาท... ถีนมิทระ... อุทัจจอกุกกัจจะ... วิจิกิจฉา เป็นธรรมเครื่องกั้น เป็นธรรมเครื่องห้าม ครอบงำจิต ทำปัญญาให้ทราวม คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเป็นเครื่องกั้น เป็นเครื่องห้าม ครอบงำจิต ทำปัญญาให้ทราวม อย่างเหล่านี้แล.

[๕๐๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โภชณงค์ ๗ เหล่านี้ ไม่เป็นธรรมกั้น ไม่เป็นธรรมห้าม ไม่ครอบงำจิต อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ โภชณงค์ ๗ เป็นไฉน คือ สติสัมโภชณงค์ ไม่เป็นธรรมกั้น ไม่เป็นธรรมห้าม ไม่ครอบงำจิต อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ. ฯลฯ อุเบกขาสัมโภชณงค์ ไม่เป็นธรรมกั้น . . . ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โภชณงค์ ๗ เหล่านี้แล ไม่เป็นธรรมกั้น ไม่เป็นธรรมห้าม ไม่ครอบงำจิต อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ.

จบรูกขสูตรที่ ๕

อรรถถรรพสุต

พึงทราบวินิจฉัยในรทสุตที่ ๕.

บทว่า อชฎารหา แปลว่า งอกขึ้น. บทว่า กจฺจโก แปลว่า
ต้นไทร. บทว่า กปิตฺตโน ได้แก่ ต้นมีลักขุเกิดขึ้นแล้วมีผลเช่นกับนมลิง.

จบอรรถถรรพสุตที่ ๕

๑๐. นีวรณสุต

นีวรณทำให้มีด

[๕๐๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นีวรณ ๕ เหล่านี้ กระทำให้มีด
กระทำให้ไม่มีจักขุ กระทำให้ไม่มีญาณ เป็นที่ตั้งแห่งความดับปัญญา เป็น
ไปในฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน. นีวรณ ๕ เป็นไฉน
คือ กามฉันทนีวรณ กระทำให้มีด กระทำให้ไม่มีจักขุ กระทำให้ไม่มีญาณ
เป็นที่ตั้งแห่งความดับปัญญา เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น ไม่เป็นไป
เพื่อนิพพาน พยาบาทนีวรณ... ถีนมิตฺตนีวรณ... อุทฺธจฺจกุกฺกุจ-
นีวรณ... วิจิกิฉานนีวรณ กระทำให้มีด กระทำให้ไม่มีจักขุ กระทำให้
มีญาณ เป็นที่ตั้งแห่งความดับปัญญา เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น
ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นีวรณ ๕ เหล่านี้แล กระทำ
ให้มีด กระทำให้ไม่มีจักขุ กระทำให้ไม่มีญาณ เป็นที่ตั้งแห่งความดับปัญญา
เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน.

[๕๐๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โขชฌงค์ ๗ เหล่านี้ กระทำให้มีจักษุ กระทำให้มีญาณ เป็นที่ตั้งแห่งความเจริญปัญญา ไม่เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น เป็นไปเพื่อนิพพาน โขชฌงค์ ๗ เป็นไฉน. คือ สติสัม- โขชฌงค์ กระทำให้มีจักษุ กระทำให้มีญาณ เป็นที่ตั้งแห่งความเจริญปัญญา ไม่เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น เป็นไปเพื่อนิพพาน ฯลฯ อุเบกขา สัมโขชฌงค์ กระทำให้มีจักษุ กระทำให้มีญาณ เป็นที่ตั้งแห่งความเจริญปัญญา ไม่เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น เป็นไปเพื่อนิพพาน. ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย โขชฌงค์ ๗ เหล่านี้แล กระทำให้มีจักษุ กระทำให้มีญาณ เป็นที่ตั้งแห่งความเจริญปัญญา ไม่เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น เป็นไปเพื่อนิพพาน.

จบนิวรรณสูตรที่ ๑๐

จบนิวรรณวรรคที่ ๔

อรรถกถานีวรรณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในนีวรรณสูตรที่ ๑๐.

บทว่า **อนุชกรณา** แปลว่า กระทำให้มีดี. บทว่า **อจกขุกรณา** ได้แก่ กระทำไม่ให้มีปัญญาจักษุ. บทว่า **ปลุณยานิโรธียา** ได้แก่ ดับปัญญา. บทว่า **วิฆาตปกุชียา** แปลว่า เป็นฝ่ายทุกข์. บทว่า **อนิพพานสั วตตนิกา** ได้แก่ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน. คำที่เหลือในบททั้งปวงมีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล ในวรรคนี้ แม้ทั้งสิ้น ท่านกล่าวโพชนงคักลुकคล้ากันไป ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถานีวรรณสูตรที่ ๑๐

จบนีวรรณวรรคพรรณนาที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมกุสลสูตร ๒. ทุตติกุสลสูตร ๓. อปกิเลสสูตร ๔. อโยนิโสสูตร ๕. โยนิโสสูตร ๖. วุฑฒิสสูตร ๗. อวารณานีวรรณสูตร ๘. นีวรรณวรรณสูตร ๙. รุกขสูตร ๑๐. นีวรรณสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

จกกวัตติวรรคที่ ๕

๑. วิชาสูตร

ละมานะ ๓ เพราะโพชฌงค์

[๕๐๓] สาวัดถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอดีตกาล ละมานะ ๓ อย่างได้แล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ละได้แล้วก็เพราะโพชฌงค์ ๗ อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว. สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอนาคตกาล จักละมานะ ๓ อย่างได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด จักละได้ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว. สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบันละมานะ ๓ อย่างได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดละได้ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว.

[๕๐๔] โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขา สัมโพชฌงค์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล ละมานะ ๓ อย่างได้แล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอนาคตกาล จักละมานะ ๓ อย่างได้... สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบัน ละมานะ ๓ อย่างได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ละได้ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว.

จบวิชาสูตรที่ ๑

จกัถวตติวรรควรรณนาที่ ๕

อรรถถววิฐาสูตร

พืงทราบวินิจฉัยในวิฐาสูตรที่ ๑ แห่งจกัถวตติวรรคที่ ๕

บทว่า ติสุโส วิฐา ไต้แก็ หมวคแห่งมานะ ๓ อย่าง. อีถอย่างหนึ่ง มานะอย่างเดีว ก็เพราะท่านจกัถวไต้อย่างนั้น ๆ จึงถล่าวมานะว่า ๓ อย่าง เหมือนกัน.

จบอรรถถววิฐาสูตรที่ ๑

๒. จกัถวตติสูตร

รัตนะ ๗ อย่าง

[๕๐๕] คูถ่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะพระเจ้าจักรพรรดิปรากฏ รัตนะ ๗ อย่าง จึงปรากฏ รัตนะ อย่างเป็นไฉน คือ จักรแก็ว ๑ ช้างแก็ว ๑ แก็วมณี ๑ นางแก็ว ๑ คฤหบดีแล้ว ๑ ปริณายกแก็ว ๑ คูถ่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะพระเจ้าจักรพรรดิปรากฏ รัตนะ ๗ อย่างเหล่านี้ จึงปรากฏ.

[๕๐๖] คูถ่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าปรากฏ รัตนะ คือ โพิษณงค ๗ จึงปรากฏ. รัตนะ คือ โพิษณงค ๗ เป็นไฉน ไต้แก็ รัตนะ คือ สติสัมพิษณงค ฯลฯ รัตนะ คือ อุเบกขา สัมพิษณงค. คูถ่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ปรากฏ รัตนะ คือ โพิษณงค ๗ เหล่านี้ จึงปรากฏ.

จบจกัถวตติสูตรที่ ๒

อรรถกถาจกวัตติสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในจกวัตติสูตรที่ ๒

ในบทว่า รณฺโณ ภิกฺขเว จกฺวตฺติสุตฺตํ นี้ ชื่อว่า พระราชา เพราะอรรถว่า ทรงยินดีในสิริสมบัติของพระองค์ หรือทรงให้พสกนิกร ยินดีด้วยสังคหวัตถุ ๔ ชื่อว่า เจ้าจักรพรรดิ เพราะอรรถว่า สั่งการอยู่ด้วย วาจากล่องแคล่ว ยังจักรให้เป็นไปด้วยบุญญาภพว่า ขอจักรรัตนะจงแล่น ไปตลอดภพ ดังนี้.

บทว่า ปาตุภาวา แปลว่า เพราะปรากฏ. บทว่า สตุตฺตุนฺนํ แปลว่า กำหนดการถือเอา. บทว่า รัตนานํ ได้แก่ แสดงเรื่องที่กำหนด. ส่วน ความหมายของคำในบทนี้ ชื่อว่า รัตนะ เพราะอรรถว่า ให้เกิดความยินดี.

อีกอย่างหนึ่งว่า

ที่เรียกว่า รัตนะ เพราะทำความ

เคารพ มีค่ามาก ชั่งไม่ได้ เห็นได้ยาก

เป็นของใช้ของสัตว์ผู้ไม่ทราบ ดังนี้.

จำเดิมแต่จักรรัตนะบังเกิด ชื่อว่า เทวสถานอื่น ย่อมไม่มี. คน ทั้งปวงกระทำการบูชาและอภิวัตเป็นต้น ซึ่งรัตนะนั้นอย่างเดียว ด้วยของ หอมและดอกไม้เป็นต้น ดังนั้น จึงชื่อว่า รัตนะ เพราะอรรถว่า ทำความ เคารพ ล้วนจักรรัตนะมีค่าหาไม่ได้ เพราะทรัพย์ยังมีค่าประมาณเท่านี้ ดังนั้น จึงชื่อว่า รัตนะ แม้เพราะอรรถว่า มีค่ามาก จักรรัตนะ ไม่เหมือนกับ รัตนะที่มีอยู่ในโลกอย่างอื่น ดังนั้นจึงชื่อว่า รัตนะ เพราะอรรถว่า ชั่งไม่ได้. ก็เพราะในกัปที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่อุบัติ พระเจ้าจักรพรรดิและพระ-

ปัจเจกพุทธเจ้า ย่อมเกิดในกาลบางครั้งบางคราวเท่านั้น ฉะนั้น จึงชื่อว่า รัตนะ เพราะอรรถว่า เห็นได้ยาก รัตนะนี้นั้น ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์อัน โอฬาร ไม่ต่ำ โดยชาติ รูป ตระกูล และความเป็นใหญ่เป็นต้น หากเกิดขึ้น แก่สัตว์อื่นไม่ ฉะนั้น จึงชื่อว่า รัตนะ เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องใช้สอย ของสัตว์ที่ไม่ทรม. รัตนะแม้ที่เหลือก็เหมือนจักรรัตนะฉะนั้น ด้วยประการ ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่

เรียกว่า รัตนะ เพราะทำความ

เคารพ มีค่ามาก ซึ่งไม่ได้ เห็นได้ยาก

เป็นของใช้ของสัตว์ผู้ไม่ทรม ฉะนั้น.

บทว่า ปาตุภาโว โหติ ได้แก่ ความบังเกิด. ในข้อนี้มีวาจา ประกอบความดังนี้ ชื่อว่า พระเจ้าจักรพรรดิปรากฏ รัตนะ ๗ จึงปรากฏ ดังนี้ ก็ควร ชื่อว่า ชื่อว่า พระเจ้าจักรพรรดินั้น ย่อมยังจักรอันเกิดแล้วให้หมุนไป ดังนี้ก็ควร. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะมุ่งถึงความนิยมของ พระเจ้าจักรพรรดิ. ก็ผู้ใดจักยังจักรให้หมุนไปตามความนิยม ผู้นั้นตั้งแต่ ปฏิสนธิย่อมถึงความเป็นผู้ควรกล่าวว่ พระเจ้าจักรพรรดิปรากฏ ดังนี้. คำนั้น ก็ควรเหมือนกัน เพราะพูดถึงความเกิดแห่งมูลของบุรุษที่ได้ชื่อแล้ว ก็ผู้ใดเป็นสัตว์วิเศษ ได้ชื่อว่า พระเจ้าจักรพรรดิ ความปรากฏกล่าวคือ ปฏิสนธิของผู้นั้นมีอยู่ ดังนี้ เป็นอธิบายในข้อนี้. ก็เพราะพระเจ้าจักรพรรดิ ปรากฏ รัตนะทั้งหลาย ย่อมปรากฏ. พระเจ้าจักรพรรดินั้น ย่อมประกอบ อยู่ในบุญสมการแก่เต็มทีพร้อมกับรัตนะเหล่านั้น ที่ปรากฏ.

ในกาลนั้น ชาวโลกเกิดความคิด ปรากฏในรัตนะเหล่านั้น ข้อนั้น ก็ควร เพราะพูดถึงกันมาก ก็เมื่อใด สัญญามีความปรากฏในรัตนะเหล่านั้น

เกิดขึ้นแก่ชาวโลก เมื่อนั้น ก็เป็นอย่างเดียวเท่านั้นก่อน ภายหลังปรากฏ
รัตนะนอกนี้ ๖ อย่าง เพราะฉะนั้น จึงถึงรัตนะนั้นอย่างนี้ เพราะพูดถึงกัน
มาก แม้โดยความต่างเนื้อความแห่งความปรากฏ ข้อนั้นก็ควรแล้ว ความ
ปรากฏมิใช่ปรากฏเพียงอย่างเดียว ชื่อว่า ปาตุภาวะ เพราะยังความปรากฏ
ให้เกิดขึ้น นี่เป็นประเภทแห่งความของปรากฏ เพราะการสั่งสมบุญ
อันใด ยังพระเจ้าจักรพรรดิให้ปรากฏด้วยอำนาจปฏิสนธิ ชื่อว่า ปาตุภาวะ
นี่เป็นประเภทแห่งความของปรากฏ เพราะการสั่งสมบุญใด ยังพระเจ้า
จักรพรรดิให้ปรากฏด้วยอำนาจปฏิสนธิ ฉะนั้น ความปรากฏแห่งพระเจ้า
จักรพรรดิ ไม่เป็นจักรพรรดิอย่างเดียว แต่แม้รัตนะ ๗ เหล่านี้ ก็ปรากฏ
ด้วย เพราะฉะนั้น นี่เป็นอธิบายในข้อนี้. เหมือนอย่างว่า การสั่งสมบุญนั้น
เป็นเหตุให้เกิดพระราชา ฉนฺได การสั่งสมบุญเป็นเหตุอุปนิสัย แม้แห่งรัตนะ
โดยปริยาย ฉนฺนํ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เพราะความปรากฏแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ จึงเป็นความปรากฏ
แห่งรัตนะ ๗ ดังนี้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสคำเป็นต้นว่า กตเมสฺส สุตตุนฺหิ
จกฺกรตฺนสฺส ดังนี้ เพื่อทรงแสดงรัตนะเหล่านั้น โดยอำนาจสรุป. ในบท
เหล่านั้น ในบทเป็นต้นว่า จกฺกรตฺนสฺส มีอธิบายโดยย่อดังนี้ จักรแก้ว
สามารถเพื่อยึดสิริสมบัติของทวีปใหญ่ ๔ มีทวีปสองพันเป็นบริวารมาให้ปรากฏ
อยู่. ช้างแก้ว ไปสู่เวหาส อันสามารถติดตามไปสู่แผ่นดินมีสาครเป็นที่สุด
มาให้ได้ก่อนภัทรอย่างนั้น ม้าแก้วก็เช่นนั้นเหมือนกัน. แก้วมณี อันสามารถ
กำจัดความมือประมาทโยชน์ในที่มืด แม้ประกอบด้วยองค์สี่ มองเห็น
แสงสว่างได้. นางแก้ว มีปกติเว้นโทษ ๖ อย่างแล้ว เทียวไปได้ตามชอบใจ.
คฤหบดีแก้ว อันสามารถเห็นชุมทรัพย์อยู่ภายในแผ่นดินในประเทศประมาณ

โยชน์ ปริณายกแก้ว กล่าวคือบุตรคนหัวปี ผู้เกิดในท้องของอัคมเหสีแล้ว เป็นผู้สามารถปกครองสมบัติทั้งสิ้นมิได้ปรากฏอยู่ ดังนั้น นี่เป็นอธิบายย่อในข้อนี้.

ส่วนวิธีปรากฏแห่งจักรแก้วเป็นต้นเหล่านั้น มาแล้วในสูตรมีมหาสุทฺถสนะเป็นต้น โดยพิสดารแล เมื่ออธิบายวิธีปรากฏของจักรแก้วนั้น ท่านพรรณนาไว้ในอรรถกถาแห่งสูตรเหล่านั้นแล.

ในบทว่า สติสัมโพชฌนฺครตฺนสฺส เป็นต้น พึงทราบแม้ความที่มีลักษณะคล้ายกันอย่างนี้. จักรแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ เทียวไปก่อนกว่ารัตนะทั้งปวง ฉันใด สติสัมโพชฌนฺครตฺนสฺส เทียวไปก่อนกว่าธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๔ ทั้งปวง ฉันนั้น คือเปรียบด้วยจักรแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ เพราะอรรถว่าเทียวไปก่อน. บรรดารัตนะทั้งหลาย ช้างแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ เกิดรางใหญ่ สูง ไพบลูย์ใหญ่ ชัมมวิจยสัมโพชฌนฺครตฺนสฺส เข้าถึงหมู่ธรรมเป็นอันมาก สูงแผ่ไป กว้างใหญ่ ดังนั้น จึงเปรียบด้วยช้างแก้ว. ม้าแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิมีฝีเท้าเร็ว วิริยสัมโพชฌนฺครตฺนสฺส แม้นี้มีกำลังขับพลัน ดังนั้น จึงเปรียบด้วยม้าแก้ว เหตุมีกำลังขับพลันนี้. แก้วมณีของพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ จัดความมืดให้สว่างได้ ปิตฺติสัมโพชฌนฺครตฺนสฺส แม้นี้อยู่ในหมู่ธรรมเป็นอันมาก ก็ จัดความมืดคือกิเลสให้สว่างด้วยญาณ ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัยเป็นต้น เพราะเป็นกุศลโดยส่วนเดียว ดังนั้น จึงเปรียบด้วยแก้วมณี เหตุก็ จัดความมืดให้สว่างนี้.

นางแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ ระวังความกระวนกระวายทางกาย และทางจิต ให้ความร้อนสงบ ปัสสัทธิสัมโพชฌนฺครตฺนสฺส แม้นี้ ระวังความกระวนกระวายทางกายและทางจิต ให้ความร้อนสงบ ดังนั้น จึงเปรียบด้วยนางแก้ว. คฤหบดีแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ กำหนดความฟุ้งซ่าน ทำให้จิต

มีอารมณ์เดียวด้วยการให้ทรัพย์ ในขณะที่คนปรารถนาแล้ว และปรารถนาแล้ว
สมาธิสัมโพชฌังครัตนะเมื่อนี้ ยังอุปปรณาให้ถึงพร้อมด้วยอำนาจความที่ตน
ปรารถนาเป็นต้น ตัดขาดแล้ว ซึ่งความฟุ้งซ่าน ทำจิตให้มีอารมณ์เดียว
ดังนั้น จึงเปรียบด้วยคฤหบดีแก้ว. ส่วนปริณายกแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ
ทำความชวนขวายน้อยให้ ด้วยการทำกิจในที่ทั้งปวงให้สำเร็จ อุเบกขาสัม-
โพชฌังครัตนะเมื่อนี้ เปลื้องจิตดูปบาทจากความห่อหุ้มและความฟุ้งซ่าน ทำ
ความชวนขวายน้อย วางตนไว้ในท่ามกลางประกอบความเพียร ดังนั้น จึง
เปรียบด้วยปริณายกแก้ว. พึงทราบว่าการกำหนดธรรมที่รวมไว้ทั้งหมดเป็น
๔ ภูมิ ได้กล่าวไว้ในสูตรนี้ ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาจกวัตติสูตรที่ ๒

๓. มารสูตร *

โพชฌงค์เป็นมรรคาเครื่องย่ำยีมาร

[๕๐๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงมรรคาเป็นเครื่องย่ำยีมาร
และเสนามารแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังมรรคานั้น. ก็มรรคาเป็น
เครื่องย่ำยีมารและเสนามารเป็นไฉน. คือ โพชฌงค์ ๗. โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน
คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เป็น
มรรคาเครื่องย่ำยีมาร และเสนามาร.

จบมารสูตรที่ ๓

* สูตรที่ ๓ ไม่มีอรรถกถาแก้.

๔. ทุปปัญญสูตร

เหตุที่เรียกว่าคนโง่คนใบ้

[๕๐๘] สาวัดถินิทาน ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้งแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า คนโง่ คนใบ้ คนโง่ คนใบ้ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงจะเรียกว่า คนโง่ คนใบ้.

[๕๐๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ลูก่อนภิกษุ ที่เรียกว่า คนโง่ คนใบ้ ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ อันตนไม่เจริญแล้ว ไม่กระทำให้มากแล้ว โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน. คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ลูก่อนภิกษุ ที่เรียกว่า คนโง่ คนใบ้ ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ เหล่านี้แล อันตนไม่เจริญแล้ว ไม่กระทำให้มากแล้ว.

จบอุปปัญญสูตรที่ ๔

อรรถกถาทุปปัญญสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในอุปปัญญสูตรที่ ๔.

บทว่า **เอพมุโค** ความว่า คนเมื่อไม่สามารถเพื่อจะเปล่งวาจาทางปากได้ เป็นคนใบ้พูดไม่ได้ เพราะโทษทั้งหลาย. คำที่เหลือในบททั้งปวง ง่ายที่นั่นแล.

จบอรรถกถาทุปปัญญสูตรที่ ๔

๕. ปัญญาสูตร *

ด้วยเหตุเพียงเท่าไรจึงเรียกว่าคนมีปัญญา

[๕๑๐] สาวัดถินิทาน. ภิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า คนมีปัญญา ไม่ใช่คนใบ้ คนมีปัญญา ไม่ใช่คนใบ้ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงจะเรียกว่า คนมีปัญญา ไม่ใช่คนใบ้.

[๕๑๑] พ. คุณ่อนภิกษุ ที่เรียกว่า คนมีปัญญา ไม่ใช่คนใบ้ ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว. โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์. คุณ่อนภิกษุ ที่เรียกว่า คนมีปัญญา ไม่ใช่คนใบ้ ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ เหล่านี้แล อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว.

จบปัญญาสูตรที่ ๕

๖. ทลิตทสูตร

ด้วยเหตุเพียงเท่าไรจึงเรียกว่าคนจน

[๕๑๒] สาวัดถินิทาน. ภิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า คนจน คนจน ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงเรียกว่า คนจน.

[๕๑๓] พ. คุณ่อนภิกษุ ที่เรียกว่า คนจน ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ อันตนไม่เจริญแล้ว ไม่กระทำให้มากแล้ว. โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน. คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย ที่เรียกว่า คนจน ก็เพราะโพชฌงค์ เหล่านี้แล อันตนไม่เจริญแล้ว ไม่กระทำให้มากแล้ว.

จบทลิตทสูตรที่ ๖

* ตั้งแต่สูตรที่ ๕ ถึงสูตรที่ ๑๐ ไม่มีอรรถกถาแก้.

๗. อทิลทสูตร

ด้วยเหตุเพียงเท่าไรจึงเรียกว่าคนไม่จน

[๕๑๔] สาวัดถีนีทาน. ภิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า คนไม่จน คนไม่จน ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงเรียกว่า คนไม่จน.

[๕๑๕] พ. คู่ก่อนภิกษุ ที่เรียกว่า คนไม่จน ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว โพชฌงค์ เป็นไฉน คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์. คู่ก่อนภิกษุ ที่เรียกว่า คนไม่จน ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ เหล่านี้แล อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว.

จบอทิลทสูตรที่ ๗

๘. อาทิจจสูตร

ความเป็นผู้มีมิตรดีเป็นเบื้องต้นแห่งโพชฌงค์ ๗

[๕๑๖] สาวัดถีนีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้นสิ่งที่ขึ้นก่อน สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง ฉันทใด สิ่งที่เป็นเบื้องต้นเป็นนิมิตมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งโพชฌงค์ ๗ แก่ภิกษุ คือ ความเป็นผู้มีมิตรดี ฉะนั้น เหมือนกัน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้มีมิตรดี พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญโพชฌงค์ ๗ สู้จักกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗.

[๕๑๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างไรเล่า. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างนี้แล.

จบอาทิจจสูตรที่ ๘

๕. ปฐมอังคสูตร

โยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยแห่งโพชฌงค์ ๗

[๕๑๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ทำปัจจัยภายในให้เป็นเหตุแล้ว เรา ยังไม่เล็งเห็นเหตุอื่นอันหนึ่ง เพื่อความบังเกิดแห่งโพชฌงค์ ๗ เหมือนโยนิ- โสมนสิการเลย. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญโพชฌงค์ ๗ จักกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗.

[๕๑๙] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างไรเล่า. ภิกษุ ในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัย นิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัย วิเวก, อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มาก ซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างนี้แล.

จบปฐมอังคสูตรที่ ๕

๑๐. ทุตติยอังคสูตร

ความเป็นผู้มีมิตรดีเป็นปัจจัยแห่งโพชฌงค์

[๕๒๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ทำปัจจัยภายนอกให้เป็นเหตุแล้วเรายัง ไม่เล็งเห็นเหตุอื่นแม้อันหนึ่ง เพื่อความบังเกิดขึ้นแห่งโพชฌงค์ ๗ เหมือน

ความเป็นผู้มีมิตรดีเลย. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้มีมิตรดี พึงหวังข้อ
มิได้ว่า จักเจริญโพชฌงค์ ๗ จักกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗.

[๕๒๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญโพชฌงค์
๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างไรเล่า. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อม
เจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปใน
การสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ
อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อม
เจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างนี้แล.

จบพุทธยอังกสูตรที่ ๑๐

จบจักกวัตติวรรคที่ ๕

รวมพระสุตที่มีในวรรคที่ ๕

๑. วิชาสูตร ๒. จักกวัตติสูตร ๓. มารสูตร ๔. ทุปปัญญสูตร
๕. ปัญญาสูตร ๖. ทลิตสูตร ๗. อทลิตสูตร ๘. อาทิจสูตร ๙. ปฐม-
อังกสูตร ๑๐. พุทธยอังกสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

หมวด ๖ แห่งโพชฌงค์ที่ ๖

๑. อาหารสูตร

อาหารของนิรณ

[๕๒๒] สāvāthīnītan. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอาหาร และสิ่งที่มีชื่ออาหาร ของนิรณ ๕ และโพชฌงค์ ๗ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๕๒๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นอาหารให้กามฉันทะ ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ศุภนิมิตมีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในศุภนิมิตนั้น นี้เป็นอาหารให้กามฉันทะที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น.

[๕๒๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นอาหารให้พยาบาท ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏินิมิตมีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในปฏินิมิตนั้น นี้เป็นอาหารให้พยาบาทที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น.

[๕๒๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นอาหารให้ถีนมิทระ ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความไม่ยินดี ความเกียจคร้าน ความบิดขี้เกียจ ความเมาอาหาร ความที่ใจหดหู่มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในสิ่งเหล่านั้น

นี่เป็นอาหารให้ถิ่นมิทธะที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น.

[๕๒๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นอาหารให้อุทธัจจกุกกุจจะที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ความไม่สงบใจมีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในความไม่สงบใจนั้น นี่เป็นอาหารให้อุทธัจจะกุกกุจจะที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น.

[๕๒๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นอาหารให้วิจิจจนาที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งวิจิจจนามีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี่เป็นอาหารให้วิจิจจนาที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น.

อาหารของโพชฌงค์

[๕๒๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นอาหารให้สติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งสติสัมโพชฌงค์มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี่เป็นอาหารให้สติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๒๙] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นอาหารให้ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล ที่มีโทษและไม่มีโทษ ที่เลวและประณีต ที่เป็นส่วนข้างดำและข้างขาว มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่ง

โยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี่เป็นอาหารให้ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๓๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นอาหารให้วิริยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ความริเริ่ม ความพยายาม ความบากบั่น มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในสิ่งเหล่านั้น นี่เป็นอาหารให้วิริยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๓๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นอาหารให้ปิตสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งปิตสัมโพชฌงค์ มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี่เป็นอาหารให้ปิตสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๓๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นอาหารให้ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสงบกาย ความสงบจิต มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในความสงบนี้ นี่เป็นอาหารให้ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๓๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นอาหารให้สมาธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สมาธินิมิต อภัยคณินิมิต (นิมิตแห่งจิตอันมีอารมณ์ไม่ฟุ้งซ่าน) มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในนินิตนั้น นี่เป็นอาหารให้สมาธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๑๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อะไรเล่า เป็นอาหารให้อุเบกขา-
สัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ มีอยู่ การ
กระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี่เป็นอาหารให้อุเบกขา-
สัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

มิใช่อาหารของนิรวณ

[๕๑๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้กามฉันทะ
ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
อสุกนิมิตมีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในอสุกนิมิตนั้น นี่ไม่เป็น
อาหารให้กามฉันทะที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์
ยิ่งขึ้น.

[๕๑๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้พยาบาท
ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
เจโตวิมุตติมีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในเจโตวิมุตตินั้น นี่ไม่เป็น
อาหารให้พยาบาทที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น.

[๕๑๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้ถีนมิทระ
ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
ความริเริ่ม ความพยายาม ความบากบั่น มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิ-
โสมนสิการในสิ่งเหล่านั้น นี่ไม่เป็นอาหารให้ถีนมิทระที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น
หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น.

[๕๑๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้อุทริจจ-
กุกุจจะที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น. คุก่อน

ภิกษุทั้งหลาย ความสงบใจมีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในความสงบใจนั้น นี่ไม่เป็นอาหารให้อุทธัจจกุกกัจจะที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น.

[๕๑๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กี่อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้วิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล ที่มีโทษและไม่มีโทษ ที่เลวและประณีต ที่เป็นส่วนข้างดำและข้างขาว มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี่ไม่เป็นอาหารให้วิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น.

มิใช่อาหารของโพฆณค

[๕๕๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กี่อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้สติสัมโพฆณคที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งสติสัมโพฆณค มีอยู่ การไม่กระทำให้มากซึ่งมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี่ไม่เป็นอาหารให้สติสัมโพฆณคที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๕๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กี่อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้ธรรมวิจยสัมโพฆณคที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล ที่มีโทษและไม่มีโทษ ที่เลวและประณีต ที่เป็นส่วนข้างดำและข้างขาว มีอยู่ การไม่กระทำให้มากซึ่งมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี่ไม่เป็นอาหารให้ธรรมวิจยสัมโพฆณคที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๔๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กิ้อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้วิริย-
สัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ความริเริ่ม ความพยายาม ความบากบั่น มีอยู่ การไม่กระทำ
ให้มากซึ่งมตติการในสิ่งเหล่านั้น นี้ไม่เป็นอาหารให้วิริยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด
เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๔๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กิ้อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้ปีติสัม-
โพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด, เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งปีติสัมโพชฌงค์ มีอยู่ การไม่กระทำ
ให้มากซึ่งมตติการในธรรมเหล่านั้น นี้ไม่เป็นอาหารให้ปีติสัมโพชฌงค์ที่ยัง
ไม่เกิด, เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๔๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กิ้อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้ปีสัทธิ-
สัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด, เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ความสงบกาย ความสงบจิต มีอยู่ การไม่กระทำให้มากซึ่ง
มตติการในความสงบนั้น นี้ไม่เป็นอาหารให้ปีสัทธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด
เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๔๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กิ้อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้สมาธิ-
สัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด, เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย สมาธินิมิต อภัยคณินิมิต มีอยู่ การไม่กระทำให้มากซึ่ง
มตติการในนิมิตนั้น นี้ไม่เป็นอาหารให้สมาธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด, เกิดขึ้น
หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๔๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กิอะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้อุเบกขา-
สัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ มีอยู่ การไม่
กระทำใ้มากซึ่งมณสิการในธรรมเหล่านั้น นี้ไม่เป็นอาหารให้อุเบกขาสัม-
โพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

จบอาหารสูตรที่ ๑

อรรถกถาหมวดที่ ๖ แห่งโพชฌงค์*

อรรถกถาอาหารสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอาหารสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๖

ในบทว่า อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา สติสฺมโพชฌงฺกสฺส

อนุปฺปาทย เป็นต้น นี้เป็นความต่างกันจากนัยก่อน. ธรรมเหล่านั้น มี
ประการอันกล่าวแล้ว เพื่อความเกิดขึ้นแห่งสติสัมโพชฌงค์เป็นต้น อย่างเดียว
เท่านั้น ก็หามิได้ ย่อมเป็นปัจจัยเพื่อความเจริญเต็มทีแห่งโพชฌงค์ทั้งหลาย
ที่เกิดแล้วด้วย ส่วนธรรมแม้เหล่านี้ พึงทราบอย่างนั้นแล.

ส่วนธรรมอื่นอีก ๔ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสติสัม-
โพชฌงค์ คือ สติสัมปชัญญะ ๑ การหลีกเว้นคนลึมสติ ๑ ความคบบุคคล
มีสติตั้งมั่น ๑ ความน้อมจิตไปในธรรมนั้น ๑.

ก็สติสัมโพชฌงค์ ย่อมเกิดขึ้นในฐานะ ๗ มีการก้าวไปเป็นต้น ด้วย
สติสัมปชัญญะ ด้วยการหลีกเว้นคนลึมสติ เช่นกาทิ้งเหยื่อ ด้วยคบคนมีสติ
ตั้งมั่น เช่นพระตีสสทตฺตเถระและพระอภัยเถระเป็นต้น และด้วยมีจิตน้อมไป
โน้มไป โอนไป เพื่อให้เกิดขึ้นในอิริยาบถมีการขึ้นและการนั่งเป็นต้น ส่วน
สติสัมโพชฌงค์นั้น อันเกิดขึ้นด้วยเหตุ ๔ ประการ อย่างนี้แล้ว ย่อมเจริญ
เต็มทีด้วยอรหัตมรรค.

ธรรม ๗ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมวិทยสัม-
โพชฌงค์ คือ ความเป็นผู้ไต่ถาม ๑ ความทำวัตถุให้สละสลวย ๑ การปรับ
อินทรีย์ให้เสมอกัน ๑ การหลีกเว้นบุคคลทรมปัญญา ๑ การคบหาบุคคลมี

***อรรถกถาชื่อว่า วรรคที่ ๖.**

ปัญหา ๑ การพิจารณาปาฐะที่ต้องใช้ปัญญาอันลึก ๑ ความน้อมจิตไปในธรรม-
วิชยะนั้น ๑.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปริปฺจูจกตา** ได้แก่ ความเป็นผู้มาก
ด้วยการไต่ถามถึงที่อาศัยของอรรถแห่งขันธ ชาติ อายตนะ อินทรีย์ พละ
โพชฌงค์ องก์มรรค ฌาน สมถะและวิปัสสนา. บทว่า **วัตถุวิสทกิริยา**
ได้แก่ การทำวัตถุทั้งหลายภายในและภายนอกให้สคไส. ก็เมื่อใด ผม เล็บ
ขนของพระโยคาวจรนั้นยาว หรือว่าร่างกายมีโทษมาก และเป็นด้วยเหงื่อไหล
เมื่อนั้น ชื่อว่า วัตถุภายในไม่สคไสคือไม่หมดจด. ก็เมื่อใด จีวรคร่ำคร่า
เปื้อนเปรอะ เหม็นสาบ หรือว่า เสนาสนะรกเรื้อ เมื่อนั้นชื่อว่า วัตถุ
ภายนอกไม่สคไส คือไม่สะอาด. เพราะฉะนั้น ควรทำวัตถุภายในให้สคไส
ด้วยการตัดผมเป็นต้น ด้วยการทำให้ร่างกายเบาด้วยการถ่ายยาทั้งเบื้องบนและ
เบื้องล่าง และด้วยการถูและอาบน้ำ. ควรทำวัตถุภายนอกให้สคไส ด้วยทำ
ศูจิกรรม การซัก และของใช้เป็นต้น. แม้ญาณในจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นใน
วัตถุภายในและภายนอกนั้นอันไม่สคไส ก็ไม่บริสุทธิ์ไปด้วย คุณแสงของ
เปลวประทีปที่อาศัยโคม ใส่น้ำมัน ไม่สะอาดเกิดขึ้น ก็ไม่สะอาดไปด้วย
ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า การทำวัตถุให้สละสลวย ย่อมเป็นไป
เพื่อความเกิดขึ้นแห่งธัมมวิชยสัมโพชฌงค์ ดังนี้.

การทำอินทรีย์ทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้นให้เสมอกัน ชื่อว่า การปรับ
อินทรีย์ให้เสมอกัน. เพราะว่า ถ้าสัทธินทรีย์ของเธอแก่กล้า อินทรีย์อื่นออกนี้
อ่อน. ที่นั่น วิริยินทรีย์ จะไม่อาจทำปคคหกิจ (กิจคือการยกจิตไว้) สติน-
ทรีย์จะไม่อาจทำอุปัฏฐานกิจ (กิจคือการอุปการะจิต) สมานินทรีย์จะไม่อาจทำ
อวิกเขปกิจ (กิจคือทำจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน) ปัญญินทรีย์จะไม่อาจทำทสสนกิจ
(กิจคือการเห็นตามเป็นจริง). เพราะฉะนั้น สัทธินทรีย์อันกล้านั้น ต้องทำ

ให้ลดลงเสียด้วยพิจารณาภาวะแห่งธรรม ด้วยไม่ทำไว้ในใจ เหมือนเมื่อเขา มนสิการ สัทธินทรีย์ที่มีกำลังนั้น ก็ในข้อนี้มีเรื่องพระวัคคิเถระเป็น ตัวอย่าง. แต่ถ้าวิริยอินทรีย์กล้า ที่นั่น สัทธินทรีย์ ก็จะไม่อาจทำอิโมกขกิจได้ (กิจคือ การน้อมใจเชื่อ). อินทรีย์นอกนี้ ก็จะไม่อาจทำกิจนอกนี้ แต่ละข้อได้. เพราะฉะนั้น วิริยอินทรีย์อันกล้านั้น ต้องทำให้ลดลงด้วยเจริญปีสัทธินทรีย์สัมโพชฌงค์เป็นต้น. แม้ในข้อนี้ ก็พึงแสดงเรื่องพระโสมเถระ. ความที่เมื่อความกล้าแห่งอินทรีย์อันหนึ่งมีอยู่ อินทรีย์นอกนี้ จะไม่สามารถในกิจของตน ๆ ได้ พึงทราบในอินทรีย์ที่เหลืออย่างนี้แล.

ก็โดยเฉพาะในอินทรีย์ ๕ นี้ บัณฑิตทั้งหลาย สรรเสริญอยู่ซึ่งความเสมอกันแห่งสัทธากับปัญญาและสมาธิกับวิริยะ. เพราะคนมีสัทธาแก่กล้า แต่ปัญญาอ่อน จะเป็นคนเชื่อง่าย เลื่อมใสในสิ่งอันไม่เป็นวัตถุ. ส่วนคนมีปัญญากล้า แต่สัทธาอ่อน จะตกไปข้างอวดดี จะเป็นคนแก้ไขไม่ได้ เหมือนโรคมราเกิดแต่ยา รักษาไม่ได้ฉะนั้น วิ่งพล่านไปด้วยคิดว่า จิตเป็นกุศลเท่านั้น ก็พอ คังนี้แล้ว ไม่ทำบุญมีทานเป็นต้น ย่อมเกิดในนรก. ต่อธรรมทั้ง ๒ เสมอกัน บุคคลจึงจะเลื่อมใสในวัตถุแท้. โสฬชจะย่อมครอบงำคนมีสมาธิกล้า แต่วิริยะอ่อน เพราะสมาธิเป็นฝ่ายโสฬช. อุทธัจจะย่อมครอบงำคนมีวิริยะกล้า แต่สมาธิอ่อน เพราะวิริยะเป็นฝ่ายอุทธัจจะ แต่สมาธิที่มีวิริยะประกอบเข้าด้วยกันแล้ว จะไม่ตกไปในโสฬช. วิริยะที่มีสมาธิประกอบพร้อมกันแล้ว จะไม่ตกไปในอุทธัจจะ เพราะฉะนั้น อินทรีย์ทั้ง ๒ นั้น ต้องทำให้เสมอกัน. ด้วยว่า อัปปนาจะมีได้ ก็เพราะความเสมอกันแห่งอินทรีย์ทั้ง ๒.

อีกอย่างหนึ่ง สัทธาแม้มีกำลัง ก็ควรสำหรับสมาธิกัมมิกะ (ผู้บำเพ็ญสมถกัมมัญฐาน). เธอเมื่อสัทธามีกำลังอย่างนี้ เชื่อดังลงไปจักบรรลุอัปปนาได้. ในสมาธิและปัญญาเล่า เอกัคคตา (สมาธิ) มีกำลังก็ควร สำหรับ

สมาธิกัมมิกะ ด้วยเมื่อเอกัคคตามีกำลังอย่างนั้น เธอจะบรรลुอุปนาได้.

ปัญญามีกำลัง ย่อมควรสำหรับวิปัสสนากัมมิกะ (ผู้บำเพ็ญวิปัสสนากัมมัฏฐาน). ด้วยเมื่อปัญญามีกำลังอย่างนั้น เธอย่อมจะบรรลุลักษณะปฏิเวธ (เห็นแจ้งไตรลักษณ์) ได้. แต่แม้เพราะสมาธิและปัญญาทั้ง ๒ เสมอกัน อุปนาก็ยังมีได้.

ส่วนสติ มีกำลังในที่ทั้งปวง จึงจะควร เพราะสติรักษาจิตไว้แต่ความตกไปในอุทธัจจะ เพราะอำนาจแห่งสัทธา วิริยะ และปัญญาอันเป็นฝ่ายอุทธัจจะ และรักษาจิตไว้แต่ความตกไปในโกสัชชะ เพราะสมาธิเป็นฝ่ายโกสัชชะ. เพราะฉะนั้น สตินั้น จึงจำปรารถนาในที่ทั้งปวง คุณเกลือสะดุเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาในกับข้าวทั้งปวง และคุณสรพกัมมิกอำมาตย์ (ผู้รอบรู้ในการทำงานทั้งปวง) เป็นผู้พึงปรารถนาในสรรพราชกิจฉะนั้น. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ก็แลสติ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นคุณชาติจำปรารถนาในที่ทั้งปวง. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะจิตมีสติเป็นที่พึ่งอาศัย และสติมีการรักษาเอาไว้เป็นเครื่องปรากฏ การยกและข่มจิตเว้นสติเสีย หามิได้ไม่ดังนี้.

การหลีกเว้นไกลบุคคลทรมปัญญา ผู้ไม่หยิ่งลงในความต่างมีขั้นเป็นต้น ชื่อว่า การหลีกเว้นบุคคลทรมปัญญา. การคบหาบุคคลประกอบด้วยปัญญาเห็นความเกิดและความเสื่อมกำหนดได้ ๕๐ ลักษณะ ชื่อว่า การคบหาบุคคลมีปัญญา. การพิจารณาประเภทปาฐะ ด้วยปัญญาอันลึก เป็นไปในขั้นเป็นต้น อันละเอียด ชื่อว่า การพิจารณาปาฐะที่ต้องใช้ปัญญาอันลึก. ความที่จิตนุ่มไป โน้มไป โอนไป ในอิริยาบถมีการขืนและการนั่งเป็นต้น เพื่อให้เกิดธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ขึ้น ชื่อว่า ความนุ่มจิตไปในธัมมวิจยนั้น. ก็ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์นั้น จันเกิดขึ้นอย่างนี้แล้ว ย่อมเจริญเต็มที่ได้ ด้วยอรหัตมรรค.

ธรรม ๑๑ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งวิริยสัมโพชฌงค์
คือ ความพิจารณาเห็นภัยในอบาย ๑ ความเป็นผู้ปกติเห็นอนิสงส์ ๑ ความ
พิจารณาเห็นทางดำเนิน ๑ ความเคารพในการเที่ยวบิณฑบาต ๑ ความ
พิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่งมฤคก ๑ ความพิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่ง
พระศาสดา ๑ ความพิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่งชาติ ๑ ความพิจารณาเห็น
ความเป็นใหญ่แห่งสพรหมจารี ๑ ความหลีกเลี่ยงนุกคลเกยจคร้าน ๑ ความคบ
หาบุคคลปรารภความเพียร ๑ ความน้อมใจไปในวิริยะนั้น ๑.

ในบทเหล่านั้น เมื่อคนแม้พิจารณาเห็นซึ่งภัยในอบายอย่างนี้ว่า ใคร ๆ
ก็ไม่อาจเพื่อให้วิริยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นได้ ในเวลาเสวยทุกข์ใหญ่ จำเดิมแต่รับ
เครื่องจองจำ ๕ อย่าง ในนรกก็ดี ในเวลาที่ถูกจับด้วยแหและโซ่คักปลาเป็น
ต้น ในกําเนิดดิรัจฉานก็ดี ในเวลาที่เขาก้มแทงด้วยเครื่องประหารมีปฏักด้อน
ไปเป็นต้น นำเกวียนไปเป็นต้นก็ดี ในเวลาเดือดร้อนด้วยความหิวกระหายใน
ปิตติวิสัย ถึงหลายพันปี ถึงพุทธรันดรหนึ่งก็ดี ในเวลาเสวยทุกข์เกิดแต่ลม
และแดดเป็นต้น เพราะอรรถภาพมีเพียงหนึ่งหุ้มกระดูก ขนาด ๖๐ ศอก และ
๘๐ ศอก ในกาลกัญชิกอสูรก็ดี คู่ก่อนภิกษุ นี้แลเป็นเวลาของท่าน ดังนี้
วิริยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมเกิดขึ้น.

เมื่อมีปกติเห็นอนิสงส์อย่างนี้ว่า คนเกยจคร้านหาอาจได้โลกุตระ-
ธรรม ๘ ไม่ คนปรารภความเพียรเท่านั้น อาจได้. นี้เป็นอนิสงส์แห่งความ
เพียร ดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมเกิดขึ้น เมื่อพิจารณาเห็นทางดำเนิน
อย่างนี้ว่า เราควรดำเนินตามทางที่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธะ และมหา
สาวกทั้งปวงดำเนินไปแล้ว และทางนั้น คนเกยจคร้านหาอาจดำเนินไปได้ไม่
ดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมเกิดขึ้น.

เมื่อพิจารณาเห็นซึ่งความเคารพในบิดาบาตอย่างนั้นว่า คนที่อุปัฏฐากท่านด้วยบิดาบาตเป็นต้นเหล่านี้ จะเป็นญาติทาสกรรมกรของท่าน ก็หาไม่ได้เลย พวกเขาเหล่านั้น ถวายบิดาบาตเป็นต้นอันประณีตด้วยคิดว่า พวกเราอาศัยท่านเลี้ยงชีพ ก็หาไม่ได้ โดยที่แท้ ก็หวังการทำให้ตนว่ามีผลใหญ่ จึงได้ถวาย. ถึงพระศาสดาทรงพิจารณาเห็นอยู่อย่างนั้นว่า ภิกษุนี้ บริโภคปัจจัยเหล่านี้แล้ว มีร่างกายแข็งแรงมาก จักอยู่สบายดังนี้ จึงไม่ทรงอนุญาตปัจจัยแก่ท่าน โดยที่แท้ ทรงอนุญาตปัจจัยเหล่านั้นด้วยพระดำริว่า ภิกษุนี้ เมื่อบริโภคปัจจัยเหล่านี้ จักทำสมณธรรมพ้นจากวัฏทุกข์ บัดนี้ เมื่อท่านนั้นเป็นคนเกียจคร้าน จักไม่เคารพก่อนข้าวนั้น แต่ท่านผู้ปรารถนาความเพียรเท่านั้น ชื่อว่า เคารพในบิดาบาต วิริยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมเกิดขึ้น เหมือนที่ เกิดขึ้นแก่พระมหามิตตเถระ ผู้พิจารณาอยู่ซึ่งความเคารพในบิดาบาต.

ได้ยินว่า พระเถระอยู่ประจำในถ้ำกสกะ มหาอุบาสิกาคนหนึ่งในโจคร ความของพระเถระนั้นแล ทำพระเถระให้เป็นบุตรบำรุงอยู่ วันหนึ่งเมื่อนางไปป่า จึงกล่าวกะธิดาว่า แม่ ข้าวสารเก่า อยู่ในที่โน้น น้ามอยู่ในที่โน้น เนยใสอยู่ในที่โน้น น้ำอ้อยอยู่ในที่โน้น เจ้าจงหุงข้าวแล้วถวายพร้อมกับน้าม เนยใสและน้ำอ้อยในเวลาอัยมิตตเถระผู้เป็นพี่ชายของเจ้ามาแล้วเถิด เจ้าพึงบริโภคส่วนเมื่อวาน แม่บริโภคข้าวดังที่สุกด้วยน้ำส้มแล้ว ดังนี้. ธิดาจึงถามว่า แม่กลางวันแม่จักกินอะไร. มารดาจึงกล่าวว่า ลูก เจ้าจงต้มข้าวยาสูบเปรี้ยวด้วยข้าวสารปนรำ ใสผักวางไว้.

พระเถระห่มจีวรเสร็จ พอนำบาตรออกไปได้ยินเสียงนั้น จึงสอนตนว่า ได้ยินว่า มหาอุบาสิกาบริโภคข้าวดังด้วยน้ำส้ม ถึงกลางวันก็จักบริโภคข้าวยาสูบเปรี้ยวใสผัก ยังบอกข้าวสารเก่าเป็นต้นไว้ เพื่อประโยชน์แก่เจ้า ก็แลนางนั้น อาศัยกรรมนั้นแล้ว จะหวังที่นา สิ่งของ ภัตตร ก็หาไม่ได้เลย แต่

นางปรารถนาสมบัติ ๓ จึงถวาย เจ้าจักอาจเพื่อให้สมบัติเหล่านั้นแก่นางได้
หรือไม่ คิดว่า เจ้ายังมีราคะ โทสะ โมหะอยู่ ไม่อาจรับบิณฑบาตนี้ได้
ดังนี้ แล้วจึงใส่บาตรไว้ในถุง ปลดรังคุม กลับไปยังถ้ำกสกะนั้นแล วางบาตร
ไว้ภายใต้เตียง พาดจิวรไว้ที่ราวจิวร นั่งตั้งใจมั่น ทำความเพียรว่า เราไม่
บรรลुพระอรหัตแล้ว จักไม่ออกไป ดังนี้. ภิกษุอยู่ไม่ประมาทตลอดกาลนาน
เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตก่อนกัณฑ์เป็นมหาชีนาสพ ทำการเข้มออกไป
คูปทุมกำลังเข้ม. เทพยดาสิงอยู่ที่ต้นไม้ใกล้ประตูถ้ำแปลงอุทานว่า

ข้าแต่บุรุษอาชาไนย ความนอบน้อม

จงมีแต่ท่าน ข้าแต่บุรุษผู้สูงสุด ความ

นอบน้อมจงมีแต่ท่าน ข้าแต่ท่านนฤทุกข์

ท่านเป็นทักษิณยบุคคล ผู้มีอาสวะสิ้น

แล้ว ดังนี้

จึงเรียนว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ หญิงแก่ถวายภิกษาแก่พระอรหันต์เช่นท่าน ผู้เข้าไป
ไปบิณฑบาตแล้ว จักพ้นจากทุกข์. พระเถระลุกขึ้นเปิดประตูมองดูเวลา รู้ว่า
ยังเช้าอยู่ จึงถือเอาบาตรและจิวรเข้าไปยังบ้าน. ฝ่ายนางทาริกา จัดภัตไว้
พร้อมแล้ว นั่งแลดูประตูอยู่ว่า พระพี่ชายของเราจักมาบัดนี้ พระพี่ชายของ
เราจักมาบัดนี้. เมื่อพระเถระถึงประตูเรือน นางรับบาตร บรรจุบาตรให้เต็ม
ด้วยบิณฑบาต น้ำนม ประกอบด้วยเนยใสและน้ำอ้อย วางไว้ในมือ. พระเถระ
ทำอนุโมทนาว่า จงมีความสุขเถิด เสร็จแล้วก็หลีกไป. แม้นางก็ยืนแลดู
พระเถระนั้นอยู่. เพราะว่าผิวพรรณของพระเถระในวันนั้นบริสุทธิ์ยิ่งนัก
อินทรีย์ก็ผ่องใส สีหน้าเปล่งปลั่งดังตาลสุกหลุดจากขั้ว.

มหาอุบาสิกากลับจากป่าแล้ว จึงถามว่า ลูก พระพี่ชายของเจ้ามาแล้ว หรือ. นางบอกความเป็นไปนั้นทั้งปวง. อุบาสิกาทราบว่า กิจแห่งบรรพชิต ของบุตรของเราถึงที่สุดแล้วในวันนี้ จึงกล่าวว่า ลูก พระพี่ชายของเจ้า ย่อม ยินดีในพระพุทธศาสนา จะกระสันก็หาไม่ ดังนี้.

เมื่อพิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่งมรดกกว่า อริยทรัพย์ ๗ นี้เป็น มรดกอันยิ่งใหญ่ของพระศาสดา คนเกียจคร้าน หาอาจรับมรดกนั้นได้ไม่. เปรียบเหมือนมารดาบิดาไม่รับรองบุตรผู้ปฏิบัติผิดว่า ผู้นี้ไม่ใช่บุตรของเรา โดยความล่องไปแห่งมารดาบิดาเหล่านั้น เขาก็ไม่ได้มรดก ฉันทใด แม้คน เกียจคร้าน ย่อมไม่ได้มรดกคืออริยทรัพย์นี้ ฉันทนั้น ผู้ปรารถนาคความเพียร เท่านั้น ย่อมได้ดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมเกิดขึ้น.

แม้เมื่อพิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่งพระศาสดาอย่างนี้ว่า ก็แล พระศาสดาของท่านใหญ่ คือ ในกาลที่พระศาสดาทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ ของพระมารดาของท่านก็ดี ในการเสด็จทรงผนวชก็ดี ในการตรัสรู้ก็ดี ใน การทรงยังธรรมจักรให้เป็นไป ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ การเสด็จลงจาก เทวโลกและในการทรงปลงอายุสังขารก็ดี ในกาลปรินิพพานก็ดี หมั่นโลกธาตุ ได้หวั่นไหวแล้ว คนที่บวชในศาสนาของพระศาสดาเห็นปานนี้ เป็นผู้ เกียจคร้าน สมควรหรือ ดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมเกิดขึ้น.

แม้เมื่อพิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่งชาติอย่างนี้ว่า บัดนี้แม้โดยชาติ ท่านไม่ใช่มีชาติต่ำ คือ ท่านเกิดในวงศ์ของพระเจ้าโศกกากราช สืบต่อจาก พระเจ้ามหาสมมติ อันไม่ปะปนกัน เป็นหลานของพระเจ้าสุทโธทนมหาราช และพระนางมหายาเทวี เป็นน้องของราหุลภัทร ท่านได้ชื่อว่า เป็นชินบุคคล เห็นปานนี้ เกียจคร้านอยู่ ไม่สมควรเลยดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมเกิดขึ้น แม้เมื่อพิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่งสหพรหมจารีอย่างนั้นว่า พระสารีบุตร

พระโมคคัลลานะ และมหาสาวก ๘๐ แห่งตลอดซึ่งโลกุตรธรรมได้ด้วย
ความเพียรเท่านั้น ส่วนท่านดำเนินหรือไม่ดำเนินไปตามทางของสพรหมจารี
เหล่านั้น ดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมเกิดขึ้น.

แม้เมื่อหลีกเว้นบุคคลเกียจคร้านละความเพียรทางกายและทางจิตเสีย
เช่นงูเหลือมให้ท้องเต็มแล้วก็หยุด แม้คบหาบุคคลผู้ปรารถนาความเพียร มีใจ
เด็ดเดี่ยว แม้ผู้มีจิตนุ่มไป โน้มไปและโอนไป เพื่อความเกิดขึ้นแห่งความ
เพียรในอริยาบถมีการขยันและการนั่งเป็นต้น วิริยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมเกิดขึ้น แต่
วิริยสัมโพชฌงค์นั้นที่เกิดขึ้นแล้วอย่างนั้น ย่อมเจริญเต็มที่ได้ด้วยอรหัตมรรค.

ธรรม ๑๑ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งปีติสัมโพชฌงค์
คือ ระลึกถึงพระพุทธคุณ ๑ ระลึกถึงพระธรรมคุณ ๑ ระลึกถึงพระสังฆคุณ ๑
ระลึกถึงศีล ๑ ระลึกถึงการบริจาคน ๑ ระลึกถึงเทวดา ๑ ระลึกถึงคุณพระ-
นิพพาน ๑ ความหลีกเว้นคนเศร้าหมอง ๑ ความคบหากคนผ่องใส ๑ ความ
พิจารณาความแห่งพระสูตรอันชวนเลื่อมใส ๑ ความน้อมใจไปในปีตินั้น ๑.

เมื่อระลึกถึงพระพุทธคุณก็ดี ปีติสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดขึ้นแม้ไปทั่วสรรพ
จนถึงอุปจาระ เมื่อระลึกพระธรรมคุณ พระสังฆคุณก็ดี บรรพชิตผู้พิจารณา
เห็นจตุปาริสุทธิศีล ที่คนรักษาอยู่ ไม่ขาดตลอดกาลนานก็ดี ฤหัสถ์พิจารณา
ศีลอยู่ก็ดี ผู้ถวายโภชนะอันประณีตในคราวทุกภิกขภัยเป็นต้น แก่สพรหมจารี
แล้ว พิจารณาเห็นจาจะว่า เราได้ถวายโภชนะชื่ออย่างนี้อยู่ก็ดี แม้ฤหัสถ์
พิจารณาเห็นทานอันตนถวายแก่ผู้มีศีลทั้งหลาย ในกาลเห็นปานนี้ก็ดี คน
ประกอบด้วยคุณเหล่าใด ถึงความเป็นเทวดา เมื่อพิจารณาเห็นความที่ตน
เห็นปานนั้นมีอยู่ในคนก็ดี เมื่อพิจารณาเห็นว่า กิเลสที่ข่มไว้ได้ด้วยสมบัติ
ไม่ฟุ้งซ่านเลยถึง ๖๐ ปี ถึง ๗๐ ปี ดังนี้ก็ดี เมื่อหลีกเว้น บุคคลที่เศร้าหมอง
เหมือนรูปดินหลังลา โดยไม่มีความเลื่อมใสและเชื่อถือในพระพุทธเจ้าเป็นต้น

เห็นความเศร้าหมองอันสะสมไว้แล้ว ในการกระทำความไม่เคารพ ในการเห็นลานพระเจดีย์ ลานโพธิ์และพระเถระก็ดี.

ผู้คบหากคนที่สนิทสนมมีจิตอ่อนโยน มากด้วยความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าเป็นต้นก็ดี พิจารณาเห็นพระสูตรอันชวนเลื่อมใส อันแสดงคุณแห่งพระรัตนตรัยก็ดี ผู้มีจิตน้อมไป โน้มไป โอนไป เพื่อความเกิดขึ้นแห่งปีติ ในอิริยาบถทั้งหลายมีการยืนและการนั่งเป็นต้นก็ดี ปีติสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดขึ้น แต่ปีติสัมโพชฌงค์นั้นเกิดขึ้นแล้วอย่างนั้น ย่อมเจริญเต็มที่ได้ด้วยอหัตมรรค.

ธรรม ๗ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งปีติสัมโพชฌงค์ คือ เสพโภชนะอันประณีต ๑ เสพฤดูที่เป็นสุข ๑ เสพอิริยาบถอันเป็นสุข ๑ ประกอบความเพียรปานกลาง ๑ หลีกเว้นบุคคลผู้มีกายกระสับกระส่าย ๑ คบหาบุคคลผู้มีกายสงบ ๑ น้อมจิตไปในปีติสัมโพชฌงค์นั้น ๑.

เมื่อบริโภคน้ำอันสบาย ประณีต ละเอียดก็ดี เสพฤดูอันสบาย และอิริยาบถอันสบาย ในฤดูหนาวและร้อน และในอิริยาบถทั้งหลายมีการยืนเป็นต้นก็ดี ปีติสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดขึ้น ส่วนผู้ใดเป็นชาติมหาบุรุษ ย่อมอดทนในอิริยาบถตามฤดูทั้งปวง ข้อนั้น ท่านมิได้กล่าวหมายถึงค่านั้น เมื่อเว้นฤดูและอิริยาบถอันมีส่วนไม่เสมอกันแห่งฤดูและอิริยาบถที่มีส่วนเสมอและไม่เสมอกันแล้ว เสพฤดูและอิริยาบถที่มีส่วนเสมอกัน ปีติสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดขึ้น. ความพิจารณาเห็นความที่ตนและผู้อื่นมีกรรมเป็นของตน เรียกว่าประกอบความเพียรปานกลาง. ด้วยการประกอบความเพียรปานกลางนี้ ปีติสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดขึ้น ผู้ใดเที่ยวเบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ด้วยก้อนดินและท่อนไม้เป็นต้น เมื่อหลีกเว้นบุคคลผู้มีกายกระสับกระส่ายเห็นปานนั้นเสียก็ดี คบหาบุคคลผู้มีกายสงบ ผู้สำรวมมือก็ดี ผู้มีจิตน้อมไป โน้มไป โอนไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งปีติสัมโพชฌงค์ ในอิริยาบถ

ทั้งหลายมีการขึ้นและการนั่งเป็นต้นก็ดี ปัสสัทธิก็ย่อมเกิดขึ้น แต่ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นแล้วอย่างนั้น ย่อมเจริญเต็มที่ได้ด้วยอรหัตมรรคด้วยประการฉะนี้ .

ธรรม ๑๑ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดแห่งสมาธิสัมโพชฌงค์ คือ ความทำวัตถุให้สละสลวย ๑ ความปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน ๑ ความฉลาดในนิमित ๑ ความขกจิตในสมัย ๑ ความข่มจิตในสมัย ๑ ความทำจิตให้ร่าเริงในสมัย ๑ ความเพ่งดูจิตอยู่เฉย ๆ ในสมัย ๑ หลีกเว้นบุคคลผู้มีจิตไม่เป็นสมาธิ ๑ คบหาบุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิ พิจารณาวิโมกข์ ๑ น้อมจิตไปในสมาธินั้น ๑ .

บรรดาบทเหล่านั้น ความทำวัตถุให้สละสลวย และความปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้ว. ความฉลาดในการถือเอาภคินนิमितชื่อว่า ความฉลาดในนิमित. บทว่า สมย จิตตสฺส ปคฺคณฺหตฺตา ความว่า ในสมัยใด มีจิตหดหู่ เพราะเหตุมีความเพียรย่อหย่อนนักเป็นต้นในสมัยนั้น ขกจิตนั้นด้วยการให้ระทมวิริยะวิริยะและปีติสัมโพชฌงค์ตั้งขึ้น. บทว่า สมย จิตตสฺส นิคฺคณฺหตฺตา ความว่า ในสมัยใด มีจิตฟุ้งซ่าน เพราะเหตุปรารถนาความเพียรเกินไปเป็นต้น ในสมัยนั้น ข่มจิตนั้น ด้วยการให้ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ตั้งขึ้น. บทว่า สมย สมฺปฺหสฺนตฺตา ความว่า ในสมัยใด จิตไม่มีอัสสาทะเพราะความพยายามทางปัญญาอ่อนไปก็ดี เพราะไม่ได้ความสุขอันเกิดแต่ความสงบก็ดี ในสมัยนั้น พระโยคาวจร ย่อมพิจารณาวัตถุอัน ให้เกิดสังเวช ๘ อย่าง. วัตถุทั้งหลาย คือชาติ ชรา พยาธิ และมรณะเป็น ๔ อบายทุกข์เป็นที่ ๕ ทุกข์มีวิภูฏะเป็นมูลในอดีต ทุกข์มีวิภูฏะเป็นมูลในอนาคต ทุกข์มีการแสวงหาอาหารเป็นมูลในปัจจุบัน ชื่อว่า สังเวควัตถุ ๘. เขื่อย่อมยังความเลื่อมใสให้เกิดด้วยการระลึกถึงคุณแห่งพระรัตนตรัยนี้เรียกว่า ความทำจิตให้ร่าเริงในสมัย. ชื่อว่า ความเพ่งดูจิตอยู่เฉย ๆ ในสมัยได้แก่ ในสมัยใด จิตอาศัยความปฏิบัติชอบ เป็นจิตไม่หดหู่ ไม่ฟุ้งซ่าน

ไม่มีอัสสทาปะเป็นไปสมำเสมอในอารมณ์ ดำเนินไปสู่วิถีแห่งสมณะ ในสมัยนั้น เธอไม่ต้องขวนขวายในการยก การข่ม และการทำให้มันรำแรง คุจฉารถิ เมื่อมีทั้งหลายวิ่งไปเรียบร้อย ก็ไม่ขวนขวายจะนั้น นี้เรียกว่า ความเพ่งดูจิตอยู่เฉย ๆ ในสมัย. การหลีกเว้นไกลบุคคลผู้มีจิตฟุ้งซ่าน ยังไม่ถึงอุปจาระ หรืออัปปนา ชื่อว่า หลีกเว้น บุคคลผู้มีจิตไม่เป็นสมาธิ. การเสพ การคบหา การเข้าไปนั่งใกล้บุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิด้วยอุปจาระ หรืออัปปนา ชื่อว่า การคบหาบุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิ. ความที่จิตนุ่มไป โน้มไป โอนไปเพื่อเกิดสมาธิในอิริยาบถทั้งหลาย มีการขึ้นและการนั่งเป็นต้น ชื่อว่า ความนุ่มจิตไปในสมาธินั้น. ก็เธอเมื่อปฏิบัติอย่างนี้ สมาธิสัมโพชฌงค์นั้น ย่อมเกิดขึ้น ก็สมาธิสัมโพชฌงค์นั้น เกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ ย่อมเจริญเต็มที่ได้ด้วยอหัตถมรรค.

ธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอุเบกขา สัมโพชฌงค์ คือ ความวางเฉยในสัตว์ ๑ ความวางเฉยในสังขาร ๑ ความหลีกเว้นบุคคลผู้พัวพันอยู่ในสัตว์และสังขาร ๑ ความคบหาบุคคลผู้วางเฉยในสัตว์และสังขาร ๑ ความนุ่มจิตไปในอุเบกขานั้น ๑.

บรรดาบทเหล่านั้น เธอให้ความวางเฉยในสัตว์ตั้งขึ้น ด้วยอาการ ๒ คือด้วยการพิจารณาเห็นความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตนอย่างนี้ว่า ท่านมาด้วยกรรมของตน ก็จักไปด้วยกรรมของตนนั้นแหละ แม้เขามาด้วยกรรมของตน ก็จักไปด้วยกรรมของตนนั้นแหละ ท่านจะพัวพันกับใครดังนี้ และด้วยการพิจารณาเห็นมิใช่สัตว์อย่างนี้ว่า โดยปรมาตถ์สัตว์ไม่มีเลย ท่านนั้นจะพัวพันกับใครเล่า ดังนี้. ย่อมให้ความวางเฉยในสังขารตั้งขึ้น ด้วยอาการ ๒ คือ ด้วยการพิจารณาเห็นความไม่มีเจ้าของอย่างนี้ว่า จีวรนี้เข้าถึงความมีสียเปลี่ยนไป และความคร่ำคร่าโดยลำดับ เป็นท่อนผ้าสำหรับเช็ดเท้า จักเป็น

ของควรเอาปลายไม้เท้าเขี่ยทิ้งไป ถ้าเจ้าของฝ้านั้นมี ไม่ควรให้ฝ้านั้นพินาศไปอย่างนี้. และด้วยการพิจารณาเห็นความเป็นของชั่วคราวหนึ่งอย่างนี้ว่า สิ่งนี้ไม่แน่นอน เป็นของชั่วคราวหนึ่ง ดังนี้. แม้ในบาตรเป็นต้น พึงประกอบวาทาเหมือนในจิรณะนั้น.

ในบทว่า สตุตฺถ์ ขารเกลายมบุคฺคฺลปวิรุชฺชนตา นี้ มีความว่า บุคคลใดเป็นคฤหัสถ์ย่อมยึดถือบุตรและธิดาเป็นต้นของตนว่าของเราก็ดี เป็นบรรพชิต ยึดถืออันเตวาสิกและผู้ร่วมอุปัชฌาย์กันเป็นต้น ของตนว่า ของเรา ช่วยทำกิจมีการตัดผม การเย็บ การซัก การข้อมจิรและสุมบาตรเป็นต้น ของอันเตวาสิกเป็นต้นด้วยมือของตน เมื่อไม่เห็นแม่เพียงครู่เดียว ย่อมมองหาทั้งข้างนี้ ข้างโน้น คุณเนื้อคั้นว่า สามเณรโน้นไปไหน ภิกษุหนุ่มโน้นไปไหน ดังนี้ แม้อุคคนอื่นขอร้องกะท่าน เพื่อประโยชน์แห่งการตัดผมเป็นต้นว่า ท่านจะให้สามเณรโน้นแก่เราสักครู่ก่อนเถิด ย่อมไม่ให้ด้วยกล่าวว่างานส่วนตัวเรายังไม่ใช้เขาให้ทำเลย พวกท่านพาเขาไปจักลำบากดังนี้ นี้ชื่อว่า ความพัวพันในสัตว์. ส่วนภิกษุใดยึดถือจิรบาตรชามเล็ก ไม้ถือเป็นต้นว่าของเรา ไม่ให้คนอื่นแม้เอามือจับ ถึงจะถูกเขาขอร้องอยู่ตลอดเวลา ก็กล่าวอยู่ว่า ถึงพวกเราที่ปรารถนาทรัพย์ จึงไม่ใช่สอย เราจักให้แก่ท่านทั้งหลายได้อย่างไร ภิกษุนี้ชื่อว่า พัวพันในสังขาร ส่วนผู้ใดเป็นผู้วางเฉยแม้ในวัตถุทั้งสองเหล่านั้น ผู้นี้ชื่อว่า เป็นผู้วางเฉยในสัตว์และสังขาร. ด้วยอาการอย่างนี้ อุเบกขาสัมโพชฌงค์นี้ จึงเกิดขึ้นแก่บุคคล ผู้หลีกเลี่ยงไกลบุคคลผู้พัวพันในสัตว์และสังขารเห็นปานนี้บ้าง ผู้คบหาบุคคลผู้วางเฉยในสัตว์และสังขารอยู่บ้าง ผู้มีจิตนุ่มไป โน้มไป โอนไป เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์นั้น ในอิริยาบถมีการยืนและการนั่งเป็นต้นบ้าง. แต่อุเบกขาสัมโพชฌงค์นั้นอันเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ ย่อมเจริญเต็มที่ได้ด้วยยอร์หัตมรรค.

บทว่า อสุกนิमित्तํ ได้แก่ ธรรมมีอสุกะเป็นอารมณ์ อันต่างด้วย
อุทฺทมาตกอสูกัมมัฏฐานเป็นต้น การทำให้ไว้ในใจถึงอุบาย การทำให้ไว้ในใจ
ถึงทาง การทำให้ไว้ในใจถึงความเกิด ชื่อว่า โยนิโสมนสิการ ในบทว่า โยนิโส
มนสิการพหุลิกาโร นี้.

อนึ่ง ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละกามฉันทะ คือการเรียนเอา
อสูกนิमित ๑ การตามประกอบในอสูกภวานา ๑ ความมีทวารอันคุ้มครองใน
อินทรีย์ ๑ ความรู้จักประมาณในโภชนะ ๑ ความมีเพื่อนเป็นคนดี ๑ เรื่องที่เป็น
สัปปายะ ๑ เพราะว่าเมื่อเรียนเอาอสูกนิमित ๑๐ อย่างก็ดี เมื่อเจริญอสูกนิमित
๑ อย่างก็ดี ผู้มีทวารอันตนคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ก็ดี ผู้รู้จักประมาณใน
โภชนะโดยเว้นคำข้าว ๔-๕ คำไว้โอกาสดื่มน้ำเป็นปกติก็ดี ก็ละกามฉันทะ
ได้. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

ภิกษุควรเว้น คำข้าว ๔ - ๕ คำไว้
ดื่มน้ำ ก็พอสำหรับภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยว
เพื่ออยู่ผาสุก.

เมื่อคบหากัลยาณมิตร ผู้ยินดีในอสูกภวานาเช่นพระตีสสะผู้บำเพ็ญอสุก-
กัมมัฏฐาน ก็ละกามฉันทะได้. แม้ในการกล่าวคำเป็นสัปปายะในอสูกนิमित
๑๐ ในอิริยาบถมีการยืนและการนั่งเป็นต้น ก็ละได้เหมือนกัน. เพราะเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละกามฉันทะดังนี้. ส่วน
กามฉันทะที่ละได้ด้วยธรรม ๖ ประการเหล่านี้ ย่อมไม่เกิดขึ้นต่อไป ด้วย.
อรหัตมรรค.

อัปฺปนากีติ อุปจาระกีติ ก็ควรในบทที่กล่าวว่า เมตฺตา ในบทว่า
เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ นี้. อัปฺปนากีติชื่อว่า เจโตวิมุตฺติ. โยนิโส

มนตรีการมีลักษณะตามที่กล่าวแล้ว. อนึ่ง ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละ
พยายาม คือ การถือเอาเมตตานิมิต ๑ การประกอบเมตตาทิวา ๑ การ
พิจารณาความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน ๑ ความเป็นผู้พิจารณามาก ๑
คบเพื่อนเป็นคนดี ๑ เรื่องที่เป็นสัพปาเย ๑ แท้จริง แม้เมื่อถือเอาเมตตา
ด้วยอำนาจแห่งเมตตาที่แผ่ทั่วทิศ ทั้งเจาะจงและไม่เจาะจง อย่างใดอย่างหนึ่ง
ละพยายามได้ ในกาลนั้น เมื่อเจริญเมตตาด้วยอำนาจการแผ่ทั่วทิศ ทั้งเจาะจง
ทั้งไม่เจาะจงก็ดี พิจารณาความที่ตนและผู้อื่นมีกรรมเป็นของ ๆ ตนอย่างนี้ว่า
ท่านโกรธจักทำอะไรแก่เขาได้ ท่านจักสามารถทำศีลเป็นต้น ของเขาให้พินาศ
หรือ ท่านมาด้วยกรรมของตน ก็จักไปด้วยกรรมของที่นั่นแหละมิใช่หรือ
ชื่อว่า ความโกรธต่อผู้อื่นเป็นเช่นกับบุคคลถือเอาถ่านเพลิงที่มีเปลวไปปราศ
แล้ว ซึ่งเหล็กอันร้อนและถูกเป็นต้นแล้ว ประสงค์จะประหารผู้อื่น. แม้เขา
โกรธ จักทำอะไรต่อท่านได้ เขาจักทำศีลเป็นต้นของท่านให้พินาศหรือ เขา
มาด้วยกรรมของตนก็จักไปด้วยกรรมของตนนั่นแหละ ความโกรธของตนจัก
ตกบนกระหม่อมของเขานั่นเอง คุณเครื่องประหารที่มีได้หุ้มห่อ และคุณกำรุธิ
ที่ตนซัดไปทวนลมจะนั้น ดังนี้ก็ดี ผู้พิจารณาความที่ตนและผู้อื่นมีกรรมเป็น
ของ ๆ ตนทั้งสอง ยืนพิจารณาอยู่ก็ดี ผู้คบหากัลยาณมิตร ยินดีในเมตตา
ทิวาเช่นกับพระอัสสุคตเถระก็ดี ย่อมละพยายามได้. แม้ในเรื่องเป็นสัพปาเย
อาศัยเมตตาในอิริยาบถมีการยืนและการนั่งเป็นต้น ก็ละได้เหมือนกัน.
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละพยายาม
ดังนี้. ก็พยายามอันละได้ด้วยธรรม ๖ ประการเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ต่อไป
ด้วยอนาคามีมรรค.

บทเป็นต้นว่า **อตุลิกิขเว อรติ** มีเนื้อความอันกล่าวแล้วแล.

อนึ่ง ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละถีนมิทระ คือ การถือเอานิมิตใน โภชนะที่เกิน ๑ การเปลี่ยนอิริยาบถ ๑ มนสิการถึงอาโลกสัญญา ๑ การอยู่ กลางแจ้ง ๑ คบเพื่อนเป็นคนดี ๑ เรื่องเป็นที่สัปปายะ ๑.

แม้เมื่อถือเอานิมิตในโภชนะที่เกินอย่างนี้ว่า ภิกษุเมื่อบริโภคนิมิตเหมือนพราหมณ์ที่ชื่อว่าอาหารหัตถกะ ที่ชื่อว่าภุคตวิมิตกะ. ที่ชื่อว่าคต- รัฎฐกะ ที่ชื่อว่าอสังสาฎกะ ที่ชื่อว่ากามาสกะ แล้วนั่งที่พักกลางคืนและ ที่พักกลางวัน กระทำสมณธรรม ถีนมิทระย่อมมาครอบงำเหมือน ช้างใหญ่. ถีนมิทระนั้นจะไม่มีแก่ภิกษุผู้เว้นโอกาสแห่งคำข้าว ๔-๕ คำ ไร่ค้ำน้ำเป็นปกติ ย่อมละถีนมิทระได้. ถีนมิทระย่อมครอบงำในอิริยาบถใด เมื่อเปลี่ยนอิริยาบถอื่นจากอิริยาบถนั้นเสียก็ดี กระทำไว้ใน ใจถึงแสงสว่างแห่ง ดวงจันทร์ประทับและคบเพลิงในกลางคืน แสงสว่างดวงอาทิตย์ในกลางวันก็ดี อยู่ในกลางแจ้งก็ดี คบหากัลยาณมิตรผู้ละถีนมิทระได้เช่นมหากัสสปเถระก็ดี ย่อมละถีนมิทระได้. แม้ในเรื่องที่เป็นสัปปายะอาศัยชุกงค์ ในอิริยาบถมีการ ยืนและการนั่งเป็นต้นก็ดี ย่อมละถีนมิทระได้เหมือนกัน. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละถีนมิทระดังนี้. ถีนมิทระ อันละได้ด้วยธรรม ๖ ประการเหล่านี้ ย่อมไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยอรหัตมรรค.

บทเป็นต้นว่า **อตุลิกิขเว เจตโส รูปสโม** มีเนื้อความ

อันกล่าวแล้วแล. กื่อนึ่ง ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละอุทัจจกุกุจะ คือ ความเป็นพหูสูต ๑ ความเป็นผู้ไต่ถาม ๑ ความชำนาญในพระวินัย ๑ คบวุฑฒบุคคล ๑ คบเพื่อนเป็นคนดี ๑ เรื่องเป็นสัปปายะ ๑ แม้เมื่อภิกษุ เรียนหนึ่งนิกายหรือสามนิกาย สี่นิกายหรือห้านิกาย ด้วยสามารถแห่งพระบาลี และด้วยสามารถแห่งอรรถ แม้โดยความเป็นพหูสูตบุคคล ย่อมละอุทัจจ- กุกุจะได้. ผู้มากด้วยการไต่ถามสิ่งที่ควรและไม่ควรก็ดี ผู้ชำนาญเพราะ

เป็นผู้เชี่ยวชาญ ในพระวินัยบัญญัติก็ดี ผู้เข้าไปหาพระเถระผู้แก่ก็ดี คบหากัลยาณมิตรผู้ทรงวินัย เช่นพระอุบาลีเถระก็ดี ย่อมละอุทธัจจกุกกุจจะได้. แม้ในเรื่องเป็นสัปปายะ อันอาศัยสิ่งที่ควรและไม่ควร ย่อมละได้เหมือนกัน. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละอุทธัจจกุกกุจจะ ดังนี้. ก็ในอุทธัจจกุกกุจจะอันละได้ด้วยธรรม ๖ ประการเหล่านี้ อุทธัจจะ ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ต่อไป ด้วยขอรหัตมรรค กุกกุจจะ ไม่เกิดขึ้นด้วยอนาคามิมรรคด้วยประการฉะนี้.

แม้บทเป็นต้นว่า กุสลากุสลา ธมฺมา มีเนื้อความอันกล่าวแล้วแล. อนึ่ง ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละวิจิกิจฉา คือ ความเป็นพหุสูต ๑ ความเป็นผู้ไต่ถาม ๑ ความชำนาญในพระวินัย ๑ ความเป็นผู้มากด้วยอิริโมกษ์ ๑ คบเพื่อนเป็นคนดี ๑ เรื่องเป็นสัปปายะ ๑.

แม้เมื่อภิกษุ เรียนเอาหนึ่งนิกายหรือ ฯลฯ หรือห่านิกายด้วยสามารถแห่งพระบาลี และด้วยสามารถแห่งอรรถ แม้โดยความเป็นพหุสูตบุคคล ย่อมละวิจิกิจฉาได้. เธอปรารภพระรัตนตรัย มากด้วยการไต่ถามก็ดี ผู้เชี่ยวชาญในพระวินัยก็ดี ผู้มากด้วยความน้อมใจไปกล่าวคือศรัทธาที่สำเร็จในรัตนะสามก็ดี คบกัลยาณมิตรเช่นพระวักกเถระผู้น้อมไปในศรัทธาก็ดี ละวิจิกิจฉาได้. แม้ในเรื่องเป็นสัปปายะอาศัยคุณแห่งรัตนะทั้งสามในอิริยาบถมีการยืนและการนั่งเป็นต้น ก็ย่อมละได้เหมือนกัน. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละวิจิกิจฉา ดังนี้. ก็วิจิกิจฉาอันละได้ด้วยธรรม ๖ ประการเหล่านั้น ย่อมไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยโสคาปัตติมรรค. ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปลี่ยนเทศนา โดยฐานะสาม ทรงถือเอาธรรมอันเป็นยอดด้วยพระอรหัต ด้วยประการฉะนี้.

ในที่สุดแห่งเทศนา พวกภิกษุ ๕๐๐ รูปได้บรรลุพระอรหัต.

จบอรรถกถาอาหารสูตรที่ ๑

๒. ปริยายสูตร

ว่าด้วยปริยายนิวรรณ์ ๕

[๕๔๗] ครั้งนั้น ภิกษุมารูป เวลาเช้า นุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นได้มีความดำริว่า เวลานี้เราจะเที่ยวไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีก่อน ก็ยังเข้านัก ถ้ากระไร เราพึงเข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเถิด. ภิกษุเหล่านั้นจึง เข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก ได้ปราศรัยกับพวกอัญญเดียรถีย์ ปริพาชก ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควร ส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้ว พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกได้กล่าวกะภิกษุเหล่านั้นว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย พระสมณโคดมแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนั้นว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละนิวรรณ์ ๕ อันเป็นอุปกิเลสของใจ ทอนกำลังปัญญา แล้วเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง ดังนี้. แม้พวกเราที่ แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนั้นว่า มาเถิด ผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย จงละนิวรรณ์ ๕ อัน เป็นอุปกิเลสของใจ ทอนกำลังปัญญา แล้วเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง. คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ในการแสดงธรรมของเรานี้ อะไรเป็น ความแปลกกัน อะไรเป็นประโยชน์อันยิ่ง อะไรเป็นความต่างกัน ระหว่าง ธรรมเทศนาของพวกเรากับธรรมเทศนาของพระสมณโคดม หรืออนุศาสนี ของพวกเรากับอนุศาสนีของพระสมณโคดม.

[๕๔๘] ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นไม่ชื่นชม ไม่คัดค้านคำพูดของ อัญญเดียรถีย์ปริพาชกพวกนั้น ครั้นแล้วลุกจากอาสนะหลีกไปด้วยตั้งใจว่า เราทั้งหลายจักทราบเนื้อความแห่งคำพูดนี้ในสำนัก พระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๕๔๕] ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นครั้นเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี เวลาปัจฉิมภัต กลับจากบิณฑบาตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส เมื่อเช้าวันนี้ ข้าพระองค์ทั้งหลายนั่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี ข้าพระองค์ทั้งหลายได้มีความดำริว่า เวลานี้เราจะเที่ยวไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีก่อน ก็ยังเข้านัก ถ้ากระไร เราพึงเข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเถิด. ลำดับนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลาย เข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรถีย์-ปริพาชก ได้ปราศรัยกับพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พวกอัญญเดียรถีย์-ปริพาชกได้พูดกะข้าพระองค์ทั้งหลายว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย พระสมณโคดม แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงละนิวรรณ์ ๕ อันเป็นอุปกิเลสของใจ ทอนกำลังปัญญา แล้วเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง ดังนี้ แม้พวกเราที่แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า มาเถิด ผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละนิวรรณ์ ๕ อันเป็นอุปกิเลสของใจ ทอนกำลังปัญญา แล้วเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง. คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ในการแสดงธรรมของเรานี้ อะไรเป็นความแปลกกัน อะไรเป็นประโยชน์ อันยัง อะไรเป็นความต่างกัน ของพระสมณโคดมหรือของพวกเรา คือว่า ธรรมเทศนาของพวกเรา กับธรรมเทศนาของพระสมณโคดม หรืออนุศาสน์ของพวกเรากับอนุศาสน์ของพระสมณโคดม.

[๕๕๐] ครั้งนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลาย ไม่ชื่นชม ไม่คัดค้านคำพูดของอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้น ครั้นแล้วลุกจากอาสนะหลีกไป ด้วยตั้งใจว่า เราทั้งหลายจักทราบเนื้อความของคำพูดนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๕๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกอัญญ-
เดียรถีย์ปริพาชกผู้มีวาตะอย่างนี้ ควรเป็นผู้อันเธอทั้งหลาย พึงถามอย่างนี้ว่า
ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ปริยายที่นิวรรณ์ ๕ อาศัยแล้วเป็น ๑๐ อย่าง ที่โพฆงค์
๗ อาศัยแล้วเป็น ๑๔ อย่าง มีอยู่หรือ. พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกถูกเธอ
ทั้งหลายถามอย่างนี้แล้ว จักแก้ไม่ได้เลย และจักถึงความอึดอัดอย่างยิ่ง ข้อนั้น
เพราะเหตุไร. เพราะเป็นปัญหาที่ถามในฐานะมิใช่วิสัย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เรายังไม่เคยเห็นบุคคลในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ใน
หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ที่จะยังจิตให้ยินดี
ด้วยการแก้ปัญหาเหล่านั้น เว้นเสียจากตถาคต สาวกของตถาคต หรือผู้ที่ฟัง
จากตถาคต หรือจากสาวกของตถาคตนั้น.

[๕๕๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปริยายที่นิวรรณ์ ๕ อาศัยแล้วเป็น
๑๐ อย่าง เป็นไฉน.

[๕๕๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้กามฉันทะในภายในก็เป็นนิวรรณ์
แม้กามฉันทะในภายนอกก็เป็นนิวรรณ์ คำว่า กามฉันทนิวรรณ์ ดังนี้ ย่อมมาสู่
อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ กามฉันทนิวรรณ์นั้นก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๕๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้พยาบาทในภายในก็เป็นนิวรรณ์
แม้พยาบาทในภายนอกก็เป็นนิวรรณ์ คำว่า พยาบาทนิวรรณ์ ดังนี้ ย่อมมาสู่
อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ พยาบาทนิวรรณ์นั้นก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๕๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ถีนะก็เป็นนิวรรณ์ แม้มัทธะก็เป็น
นิวรรณ์ คำว่า ถีนมัทธนิวรรณ์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้
ถีนมัทธนิวรรณ์นั้นก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๕๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้อุทธัจจะก็เป็นนิวรรณ์ แม้อุกกัจจะก็เป็นนิวรรณ์ คำว่า อุทธัจจกุกกัจจนิวรรณ์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ อุทธัจจกุกกัจจนิวรรณ์ก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๕๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่วิจิจจนาในธรรมทั้งหลายในภายในก็เป็นนิวรรณ์ แม่วิจิจจนาในธรรมทั้งหลายในภายนอกก็เป็นนิวรรณ์ คำว่า วิจิจจนานิวรรณ์ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ วิจิจจนานิวรรณ์ก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๕๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริยายนี้แล ที่นิวรรณ์ ๕ อาศัยแล้ว เป็น ๑๐ อย่าง.

[๕๕๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปริยายที่โพชฌงค์ ๗ อาศัยแล้วเป็น ๑๔ อย่าง เป็นไฉน.

[๕๖๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้อสติในธรรมทั้งหลายในภายในก็เป็นสติสัมโพชฌงค์ แม้อสติในธรรมทั้งหลายในภายนอกก็เป็นสติสัมโพชฌงค์ คำว่า สติสัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ สติสัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๖๑] แม้อธรรมทั้งหลายในภายใน ที่บุคคลเลือกเฟ้นตรวจตราถึงความพินิจพิจารณาด้วยปัญญา ก็เป็นธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ แม้อธรรมทั้งหลายในภายนอกที่บุคคลเลือกเฟ้นตรวจตราถึงความพินิจพิจารณาด้วยปัญญา ก็เป็นธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ คำว่า ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๖๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้อุทเทรทางกายก็เป็นวิริยสัมโพชฌงค์ แม้อุทเทรทางจิตก็เป็นวิริยสัมโพชฌงค์ คำว่า วิริยสัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๖๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ปีติที่มีวิตกวิจารณ์ก็เป็นปีติสัมโพชฌงค์ แม้ปีติที่ไม่มีวิตกวิจารณ์ก็เป็นปีติสัมโพชฌงค์ คำว่า ปีติสัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ ปีติสัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๖๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ความสงบกายก็เป็นปีสัทธัมโพชฌงค์ แม้ความสงบจิตก็เป็นปีสัทธัมโพชฌงค์ คำว่า ปีสัทธัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ ปีสัทธัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๖๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้สมาธิที่มีวิตกวิจารณ์เป็นสมาธิสัมโพชฌงค์ แม้สมาธิที่ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์เป็นสมาธิสัมโพชฌงค์ คำว่า สมาธิสัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ สมาธิสัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๖๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ความวางเฉยในธรรมทั้งหลายในภายในก็เป็นอุเบกขาสัมโพชฌงค์ แม้ความวางเฉยในธรรมทั้งหลายในภายนอก ก็เป็นอุเบกขาสัมโพชฌงค์ คำว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๖๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริยายนี้แล ที่โพชฌงค์ ๗ อาศัยแล้วเป็น ๑๔ อย่าง.

จบปริยายสูตรที่ ๒

อรรถกถาปริยายสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในปริยายสูตรที่ ๒.

บทว่า สมุพฺพลา ความว่าชน ๑ คน ท่านเรียกว่า มากหลาย โดยปริยาย
ในวินัย. มากกว่า ๑ คนนั้น เรียกว่า สงฆ์. ๑ คน เรียกว่า ๑ คนเหมือนกัน
โดยปริยายแห่งพระสูตร แต่ ๑ คนขึ้นไป เรียกว่า มากหลาย. ในที่นี้
ฟังทราบว่า มากหลาย โดยปริยายแห่งพระสูตร. บทว่า ปิณฺฑทาย ปวิสิสุ
ได้แก่ เข้าไปเพื่อบิณฑบาต. ก็ภิกษุเหล่านั้นยังไม่เข้าไปก่อน แต่เรียกว่า
เข้าไปแล้ว เพราะออกไปด้วยคิดว่า จักเข้าไป. ถามว่า เหมือนอะไร. ตอบว่า
เหมือนคนออกไปด้วยคิดว่า จักไปบ้าน แม้ยังไม่ทันถึงบ้านนั้น เมื่อถูกเขา
ถามว่า คนชื่อนี้ ไปไหน. เขาจะตอบว่า ไปบ้านแล้ว จันใด ก็จันนั้น.
บทว่า ปริพฺพชกาณิ อาราโม นั้น ท่านกล่าวหมายถึงอารามของพวก
อัญญาเดียรถีย์ปริพาชกมีอยู่ในที่ไม่ไกลพระเชตวัน. บทว่า สมโณ อาวุโส
ความว่า คู่ก่อนผู้มีอายุ พระสมณโคดมเป็นครูของท่านทั้งหลาย.

บทว่า มยฺปิ โข อาวุโส สวากานิ เอวํ ชมฺมํ เทเสม
ความว่า ในลัทธิของพวกเดียรถีย์ ไม่มีคำนี้ว่า นิวรรณ์ ๕ พวกเธอพึงละ
โพชฌงค์ ๗ พวกเธอพึงเจริญ ส่วนพวกเดียรถีย์เหล่านั้น ไปยังอารามขึ้นอยู่
ท้ายบริษัท ฟังธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นเหมือนมองดูสิ่งอื่น
เหมือนส่งใจไปในที่อื่น. แต่นั้น ก็กำหนดว่า สมณโคดมจะกล่าวว่า พวกท่าน
จงละสิ่งนี้ จงเจริญสิ่งนี้เถิด แล้วจึงไปยังอารามของตนให้จัดอาสนะไว้ท่ามกลาง
อาราม อันอุปัฏฐากชายหญิงห้อมล้อมยกศิรชน้อมกายเข้าไป เมื่อแสดงอาการ

แทงตลอดโดยสัมมัญญาของตน จึงกล่าวว่า คนควรละนิวรณ์ ๕ ควรเจริญโพชฌงค์ ๗ ดังนี้.

ในบทว่า อธิ โน อวฺโส โก วิเสโส นี้ บทว่า อธิ แปลว่า ในบัญญัตินี้. บทว่า โก วิเสโส คือ อะไรยิ่งกว่ากัน. บทว่า โก อธิปฺปายโส คืออะไรเป็นความเพียรเป็นเครื่องประกอบอันยิ่ง. บทว่า ก็ นานากรรม คืออะไรเป็นความต่างกัน. บทว่า ธรรมเทศนาย วา ธรรมเทศนํ ความว่า พวกอัญญาเดียรถีย์กล่าวข้อที่พวกเขาพึงปรารถนารวมเทศนาของพวกเรา กับธรรมเทศนาของพระสมณโคดม หรือธรรมเทศนาของพระสมณโคดมกับธรรมเทศนาของพวกเราเรียกว่า การทำให้ต่างกัน นั่นชื่ออะไร. แม้ในบทที่สองก็เช่นนี้เหมือนกัน. บทว่า เหว อภินนฺทิสฺสุ ได้แก่ พวกภิกษุไม่ยอมรับว่า อย่างนี้. บทว่า นปฺปฏิฏฺโกลิสฺสุ ได้แก่ ไม่คัดค้านว่า สิ่งนี้ไม่เป็นอย่างนี้. ถามว่า ก็พวกภิกษุเหล่านั้นเมื่อได้ทำอย่างนี้พอหรือ หรือว่าไม่พอ. ตอบว่า พอ. ภิกษุเหล่านั้น ย่อมไม่สามารถกล่าวคำประมาณท่านได้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ ในลัทธิของท่านทั้งหลาย ไม่มีนิวรณ์ ๕ จะต้องละ ไม่มีโพชฌงค์ ๗ จะต้องเจริญ ดังนี้. แต่ภิกษุเหล่านั้น ได้มีความดำริอย่างนี้ว่า ข้อที่เขานำมากล่าวนั้นไม่มี พวกเราทูลข้อนั้นแต่พระศาสดา เมื่อเป็นเช่นนั้น พระศาสดาจักแสดงพระธรรมเทศนาอันไพเราะแก่พวกเรา ดังนี้. บทว่า ปริยาโย แปลว่า เหตุ.

บทว่า น เจว สมฺปายิสฺสนฺติ ความว่า พวกอัญญาเดียรถีย์ จักไม่อาจกล่าวแก้ได้เลย. บทว่า อุตฺตริณฺจ วิมาตํ ความว่า จักถึงความทุกข์ แม้เป็นอย่างยิ่ง เพราะแก้ไม่ได้. ความจริง ทุกข์ย่อมเกิดขึ้นแก่พวกเขา ผู้ไม่สามารถเพื่อจะกล่าวแก้ได้. บทว่า ตํ ในบทว่า ยถา ตํ ภิกฺขเว อวิสยสฺมि นี้เป็นเพียงนิบาต. บทว่า ยถา แปลว่า คำเป็นเหตุ อธิบายว่า เพราะปัญหาที่ถูกถามในฐานะมิใช่วิสัย. บทว่า สเทวเก ได้แก่

ในโลกพร้อมด้วยเทวโลกกับด้วยเทพดาทั้งหลาย. แม้ในบพว่า **สมารกะ** เป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ท่านแสดงว่า เรายังไม่เคยเห็นเทวดาหรือมนุษย์นั้นในโลก อันพร้อมด้วยเทวโลกเป็นต้นที่ต่างกันนั้น หมายถึงสัตว์โลก แม้โดยฐานะ ๕ คือหมู่สัตว์ ๒ เพิ่มฐานะ ๓ ในโลกด้วยอาการอย่างนี้. บพว่า **อิโต วา ปน สุตวา** ได้แก่ หรือฟังจากศาสนาของเรา. ท่านแสดงว่า ด้วยว่า พระตถาคตก็ดี สาวกของพระตถาคตก็ดี ฟังด้วยอาการอย่างนั้น ฟังให้ยินดีคือให้พอใจได้. ชื่อว่า ความยินดี จะไม่มีโดยประการอื่น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงพระทัยยินดีด้วยการแก้ปัญหาเหล่านั้นของพระองค์ จึงตรัสคำว่า **กตโม จ ภิกขเว ปริยาโย** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบพเหล่านั้น บพว่า **อหฺมตฺตํ กามจฺจนฺโท** ได้แก่ ฉันทราคะเกิดขึ้น เพราะปรารถนเบญจรรย์ของตน. บพว่า **พหิทฺธา กามจฺจนฺโท** ได้แก่ ฉันทราคะเกิดขึ้นเพราะปรารถนเบญจรรย์ของพวกคนเหล่าอื่น. บพว่า **อุทฺทลํ คจฺจนฺติ** คือย่อมาถึงการนับ. บพว่า **อหฺมตฺตํ พฺยาปาโท** ได้แก่ ปฏิฆะอันเกิดขึ้นในเพราะอวัยวะมีมือและเท้าเป็นต้นของตน. บพว่า **พหิทฺธา พฺยาปาโท** ได้แก่ ปฏิฆะอันเกิดขึ้นในเพราะมือและเท้าเหล่านั้นของคนอื่น. บพว่า **อหฺมตฺตํ ฐมฺเมสุ วิจิจฺฉา** ได้แก่ ความสงสัยในชั้นของตน. บพว่า **พหิทฺธา ฐมฺเมสุ วิจิจฺฉา** ได้แก่ ความสงสัยมากในฐานะ ๘ ในภายนอก. บพว่า **อหฺมตฺตํ ฐมฺเมสุ สติ** ความว่า เมื่อกำหนดสังขารทั้งหลายในภายใน สติก็เกิดขึ้น. บพว่า **พหิทฺธา ฐมฺเมสุ สติ** ความว่า เมื่อกำหนดสังขารทั้งหลายในภายนอก สติก็เกิดขึ้น. แม้ในธัมมวิจย-สัมโพชฌงค์ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บพว่า **กายิกํ** ได้แก่ ความเพียรเกิดขึ้นแก่ผู้อธิฐานจงกรมอยู่. บพว่า **เจตสิกํ** ความว่า ความเพียรอันเกิดขึ้น

เว้น ความเพียรทางกายอย่างนี้ว่า เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้ จนกว่าจิตของเรา
จักพ้นจากอัสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่น. บทว่า กายปสุตสุทธิ ได้แก่
ความสงบความกระวนกระวายแห่งขันธ์สาม. บทว่า จิตตปสุตสุทธิ ได้แก่
ความสงบความกระวนกระวายแห่งวิญญาณขันธ์. ในอุเบกขาสัมโพชฌงค์
มีวินิจฉัยเช่นเดียวกับสติสัมโพชฌงค์แล. ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสโพชฌงค์คลุกเคล้ากันไป. โพชฌงค์เหล่านั้นคือ สติ วิชยะ และอุเบกขา
ในธรรมในภายในเหล่านั้น ชื่อว่า โลกียะ เพราะมีขั้นของตนเป็นอารมณ์
ความเพียรทางกายยังไม่ถึงมรรคก็อย่างนั้น. ก็เพราะไม่มีวิตกและวิจารณ์ ปิตี
และสมาธิ เป็นรูปาวจร แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ในรูปาวจร จะไม่ได้โพชฌงค์
ดังนั้น ก็เป็นโลกุตระอยู่นั่นเอง. พระเถระเหล่าใดย่อมยกสัมโพชฌงค์ขึ้น
แสดงในพรหมวิหารและในฌานที่เป็นบาทของวิปัสสนาเป็นต้น ตามมติของ
พระเถระเหล่านั้น โพชฌงค์ก็เป็นรูปาวจรบ้าง อรูปาวจรบ้าง. ก็ในโพชฌงค์
ปิตีเท่านั้น ไม่ได้ในรูปาวจรโดยส่วนเดียว. โพชฌงค์ที่เหลือ ๖ ประการ
เป็นมิสสกะคลุกเคล้ากันด้วยประการฉะนี้.

ในที่สุดแห่งเทศนา ภิกษุบางพวกเป็นโสดาบัน บางพวกเป็นสกทาคามี
บางพวกเป็นอนาคามี บางพวกเป็นอรหันต์ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาปริยายสูตรที่ ๒

๓. อัคคิสูตร

เจริญโพชฌงค์ตามกาล

[๕๖๘] ครั้งนั้น ภิกษุเป็นอันมาก เวลาเช้า นุ่งแล้วถือบาตรและ
จีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี (ความต่อไปเหมือนปริยายสูตรข้อ ๕๔๙-
๕๕๐) พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกอัญญเดียรถีย์-
ปริพาชกผู้มีวาตะอย่างนั้น ควรเป็นผู้อื่นเธอทั้งหลายฟังตามอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้
มีอายุทั้งหลาย สมัยใด จิตหดหู่ สมัยนั้น มิใช่กาลเพื่อเจริญโพชฌงค์เหล่า
ไหน เป็นกาลเพื่อเจริญโพชฌงค์เหล่าไหน. สมัยใด จิตฟุ้งซ่าน สมัยนั้น
มิใช่กาลเพื่อเจริญโพชฌงค์เหล่าไหน เป็นกาลเพื่อเจริญโพชฌงค์เหล่าไหน.
พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกถูกเธอทั้งหลายถามอย่างนั้นแล้ว จักถึงความอึดอัด
อย่างยิ่ง ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเป็นปัญหาที่ถามในฐานะมิใช่วิสัย คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่แลเห็นบุคคลในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก
พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ที่จะยังจิต
ให้ยินดีด้วยการแก้ปัญหาล่าช้า เว้นเสียจากตถาคต สาวกของตถาคต หรือ
ผู้ที่ฟังจากตถาคต หรือจากสาวกของตถาคตนั้น.

[๕๖๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมัยใด จิตหดหู่ สมัยนั้น มิใช่กาล
เพื่อเจริญปีสัทธัมโพชฌงค์ มิใช่กาลเพื่อเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ มิใช่กาล
เพื่อเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะจิตหดหู่ จิตที่หด
หู่ นั้นยากที่จะให้ตั้งขึ้นได้ด้วยธรรมเหล่านั้น. เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะก่อ

ไฟดวงน้อยให้ลุกโพลง เขาจึงใส่หญ้าสด โคมัยสด ไม้สด ฟันน้ำ และ
โรยฝุ่นลงในไฟนั้น บุรุษนั้นจะสามารถก่อไฟดวงน้อยให้ลุกโพลงขึ้นได้หรือ
หนอ.

ภ. ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

พ. ฉะนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด จิตหดหู่ สมัยนั้น
มิใช่กาลเพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์ มิใช่กาลเพื่อเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์
มิใช่กาลเพื่อเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะจิตหดหู่
จิตที่หดหู่ นั้น ยากที่จะให้ตั้งขึ้นได้ด้วยธรรมเหล่านั้น.

[๕๗๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมัยใด จิตหดหู่ สมัยนั้น เป็นกาล
เพื่อเจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ เป็นกาล
เพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะจิตหดหู่ จิตที่หดหู่
นั้นให้ตั้งขึ้นได้ง่ายด้วยธรรมเหล่านั้น. เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะก่อไฟ
ดวงน้อยให้ลุกโพลง เขาจึงใส่หญ้าแห้ง โคมัยแห้ง ไม้แห้ง เอาปากเป่า
และไม่โรยฝุ่นในไฟนั้น บุรุษนั้นสามารถจะก่อไฟดวงน้อยให้ลุกโพลงขึ้นได้
หรือหนอ.

ภ. ได้ พระเจ้าข้า.

พ. ฉะนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด จิตหดหู่ สมัยนั้น
เป็นกาลเพื่อเจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญวิริยสัมโพชฌงค์
เป็นกาลเพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์. ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตหดหู่ จิตที่
หดหู่ นั้น ให้ตั้งขึ้นได้ง่ายด้วยธรรมเหล่านั้น.

[๕๗๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมัยใด จิตฟุ้งซ่าน สมัยนั้น มิใช่
กาลเพื่อเจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ มิใช่กาลเพื่อเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ มิใช่
กาลเพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์. ข้อนั้น เพราะเหตุไร. เพราะจิตฟุ้งซ่าน จิต

ที่ฟังชานนั้น ยากที่จะให้สงบได้ด้วยกรรมเหล่านั้น. เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะดับไฟกองใหญ่ เขาจึงใส่หญ้าแห้ง โคมัยแห้ง ไม้แห้ง เอาปากเป่า และไม่โรยฝุ่นลงไปในกองไฟใหญ่นั้น บุรุษนั้นสามารถจะดับไฟกองใหญ่ได้หรือหนอ.

ภ. ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

พ. ฉะนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด จิตฟังชาน สมัยนั้นมีชกกาลเพื่อเจริญธรรมวิยสัมโพชฌงค์ มีชกกาลเพื่อเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ มีชกกาลเพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์. ชื่อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะจิตฟังชานจิตที่ฟังชานนั้นยากที่จะให้สงบได้ด้วยกรรมเหล่านั้น.

[๕๗๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมัยใด จิตฟังชาน สมัยนั้น เป็นกาลเพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์. ชื่อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะจิตฟังชานจิตที่ฟังชานนั้นให้สงบได้ง่ายด้วยกรรมเหล่านั้น. เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะดับไฟกองใหญ่ เขาจึงใส่หญ้าสด โคมัยสด ไม้สด ฟันน้ำ และโรยฝุ่นลงในกองไฟใหญ่นั้น บุรุษนั้นจะสามารถดับกองไฟนั้นได้หรือหนอ.

ภ. ได้ พระเจ้าข้า.

พ. ฉะนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด จิตฟังชาน สมัยนั้น เป็นกาลเพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์. ชื่อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะจิตฟังชานจิตที่ฟังชานนั้น ให้สงบได้ง่าย ด้วยกรรมเหล่านั้น คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสติแล้ว มีประโยชน์ในที่ทั้งปวง.

จบอัคคิสูตรที่ ๓

อรรถกถาอัคคิสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอัคคิสูตรที่ ๓.

บทว่า สติญจ ขวาทิ ภิกขเว สพุทฺธุถิกิ วทามิ ความว่า
เรากล่าวสติแล ว่าเหมือนเกลือสะอาด และเหมือนอำมาตย์ผู้ประกอบการทำงานทั้ง
ปวงอัน บุคคลพึงปวารณาในที่ทั้งปวง. เกลือสะอาดย่อมอยู่ แม้ในกับข้าวทั้ง
ปวงฉันได้ และอำมาตย์ผู้ประกอบการทำงานทั้งปวง ย่อมทำหน้าที่รบ ทำหน้าที่
ที่รักษาบ้าง ทำหน้าที่สนับสนุนบ้าง รวมความว่า ย่อมทำกิจทุกอย่างให้
สำเร็จได้ฉันใด การข่มจิตที่ฟังชาน การยกจิตที่หุดหู่ก็ฉันนั้น ดังนั้น กิจ
แม้ทั้งหมดจะสำเร็จได้ด้วยสติ เว้นสติเสียหาอาจยังกิจนั้นให้สำเร็จได้ไม่
เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสอย่างนี้. ในพระสูตรนี้ พระองค์ ตรัสโพชนงค์
อันเป็นวิปัสสนาส่วนเบื้องต้นอย่างเดียว.

จบอรรถกถาอัคคิสูตรที่ ๓

๔. เมตตาสูตฺร

พรหมวิหาร ๔

[๕๗๓] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิคมของชาว
โกถิยะ ชื่อ หลีททวสนะ ในโกถิยชนบท ครั้งนั้น ภิกษุหลายรูปด้วยกัน
เวลาเข้าเฝ้าแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังหลีททวสนนิคม ครั้ง
นั้น ภิกษุเหล่านั้นมีความดำริว่า เวลานี้เราจะเที่ยวไปบิณฑบาตยังหลีททวสน-

นิคมก่อนก็ยังเข้านัก ถ้ากระไร เราพึงเข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรถีย์
ปริพาชกเถิด.

[๕๗๔] ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นเข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรถีย์
ปริพาชก ได้ปราศรัยกับอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้น ครั้นผ่านการปราศรัย
พอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พวกอัญญเดียรถีย์
ปริพาชกได้พูดกะภิกษุเหล่านั้นว่า

[๕๗๕] ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย พระสมณโคดมแสดงธรรมแก่สาวก
ทั้งหลายอย่างนั้นว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายละนิวรรณ์ ๕ อันเป็น
อุปกิเลสของใจ ทอนกำลังปัญญา แล้วจงมีใจประกอบด้วยเมตตา แผ่ไป
ตลอดทิศ ๑ อยู่เถิด ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้
ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง จงมีใจประกอบด้วยเมตตาอัน ไพบูลย์ เป็น
มรรคต หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน แผ่ไปทั่วโลก ใน
ที่ทุกสถาน อันมีสัตว์ทุกหมู่เหล่า อยู่เถิด.

[๕๗๖] จงมีใจประกอบด้วยกรุณา แผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่เถิด ทิศ
ที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง
เบื้องขวาง จงมีใจประกอบด้วยกรุณาอัน ไพบูลย์ เป็นมรรคต หาประมาณมิ
ได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน แผ่ไปทั่วโลก ในที่ทุกสถาน อันมีสัตว์
ทุกหมู่เหล่า อยู่เถิด.

[๕๗๗] จงมีใจประกอบด้วยมุทิตา แผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่เถิด ทิศ
ที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง
เบื้องขวาง จงมีใจประกอบด้วยมุทิตาอัน ไพบูลย์เป็นมรรคต หาประมาณมิได้
ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน แผ่ไปทั่วโลก ในที่ทุกสถาน อันมีสัตว์ทุก
หมู่เหล่า อยู่เถิด.

[๕๗๘] จงมีใจประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่เกิด ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง จงมีใจประกอบด้วยอุเบกขาอันไพบุลย์ เป็นมรรคต หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีคามเบียดเบียน แผ่ไปทั่วโลก ในที่ทุกสถาน อันมีสัตว์ทุกหมู่เหล่า อยู่เกิด.

[๕๗๙] คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย แม้พวกเราก็แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า มาเกิด ผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายละนิวรณ์ ๕ อัน เป็นอุปกิเลสของใจ ทอนกำลังปัญญา แล้วจงมีใจประกอบด้วยเมตตา แผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่เกิด ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน ฯลฯ

[๕๘๐] จงมีใจประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่เกิด ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง จงมีใจประกอบด้วยอุเบกขาอันไพบุลย์ เป็นมรรคต หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีคามเบียดเบียน แผ่ไปทั่วโลก ในที่ทุกสถาน อันมีสัตว์ทุกหมู่เหล่า อยู่เกิด.

[๕๘๑] คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ในการแสดงธรรมของพวกเรานี้ อะไรเป็นความแปลกกัน อะไรเป็นประโยชน์อันยิ่ง อะไรเป็นความต่างกันของพระสมณโคดมหรือของพวกเรา คือว่า ธรรมเทศนาของพวกเรากับธรรมเทศนาของพระสมณโคดม หรืออนุศาสน์ของพวกเรากับอนุศาสน์ของพระสมณโคดม.

[๕๘๒] ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นไม่ชื่นชม ไม่คัดค้านคำพูดของอัญญเดียรฉัตรปริพาชกเหล่านั้น ครั้นแล้วลุกจากอาสนะหลีกไป ด้วยตั้งใจว่าเราทั้งหลายจักทราบเนื้อความแห่งคำพูดนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๕๘๓] ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้น ครั้นเที่ยวไปบิณฑบาตในหลัททวสนนิคม เวลาปัจฉิมภัต กลับจากบิณฑบาตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

[๕๘๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส เมื่อเช้านี้ ข้าพระองค์ทั้งหลายนั่งแล้ว ถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังหลัททวสนนิคม ข้าพระองค์ทั้งหลายได้มีความดำริว่า เวลานี้ เราจะเที่ยวไปบิณฑบาตยังหลัททวสนนิคมก่อน ก็ยังเข้าอยู่ ถ้ากระไร เราพึงเข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเถิด.

[๕๘๕] ครั้งนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายเข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก ได้ปราศรัยกับอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้น ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกได้พุดกะข้าพระองค์ทั้งหลายว่า

[๕๘๖] คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย พระสมโคดมแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนั้นว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายละนิวรรณ์ ๕ อันเป็นอุปกิเลสของใจ ทอนกำลังปัญญา แล้วจงมีใจประกอบด้วยเมตตา แผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่เถิด ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง จงมีใจประกอบด้วยเมตตาอัน ไพบูลย์ เป็นมรรคต หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน แผ่ไปทั่วโลก ในที่ทุกสถาน อันมีสัตว์ทุกหมู่เหล่า อยู่เถิด

[๕๘๗] จงมีใจประกอบด้วยกรุณา...

[๕๘๘] จงมีใจประกอบด้วยมุทิตา...

[๕๔๕] จงมีใจประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่เถิด
ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง
เบื้องขวาง จงมีใจประกอบด้วยอุเบกขาอันไพบูรณ์ เป็นมรรคต หาประมาณ
มิได้ ไม่มีเวร ไม่มีคามเบียดเบียน แผ่ไปทั่วโลก ในที่ทุกสถาน อันมี
สัตว์ทุกหมู่เหล่า อยู่เถิด.

[๕๕๐] คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย แม้พวกเราก็แสดงธรรมแก่สาวก
ทั้งหลาย อย่างนี้ว่า มาเถิด ผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายละนิวรรณ์ ๕ อัน
เป็นอุปกิเลสของใจ ทอนกำลังปัญญา แล้วจงมีใจประกอบด้วยเมตตา แผ่ไป
ตลอดทิศ ๑ อยู่เถิด ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน ฯลฯ

[๕๕๑] จงมีใจประกอบด้วยกรุณา...

[๕๕๒] จงมีใจประกอบด้วยมูทิตา...

[๕๕๓] จงมีใจประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่เถิด
ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง
เบื้องขวาง จงมีใจประกอบด้วยอุเบกขาอันไพบูรณ์ เป็นมรรคต หาประมาณ
มิได้ ไม่มีเวร ไม่มีคามเบียดเบียน แผ่ไปทั่วโลก ในที่ทุกสถาน อันมี
สัตว์ทุกหมู่เหล่า อยู่เถิด.

[๕๕๔] คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ในการแสดงธรรมของพวกเรานี้
อะไรเป็นความแปลกกัน อะไรเป็นประโยชน์อันยิ่ง อะไรเป็นความต่างกัน
ของพระสมณโคดมหรือของพวกเรา คือว่า ธรรมเทศนาของพวกเรากับธรรม
เทศนาของพระสมณโคดม หรืออนุศาสน์ของพวกเรากับอนุศาสน์ของพระ-
สมณโคดม.

[๕๕๕] ครั้งนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่ชื่นชม ไม่คัดค้านคำพูดของอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้น ครั้นแล้วลุกจากอาสนะหลีกไป ด้วยตั้งใจว่าเราทั้งหลายจักทราบเนื้อความแห่งคำพูดนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

เมตตาเจโตวิมุตติ ฯลฯ มีอะไรเป็นคติ

[๕๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกผู้มีวาตะอย่างนี้ ควรเป็นผู้อันเธอทั้งหลายพึงถามอย่างนี้ว่า คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็เมตตาเจโตวิมุตติ อันบุคคลเจริญแล้ว อย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด กรุณาเจโตวิมุตติ... มุทิตาเจโตวิมุตติ... อุเบกขาเจโตวิมุตติ อันบุคคลเจริญแล้ว อย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด. พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกถูกเธอทั้งหลายถามอย่างนั้นแล้ว จักแก้ไม่ได้เลย และจักถึงความอึดอัดอย่างยิ่ง. ชื่อนั้น เพราะเหตุไร. เพราะเป็นปัญหาที่ถามในฐานะมิไช่วิสัย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เคยเห็นบุคคลในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ที่จะยังจิตใจยินดีด้วยการแก้ปัญหาล่าช้า เว้นเสียจากตถาคต สาวกของตถาคต หรือผู้ที่ฟังจากตถาคต หรือจากสาวกของตถาคต.

[๕๕๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมตตาเจโตวิมุตติ อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันสหระคตด้วยเมตตา ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันสหระคตด้วยเมตตา อาศัยวิเวก อาศัยวิระละ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ. ถ้าเธอหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่าปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติอยู่ เธอก็ย่อมมีความ

สำคัญว่าปฏิคุณในสิ่งที่ไม่ปฏิคุณนั้นอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า ไม่ปฏิคุณในสิ่งปฏิคุณอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิคุณในสิ่งปฏิคุณนั้นอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่าปฏิคุณในสิ่งไม่ปฏิคุณและสิ่งปฏิคุณอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิคุณในสิ่งไม่ปฏิคุณและสิ่งปฏิคุณนั้นอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่าไม่ปฏิคุณในสิ่งปฏิคุณและสิ่งไม่ปฏิคุณอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิคุณในสิ่งปฏิคุณ และในสิ่งไม่ปฏิคุณนั้นอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงแยกสิ่งไม่ปฏิคุณและปฏิคุณทั้งสองนั้นออกเสียแล้ว วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ ก็ย่อมวางเฉย มีสติสัมปชัญญะในสิ่งทั้งสองนั้นอยู่ หรืออีกอย่างหนึ่ง เธอย่อมเข้าถึงสุภวิโมกข์อยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเมตตเจโตวิมุตติว่า มีสุภวิโมกข์เป็นอย่างยิ่ง เพราะภิกษุนั้นยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันขวดยิ่งในธรรมวินัยนี้ ปัญญาของเธอจึงยังเป็นโลกีย์.

[๕๕๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กรุณาเจโตวิมุตติ อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฃงค์ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฃงค์ อันสหระคด้วยกรุณา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ. ถ้าเธอหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่าปฏิคุณในสิ่งไม่ปฏิคุณอยู่ เธอก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิคุณในสิ่งไม่ปฏิคุณนั้นอยู่ ฯลฯ ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงแยกสิ่งไม่ปฏิคุณและปฏิคุณทั้งสองนั้นออกเสียแล้ว วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ ก็ย่อมวางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ในสิ่งทั้งสองนั้น หรืออีกอย่างหนึ่ง เพราะล่องรูปสัญญาเสียโดยประการทั้งปวง เพราะปฏิขณสัญญาดับไป เพราะไม่กระทำไว้ในใจซึ่งนานัตตสัญญา เธอค้ำนิงอยู่ว่า อากาศไม่มีที่สุด ย่อมบรรลुकอากาศานัญญาขณะอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวกรุณาเจโตวิมุตติ ว่ามีอากาศานัญญาขณะ

เป็นอย่างยิ่ง เพราะภิกษุผู้ยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันขจรยิ่งในธรรมวินัยนี้ ปัญญาของเธอจึงยังเป็นโลกีย์.

[๕๔๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มุกตาเจโตวิมุตติ อันบุคคลเจริญแล้ว อย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ ๗๗ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วยมุกตา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ถ้าเธอหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า ปฏิกุศลในสิ่งไม่ปฏิกุศลอยู่. เธอก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิกุศลในสิ่งไม่ปฏิกุศลนั้นอยู่. ๗๗ ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงแยกสิ่งไม่ปฏิกุศลและปฏิกุศลทั้งสองนั้นออกเสียแล้ว วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ก็ย่อมวางเฉย ที่สติสัมปชัญญะในสิ่งทั้งสองนั้นอยู่ หรืออีกอย่างหนึ่ง เพราะล่วงอากาศาณัญญาจนละเสียโดยประการทั้งปวง เธอ คำนึงอยู่ว่า วิญญาณไม่มีที่สุด ย่อมบรรลुวิญญาณัญญาจนอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวมุกตาเจโตวิมุตติว่า มีวิญญาณัญญาจนเป็นเป็นอย่างยิ่ง เพราะภิกษุนั้นยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันขจรยิ่ง ในธรรมวินัยนี้ ปัญญาของเธอจึงยังเป็นโลกีย์.

[๖๐๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อุเบกขาเจโตวิมุตติอันบุคคลเจริญแล้ว อย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ ๗๗ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วยอุเบกขา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ถ้าเธอหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่าปฏิกุศลในสิ่งไม่ปฏิกุศลอยู่. เธอก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิกุศลในสิ่งไม่ปฏิกุศลนั้นอยู่. ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่าไม่ปฏิกุศลในสิ่งปฏิกุศลอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิกุศลในสิ่งปฏิกุศลนั้นอยู่. ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงมีความ

สำคัญว่าปฏิคุณในสิ่งไม่ปฏิคุณและสิ่งปฏิคุณอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิคุณในสิ่งไม่ปฏิคุณและสิ่งปฏิคุณนั้นอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า เราเพียงมีความสำคัญว่าไม่ปฏิคุณในสิ่งปฏิคุณและไม่ปฏิคุณอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิคุณในสิ่งปฏิคุณและในสิ่งไม่ปฏิคุณนั้นอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า เราเพียงแยกสิ่งไม่ปฏิคุณและปฏิคุณทั้งสองนั้นออกเสียแล้ว วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ ก็ย่อมวางเฉย มีสติสัมปชัญญะในสิ่งทั้งสองนั้นอยู่ หรืออีกอย่างหนึ่ง เพราะล่วงวิญญาณ์ัญญาตนะเสียโดยประการทั้งปวง เธอค้ำนึ่งอยู่ว่า อะไรชนิดหนึ่งไม่มี ย่อมบรรลुकิณฺณจัญญาตนะอยู่ คุณอนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวอุเบกขาเจโตวิมุตติว่า มีอาทิญญาตนะเป็นอย่างยิ่ง เพราะภิกษุนั้นยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันยาวคั่ง ในธรรมวินัยนี้ ปัญญาของเธอจึงยังเป็นโลกีย์.

จบเมตตาสูตที่ ๔

อรรถกถาเมตตาสูต

พึงทราบวินิจฉัยในเมตตาสูตที่ ๔.

บทว่า เมตตาสหคเตน เจตสา เป็นต้น ทั้งหมดท่านให้พิสดารไว้ในวิสุทฺธิมรรค โดยอาการทั้งปวงแล้ว. พวกอัญญาเดียรถีย์เหล่านั้น พึงธรรมเทศนาของพระศาสดาโดยนัยก่อนนั้นแล จึงกล่าวบทเมื่อนี้ว่า มยมุปีโข อวฺโส สวากานํ เอวํ ธมฺมํ เทสฺม ดังนี้.

ความจริง ในลัทธิของพวกเดียรถีย์ การละนิรณฺ ๕ หรือการเจริญพรหมวิหารมีเมตตาเป็นต้น ย่อมไม่มี. บทว่า ก็ คติกาโหติ คือมีอะไรสำเร็จ. บทว่า กิมุปรมา คืออะไรสูงสุด. บทว่า กิมุผลา คือมีอะไรเป็น

อานิสงส์. บทว่า **กิมุปรโยธานา** คือมีอะไรจบลง. บทว่า **เมตตาสหคต** ได้แก่ สติสัมโพชฌนคัจฉันประกอบเกี่ยวข้องกับสัมมุตด้วยเมตตา. ในบททั้งปวงก็นัยนี้แล. บทว่า **วิเวกนิสสุตทา** เป็นต้น มีเนื้อความอันกล่าวแล้วแล.

บทว่า **อปปฏิภูถ** ความว่า สิ่งไม่ปฏิภูถมี ๒ อย่าง คือไม่ปฏิภูถในสัตว์ และไม่ปฏิภูถในสังขาร. อธิบายว่า ในสิ่งอันน่าปรารถนาอันไม่ปฏิภูถนั้น. บทว่า **ปฏิภูถสญญิ** คือมีความสำคัญว่า ไม่น่าปรารถนา. ถามว่า ข้อที่เธอมีความสำคัญว่า ปฏิภูถในสิ่งไม่ปฏิภูถนั้น อย่างไร จึงอยู่อย่างนี้ได้ ตอบว่าเธอทำในใจว่า ไม่งามแผ่ไปหรือว่าไม่เที่ยง จึงอยู่อย่างนี้ได้. ข้อนั้นจริง ตามที่ท่านกล่าวไว้ในปฏิสัมภิตาว่า เธอมีความสำคัญว่า ปฏิภูถในสิ่งไม่ปฏิภูถอย่างไร เธอยอมแผ่ไปในสิ่งอันน่าปรารถนา โดยความเป็นของไม่งามหรือพิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง. แต่เมื่อเธอทำการแผ่เมตตา หรือทำในใจถึงโดยความเป็นธาตุ ในสิ่งอันเป็นปฏิภูถ ไม่น่าปรารถนา ชื่อว่า มีความสำคัญว่า ไม่ปฏิภูถอยู่ เหมือนที่ท่านกล่าวไว้ว่า ผู้มีความสำคัญว่า ไม่ปฏิภูถอยู่อย่างไร เธอแผ่ไปในสิ่งอันไม่น่าปรารถนาโดยเมตตา หรือพิจารณาโดยความเป็นธาตุ ดังนี้. แม้ในบทที่คลุกเคล้ากันทั้งสอง ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ก็เธอเมื่อทำในใจว่า ไม่งามแผ่ไป หรือว่าไม่เที่ยง นั้นนั่นแล ทั้งในสิ่งไม่ปฏิภูถ และปฏิภูถ มีความสำคัญว่า ปฏิภูถอยู่. ก็เธอทำการแผ่เมตตา หรือทำในใจถึงโดยความเป็นธาตุนั้นนั่นแลทั้งในสิ่งปฏิภูถและไม่ปฏิภูถ ชื่อว่า มีความสำคัญว่า ไม่ปฏิภูถอยู่. แต่เมื่อปรารถนา จพึงคุเพกขาอันท่านกล่าวไว้ โดยนัยเป็นต้นว่า ตาเห็นรูป ไม่ดีใจเลยดังนี้ พึงทราบว่าเป็นของแยกสิ่งทั้งสองนั้น ในสิ่งไม่ปฏิภูถ หรือสิ่งปฏิภูถออกเสียแล้ว วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ในสิ่งทั้งสองนั้น.

ก็เทศนา พึงแยกออกจากกัน เพราะมรรคโพชฌนค์ และอริยทริกัถวิปัสสนา ทรงแสดงแก่ภิกษุนี้ ผู้ยังฉานหมวด ๓ หรือฉานหมวด ๔ ให้เกิด

แล้วด้วยเมตตา ทำมานั้นแลให้เป็นบาท เจริญวิปัสสนาบรรลुพระอรหัต ด้วยคำมีประมาณเท่านี้. ส่วนภิกษุใดทำเมตตามานี้ให้เป็นบาทแล้ว แม้พิจารณาสังขารทั้งหลายอยู่ ยังไม่สามารถจะบรรลुพระอรหัตได้ เพราะเมตตา มีพระอรหัตเป็นอย่างยิ่งไม่มีแก่ภิกษุนั้น. แต่พึงแสดงข้อที่เมตตา มีพระอรหัต เป็นอย่างย้งนั้น. ฉะนั้น ทรงเริ่มเทศนาเพื่อแสดงข้อนั้น. แม้ในบทเป็น ต้นว่า สพุทโส วา ปน รูปสญฺญานํ สมตฺถิกมฺมา พิงฺทราบถิงฺปิโยชนํ ในการเริ่มต้นของเทศนา โดยนัยนี้อีกต่อไป.

บทว่า สุกฺปรมํ ความว่า มีความงามเป็นที่สุด มีความงามเป็นส่วนสุด มีความงามสำเร็จ. บทว่า อิธ ปญฺญสฺส ความว่า ปัญญาของเธอ ในธรรมวินัยนี้ ปัญญาในที่นี้ ยังล่องโลกนี้ไม่ได้. อธิบายว่า ปัญญานั้นเป็น โลกียปัญญา. บทว่า อุตฺตรวิมฺุตฺติ อปฺปฏิวิหฺนโต ความว่า แหงตลอด โลกุตระธรรมยังไม่ได้. อธิบายว่า ส่วนภิกษุใด ย่อมสามารถเพื่อแหงตลอด ได้ ภิกษุนั้น ได้เมตตา มีอรหัตเป็นอย่างยิ่ง. แม้ในบทว่า กรุณาเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสธรรมมีความงาม เป็นอย่างย้งเป็นต้น แหงธรรมมีเมตตาเป็นต้นเหล่านั้น. ตอบว่า เพราะธรรม นั้น เป็นอุปนิสัยของภิกษุนั้น ๆ ด้วยอำนาจความเป็นธรรมมีส่วนเสมอกัน. ความจริง พวกสัตว์ ไม่เป็นสิ่งปฏิญฺลสำหรับภิกษุผู้ด้วยเมตตา. ลำดับนั้น เมื่อเรณำจิตเข้าไปในสี่เจิวเป็นต้น อันเป็นสี่บริสุทฺธิ์ ไม่ปฏิญฺล จิตย่อม แล่นไปในสิ่งอันไม่เป็นปฏิญฺลนั้น โดยไม่ยาก เมตตาเป็นอุปนิสัยปัจจัยแห่ง สุกฺวิโมกข์ ด้วยอาการอย่างนั้น หายิ่งกว่านั้นไม่ เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า สุกฺปรมา ดังนี้แล.

ภิกษุผู้ด้วยกรุณา พิจารณาเห็นทุกข์ของสัตว์ มีความเดือดร้อน เป็นต้น เป็นเครื่องหมายแห่งรูป. โทษในรูป จึงยอมเป็นอันแสดง เพราะ

ความเป็นไปและความเกิดแห่งกรุณา. ลำดับนั้น เธอเมื่อเพิกซึ่งในบรรดา
กสิณ ๔ มีปฐมกสิณเป็นต้น กสิณอย่างใดอย่างหนึ่งได้แล้ว เพราะโทษแห่ง
รูปได้รู้หมดแล้ว นำจิตเข้าไปในอากาศเป็นที่สลักรูปออก จิตย่อมแล่นไปใน
กสิณนั้นโดยไม่ยาก. กรุณาเป็นอุปนิสัยขยับแก้้อากาศานัญญาจนด้วย
อาการอย่างนั้น หายิ่งกว่านั้นไม่ เพราะฉะนั้นจึงตรัสว่า อากาศานัญญา-
จนปรมา ดังนี้.

ส่วนภิกษุผู้อยู่ด้วยมุทิตา พิจารณาเห็นความรู้สึกรู้สึกของพวกสัตว์ผู้มี
ปราโมทย์ที่เกิดขึ้น ด้วยทำปราโมทย์นั้น จะมีความรู้สึกได้เพราะความเป็น
ไปและความเกิดแห่งมุทิตา. ลำดับนั้น เมื่อนำจิตเข้าไปในวิญญาณ ล่วง
อากาศานัญญาจนะที่ได้แล้วตามลำดับ แต่ยังมีอากาศนิमितเป็นอารมณ์จิตยอม
แล่นไปในอากาศนิमितนั้น โดยไม่ยาก มุทิตาเป็นอุปนิสัยขยับแก้้อากาศานัญญา-
จนัญญาจนด้วยอาการอย่างนั้น หายิ่งกว่านั้นไม่. เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า
วิญญาณัญญาจนปรมา ดังนี้.

ส่วนภิกษุผู้อยู่ด้วยเบกขา มีจิตลำบากด้วยยึดสิ่งที่ไม่มีความหวังใจว่า ขอสัตว์ทั้งหลายจงมีสุขเถิด หรือจงพ้นทุกข์เถิด หรือว่า จง
อย่าพลัดพรากจากสุขที่ถึงแล้วเถิด ดังนี้ เพราะมุ่งหน้ายึดปรมาัตถ์ จากสุข
และทุกข์เป็นต้น. ลำดับนั้น เมื่อนำจิตเข้าไปในความไม่มีแห่งวิญญาณ
เป็นปรมาัตถ์ ซึ่งไม่มีอยู่ เพราะเกิดล่วงวิญญาณัญญาจนะที่ได้แล้วตามลำดับ
ของจิต ซึ่งลำบากเพราะยึดสิ่งที่มีอยู่ โดยปรมาัตถ์ของจิตซึ่งมุ่งหน้ายึดปรมาัตถ์
จิตยอมแล่นไปในวิญญาณัญญาจนะนั้นโดยไม่ยาก อุเบกขาเป็นอุปนิสัยขยับ
แก้้อากิญจัญญาจนด้วยอาการอย่างนั้น หายิ่งกว่านั้นไม่ เพราะฉะนั้นจึงตรัส
ว่า อากิญจัญญาจนปรมา ดังว่ามาด้วยประการฉะนี้.

ในที่สุดแห่งเทศนา พวกภิกษุ ๕๐๐ รูปบรรลุประอรหัต.

จบอรรถกถาเมตตาสูตที่ ๔

๕. สการวสูตร

นิวรรณ์เป็นเหตุให้มนต์ไม่แจ่มแจ้ง

[๖๐๑] สาวัดถินิทาน. ครั้งนั้น พรหมณ์ชื่อว่าสการวะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับ พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

[๖๐๒] ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้มนต์แม้ที่บุคคลกระทำการสาธยายไว้นาน ไม่แจ่มแจ้งในบางคราว ไม่ต้องกล่าวถึงมนต์ที่มีได้กระทำการ. สาธยายะ ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้มนต์แม้ที่มีได้กระทำการสาธยายเป็นเวลานาน ก็ยังแจ่มแจ้งในบางคราว ไม่ต้องกล่าวถึงมนต์ที่กระทำการสาธยาย

[๖๐๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนพรหมณ์ สมัยใดแล บุคคลมีใจฟุ้งซ่านด้วยกามราคะ อังกามราคะเหนียวรั้งไป และไม่รู้ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งกามราคะที่บังเกิดขึ้นแล้ว ตามความเป็นจริง สมัยนั้น เขาไม่รู้ไม่เห็นแม้ซึ่งประโยชน์คนตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์บุคคลอื่นตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์ทั้งสองอย่างตามความเป็นจริง มนต์แม้ที่กระทำการสาธยายไว้นาน ก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่ต้องกล่าวถึงมนต์ที่มีได้กระทำการสาธยาย.

[๖๐๔] คุณก่อนพรหมณ์ เปรียบเหมือนภานะใส่น้ำ ซึ่งระคนด้วยสิกรัง สีเหลือง สีเขียว สีแดงอ่อน บุรุษผู้มีจักขุ เมื่อมองดูเงาหน้าของตนในน้ำนั้น ไม่พึงรู้ ไม่พึงเห็นตามความเป็นจริงได้ ฉนฺใด ฉนนํเหมือนกัน

สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่านด้วยกามราคะ อันกามราคะเหนียวรั้งไป และไม่รู้ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งกามราคะที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง ในสมัยนั้น เขาย่อมไม่รู้ ไม่เห็นแม้ซึ่งประโยชน์ตนตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์บุคคลอื่นตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์ทั้งสองนั้นตามความเป็นจริง มนต์แม่ที่กระทำการสาธยายไว้นาน ก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่ต้องกล่าวถึงมนต์ที่มีได้กระทำการสาธยาย.

[๖๐๕] คุณ่อนพราหมณ์ อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่านด้วยพยาบาท อันพยาบาทเหนียวรั้งไป และยอมไม่รู้ ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งพยาบาทที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง...

[๖๐๖] คุณ่อนพราหมณ์ เปรียบเหมือนภาชนะใส่น้ำ ซึ่งร้อนเพราะไฟเดือดพล่าน มีไอลุ่งขึ้น บุรุษผู้มีจักขุ เมื่อมองดูเงาหน้าของตนในน้ำนั้น ไม่พึงรู้ไม่พึงเห็นตามความเป็นจริง ฉันทใดฉันทนั้นเหมือนกัน สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่านด้วยพยาบาท อันพยาบาทเหนียวรั้งไป และยอมไม่รู้ ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งพยาบาทที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง..

[๖๐๗] คุณ่อนพราหมณ์ อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่านด้วยถีนมิทระ อันถีนมิทระเหนียวรั้งไป ย่อมไม่รู้ ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งถีนมิทระที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง..

[๖๐๘] คุณ่อนพราหมณ์ เปรียบเหมือนภาชนะใส่น้ำ อันสาหร่ายและจอกแหวนปกคลุมไว้ บุรุษผู้มีจักขุ เมื่อมองดูเงาหน้าของตนในน้ำนั้น ไม่พึงรู้ ไม่พึงเห็นตามความเป็นจริง ฉันทใด ฉันทนั้นเหมือนกัน สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่านด้วยถีนมิทระ อันถีนมิทระเหนียวรั้งไว้ และยอมไม่รู้ ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งถีนมิทระที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง...

[๖๐๙] ดูก่อนพราหมณ์ อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจ ฟุ้งซ่านด้วยอุทธัจจกุกกุจะ อันอุทธัจจกุกกุจะเหนียวรั้งไป และข่อมไม่รู้ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งอุทธัจจกุกกุจะที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง.

[๖๑๐] ดูก่อนพราหมณ์ เปรียบเหมือนภาชนะใส่น้ำ อันลมพัดต้อง แล้วหัวน้ำไหว กระเพื่อม เกิดเป็นคลื่น บุรุษผู้มีจักขุ เมื่อมองดูเงาหน้าของตนในน้ำนั้น ไม่พึงรู้ ไม่พึงเห็นตามความเป็นจริง ฉนั้นใด ฉนั้นนั่นเหมือนกัน สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่านด้วยอุทธัจจกุกกุจะ อันอุทธัจจกุกกุจะเหนียวรั้งไป และข่อมไม่รู้ ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งอุทธัจจกุกกุจะที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง . . .

[๖๑๑] ดูก่อนพราหมณ์ อีกประการหนึ่ง ในสมัยใด บุคคลมีใจ ฟุ้งซ่านด้วยวิจิกิจจา อันวิจิกิจจาเหนียวรั้งไป และไม่รู้ ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งวิจิกิจจาที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริงสมัยนั้น เขาข่อมไม่รู้ ไม่เห็นแม้ซึ่งประโยชน์ตนตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์บุคคลอื่นตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์ทั้งสองอย่างตามความเป็นจริง มนต์แม่ที่กระทำการสาธยายไว้นาน ก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่ต้องกล่าวถึงมนต์ที่มีได้กระทำการสาธยาย.

[๖๑๒] ดูก่อนพราหมณ์ เปรียบเหมือนภาชนะใส่น้ำที่ขุ่นมัวเป็นเปือกตมอันบุคคลวางไว้ในที่มีด บุรุษผู้มีจักขุ เมื่อมองดูเงาหน้าของตนในน้ำนั้น ไม่พึงรู้ไม่พึงเห็นตามความเป็นจริง ฉนั้นใด ฉนั้นนั่นเหมือนกัน สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่านด้วยวิจิกิจจา อันวิจิกิจจาเหนียวแรงไป และข่อมไม่รู้ ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งวิจิกิจจาที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง สมัยนั้น เขาข่อมไม่รู้ไม่เห็นแม้ซึ่งประโยชน์ตนตามความเป็นจริง แม้ซึ่ง

ประโยชน์บุคคลอื่นตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์ทั้งสองอย่างตามความเป็นจริง มนต์ที่กระทำการสาธยายไว้นาน ก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่ต้องกล่าวถึงมนต์ที่มีได้กระทำการสาธยาย

[๖๑๓] คุณก่อนพราหมณ์ นี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้มนต์แม้ที่กระทำการสาธยายไว้นาน ไม่แจ่มแจ้งในบางคราว ไม่ต้องกล่าวถึงมนต์ที่มีได้กระทำการสาธยาย.

[๖๑๔] คุณก่อนพราหมณ์ ส่วนสมย์โค บุคคลมีใจไม่ฟังชานด้วยกามราคะ ไม่ถูกกามราคะเหนี่ยวรั้งไป และข่อมรู้ ข่อมเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งกามราคะที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง สมัยนั้น เขาข่อมรู้ ข่อมเห็นแม้ซึ่งประโยชน์ตนตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์บุคคลอื่นตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์ทั้งสองอย่างตามความเป็นจริง มนต์แม้ที่มีได้กระทำการสาธยายเป็นเวลานาน ข่อมแจ่มแจ้งได้ ไม่ต้องกล่าวถึงมนต์ที่กระทำการสาธยาย.

[๖๑๕] คุณก่อนพราหมณ์ เปรียบเหมือนภาชนะใส่น้ำอันไม่ระคนด้วยสีครั้ง สีเหลือง สีเขียว หรือสีแดงอ่อน บุรุษผู้มีจักขุ เมื่อมองดูเงาหน้าของตนในน้ำนั้น ฟังรู้ ฟังเห็นตามความเป็นจริง ฉันทโค ฉันทนั้นเหมือนกัน สมย์โค บุคคลมีใจไม่ฟังชานด้วยกามราคะ ไม่ถูกกามราคะเหนี่ยวรั้งไป และข่อมรู้ ข่อมเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งกามราคะที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง ฯลฯ

[๖๑๖] คุณก่อนพราหมณ์ อีกประการหนึ่ง สมย์โค บุคคลมีใจไม่ฟังชาน ด้วยพยาบาท ไม่ถูกพยาบาทเหนี่ยวรั้งไป และข่อมรู้ ข่อมเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งพยาบาทที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง ฯลฯ

[๖๑๗] คุณ่อนพราหมณ์ เปรียบเหมือนภาชนะใส่น้ำที่ไม่ร้อน เพราะไฟ ไม่เดือดพล่าน ไม่เกิดไอ บุรุษผู้มีจักขุ เมื่อมองดูเงาหน้าของตน ในน้ำนั้น ฟังรู้ ฟังเห็นตามความเป็นจริงได้ ฉันทใด ฉันทนั้นเหมือนกัน สมัยใด บุคคลมีใจไม่ฟุ้งซ่านด้วยพยายาม ไม่ถูกพยายามเหนี่ยวรั้งไป และย่อมรู้ ย่อมเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งพยายามที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง ฯลฯ

[๖๑๘] คุณ่อนพราหมณ์ อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจไม่ฟุ้งซ่านด้วยถีนมิทระ ไม่ถูกถีนมิทระเหนี่ยวรั้งไป และย่อมรู้ ย่อมเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งถีนมิทระที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง ฯลฯ

[๖๑๙] คุณ่อนพราหมณ์ เปรียบเหมือนภาชนะใส่น้ำอันสาหร่ายและจอกแหนไม่ปกคลุมไว้ บุรุษผู้มีจักขุ เมื่อมองดูเงาหน้าของตนในน้ำนั้น ฟังรู้ ฟังเห็นตามความเป็นจริงได้ ฉันทใด ฉันทนั้นเหมือนกัน สมัยใด บุคคลมีใจไม่ฟุ้งซ่านด้วยถีนมิทระ ไม่ถูกถีนมิทระเหนี่ยวรั้งไป และย่อมรู้ ย่อมเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งถีนมิทระที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง ฯลฯ

[๖๒๐] คุณ่อนพราหมณ์ อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจไม่ฟุ้งซ่านด้วยอุทธัจจกุกกุจจะ ไม่ถูกอุทธัจจกุกกุจจะเหนี่ยวรั้งไป และย่อมรู้ ย่อมเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งอุทธัจจกุกกุจจะที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง ฯลฯ

[๖๒๑] คุณ่อนพราหมณ์ เปรียบเหมือนภาชนะใส่น้ำอันลมไม่พัด ต้องแล้ว ไม่หวั่นไหว ไม่กระเพื่อม ไม่เกิดเป็นคลื่น บุรุษผู้มีจักขุ เมื่อมองดูเงาหน้าของตนในน้ำนั้น ฟังรู้ ฟังเห็นตามความเป็นจริงได้ ฉันทใด ฉันทนั้นเหมือนกัน สมัยใด บุคคลมีใจไม่ฟุ้งซ่านด้วยอุทธัจจกุกกุจจะ ไม่ถูกอุทธัจจกุกกุจจะเหนี่ยวรั้งไป และย่อมรู้ ย่อมเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งอุทธัจจกุกกุจจะที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง ฯลฯ

[๖๒๒] ดูก่อนพราหมณ์ อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจไม่ ฟุ้งซ่านด้วยวิจิติจจา ไม่ถูกวิจิติจจาเหนียวรั้งไป และย่อมรู้ ย่อมเห็นอุบาย เป็นเครื่องสลัดออกซึ่งวิจิติจจาที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง ฯลฯ

[๖๒๓] ดูก่อนพราหมณ์ เปรียบเหมือนภานะใส่น้ำอันใสสะอาด ไม่ขุ่นมัว อันบุคคลวางไว้ในที่แจ้ง บุรุษผู้มีจักขุ เมื่อมองดูเงาหน้าของตน ในน้ำนั้น ฟังรู้ ฟังเห็นตามความเป็นจริงได้ ฉันทใด ฉันทนั้นเหมือนกัน สมัยใด บุคคลมีใจไม่ฟุ้งซ่านด้วยวิจิติจจา ไม่ถูกวิจิติจจาเหนียวรั้งไป และ ย่อมรู้ ย่อมเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งวิจิติจจาที่บังเกิดขึ้นและตามความ เป็นจริง สมัยนั้น เขาย่อมรู้ ย่อมเห็นแม้ซึ่งประโยชน์ตนตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์บุคคลอื่นตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์ทั้งสองอย่างตาม ความเป็นจริง มนต์แม่ที่มีได้กระทำการสาธยายเป็นเวลานาน ย่อมแจ่มแจ้งได้ ไม่ต้องกล่าวถึงมนต์ที่กระทำการสาธยาย.

[๖๒๔] ดูก่อนพราหมณ์ นี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้มนต์แม่ที่ มีได้กระทำการสาธยายเป็นเวลานาน ก็ยังแจ่มแจ้งได้ในบางคราว ไม่ต้อง กล่าวถึงมนต์ที่กระทำการสาธยาย.

[๖๒๕] ดูก่อนพราหมณ์ โภชณงค์แม่ทั้ง ๗ นี้ มิใช่เป็นธรรมกัณ มิใช่เป็นธรรมห้าม ไม่เป็นอุปกิเลสของใจ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้ มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ. โภชณงค์ ๗ เป็นไฉน. คือสติสัมโพชณงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชณงค์. ดูก่อนพราหมณ์ โภชณงค์ ๗ นี้แล มิใช่เป็นธรรมกัณ มิใช่เป็นธรรมห้าม ไม่เป็นอุปกิเลส ของใจ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้ แจ่มแจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ.

[๖๒๖] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว สคารวพราหมณ์
ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภายตของพระองค์
ไพเราะยิ่งนัก ฯลฯ ขอพระโคตมผู้เจริญโปรดทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสก
ผู้ถึงสรณะจนตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบสการวสูตรที่ ๕

อรรถกถาสการวสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสการวสูตรที่ ๕.

บทว่า ปเคว แปลว่า ก่อนที่เดียว. บทว่า กามราคปริยุฎฐิเตน
ได้แก่ อังกามราคะเห็นขวไว้. บทว่า กามราคปรเตน ได้แก่ ไปตาม
กามราคะ. บทว่า นิสฺสรณํ ความว่า อุบายเครื่องสลัดออกซึ่งกามราคะ
มี ๓ อย่างคือ วิกขัมภนนิสฺสรณะ สลัดออกด้วยการข่มไว้ ตทั้งคนิสฺสรณะ
สลัดออกชั่วคราว สมุจเฉทนิสฺสรณะ สลัดออกได้เด็ดขาด. ในอุบายเครื่อง
สลัดออก ๓ อย่างนั้น ปฐมฉานในอสุกะ ชื่อว่า สลัดออกด้วยการข่มไว้.
วิปีสสนา ชื่อว่า สลัดออกได้ชั่วคราว อรหัตมรรค ชื่อว่า สลัดออกได้
เด็ดขาด. อธิบายว่า เขาย่อมไม่รู้อุบายเครื่องสลัดออกแม้สามอย่างนั้น. ใน
บทว่า อุตฺตมฺมุปีติ เป็นต้น ประโยชน์คนกล่าวคืออรหัต ชื่อว่า ประโยชน์
ของตน. ประโยชน์ของผู้ถวายปัจจัยทั้งหลาย ชื่อว่า ประโยชน์ของคนอื่น.
ประโยชน์แม้สองอย่างนั้นแล ชื่อว่า ประโยชน์ทั้งสอง ในวาระทั้งปวง
พึงทราบเนื้อความโดยนัยนี้.

ส่วนความต่างกันดังนี้ ก็ในบทว่า พยาบาทสฺส นิสฺสรณํ เป็นต้น มีอุบายเครื่องสลัดออกสองอย่าง คือ วิกขัมภนนิสฺสรณะ การสลัดออกด้วยการข่มไว้ และสมฺมุจเจทนิสฺสรณะ การสลัดออกได้เด็ดขาด ในอุบายทั้ง ๒ นั้น ปฐมฌานในเมตตา สลัดพยาบาทออกได้ด้วยการข่ม. อนาคามิมรรค สลัดพยาบาทออกได้เด็ดขาด. อาโลกสัญญา สลัดถีนมิทระออกได้ด้วยการข่ม อรหัตมรรค สลัดออกได้เด็ดขาด. สมถกัมมัฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง สลัดอุทธัจจกุกฺกัจจะออกได้ด้วยการข่ม. ส่วนในอุทธัจจกุกฺกัจจะนี้ อรหัตมรรค เป็นเครื่องสลัดอุทธัจจะออกได้เด็ดขาด. อนาคามิมรรค เป็นเครื่องสลัดกุกฺกัจจะออกได้เด็ดขาด. การกำหนดธรรมเป็นเครื่องสลัดวิจิกิจฉาออกได้ด้วยการข่ม ปฐมมรรค เป็นเครื่องสลัดออกได้เด็ดขาด.

ส่วนในข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอุปมา มีบทว่า เสยฺยถาปิ พฺราหฺมณ อุตฺปตฺโต ตํ สฺสฺสฺสฺส ลายาย วา เป็นต้นใด ในอุปมาเหล่านั้น บทว่า อุตฺปตฺโต ได้แก่ ภาชนะเต็มด้วยน้ำ. บทว่า ตํ สฺสฺสฺส ได้แก่ ระคนด้วยอำนาจทำสีให้ต่างกัน. บทว่า อุตฺตมาทกขาโต คือมีไอพุ่งขึ้น บทว่า เสวาลปนคปริโยนทุโร ความว่า อันสาหร่ายอันต่างด้วยพืชงา เป็นต้น หรืออันจอกแหนมืดสีหลังเขียวเกิดขึ้นปิดหลังน้ำปกคลุมไว้ บทว่า วาเทริโต ได้แก่ ภูกลมพัดหวั่นไหว. บทว่า อาวิโล คือ ไม้ไผ่ บทว่า ลูพิโต คือ ไม้หนึ่ง. บทว่า กลลฺลิตฺโต คือ เปือกตม. บทว่า อนุชฺชเร นิกฺขตฺโต ได้แก่ อันบุคคลวางไว้ในที่ไม่สว่าง มีระหว่างฉาง เป็นต้นเป็นประเภท. ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงกลับเทศนาจากภพทั้งสาม แล้วทรงให้เทศนาจบลงด้วยธรรมอันเป็นยอดคืออรหัต. ส่วนพราหมณ์ตั้งอยู่แล้วในทางอันสงบ.

จบอรรถกถาสถาปนสูตรที่ ๕

๒. อภยสูตร

ความไม่รู้ความไม่เห็นมีเหตุมีปัจจัย

[๖๒๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาอิชฌณภู ใกล้เคียงกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น อภัยราชกุมารเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ตรัสทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

[๖๒๘] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ปุณณกัสสปกล่าวอย่างนั้นว่า เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เพื่อความไม่รู้ เพื่อความไม่เห็น ความไม่รู้ ความไม่เห็น ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เพื่อความรู้ เพื่อความเห็น ความรู้ ความเห็น ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ดังนี้. ในเรื่องนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างไร.

[๖๒๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนราชกุมาร เหตุมี ปัจจัยมี เพื่อความไม่รู้ เพื่อความไม่เห็น ความไม่รู้ ความไม่เห็น มีเหตุ มีปัจจัย เหตุมี ปัจจัยมี เพื่อความรู้ เพื่อความเห็น ความรู้ ความเห็น มีเหตุ มีปัจจัย.

[๖๓๐] อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เหตุเป็นไฉน ปัจจัยเป็นไฉน เพื่อความไม่รู้ เพื่อความไม่เห็น ความไม่รู้ ความไม่เห็น มีเหตุ มีปัจจัย อย่างไร.

[๖๓๑] พ. ดูก่อนราชกุมาร สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่านด้วย กามราคะ อังการาคะเหนียวรั้งไป และข่อมไม่รู้ ไม่เห็น อุบายเป็นเครื่อง

สลัดออกซึ่งกามราคะที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง แม้ข้อนี้แล ก็เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อความรู้ เพื่อความไม่เห็น ความไม่รู้ ความไม่เห็น มีเหตุ มีปัจจัย แม้ด้วยประการฉะนี้.

[๖๓๒] คุณก่อนราชกุมาร อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่าน ด้วยพยายาม . . .

[๖๓๓] คุณก่อนราชกุมาร อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจ ฟุ้งซ่านด้วยถีนมิทระ . . .

[๖๓๔] คุณก่อนราชกุมาร อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่าน ด้วยอุทธัจจกุกกัจจะ . . .

[๖๓๕] คุณก่อนราชกุมาร อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่าน ด้วยวิจิกิจฉา อันวิจิกิจฉาเหนียวรั้งไป และข่อมไม่รู้ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่อง สลัดออกซึ่งวิจิกิจฉาที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง แม้ข้อนี้แล ก็เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อความรู้ เพื่อความไม่เห็น ความไม่รู้ ความไม่เห็น มีเหตุ มีปัจจัย ด้วยประการฉะนี้.

[๖๓๖] อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมปริยายนี้ ชื่ออะไร.

พ. คุณก่อนราชกุมาร ธรรมเหล่านี้ ชื่อ นีวรณ.

อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นีวรณเป็นอย่างนี้ ข้าแต่พระสุคต นีวรณ เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลถูกนีวรณแม้อย่างเดียวครอบงำแล้ว ไม่พึงรู้ ไม่พึงเห็นตามความเป็นจริงได้ จะกล่าวไปไยถึงการถูกนีวรณทั้ง ๕ ครอบงำแล้ว.

[๖๓๗] อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เหตุเป็นไฉน ปัจจัยเป็นไฉน เพื่อความรู้ เพื่อความเห็น ความรู้ ความเห็น มีเห็น มีปัจจัย อย่างไร.

[๖๓๘] พ. คุณก่อนราชกุมาร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ เรอเจริญสติสัมโพชฌงค์อยู่ ย่อมรู้ ย่อมเห็นตามความเป็นจริง ด้วยจิตนั้น แม้ข้อนี้แล ก็เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อความรู้ เพื่อความเห็น ความรู้ ความเห็น มีเหตุ มีปัจจัย ด้วยประการฉะนี้.

[๖๓๙] คุณก่อนราชกุมาร อีกประการหนึ่ง ฯลฯ ภิกษุย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ เรอเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์อยู่ ย่อมรู้ ย่อมเห็นตามความเป็นจริง ด้วยจิตนั้น แม้ข้อนี้แล ก็เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อความรู้ เพื่อความเห็น ความรู้ ความเห็น มีเหตุ มีปัจจัย ด้วยประการฉะนี้.

[๖๔๐] อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมปริยายนี้ ชื่ออะไร.

พ. คุณก่อนราชกุมาร ธรรมเหล่านั้น ชื่อ โพชฌงค์.

อ. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า โพชฌงค์เป็นอย่างนี้ ข้าแต่พระสุคตโพชฌงค์เป็นอย่างนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลผู้ประกอบด้วยโพชฌงค์แม้อย่างเดียว ฟังรู้ ฟังเห็นตามความเป็นจริงได้ จะกล่าวไปไปถึงการที่ประกอบด้วยโพชฌงค์ทั้ง ๘ เล่า. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์ขึ้นภูเขาคิชฌกูฏ แม้ความเหน็ดเหนื่อยกาย ความเหน็ดเหนื่อยใจ ของข้าพระองค์ก็สงบระงับแล้ว และธรรมข้าพระองค์ก็ได้บรรลุแล้ว.

จบอภยสูตรที่ ๖

อรรถกถาอภยสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในอรรถกถาอภยสูตรที่ ๖.

บทว่า อภยสมาธิ อภยสมาธิ ได้แก่ เพื่อความไม่รู้ เพื่อความไม่เห็น. บทว่า ตกฺขม ภควา นีวรณา ได้แก่ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า นิเวศน์โดยส่วนเดียว. บทว่า กายกิลมโธ คือ ความกระวนกระวายทางกาย. บทว่า จิตตกิลมโธ คือ ความกระวนกระวายทางจิต. บทว่า โสปี เม ปฏิปฺปสุตฺตฺโข ความว่า ได้ยินว่า ความกระวนกระวายกายของพระราชา कुमार นั้น เข้าไปยังที่สัปายะแห่งฤดูก็เยือกเย็น นั่งในสำนักของพระศาสดาก็สงบระงับแล้ว. เมื่อกายนั้นสงบ แม้ความกระวนกระวายจิต ก็สงบ โดยคล้อยตาม กายนั้นแล. อีกอย่างหนึ่ง ความกระวนกระวายกายและจิตแม้ทั้งสองนั้นของ พระราชา कुमार นั้น ฟังทราบว่า สงบระงับแล้วด้วยมรรคนั้นแล

จบอรรถกถาอภยสูตรที่ ๖

จบหมวด ๖ แห่งโพชฌงค์ที่ ๖ แห่งโพชฌงค์สังยุต

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อาหารสูตร ๒. ปริยายสูตร ๓. อัคคิสูตร ๔. เมตตาสสูตร
๕. ศการวสูตร ๖. อภยสูตร

จบหมวด ๖ แห่งโพชฌงค์ที่ ๖ แห่งโพชฌงค์สังยุต

อานาปานาทีเปยยาที่ ๗ แห่งโพชฌงค์

อัญญิกัสัญญามีผล ๒ อย่าง

[๖๔๑] สāvātipiṇṇaṇa. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อัญญิกัสัญญาอันบุคคล เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก. ก็อัญญิกัสัญญา อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมมีผลมาก มี อานิสงส์มาก. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัม- โโพชฌงค์ อันสหระคด้วยอัญญิกัสัญญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วย อัญญิกัสัญญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อัญญิกัสัญญา อันบุคคลเจริญแล้ว อย่างนั้นแล กระทำ ให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

[๖๔๒] สāvātipiṇṇaṇa. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออัญญิกัสัญญา อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว พึงหวังผลได้ ๒ อย่าง อย่างใด อย่างหนึ่ง คือ อรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีความยึดถือเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี. ก็เมื่ออัญญิกัสัญญา อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร กระทำ ให้มากแล้วอย่างไร พึงหวังผลได้ ๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อรหัตผล ในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีความยึดถือเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี. คุก่อนภิกษุ ทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วย อัญญิกัสัญญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วยอัญญิกัสัญญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อ

อัญญิกัสถูญา อันบุคคลเจริญแล้วอย่างนี้แล กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ พึงหวังผลได้ ๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อรหัตผลในปัจจุบัน หรือ เมื่อยังมีความยึดถือเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี.

[๖๔๓] สāvāṭṭhinīṭhan. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อัญญิกัสถูญาอันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก. ก็อัญญิกัสถูญาอันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฃงค์ อันสหระคด้วยอัญญิกัสถูญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฃงค์ อันสหระคด้วยอัญญิกัสถูญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อัญญิกัสถูญา อันบุคคลผู้เจริญแล้วอย่างนี้แล กระทำให้มากแล้วอย่างนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก.

[๖๔๔] สāvāṭṭhinīṭhan. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อัญญิกัสถูญา อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเกษมจากโยคะใหญ่. ก็อัญญิกัสถูญา อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมเป็นไปเพื่อความเกษมจากโยคะใหญ่. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฃงค์ อันสหระคด้วยอัญญิกัสถูญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฃงค์ อันสหระคด้วยอัญญิกัสถูญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อัญญิกัสถูญาอันบุคคลเจริญแล้วอย่างนี้แล กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกษมจากโยคะใหญ่.

[๖๔๕] สāvāṭṭhinīṭhan. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อัญญิกัสถูญาอันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสังเวชมาก. ก็อัญญิกัสถูญา

อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมเป็นไปเพื่อความ
สังเวชมาก. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์
อันสหระตด้วยอภิญญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไป
ในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์อันสหระตด้วยอภิญญา
อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย อภิญญา อันบุคคลเจริญแล้วอย่างนี้แล กระทำให้มากแล้ว
อย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสังเวชมาก.

[๖๔๖] สาวัตถีนิกาย. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อภิญญา อันบุคคล
เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นผาสุกมาก. ก็อภิญญา
อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมเป็นไป
เพื่ออยู่เป็นผาสุกมาก. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญ
สติสัมโพชฌงค์ อันสหระตด้วยอภิญญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัย
นิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันสหระตด้วย
อภิญญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อภิญญา อันบุคคลเจริญแล้วอย่างนี้แล กระทำให้
มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นผาสุกมาก.

[๖๔๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุพพสัญญา อันบุคคลเจริญแล้ว ฯลฯ

[๖๔๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย วินีตสัญญา ฯลฯ

[๖๔๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย วิจนิทกสัญญา ฯลฯ

[๖๕๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อุทฐมาตกสัญญา ฯลฯ

[๖๕๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมตตา อันบุคคลเจริญแล้ว ฯลฯ

[๖๕๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กรุณา อันบุคคลเจริญแล้ว ฯลฯ

[๖๕๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มุทิตา อันบุคคลเจริญแล้ว ฯลฯ

- [๖๕๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อุเบกขาอันบุคคลเจริญแล้ว ฯลฯ
[๖๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติ อันบุคคลเจริญแล้ว ฯลฯ
[๖๕๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อสุภสังขยา อันบุคคลเจริญแล้ว ฯลฯ
[๖๕๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มรณสังขยา อันบุคคลเจริญแล้ว ฯลฯ
[๖๕๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อาหารปฏิภูลสังขยา ฯลฯ
[๖๕๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัพพโลก อนภริคสังขยา ฯลฯ
[๖๖๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อนิจจสังขยา ฯลฯ
[๖๖๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อนิจเจ ทุกขสังขยา ฯลฯ
[๖๖๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ทุกเข อนัตตสังขยา ฯลฯ
[๖๖๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปหานสังขยา ฯลฯ
[๖๖๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย วิราคสังขยา* ฯลฯ
[๖๖๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นิโรธสังขยา อันบุคคลเจริญแล้ว

กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก. ก็นิโรธสังขยา อันบุคคล
เจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อัน
สหระคด้วยนิโรธสังขยา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไป
ในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วยนิโรธสังขยา
อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
นิโรธสังขยา อันบุคคลเจริญแล้วอย่างนั้นแล กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อม
มีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

[๖๖๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อนิโรธสังขยา อันบุคคลเจริญแล้ว
กระทำให้มากแล้ว พึงหวังผลได้ ๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อรหัตผล
ในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีความยึดถือเหลืออยู่เหลือเป็นพระอนาคามี แม้นิโรธ
* ตั้งแต่ข้อ ๖๔๗ ถึงข้อ ๖๖๔ มีเนื้อความเหมือนข้ออฏฐิกสังขยา

สัญญา อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร พึงหวังผล
ได้ ๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีความ
ยึดถือเหลืออยู่เป็นพระอนาคามี คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้
ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วยนิโรธสัญญา อาศัยวิเวก อาศัย
วิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์
อันสหระคด้วยนิโรธสัญญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไป
ในการสละ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อนิโรธสัญญา อันบุคคลเจริญแล้วอย่าง
นี้แล กระทำให้มากแล้วอย่างนั้น พึงหวังผลได้ ๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง
คือ อรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีความยึดถือเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี.

[๖๖๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นิโรธสัญญา อันบุคคลเจริญแล้ว
กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก เพื่อความเกษมจากโยคะ
มาก เพื่อความสังเวชมาก เพื่ออยู่เป็นผาสุกมาก. ก็นิโรธสัญญา อันบุคคล
เจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก
เพื่อความเกษมจากโยคะมาก เพื่อความสังเวชมาก เพื่ออยู่เป็นผาสุกมาก
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อัน
สหระคด้วยนิโรธสัญญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไป
ในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วยนิโรธสัญญา
อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
นิโรธสัญญา อันบุคคลเจริญแล้วอย่างนี้แล กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อม
เป็นไปเพื่อประโยชน์มาก เพื่อความเกษมจากโยคะมาก เพื่อความสังเวชมาก
เพื่ออยู่เป็นผาสุกมาก.

[๖๖๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปรายเงิน หลั่ง
ไปสู่ทิศปรายเงิน ป่าไปสู่ทิศปรายเงิน ฉันทโค ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ก็ย่อม
เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉันทนั้นเหมือนกัน
ก็ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ กระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างไร ย่อมเป็นผู้
โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ
อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อัน
อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ กระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างนั้นแล ย่อมเป็นผู้
โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

(พึงขยายความบาติไปจนกระทั่งถึงการแสวงหา)

อุทัมภาคิยสังโยชน์ ๕

[๖๖๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการ
เหล่านี้. ๕ ประการเป็นไฉน. คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทัจจะอวิชา.
สังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการนี้แล. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลายโพชฌงค์ ๗
อันภิกษุควรเจริญ เพื่อรู้อิยังเพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละซึ่งสังโยชน์
อันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการนี้. โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้ง
หลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัย
วิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์
อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ. คู่ก่อนภิกษุทั้ง

หลาย โขชนงค์ ๗ เหล่านี้แล อันภิกษุควรเจริญ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละซึ่งสังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการนี้แล.

[๖๗๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน ฉันใด ภิกษุผู้เจริญโชนงค์ ๗ กระทำให้มากซึ่งโชนงค์ ๗ ก็ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่निพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉันนั้นเหมือนกัน. ก็ภิกษุผู้เจริญโชนงค์ ๗ กระทำให้มากซึ่งโชนงค์ ๗ อย่างไร ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโชนงค์ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโชนงค์ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญโชนงค์ ๗ กระทำให้มากซึ่งโชนงค์ ๗ อย่างนั้นแล ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

(พึงขยายความบาลี ตั้งแต่การกำจัดราคะเป็นที่สุดเช่นนี้ไป

จนถึงการแสวงหา)

[๖๗๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการเหล่านี้. ๕ ประการเป็นไฉน. คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา. สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการนี้แล. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โชนงค์ ๗ อัน ภิกษุควรเจริญ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละซึ่งสังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการนี้แล. โชนงค์ ๗ เป็นไฉน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโชนงค์ มีอัน กำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโชนงค์ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โชนงค์ ๗

เหล่านี้แล อันภิกษุควรเจริญ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการนี้แล.

(พึงขยายความโพชนงค์สังยุต เหมือนมรรคสังยุต)

เรื่องในวรรคนี้ คือ

๑. อัญญิกสังยุต ๒. ปุพวกสังยุต ๓. วินีตสังยุต ๔. วิจฉิททก-
สังยุต ๕. อุทฺธมาตกสังยุต ๖. เมตตา ๗. กรุณา ๘. มุทิตา ๙. อุเบกขา
๑๐. อานาปานสติ.

จบอานาปานวรรคที่ ๗ แห่งโพชนงค์สังยุต

๑. อสุภสังยุต ๒. มรณสังยุต ๓. อาหาเรปฏิกูลสังยุต ๔. สัพพ-
โลเกอนภิตสังยุต ๕. อนิจจสังยุต ๖. อนิจเจทุกขสังยุต ๗. ทุกเขอนัตต
สังยุต ๘. ปหานสังยุต ๙. วิราคสังยุต ๑๐. นิโรธสังยุต.

จบนิโรธวรรคที่ ๘ แห่งโพชนงค์สังยุต

[๖๗๒] สาวัตถินิทาน. ลูกอ่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่
ทิศปรมาจิน หลังไปสู่ทิศปรมาจิน บ่าไปสู่ทิศปรมาจินฉันใด ฯลฯ

แม่น้ำทั้ง ๖ สายไหลไปสู่ทิศปรมาจิน แม่น้ำทั้ง ๖ สายไหลไปสู่สมุทร
ทั้ง ๒ อย่าง ๆ ละ ๖ รวมเป็น ๑๒ เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่าวรรค.

จบคังคาเปยยาลที่ ๙

[๖๗๓] ลูกอ่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ที่ไม่มีเท้าก็ดี ๒ เท้าก็ดี ๔ เท้า
ก็ดี เท้ามากก็ดี มีประมาณเท่าใด พึงขยายเนื้อความอย่างทีกล่าวนี้เป็นตัว
อย่าง.

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ตถาคตสูตร ๒. ปทสูตร ๓. กุฏสูตร ๔. มูลสูตร ๕. สารสูตร
๖. วัสสิกสูตร ๗. ราชสูตร ๘. จันทิมสูตร ๙. สุริยสูตร ๑๐. วัตถสูตร

**(พึงขยายความอัปมาทวรรค ด้วยสามารถโพชฌงค์ แห่ง
โพชฌงคสังยุต)**

จบอัปมาทวรรคที่ ๑๐ แห่งโพชฌงค์สังยุต

[๖๗๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การงานที่จะพึงทำด้วยกำลังอย่างใด
อย่างหนึ่ง อันบุคคลทำอยู่ การงานที่จะพึงทำด้วยกำลังทั้งหมดนั้น อันบุคคล
อาศัยแผ่นดินดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ ฯลฯ

(พึงขยายเนื้อความอย่างทีกล่าวนี้เป็นตัวอย่าง)

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. พลสูตร ๒. พีชสูตร ๓. นาคสูตร ๔. รุกขสูตร ๕. กุมภสูตร
๖. สุกสูตร ๗. อากาสสูตร ๘. ปฐมเมฆสูตร ๙. ทุติยเมฆสูตร ๑๐. นาวา
สูตร ๑๑. อากันตुकสูตร ๑๒. นทีสูตร

**(พึงขยายความพลกรณีวรรค ด้วยสามารถโพชฌงค์ แห่ง
โพชฌงคสังยุต)**

จบพลกรณีวรรคที่ ๑๑

[๖๗๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างเหล่านี้. ๓ อย่าง
เป็นไฉน. คือ การแสวงหากาม ๑ กามแสวงหาภพ ๑ การแสวงพรหมจรรย์ ๑
(พึงขยายเนื้อความที่กล่าวนี้เป็นตัวอย่าง.)

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. เอสนาสูตร ๒. วิชาสูตร ๓. อาสวสูตร ๔. ภวาสสูตร ๕. ปฐมทุกข-
สูตร ๖. ทุตยทุกขสูตร ๗. ตติยทุกขสูตร ๘. ปิณสุต ๙. มลสูตร
๑๐. นิฆสูตร ๑๑. เวทนาสูตร ๑๒. ตัณหาสูตร.

(เอสนาเปยยาแลแห่งโพชฌงค์สังยุต บัณฑิตพึงให้พิสดาร
โดยอาศัยวิเวก)

จบเอสนาวรรคที่ ๑๒

โอฆะ ๔

[๖๗๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โอฆะ ๔ ประการเหล่านี้. ๔ ประการ
เป็นไฉน. ได้แก่ โอฆะคือกาม โอฆะคือภพ โอฆะคือทิลุ โอฆะคืออวิชา
(พึงขยายเนื้อความดังที่กล่าวนี้เป็นตัวอย่าง.)

[๖๗๗] สāvātthīnīทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชนอันเป็นส่วน
เบื้องสูง ๕ ประการเหล่านี้. ๕ ประการเป็นไฉน. คือ รูปราคะ อรูปราคะ
มานะ อุทธัจจะ อวิชา สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการนี้แล. ดู
ก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ อันภิกษุควรเจริญ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้
เพื่อความสิ้นไป เพื่อละซึ่งสังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการเหล่านี้แล.
โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติ
สัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ

ข่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธนี้อม
ไปในกาลสละ. ข่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด. มีอันกำจัด
โทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ข่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์
มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด.
ข่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันหยังลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็น
ที่ที่สุด ฯลฯ ข่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันหยังลงสู่อมตะมีอมตะเป็นเบื้องหน้า
มีอมตะเป็นที่สุด. ข่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันนี้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่
นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯลฯ ข่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันนี้อมไปสู่
นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗
เหล่านี้แล อันภิกษุควรเจริญ เพื่อรู้อริ้ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป
เพื่อละซึ่งสังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการเหล่านี้แล.

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. โอมสูตร ๒. โยคสูตร ๓. อุปาทานสูตร ๔. กัณฐสูตร
๕. อนุสยสูตร ๖. กามคุณสูตร ๗. นีวรณสูตร ๘. ขันธสูตร ๙. อุทัม-
ภากิยสูตร

จบโอฆวรรคที่ ๑๓

แม่น้ำทั้ง ๖ สายไหลไปสู่ทิสปราจีน แม่น้ำทั้ง ๖ สายไหลไปสู่สมุท
ทั้ง ๒ อย่างนั้น อย่างละ ๖ รวมเป็น ๑๒ เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่าวรรค

(คังคาเปยยาแลแห่งโพชฌงค์สังยุต พึงขยายความด้วยสามารถ
แห่งราคะ)

จบวรรคที่ ๑๔

๑. ตถาคตสูตร ๒. ปทสูตร ๓. กุญสูตร ๔. มุลสูตร ๕. สารสูตร
๖. วัสสิกสูตร ๗. ราชสูตร ๘. จันทิมสูตร ๙. สุริยสูตร ๑๐. วัตถสูตร

(อัปมาทวรรค พึงขยายเนื้อความให้พิสดารด้วยสามารถ

แห่งราคะ)

จบวรรคที่ ๑๕

๑. พลสูตร ๒. พีชสูตร ๓. นาคสูตร ๔. รุกขสูตร ๕. กุมภสูตร
๖. สุกสูตร ๗. อากาศสูตร ๘. ปฐมเมฆสูตร ๙. ทุตติยเมฆสูตร ๑๐. นาวาสูตร ๑๑. อากันตูกสูตร ๑๒. นทีสูตร.

(พลกรณียวรรคแห่งโพชฌงค์สังยุต พึงขยายเนื้อความให้พิสดารด้วยสามารถแห่งราคะ)

จบวรรคที่ ๑๖

๑. เอสนาสูตร ๒. วิชาสูตร ๓. อาสวสูตร ๔. ภาวสูตร ๕. ปฐมทุกขสูตร ๖. ทุตติยทุกขสูตร ๗. ตตติยทุกขสูตร ๘. จีลสูตร ๙. มลสูตร ๑๐. นิฆมสูตร ๑๑. เวทนาสูตร ๑๒. ตัณหาสูตร.

จบเอสนาวรรคแห่งโพชฌงค์สังยุตที่ ๑๗

๑. โอมสูตร ๒. โยคสูตร ๓. อุปาทานสูตร ๔. กัณถสูตร ๕. อนุสยสูตร ๖. กามคุณสูตร ๗. นีวรณสูตร ๘. ชันธสูตร ๙. อุทธีมภาคิยสูตร.

(โอฆวรรคพึงขยายเนื้อความให้พิสดารด้วยสามารถแห่งการกำจัดราคะเป็นที่สุด การกำจัดโทสะเป็นที่สุด และการกำจัดโมหะเป็นที่สุด)

จบวรรคที่ ๑๘

(มรรคสังยุคแม่โค ขยายเนื้อความให้พิสดารแล้ว โพชฌงค์สังยุต แม่นั้น ก็พึงขยายเนื้อความให้พิสดาร)

จบโพชฌงค์สังยุต

อรรถกถาอัญญิกสัญญา

พึงทราบวินิจฉัยในอัญญิกสัญญา ในอานาปานวรรคที่ ๗ เป็นต้น.
บทว่า อัญญิกสัญญา ได้แก่ สัญญาที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้เจริญอยู่ว่า
กระดูก กระดูก ดังนี้. ก็เมื่อเจริญอัญญิกสัญญานั้นอยู่ ผิวกี่ดี หนังกี่ดี
ข้อมปรากฏตลอดเวลาที่นิมิตยังไม่เกิดขึ้น เมื่อนิมิตเกิดขึ้น ผิวและหนังข้อม
ไม่ปรากฏเลย. อนึ่ง โครงกระดูก. ส่วนมีสีดจสังข์ ข้อมปรากฏ ดังที่ปรากฏ
แก่สามเณรผู้เลศดูพระเจ้าติสสะ ผู้ทรงธรรมอยู่บนคอช้าง และแก่พระติสสเถระ
ผู้อยู่ที่เจตียบรรพต ผู้เลศดูหญิงกำลังหัวเราะในที่สวนทาง. เรื่องทั้งหลาย
ขยายให้พิสดารไว้แล้วในวิสุทฺธิมรรค. บทว่า สติ วา อุปาทิเสเส ความว่า
เมื่อยังมีความยึดถือเหลืออยู่.

จบอรรถกถาอัญญิกสัญญา

ว่าด้วยปุพฺพุกสัญญา

บทว่า ปุพฺพุกสัญญา ได้แก่ สัญญาที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้เจริญอยู่ว่า
มีหนอน. แม้ในบทว่า วินิลกสัญญาเป็นต้น ถิ่นนี้เหมือนกัน. ส่วนในข้อนี้
เรื่องวินิจฉัยกล่าวไว้ในวิสุทฺธิมรรคกับนัยภาวนา. พรหมวิหารมีเมตตาเป็นต้น
พึงทราบด้วยอำนาจฉนวนหมวด ๓-๔. อุเบกขา ด้วยอำนาจฉนวนที่ ๔ แล.

จบอรรถกถापุพฺพุกสัญญา

* อรรถกถาเป็นวรรคที่ ๗

ว่าด้วยอสุภสัญญาเป็นต้น

บทว่า อสุภสัญญา ได้แก่ ปฐมฉานสัญญาในอสุภะ. บทว่า มรณสัญญา ความว่า สัญญาที่เกิดขึ้นแก่ผู้พิจารณาอยู่เนื่อง ๆ ว่า เราต้องตายแน่ ชีวิตของเราเนื่องด้วยความตาย. บทว่า อาหาร ปฏิกุศลสัญญา ความว่า ในข้าวสุกและขนมสดเป็นต้น เป็นปฏิกุศลสัญญา สำหรับผู้กลืนกินเท่านั้น. บทว่า สพุพโลเก อนภิตตสัญญา ได้แก่ สัญญาที่เกิดขึ้นแก่ผู้ให้ความไม่ยินดีเกิดขึ้นอยู่ในโลกทั้งสิ้น.

บุพภาค ๒ คือ ปหานสัญญา วิจารณ์สัญญา คือ คลุกเกล้าด้วยนิโรธสัญญา. ท่านแสดงกัมมัญฐาน ๒๐ มีอภิกุศลสัญญาเป็นต้นเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้แล. กัมมัญฐาน ๒๐ เหล่านั้น ๕ เป็นอัปปนา ๑๑ เป็นอุปจารมาน. ส่วนในข้อนี้ เรื่องวินิจฉัยที่เหลื่อมมาแล้วในวิสุทธิมรรคแล.

คงคาเปยฆาตเป็นต้น พิงทราบโดยนัยอันกล่าวแล้ว ในมรรคสังยุตแล.

จบอรรถกถาโพชฌงค์สังยุต

ในอรรถกถาสังยุตตนิกายชื่อสารัตถปกาสินี.

สติปัฏฐานสังยุต

อัมพปาลีวรรคที่ ๑

๑. อัมพปาลีสูตร

ว่าด้วยสติปัฏฐาน ๔

[๖๗๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ อัมพปาลีวัน ใกล้กรุงเวสาลี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธภาษิตนี้ว่า

[๖๗๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความโศกและความร่ำไร เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพานเพื่อทำนิพพานให้แจ้ง. หนทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔. สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน.

[๖๘๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกาย ในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสใน โลกเสียได้ ๑ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสใน โลกเสียได้ ๑ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสใน โลกเสียได้ ๑ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสใน โลกเสียได้ ๑.

[๖๘๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความ
บริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความโศกและความร่ำไร เพื่อความ
ดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง
หนทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ฉะนั้นแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นชื่นชม
ยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

จบอัมพปาลีสูตรที่ ๑

สติปัฏฐานสังยุตตวรรณา

อรรถกถาอัมพปาลีสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอัมพปาลีสูตรที่ ๑ แห่งสติปัฏฐานสังยุต.

บทว่า อัมพปาลีเว ได้แก่ ในสวนมะม่วง อันหญิงผู้เข้าไป
อาศัยรูปเลียงชีพ ชื่ออัมพปาลี ปลูกไว้. สวนมะม่วงนั้น จึงได้เป็นสวน
ของนางอัมพปาลี. นางอัมพปาลีนั้น พึ่งพระธรรมเทศนาของพระศาสดา
มีจิตเลื่อมใส จึงสร้างวิหารไว้ ณ ที่นั้น มอบถวายแด่พระตถาคต. บทว่า
อัมพปาลีเว นี้ ท่านกล่าวหมายถึง วิหารนั้น. บทว่า เอกายนุวาย
ตัดบทเป็น เอกายโน อัย แปลว่า นี่เป็นทางเดียว. ในบทเหล่านั้น บทว่า
เอกายโน แปลว่า ทางเดียว.

ทาง มีชื่อมาก ว่า มรรค ปันละ ปละ ปัชชะ อัญชชะ วฏุมชะ
อายนะ นาวา อุตตรเสตุ กุลละ ภิสัสกมะ ดังนี้. ในที่นี้ ท่านกล่าวถึง

ทางนี้นั้น โดยชื่อ **อายนะ**. เพราะฉะนั้น ในบทว่า **เอกายนุยาย ภิกขเว มลฺโล** พึงเห็นความอย่างนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว ไม่เป็นทางสองแพร่ง. บทว่า **มลฺโล** ชื่อว่า มรรค ด้วยอรรถอะไร. ด้วยอรรถเป็นเครื่องแสวงหานิพพาน และด้วยอรรถอันผู้มีความต้องการนิพพานพึงแสวงหา. บทว่า **สตฺตานํ วิสุทฺธิยา** ได้แก่ เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลายผู้มีจิตเศร้าหมองแล้ว ด้วยมลทินมีรากะเป็นต้นและด้วยอุป-กิเลสมีอภิขณาวิสมโลกะเป็นต้น. บทว่า **โสภปริเทวานํ สมตฺถิกมย** ความว่า เพื่อก้าวล่วงคือเพื่อละความโสภและความพริ้วพ้อ. บทว่า **ทุกฺขโท-มนฺสฺสานํ อตฺถญฺมมย** ความว่า เพื่อความสิ้นไปคือเพื่อความดับแห่งทุกข์และโทมนัสทั้งสองเหล่านี้ คือ ทุกข์อันเป็นไปทางกาย และโทมนัสอันเป็นไปทางจิต. บทว่า **ณายสุส อธิคมย** ความว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ท่านเรียกว่า **ณาย**. ท่านอธิบายว่า เพื่อบรรลุ คือ เพื่อถึงอริยมรรคนั้น.

จริงอยู่ มรรคคือสติปัญญาอันเป็นโลกิยะ เป็นส่วนเบื้องต้นนี้ อันบุคคลเจริญแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อบรรลุถึงโลกุตรมรรค ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **ณายสุส อธิคมย** ดังนี้. บทว่า **นิพฺพานสุส สจฺฉิกิริยาย** ท่านอธิบายว่า เพื่อทำให้แจ้ง คือ เพื่อให้ประจักษ์แก่ตน แห่งอมตธรรมอันได้ชื่อว่า นิพพาน เพราะเว้นจากเครื่องร้อยรัดคือตัณหา. จริงอยู่ มรรคนี้อย่างสำเร็จให้สำเร็จ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **นิพฺพานสุส สจฺฉิกิริยาย** ดังนี้. ด้วยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคุณของเอกายนมรรคด้วยบท ๗ บท. หากถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคุณของเอกายนมรรคนั้น. ตอบว่า เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายเกิดอุตสาหะ. จริงอยู่ ภิกษุเหล่านั้นครั้งฟังการกล่าวถึงคุณแล้ว เกิดความอุตสาหะว่า นัยว่า มรรคนี้นี้ ย่อมกำจัดอุปัทวะ ๔ คือ ความโสภอันเผาหัวใจ ๑

ปริเทวะอันเป็นความพำเพื่อ ๑ ทุกข์อันเป็นความไม่สำราญทางกาย ๑
โทมนัสอันเป็นความไม่สำราญทางใจ ๑ ย่อมนำมาซึ่งคุณวิเศษ ๓ คือ
ความบริสุทธิ์ ๑ อริยมรรค ๑ นิพพาน ๑ จักสำคัญเทศนานี้ ควรถือเอา
ควรเรียน ควรทรงไว้ และมรรคนี้ ควรทำให้เกิด. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ตรัสคุณเพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นเกิดอุตสาหะดุจพ้อคำฝำกัมพลเป็นต้น กล่าวถึง
คุณของฝำกัมพลเป็นต้น ฉะนั้น.

บทว่า ยทิท เป็นนิบาต. มีความเท่ากับ เย อิม. บทว่า
จตุตาโร ได้แก่ กำหนดจำนวน. ด้วยการกำหนดจำนวนนั้น ท่านแสดง
กำหนดสติปัฏฐานว่า ไม่ต่ำ ไม่สูงไปจากนี้. บทว่า สติปัฏฐานา ได้แก่
สติเป็นที่ตั้ง ๓ คือ สติเป็นโคจรบ้าง ความที่ศาสดาล่วงปฏิฆะและตัณหา
ในเมื่อสาวกทั้งหลายปฏิบัติสามอย่างบ้าง ตัวสติบ้าง. จริงอยู่ สติเป็นโคจร
ท่านกล่าวว่า สติปัฏฐานในพระบาลีมีอาทิว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง
ความเกิดและความดับของสติปัฏฐาน ๔ พวกเธอจงฟัง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ก็อะไรเป็นความเกิดของกาย เพราะอาหารเป็นเหตุเกิด กายจึงเกิดดังนี้.
กายเป็นที่ตั้งอย่างนั้น ไม่ใช่สติแม้ในบาลีมีอาทิว่า สติอุปฺฏฺฐานญฺเจว สติ จ
ดังนี้. มีความว่า ชื่อว่า ปฏฺฐานะ เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้ง. ถามว่า อะไร ตั้ง.
ตอบว่า สติ. ความตั้งแห่งสติ ชื่อว่า สติปัฏฐานคุณที่ตั้งแห่งข้างและที่ตั้งแห่งม้
เป็นต้น. สติปัฏฐาน ๓ ท่านกล่าวว่า สติปัฏฐาน เพราะความที่ศาสดาล่วง
ปฏิฆะและตัณหา ในเมื่อสาวกทั้งหลายปฏิบัติ ๓ ส่วน ในบทนี้ว่า พระอริยะ
ย่อมเสพธรรมใด เมื่อเสพธรรมใด ศาสดาข่อมควรเพื่อสั่งสอนคณะ.
มีความว่า ชื่อปฏฺฐานะ เพราะควรให้ตั้งไว้. อธิบายว่า เพราะควรให้เป็นไป.
ควรให้ตั้งไว้ด้วยอะไร. ด้วยสติ. การตั้งไว้ด้วยสติ ชื่อว่า สติปัฏฐาน. ก็สติ
นั้นแล ท่านกล่าวว่า สติปัฏฐานในบาลีมีอาทิว่า สติปัฏฐาน ๔ ที่บุคคล

เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยังโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์. มีความว่า ชื่อ
ปฏิฐาน เพราะอรรถว่า ตั้งไว้ อธิบายว่า ย่อมเข้าไปตั้งไว้ คือ ยึดหน่วงเหนี่ยว
ไว้เป็นไป. สตินั้นแล ชื่อสติปฏิฐาน. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า สติ เพราะอรรถว่า
เป็นเครื่องระลึกถึง ชื่อปฏิฐานะ เพราะอรรถว่า เข้าไปตั้งไว้ เพราะอรรถว่า
เป็นที่ตั้ง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า สติปฏิฐาน เพราะสติด้วย เป็นที่ตั้งด้วย.
ท่านประสงค์สติปฏิฐานนี้ ในที่นี้. คืออย่างนั้น เพราะเหตุไร ท่านจึงทำให้
เป็นพหูพจน์ว่า สติปฏิฐานา เพราะสติมีอยู่มาก. จริงอยู่ สติมีมาก โดย
ความต่างแห่งอารมณ์. เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร บทว่า มกุโธ จึง
เป็นเอกพจน์ เพราะมีอย่างเดียว โดยอรรถว่า มรรค. จริงอยู่ สติเหล่านั้น
แม้มี ๔ อย่าง ก็ถึงความเป็นอันเดียวกัน โดยอรรถแห่งมรรค. ดังที่ท่าน
กล่าวว่า บทว่า มกุโธ ชื่อว่า มรรค ด้วยอรรถอย่างไร ด้วยอรรถว่า
แสวงหาพระนิพพาน และด้วยอรรถว่า อันผู้มีความต้องการพระนิพพานพึง
แสวงหา. แม้สติปฏิฐาน ๔ เหล่านี้ ยังกิจให้สำเร็จในอารมณ์ทั้งหลายมีกาย
เป็นต้น ในเวลาต่อมา ย่อมบรรลุนิพพาน ผู้ต้องการนิพพานทั้งหลาย ย่อม
แสวงหา จำเดิมแต่ตั้งด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้น สติปฏิฐานแม้ ๔ ท่าน
เรียกว่า ทางเอก. เทศนาพร้อมทั้งอนุสนธิ ย่อมมีโดยการสืบต่อถ้อยคำแห่ง
สติ ด้วยประการฉะนี้แล.

บทว่า กตเม จตุตาโร คือ ถ้ามประสงค์จะให้ตอบ. บทว่า กาย
คือ รูปกาย. บทว่า กายานุปสุส ความว่า ภิกษุผู้ปกติพิจารณาเห็นกาย
หรือว่า พิจารณาเห็นกายอยู่. ก็ภิกษุนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้ โดยความ
เป็นของไม่เที่ยง ด้วยสามารถแห่งอนุปัสสนา ๗ มีอนิจจานุปัสสนาเป็นต้น
หาพิจารณาเห็นโดยความเป็นของเที่ยงไม่ ย่อมพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์
หาพิจารณาเห็นโดยความเป็นสุขไม่ ย่อมพิจารณาเห็นโดยความมิใช่ตน หา

พิจารณาเห็นโดยความเป็นตนไม่ ย่อมเบื่อหน่าย ย่อมยินดีหามิได้ ย่อมคลายกำหนด ย่อมกำหนดหามิได้ ย่อมดับ ย่อมเกิดขึ้นหามิได้ ย่อมสละคืน ย่อมยึดถือหามิได้. ฟังทราบทั่วว่า ภิกษุหนึ่ง เมื่อพิจารณาเห็นกายนั้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญาเสียได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญา เมื่อพิจารณาเห็นโดยความมิใช่ตน ย่อมละอัตตสัญญา เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละความยินดี เมื่อคลายกำหนด ย่อมละราคะ เมื่อดับ ย่อมละเหตุเกิดทุกข์ เมื่อสละคืน ย่อมละความยึดมั่นเสียได้ดังนี้.

บทว่า วิหริติ คือเคลื่อนไหวยู่. บทว่า อาตาปี ชื่อว่า อาตาปะ เพราะอรรถว่า ย่อมเผากิเลสทั้งหลายในภพสาม. บทนี้เป็นชื่อของความเพียร ชื่อว่า อาตาปี เพราะอรรถว่า มีความเพียร. บทว่า สมุชชาโน ความว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยญาณกล่าวคือสัมปชัญญะ. บทว่า สติมา ความว่า ผู้ประกอบด้วยสติกำหนดที่กาย. ก็เพราะภิกษุนี้ กำหนดอารมณ์ด้วยสติแล้ว จึงพิจารณาเห็นด้วยปัญญา. แต่ธรรมดาว่า การพิจารณาเห็น ย่อมไม่มีแก่ ภิกษุ ผู้วันสติ. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แลเรากล่าวสติว่า จำปรารถนาในที่ทั้งปวง. ฉะนั้น กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ย่อมเป็นอันตรัสแล้วด้วยคำมีประมาณเท่านี้ ในที่นี้ว่า กาย กายานุปัสสี วิหริติ เป็นอาทิ. อีกอย่างหนึ่ง เพราะความสังเขปเกินไป ย่อมทำอันตรายแก่ภิกษุผู้ไม่มีความเพียร คือผู้ไม่มีสัมปชัญญะ ย่อมลุ่มหลง ในการกำหนดเอาสิ่งที่เป็นอุบาย และในการหลีกเลี่ยงสิ่งที่มีใชอุบาย ผู้ลุ่มสติ ย่อมไม่สามารถในการสละสิ่งที่มีใชอุบาย และในการกำหนดเอาสิ่งที่เป็นอุบาย ได้. ด้วยเหตุนี้ กัมมัฏฐานนั้น จึงไม่ถึงพร้อมแก่ภิกษุหนึ่ง เพราะฉะนั้น กัมมัฏฐานนั้น ย่อมถึงพร้อมด้วยอานุภาพแห่งธรรมเหล่าใด ฟังทราบทั่วว่า ชื่อนี้ท่านกล่าวว่า มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ ดังนี้ เพื่อแสดงธรรมเหล่านั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน และองค์แห่งความเพียรแก่ภิกษุเหล่านั้นแล้ว บัดนี้ เพื่อทรงแสดงองค์แห่งการละ. จึงตรัสว่า วิเนยฺย โลก อภิชฌาโทมนสฺส คังนึ. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิเนยฺย ความว่า กำจัดแล้วด้วยการกำจัดชั่วคราว หรือด้วยการกำจัดในการข่มไว้. บทว่า โลก คือในกายนั้นเท่านั้น. ก็กายท่านประสงค์เอาว่า โลก ด้วยอรรถว่าแตกสลายในที่นี้. ก็เพราะภิกษุเหล่านั้น มิใช่ละอภิชฌาและโทมนัสได้ไฉนเพราะพิจารณาเพียงกายอย่างเดียว แม้ในเวทนาเป็นต้น ก็ละได้เหมือนกัน. ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในวิภังคที่ว่า อุปาทานขันธทั้ง ๕ ก็เป็นโลก. อนึ่ง ข้อนั้น. ท่านกล่าวโดยนัยขยายเนื้อความแห่งธรรมเหล่านั้น เพราะความที่กายนั้นเนื่องอยู่ในโลก ก็ท่านกล่าวว่า ในข้อนั้น โลกเป็นใจน โลกนั้นคือกาย. นี่เป็นความหมายในข้อนี้ ผู้ศึกษาพึงเห็นสัมพันธ์อย่างนี้ว่า ละอภิชฌาและโทมนัสในโลกนั้นเสียได้.

ในบทว่า เวทนาสุ นึ มีเวทนาสาม. เวทนาเหล่านั้นเป็นโลกิยะทั้งนั้น แม้จิตก็เป็นโลกิยะ ธรรมทั้งหลายก็อย่างนั้น เหมือนบุคคลพึงพิจารณาเห็นเวทนาโดยประการใด ภิกษุนี้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยประการนั้น พึงทราบว่ เวทนานุปัสสี. ในจิตและธรรมทั้งหลายก็มีนัยนี้. ถาว่า เวทนา บุคคลพึงพิจารณาเห็นอย่างไร. ตอบว่า พึงพิจารณาเห็นสุขเวทนา โดยความเป็นทุกข์ก่อน ทุกขเวทนาโดยความเป็นลูกศร อทุกขมสุข โดยความไม่เที่ยง. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ภิกษุใดเห็นสุข โดยความเป็นทุกข์

ได้เห็นทุกข์ โดยความเป็นของเสียดแทง

ความไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีอยู่ ได้เห็น

ถึงนั้น โดยความไม่เที่ยง ภิกษุนั้นแล

ชื่อว่า เห็นชอบ เป็นผู้สงบ จักเที่ยวไป.

ควรพิจารณาเห็นเวทนาเหล่านั้นทั้งหมดว่า เป็นทุกข์บ้าง ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า เราเห็นว่า สิ่งที่สวแล้วทั้งหมดนั้นอยู่ในทุกข์ และควรพิจารณาเห็นโดยความเป็นสุขและทุกข์บ้าง. สมดังที่ท่านกล่าวว่า คุณก่อนวิสาขะผู้มีอายุ สุขเวทนาแลเป็นสุขเพราะความตั้งอยู่ เป็นทุกข์เพราะความแปรปรวน. ทั้งหมดควรให้พิสดาร. ก็และควรพิจารณา แม้ด้วยสามารถแห่งอนุปัสสนา ๗ มือนิจจานุปัสสนาเป็นต้น. ควรพิจารณาตามซึ่งจิต แม้นในธรรมว่า ด้วยจิต ด้วยสามารถแห่งประเภทอันเป็นความต่างกัน มีอารมณ์ปัจจัย อธิปติปัจจัย สหชาติปัจจัย ภูมิ กรรม วิบากและกิริยาจิตเป็นต้น และประเภทแห่งจิต มีวิระเป็นต้น อันเป็นอนุปัสสนา มือนิจจานุปัสสนาเป็นต้นก่อน.

ควรพิจารณาเห็นธรรม ด้วยสามารถแห่งสามัญญลักษณะพร้อมด้วยลักษณะ แห่งสุญญตธรรม แห่งอนุปัสสนา ๗ มือนิจจานุปัสสนาเป็นต้น และแห่งประเภทมีอาทิว่า กามฉันทะ มีอยู่ในภายใน ดังนี้. ที่เหลือมีนัยกล่าวไว้แล้ว. นี้เป็นความสังเขปในที่นี้. แต่พึงทราบความพิสดารโดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว ในอรรถกถาสติปิฎฐานที่มกนิยามัชฌิมปิณฑาสกั.

จบอรรถกถาัมพาลีสูตรที่ ๑

๒. สติสูตร

ว่าด้วยสติ

[๖๘๒] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ อัมพาลีวัน ใกล้กรุงเวสาลี ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสพระพุทธานุญาตนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติ สัมปชัญญะอยู่ นี้เป็นอนศาสนีของเราสำหรับเธอทั้งหลาย.

[๖๘๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้มีสติอย่างไร. ภิกษุใน
ธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ
กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ ฯลฯ
พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร
มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้มีสติอย่างนี้แล.

[๖๘๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้มีสัมปชัญญะอย่างไร.
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมกระทำความรู้สึกรู้ตัวในการก้าวไป การถอยกลับ
กระทำความรู้สึกรู้ตัวในการแล การเหลียว กระทำความรู้สึกรู้ตัวในการก้าวเข้า
และเหยียดออก กระทำการรู้สึกรู้ตัวในการทรงผ้าสังฆาฏิ บาตรและจีวร กระทำ
การรู้สึกรู้ตัวในการกิน การดื่ม การลิ้ม กระทำการรู้สึกรู้ตัวในการถ่ายอุจจาระ
ปัสสาวะ กระทำการรู้สึกรู้ตัวในการเดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พุด นิ่ง
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้มีสัมปชัญญะอย่างนี้แล ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติ
สัมปชัญญะอยู่ นี้เป็นอนุศาสน์ของเรา สำหรับเธอทั้งหลาย.

จบสติสูตรที่ ๒

อรรถกถาสติสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสติสูตรที่ ๒.

บทว่า สโต ได้แก่ ถึงพร้อมแล้วด้วยสติตามเห็นกายเป็นต้น.
บทว่า สมบุชาโน ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยปัญญา คือ สัมปชัญญะ ๔. ในบทว่า
อภิกกนฺเต ปฏิกกนฺเต นี้ การเดินไป ท่านกล่าวว่า ก้าวไปข้างหน้า

การกลับท่านกล่าวว่า ถอยกลับ. แม้ทั้งสองอย่างนั้น ย่อมได้ในอิริยาบถ ๔. ในการเดินไป เมื่อนำกายไปข้างหน้าก่อน ชื่อว่า ย่อมก้าวไปข้างหน้า. เมื่อกลับ ชื่อว่า ย่อมถอยกลับ. แม้ในการยืน ผู้ยืนน้อมกายไปข้างหน้า ก็ชื่อว่า ย่อมก้าวไปข้างหน้า. เมื่อน้อมกายไปข้างหลัง ย่อมชื่อว่า ถอยกลับ. แม้ในการนั่ง ผู้นั่งหันอวัยวะอันมีในเบื้องหน้าของอาสนะ โน้มไปอยู่ ชื่อว่า ย่อมก้าวไปข้างหน้า. การยืดอกอวัยวะอันมีในเบื้องหลัง เอนไปในเบื้องหลัง ชื่อว่า ย่อมถอยกลับ. แม้ในการนอนก็มีนัยนี้แล.

บทว่า สมุชฌานการี โหติ ได้แก่ กระทำกิจทั้งหมดด้วยความรู้ตัว หรือทำความรู้ตัวเท่านั้น. จริงอยู่ เขาย่อมทำความรู้ตัว ในการก้าวไปข้างหน้าเป็นต้น. ในที่ไหน ๆ ไม่เว้นการรู้ตัว.

ในบทว่า สมุชฌานการี นั้น สัมปชัญญะ มี ๔ อย่าง คือ สาทถกสัมปชัญญะ ๑ สัปายสัมปชัญญะ ๑ โจรกสัมปชัญญะ ๑ อสัมโมหสัมปชัญญะ ๑.

ในสัมปชัญญะ ๔ นั้น เมื่อจิตคิดจะก้าวไปข้างหน้า เกิดขึ้น การไม่ไปตามอำนาจจิต กำหนดถึงประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ว่า การที่เราจะไปในที่นี้จะมีประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์อย่างไรหนอ แล้วยึดถือแต่ประโยชน์ ชื่อว่า สาทถกสัมปชัญญะ. อนึ่ง ความเจริญโดยธรรม ด้วยสามารถ การเห็นพระเจดีย์ การเห็นที่ตรัสรู้ การเห็นพระสงฆ์ การเห็นพระเถระ และการเห็นอสุกะเป็นต้น ท่านกล่าวว่า ประโยชน์ในข้อนั้น. บุคคลแม้เห็นพระเจดีย์ ก็ให้เกิดปีติ มีพระพุทธรูปเจ้าเป็นอารมณ์ มีพระสงฆ์เป็นอารมณ์ ด้วยการเห็นพระสงฆ์ พิจารณาถึงสิ่งนั้นนั่นแล โดยความสิ้นไป ย่อมบรรลुพระอรหัตได้. ภิกษุสามหมื่นรูปยืนอยู่ที่ประตูด้านทักษิณ ในมหาวิหาร แลดูมหาเจดีย์ ได้บรรลुพระอรหัต. ที่ประตูด้านปัจฉิม ด้านอุดร ด้านปราจีน

ก็เหมือนกัน. ในบาลี ท่านอกยวาสิ ได้บรรลุพระอรหัต ฌ ที่ตั้งประจำ เพื่อถามปัญหา. ท่านอนุราชวาสิ ได้บรรลุพระอรหัต ฌ ประคูด้านทักษิณ แห่งนครใกล้ประตูลุปราม.

ก็พระเถระผู้กล่าวมหาวริยวงศ์กล่าวว่า พวกท่านพูดอะไร ควรจะพูดว่า ในที่ที่ปรากฏ ตั้งแต่ส่วนล่างของที่บูชาโดยรอบมหาเจดีย์ เท่าทั้งสอง สามารถจะให้ประดิษฐานเสมอกัน ได้ในที่ใด ๆ ภิภษทุก ๆ สามหมื่นรูป ได้บรรลุพระอรหัตในการยกเท้าข้างหนึ่งขึ้น ในที่นั้น ๆ.

แต่พระมหาเถระอีกรูปหนึ่งกล่าวว่า ภิภษทั้งหลายมากกว่าทรายที่กระจัดกระจายอยู่ ฌ พื้นมหาเจดีย์ ได้บรรลุพระอรหัต. บุคคลเห็นพระเถระแล้วตั้งอยู่ในโอวาทของท่านเห็นอสุภะยังปลุมนานให้เกิดในอสุภะนั้น พิจารณาอสุภะนั้นนั้นแล โดยความสิ้นไปย่อมบรรลุพระอรหัต. เพราะฉะนั้น การเห็นสิ่งเหล่านี้ จึงมีประโยชน์.

ก็อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ความเจริญ แม้โดยอามิส ก็เป็นประโยชน์เหมือนกัน เพราะอาศัยอามิสนั้น ปฏิบัติเพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์.

ก็ในการเดินนั้น การกำหนดสิ่งที่สบายและไม่สบายแล้วถือเอาสิ่งที่สบาย เป็นสัปปายสัมปชัญญะ เช่นการเห็นพระเจดีย์ มีประโยชน์ถึงเพียงนั้น. หากว่า ชุมชนประชุมกันในระหว่าง ๑๒๐ โยชน์ เพื่อมหาบูชาพระเจดีย์. สตรีบ้าง บุรุษบ้าง ตกแต่งประดับตามสมควรแก่สมบัติของตน พวกกันเที่ยวไปเหมือนรูปจิตรกรรม.

ก็ในเรื่องนั้น ความโลภในอามรณ์ที่น่าใคร่ ความแค้นในอามรณ์ที่ไม่น่าใคร่ ความหลงด้วยการไม่สมหวัง ย่อมเกิดแก่ภิกษุ นั้น. ภิกษุ นั้น ย่อมต้องอาบัติอันเป็นกายสังสัคคะ. และเป็นอันตรายอชีวิตพรหมจรรย์. ฐานะนั้น ย่อมเป็นรานะอันไม่สบาย ด้วยประการฉะนี้. ฐานะเป็นที่สบายใน

เพราะความไม่มีอันตรายมีประการดังกล่าวแล้ว. แม้การเห็นพระสงฆ์ ก็มีประโยชน์. ก็หากว่า เมื่อมนุษย์สร้างมหามณฑลภายในบ้านแล้วพึงธรรมตลอดคืนยังรุ่ง การชุมนุมชนและอันตราย ย่อมมีโดยประการดังกล่าวแล้วนั้นแล. ที่นั่นเป็นที่ไม่สบายด้วยประการฉะนี้. เป็นที่สบายในเพราะความไม่มีอันตราย. แม้ในการเห็นพระเถระซึ่งมีบริษัทยากเป็นบริวาร ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. แม้การเห็นอสุภะก็มีประโยชน์. ก็เรื่องนี้ เพื่อแสดงประโยชน์ของการเห็นอสุภะนั้น.

มีเรื่องเล่าว่า ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง พาสามเณรไปเพื่อต้องการไม้สีฟัน. สามเณรหนีจากทางเดินไปข้างหน้า เห็นอสุภะ จึงยังปฐมฌานให้เกิด กระทบปฐมฌานนั้นให้เป็นบาท พิจารณาสังขาร กระทบให้แจ้งซึ่งผลสาม ได้ยื่นกำหนดพระกัมมัฏฐานเพื่อต้องการมรรคเบื้องบน. ภิกษุหนุ่ม เมื่อไม่เห็นสามเณรนั้น จึงเรียกว่า สามเณร. สามเณรคิดว่า ตั้งแต่วันที่เราบวชไม่เคยพบกับภิกษุถึงสองคำเลย เราจักยังคุณวิเศษเบื้องบนให้เกิดในวันเมื่อวันจึงมารับว่า อะไร ขอรับท่านผู้เจริญ. ภิกษุนั้นกล่าวว่า เธอจงกลับมา. สามเณรจึงกลับด้วยคำพูดคำเดียวแล้วกล่าวว่า ท่านขอรับ ท่านจงไปตามทางนี้ก่อน ในขณะที่ผมยืนอยู่ จงมองหันหน้าไปทางทิศตะวันออกสักครู่หนึ่ง. ภิกษุกระทำอย่างนั้น ได้บรรลุคุณวิเศษอันถึงแล้วด้วยอสุภะนั้น. อสุภะหนึ่งเกิดเพื่อประโยชน์ของชนทั้งสองด้วยประการฉะนี้. ก็อสุภะนี้แม้มีประโยชน์อย่างนี้. อสุภะของมาตุคามไม่เป็นที่สบายของบุรุษ. อสุภะของบุรุษมีส่วนเป็นที่สบายของมาตุคาม เพราะฉะนั้น การกำหนดสิ่งที่เป็นที่สบายอย่างนี้ ชื่อว่า สัปปายสัมปปัญญะ.

ก็การเรียนธรรมเป็นโคจรกล่าวคือกรรมฐานในความชอบใจของจิตของคนในกรรมฐาน ๓๘ แห่งสิ่งเป็นที่สบายอัน มีประโยชน์ที่คนกำหนดแล้ว

อย่างนี้ แล้วถือเอาโคจรนั้นในภิกขาจารโคจรไป ชื่อว่า โคจรสัมปชัญญะ. เพื่อให้เรื่องนั้นแจ่มแจ้ง ฟังทราบภิกษุ ๔ ประเภทนี้. ภิกษุบางพวกในธรรมวินัยนี้ นำไป ไม่นำกลับ บางพวกนำกลับ ไม่นำไป แต่บางพวกทั้งไม่นำไป ทั้งไม่นำกลับ บางพวกทั้งนำไปทั้งนำกลับ.

ในภิกษุ ๔ จำพวกนั้น ภิกษุโคจรระจิตให้หมดจดจากกรรมเครื่องกังวล ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่งตลอดวัน คลอกปฏภูมยามแห่งราตรี ก็อย่างนั้น สำเร็จการนอนในมัชฌิมยาม แม้ในปัจฉิมยามก็ให้ผ่าน. ไปด้วยการนั่งและจงกรม ตอนเช้าตรู่ กวาดลานเจดีย์และลานโพธิ์ รดน้ำที่ต้นโพธิ์ ตั้งของคัมของบริโกคปฏิบัติอาจริยวัตร และอุปชฌายวัตรเป็นต้น. ภิกษุนั้นชำระร่างกายแล้ว เข้าไปสู่เสนาสนะนั่งขัดสมาธิ ๒-๓ ครั้ง ให้ถือเอาซึ่งไออุ่นประกอบกรรมฐาน ลุกขึ้นในเวลาภิกขาจาร ถือบาตรและจีวรโดยห้วงแห่งกรรมฐาน ออกจากเสนาสนะมนสิการกรรมฐาน ไปลานเจดีย์. หากพุทธานุสสติกรรมฐานมี ไม่สละกรรมฐานนั้น เข้าไปสู่ลานเจดีย์ หากกรรมฐานอื่นมี เว้นกรรมฐานนั้น คุดยืนอยู่ที่เชิงบันได วางกัณเฑาะที่ถือไว้ ยึดปีติมีพระพุทธรเจ้าเป็นอารมณ์ ขึ้นสู่ลานเจดีย์ หากเจดีย์ใหญ่พึงกระทำประทักษิณ ๓ ครั้ง แล้วพึงไหว้ในที่ ๔ แห่ง หากเจดีย์เล็ก พึงกระทำประทักษิณอย่างนั้น แล้วไหว้ในที่ ๘ แห่ง. ครั้นไหว้เจดีย์แล้ว แม้ไปถึงลานโพธิ์ ควรแสดงความเคารพไหว้โพธิ์ คุดอยู่ต่อพระพักตร์พระพุทธรเจ้าผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุนั้น ครั้นไหว้เจดีย์ และโพธิ์อย่างนั้นแล้ว ยึดกรรมฐานที่เก็บไว้ คุดคนไปยังที่ที่เก็บของไว้ ถือบาตรกัณเฑาะที่วางไว้ ห่มจีวร โดยห้วงแห่งกรรมฐาน ในที่ใกล้บ้าน เข้าไปบิณฑบาตยังบ้าน.

ครั้งนั้น พวกภิกษุเห็นภิกษุนั้น จึงพากันต้อนรับว่า พระคุณเจ้าของพวกเรามาแล้ว จึงรับบาตนิมนต์ให้นั่งบนอาสนศาลา (หอฉัน) หรือ

บนเรือน ถวายข้าวยาจก ล้างเท้า ทาเท้า นั่งข้างหน้า จะถามปัญหา หรือ ประสงค์จะฟังธรรม ตลอดเวลาที่ภัตตรยังไม่มีเสร็จ. พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย กล่าวว่า แม้หากว่า พวกมนุษย์ไม่ถาม ภิกษุก็ควรแสดงธรรมเพื่อสงเคราะห์ชนจริงอยู่ ธรรมกถาชื่อว่า พ้นจากกรรมฐาน ย่อมไม่มี. เพราะฉะนั้น ภิกษุนั้น กล่าวธรรมโดยหัวข้อแห่งกรรมฐาน ฉันทอาหารโดยหัวข้อแห่งกรรมฐาน กระทำอนุโมทนา แม้พวกมนุษย์พากันกลับ ก็ตามไปส่ง ครั้นออกจากบ้านแล้วให้พวกมนุษย์กลับในที่นั้น เดินไปสู่ทาง.

ครั้งนั้น สามเณรและภิกษุหนุ่ม ฉันทเสร็จแล้ว ภายนอกบ้านออกไป ก่อน เห็นภิกษุนั้น จึงพากันต้อนรับ รับบาตรและจีวรของท่าน.

นัยว่า พวกภิกษุเก่า ๆ มองดูหน้าด้วยคิดว่า ภิกษุนี้ไม่ใช่อุปัชฌาย์ อาจารย์ของเราแล้ว กระทำการปรนนิบัติ กระทำโดยกำหนดประจวบเข้าเท่านั้น. พวกภิกษุถามภิกษุนั้นว่า ท่านขอรับ พวกมนุษย์เหล่านี้เป็นอะไร กับท่าน มีความสัมพันธ์กันทางฝ่ายมารดาหรือฝ่ายบิดา. ภิกษุนั้นถามว่า พวกท่านเห็นอะไร จึงพากันถาม. พวกภิกษุกล่าวว่า พวกมนุษย์เหล่านั้นเป็นอันมาก รักนับถือท่าน. ภิกษุกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกมนุษย์เหล่านี้ กระทำกรรมที่แม้มารดาบิดาก็กระทำได้ยากแก่เรา แม้บาตรและจีวรของเราก็เป็นของพวกเขา เราไม่รู้ภัยในภัย ไม่รู้ความหิวในความหิว ด้วยอำนาจของพวกเขา พวกมนุษย์เช่นนี้ มิได้มีอุปการะแก่เราเลย. ภิกษุนั้น เมื่อกล่าวถึงคุณของพวกมนุษย์เหล่านั้นจึงไป นี้ท่านกล่าวว่า นำไป ไม่น่ากลับ.

เมื่อภิกษุใด กระทำประการดังที่กล่าวแล้วในก่อน ไฟเกิดแต่กรรม ลูกโพลง ปล่อยสังขารไม่มีใจครอง ถือเอาสังขารที่มีใจครอง เหงื่อไหลจาก สรีระ. ไม่ขึ้นสู่ทางแห่งกรรมฐาน. ภิกษุนั้นถือบาตรจีวรแต่เข้าตรู่ รีบไป ใหว่พระเจดีย์ ในเวลาออกไปหาอาหาร เข้าไปบ้านเพื่อหาข้าวยาจก ได้ข้าวยาจกแล้วไปอาสนศาลาแล้วดื่ม.

ลำดับนั้น โดยเพียงกลิ่นเข้าไป ๒-๓ ครั้ง ไฟเกิดแต่กรรมของ
ภิกษุ นั้น ปล่อยสังขารมีใจครอง ถือเอาสังขารไม่มีใจครอง. ภิกษุ นั้น ถึง
การดับความเร่าร้อนแห่งธาตุไฟ คุจอบน้ำด้วยหม้อน้ำร่อยหม้อ ฉันทข้าวยา
โดยยึดหลักกรรมฐาน ล้างบาตรและปาก มนสิการกรรมฐานในระหว่างภัต
เที่ยวไปบิณฑบาตในที่ที่เหลือ ฉันทอาหารโดยยึดหลักกรรมฐาน ตั้งแต่นั้น
จึงถือเอากรรมฐานปรากฏเหมือนลูกศรแล่นไปไม่ขาดสาย แล้วมา. นี้ท่าน
กล่าวว่า นำมา ไม่นำไป. อนึ่ง ภิกษุเช่นนี้ คัมข้าวยาแล้วปรารภวิปัสสนา
ชื่อว่า บรรลุพระอรหัต ในพระพุทธศาสนา เหลือที่จะนับได้ ภิกษุ
ทั้งหลายคัมข้าวยาแล้วไม่บรรลุพระอรหัต ไม่มีในอาสนะใด อาสนะนั้น
ไม่มีในอาสนศาลาในหมู่บ้านนั้น ๆ ในเกาะสิหฬ.

ก็ภิกษุใดอยู่ด้วยความประมาท ทอดธุระ ทำลายวัตรทั้งหมด มีจิต
ผูกไว้ด้วยเครื่องมัดจิต ๕ อย่างอยู่ ไม่ทำสัญญาว่า ชื่อว่า กรรมฐานมีอยู่ดังนี้
เข้าไปสู่บ้านเพื่อบิณฑบาต เกี่ยวเกาะด้วยการคลุกคลีกับภคิษฐ์อันไม่สมควร
ทั้งเที่ยวด้วยกัน กินด้วยกัน เป็นผู้ออกไปว่างเปล่า นี้ท่านกล่าวว่า ไม่นำไป
ไม่นำกลับ.

ก็ภิกษุใด ท่านกล่าวว่า ผู้นี้ทั้งนำออก ทั้งนำกลับนั้น ฟังทราบด้วย
อำนาจวัตรอันเป็นไปแล้ว ด้วยการไปและการกลับ.

จริงอยู่ กุลบุตรผู้ใคร่ประโยชน์ บวชในศาสนาอยู่ร่วมกัน ๑๐ รูปบ้าง
๒๐ รูปบ้าง ๓๐ รูปบ้าง ๔๐ รูปบ้าง ๕๐ รูปบ้าง ๑๐๐ รูปบ้าง กระทำข้อ
ตกลงกันอยู่ว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านบวชเพราะเป็นหนี ก็ห้ามได้
เพราะกลัวก็ห้ามได้ เพราะเลื่องชีพก็ห้ามได้ ใครจะพ้นจากทุกข์ จึงบวชใน
ธรรมวินัยนี้. เพราะฉะนั้น ในการเดินไป จงข่มกิเลสที่เกิดขึ้นในขณะที่เดิน

ในการยืน ในการนั่ง ในการนอน จงข่มกิเลสที่เกิดขึ้น ในการยืน ฯลฯ ใน การนอน.

ภิกษุเหล่านั้น กระทำข้อตกลงกันอย่างนั้นแล้ว จึงไปหาอาหาร ใน ระหว่างกิ่งอุสกะ อุสกะหนึ่ง กิ่งคาวุต คาวุตหนึ่ง มีแผ่นหินอยู่ มนสิการ กรรมฐานด้วยสัญญานนั้นไป หากกิเลสเกิดขึ้นในการไปของใคร ๆ ข่อมข่ม กิเลสนั้น ในที่นั้น เมื่อไม่สามารถยืนอยู่อย่างนั้น ถัดมา แม้ม้าหลังภิกษุนั้น ก็ยืนอยู่. ภิกษุนั้น รู้วิตกอันเกิดแก่ท่าน เตือนตนว่า นี่ไม่สมควรแก่ท่าน แล้วเจริญวิปัสสนา ก้าวลงสู่อริยมุณี ณ ที่นั้นเทียว. ข้อว่า เมื่อไม่สามารถ นั่งอยู่อย่างนั้น มีนัยนี้เหมือนกัน แม้มือไม่สามารถก้าวลงสู่อริยมุณีได้ ก็ ข่มกิเลสนั้น มนสิการกรรมฐานไป. ภิกษุมีจิตปราศจากกรรมฐาน ข่อมข่มทำ ขึ้นไม่ได้ หากยกขึ้นได้กลับไปกลับมาแล้วก็มาสู่ประเทศเดิม เหมือนท่าน มทาปุสสเทวเถระผู้อยู่ในอาลินทกะ ฉะนั้น.

ได้ยินว่า พระเถระนั้น บำเพ็ญวัตรอันเป็นไปในการไปและการกลับ อยู่ตลอด ๑๕ ปี. แม้วพวกมนุษย์ก็ได้เห็นพระเถระนั้นในระหว่างทางนั่นเอง พวกเขาทั้งสังกัดอยู่ ทั้งเหยียบย่ำอยู่ กระทำการทำงาน เห็นพระเถระไปมาอยู่ อย่างนั้น จึงสนทนากันว่า พระเถระนี้ กลับไปมาบ่อย ๆ ท่านหลงไปมาก หรือหนอ หรือว่า ลืมอะไร ๆ ไว้. พระเถระไม่สนใจเรื่องนั้น กระทำ สมณธรรมด้วยจิตประกอบด้วยกรรมฐาน บรรลุพระอรหัตในภายใน ๒๐ ปี ก็ในวันที่ท่านบรรลุพระอรหัต เหล่าเทพซึ่งสิงอยู่ที่ายจกรมของท่านได้ยัง ประทีปให้รุ่งเรืองด้วยของกุสียืนอยู่. ท้าวมหาราชแม่ทั้ง ๔ ท้าวสักกะจอมเทพ และท้าวสหัมบดีพรหม ก็พากันไปอุปัฏฐาก. ท่านมหาตีสสเถระผู้อยู่ในป่าเห็น แสงสว่างนั้น จึงถามพระเถระในวันที่สองว่า ในตอนกลางคืน ได้มีแสงสว่าง ในสำนักของท่าน แสงสว่างนั้นเป็นอะไร. พระเถระเมื่อจะทำให้สับสน จึง

กล่าวคำมีอาทิอย่างนี้ว่า ธรรมคาแสงสว่าง มีแสงสว่างแห่งประทีปบ้าง แสงสว่างแห่งแก้วมณีบ้างดังนี้ . แต่นั้น พระมหาตีสเถระถูกพระเถระกำชับว่า ขอท่านจงปกปิดไว้ รับแล้ว บอกว่า ขอรับ. เหมือนพระมหานาคเถระผู้อยู่ในกาลวัลลิมณฑป.

มีเรื่องเล่าว่า แม่พระเถระนั้น ก็บำเพ็ญวัตรอันเป็นไปในการไปและการกลับ ได้อธิษฐานการจกรมด้วยการขี้นตลอด ๗ ปีว่า เราจักบูชาความเพียรใหญ่ครั้งแรกแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าก่อน. พระเถระบำเพ็ญวัตรอันเป็นไปในการไปและการกลับตลอด ๑๖ ปี ต่อไปได้บรรลुพระอรหัตแล้ว. พระเถระมีจิตประกอบด้วยกรรมฐานยกเท้าขึ้น เมื่อจิตปราศจากกรรมฐานไม่ยกขึ้นจะกลับไปอีก ได้ไปใกล้บ้าน ยืนอยู่ในประเทศที่น่าสงสัยว่า เป็นแม่โคหรือบรรพชิตหนอดังนี้ จึงห่มจีวร ล้างบาตรด้วยน้ำจากแอ่งน้ำ แล้วอมน้ำเต็มปาก. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะเมื่อมนุษย์มาเพื่อให้รักษาแก่เราหรือเพื่อไหว้เรา ความฟุ้งซ่านของกรรมฐาน อย่างมีด้วยเหตุคำพูดว่า ขอท่านทั้งหลายจงมีอายุยืนดังนี้. พระเถระเมื่อถูกถามถึงวันว่า ท่านขอรับวันนี้ วันที่ทำไร หรือจำนวนภิกษุ หรือปัญหา กลืนน้ำก่อนแล้วจึงบอก. หากไม่มีผู้ถามถึงวันเป็นต้น ในเวลาออกไป ไม่ลุกไปที่ประตูบ้าน. เหมือนภิกษุ ๕๐ รูป เข้าจำพรรษาในถ้ำมพิตตวิหาร.

มีเรื่องเล่าว่า ภิกษุเหล่านั้น ในวันเพ็ญเดือน ๘ ได้ทำข้อตกลงกันว่า เรายังไม่บรรลุอรหัต จักไม่พูดกัน เมื่อเข้าไปบ้าน เพื่อบิณฑบาต อดน้ำพายมือหนึ่งแล้วจึงเข้าไป เมื่อถูกเขาถามถึงวันเป็นต้น ก็ปฏิบัติตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. พวกมนุษย์ในบ้านนั้นเห็นรอยเท้าหายไปรู้ว่า วันนี้มารูปเดียว วันนี้มา ๒ รูป. ก็พวกมนุษย์พากันคิดอย่างนั้นว่า ภิกษุเหล่านี้ไม่สนทนากับเราเท่านั้นหรือ หรือแม้กะกันและกันด้วย ผิดว่า ไม่สนทนากะกัน

และกัน จักเกิดทะเลาะกันเป็นแน่ พวกท่านจงมา เราจักให้ภิกษุเหล่านั้น
ของมาถ้กันและกัน. ทั้งหมดพากันไปวิหาร บรรดาภิกษุ ๔๐ รูป ไม่ได้เห็น
แม้สองรูปอยู่ในโอกาสเดียวกัน. แต่นั้นบรรดามนุษย์เหล่านั้น ชายที่มีตาดิ
กล่าวว่า ผู้เจริญทั้งหลาย โอกาสของผู้ทำการทะเลาะกันไม่เป็นเช่นนี้ ท่าน
กวาดลานเจดีย์ ลานโพธิ์สะอาด เก็บไม้กวาดไว้เป็นระเบียบตั้งน้ำดื่ม น้ำใช้
ไว้เรียบร้อย. จากนั้นพวกมนุษย์ก็พากันกลับ. แม้ภิกษุเหล่านั้น ก็บรรลุ
พระอรหัต ภายใน ๓ เดือนนั่นเอง ในวันมหาปวารณาต่างปวารณาวิสุทธิติ
ปวารณา.

ภิกษุมิจิตประกอบด้วยกรรมฐานคุณพระมหานาคเถระ ผู้อยู่ใน
กาลวิไลมณฑป และคุณภิกษุเข้าจำพรรษาในกลัมพิตตวิหาร ยกเท้าขึ้น
ถึงที่ใกล้บ้าน อดน้ำเต็มปาก กำหนดถนน เดินไปสู่ถนนที่ไม่มีคนทะเลาะกัน
มีนักเลงสุรา และนักเลงการพนันเป็นต้น หรือช่างคู ม้าคู เป็นต้น. เทียวไป
บิณฑบาตในที่นั้น ไม่รีบไปเหมือนรีบด่วน เพราะว่ ธรรมดาธุคงค์อันเป็น
ไปเพื่อบิณฑบาตเร่งรีบอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมไม่มี. เป็นผู้ไม่หวั่นไหวไป
คุณเกี่ยวบรทุกน้ำที่ถึงพื้นที่ไม่รีบจะนั้น. อนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่เรือนตาม
ลำดับ รอเวลาอันสมควรนั้น เพื่อสังเกตผู้ประสงค์จะให้ หรือประสงค์จะ
ไม่ให้ รับภิกษาแล้ว มาสู่วิหาร ในภายในบ้านหรือในภายนอกบ้าน นั่งใน
โอกาสอันสมควรตามสบาย มนสิการกรรมฐาน ตั้งปฏิกุศลสัญญาในอาหาร
พิจารณาโดยอุปมาเหมือนน้ำมันหยอดเพลลา ยาทาแผล และเนื่อบุตร ให้นำมา
ซึ่งอาหารประกอบด้วยองค์ ๘ ไม่บริโภคเพื่อเล่น เพื่อมัวเมา เพื่อประดับ
เพื่อตกแต่ง ฯลฯ ฉนั้นน้ำแล้ว ระวังความกระวนกระวายเพราะอาหารสักครู่
แล้วมนสิการกรรมฐานตลอดยามตื่น และยามหลัง ภายหลังอาหาร เหมือน
ก่อนอาหาร จะนั้น. นี้ท่านกล่าวว่า ทั้งนำไป ทั้งนำกลับ ด้วยประการจะนี้.

ก็ภิกษุบำเพ็ญวัตรอันเป็นไปใน การไปและการกลับกล่าวคือ การนำ
ไปและการนำกลับนี้ ฌิว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ย่อมบรรลुพระอรหัต
ในปฐมวัยนั่นเอง หากยังไม่บรรลुในปฐมวัย ย่อมบรรลुในมัชฌิมวัยต่อไป
หากไม่บรรลุในมัชฌิมวัย ย่อมบรรลุในมรณสมัยต่อไป หากไม่บรรลุใน
มรณสมัย เป็นเทพบุตร ย่อมบรรลุต่อไป หากเป็นเทพบุตรยังไม่บรรลุ
เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติ เกิดแล้ว ย่อมทำให้แจ้งซึ่งปัจเจกโพธิ หากยังไม่
ทำให้แจ้งซึ่งปัจเจกโพธิได้ ต่อไปก็จะเป็นผู้ตรัสรู้เร็ว เฉพาะพระพักตร์
ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เหมือนพระพาหิยทารุจิริยะ. หรือเป็นผู้มีปัญญา
มากเหมือนพระสารีบุตรเถระ หรือเป็นผู้มีฤทธิ์มาก เหมือนพระโมคคัลลาน-
เถระ. หรือเป็นผู้กล่าวกำจัดกิเลสเหมือนพระมหากัสสปเถระ. หรือเป็นผู้มีจักขุ
ทิพย์เหมือนพระอนูรุทธเถระ. หรือเป็นผู้ทรงวินัยเหมือนพระอุบาลีเถระ. หรือ
เป็นธรรมกถึกเหมือนพระปุลณมันตานีบุตรเถระ. หรือเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร
เหมือนพระเวตเถระ. หรือเป็นผู้พหูสูตเหมือนพระอานนทเถระ. หรือเป็น
ผู้ใคร่การศึกษาเหมือนพระราหุลเถระพุทธโอรส. โจรสัมปชัญญะ ของ
ภิกษุชื่อว่า ทั้งนำไป ทั้งนำกลับใน ๔ หมวดนี้ เป็นอันสำเร็จการศึกษาแล้ว
ด้วยประการฉะนี้.

ก็การไม่หลงลืม ในอิริยาบถมีการก้าวไปข้างหน้าเป็นต้น ชื่อว่า
อสัมโมหสัมปชัญญะ. อสัมโมหสัมปชัญญะนั้นพึงทราบดังต่อไปนี้.

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ก้าวไปข้างหน้าหรือถอยกลับ เมื่อจิตเกิดขึ้นว่า
เราไม่หลงอยู่ก้าวไปข้างหน้า วาโยธาตุ อันมีจิตเป็นสมุฏฐาน กับด้วยจิตนั้น
ให้เกิดความไหว เกิดขึ้น โจรกระดูกอันสมมติว่ากายนี้ ย่อมก้าวไปข้างหน้า
ด้วยอำนาจการแผ่ไปแห่งวาโยธาตุ อันเป็นกิริยาของจิต ด้วยประการฉะนี้
เหมือนพวกคนเขลาข่มหลงไปว่า ในการก้าวไปข้างหน้าเป็นต้น ตนก้าวไป

การก้าวไปอันตนทำให้เกิด หรือเราก้าวไป การก้าวไป อันเราทำให้เกิดฉะนั้น.
เมื่อภิกษุนั้นก้าวไปข้างหน้าอย่างนี้ ในขณะที่ยกเท้าขึ้นข้างหนึ่ง ๆ ธาตุทั้งสอง
คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ มีเล็กน้อย ธาตุทั้งสองนอกนี้ มีประมาธยังมีกำลัง. ในการนำเท้าไปยั้งและการนำเท้าไปล่วงวิเศษ ก็อย่างนั้น. ในการลด
เท้าลง เตโชธาตุ วาโยธาตุมีเล็กน้อย ธาตุทั้งสองนอกนี้มีประมาธยังมีกำลัง. ในการวางเท้าและการกดเท้าก็อย่างนั้น.

รูปธรรมและอรูปธรรมทั้งหลายอันเป็นไปแล้วในการยกขึ้นนั้น ย่อม
ไม่ถึงการนำเท้าไปยั้ง รูปธรรม อรูปธรรมอันเป็นไปแล้ว ในการนำเท้าไปยั้ง
ก็อย่างนั้น ย่อมไม่ถึงการนำเท้าไปล่วงวิเศษ รูปธรรมและอรูปธรรมอันเป็นไป
แล้วในการนำเท้าไปล่วงวิเศษ ย่อมไม่ถึงการลดเท้า รูปธรรมและอรูปธรรม
อันเป็นไปแล้ว ในการลดเท้าย่อมไม่ถึงการวาง รูปธรรมและอรูปธรรมอันเป็น
ไปแล้ว ในการวางย่อมไม่ถึงการกดเท้า. รูปธรรมและอรูปธรรมเป็นข้อ ๆ ข้อ
ต่อ ๆ และส่วน ๆ ในที่นั้น ๆ มีเสียงคัง ตกฺกะ ตกฺกะ แดกทำลายไปเหมือนงา
ที่เขาใส่ลงไปใ้ในกระเบื้องร้อน ในข้อนั้น ใครคนหนึ่งก้าวไปข้างหน้า หรือ
การก้าวไปข้างหน้าของใครคนหนึ่งมีหรือ.

จริงอยู่ โดยปรมาตถ์ ธาตุนั้นแหละขึ้น ธาตุนั้นแหละนั่ง ธาตุนั้น
แหละนอน. ด้วยว่า

จิตอื่นเกิดขึ้น จิตอื่นดับพร้อมกัน
รูปในส่วนนั้น ๆ ย่อมเป็นไปดุจกระแสน้ำ
ติดตามคลื่นไหลไปด้วยประการฉะนี้.

การไม่หลงในการก้าวไปข้างหน้าเป็นต้น อย่างนี้ ชื่อว่า อสัมโมหสัมปชัญญะ.

จบความแห่งบทว่า อภิกฺกนฺเต ปฏิกฺกนฺเต สมฺปชานการี โหติ
เพียงเท่านี้.

ก็ในบทว่า อาโลกิตะ วิโลกิตะ นี้ การเพ่งไปข้างหน้าชื่อว่า

โอลอกิตะ (การแล) การเพ่งไปตามทิศ ชื่อว่า วิโลกิตะ (การเหลียว)
แม้การเพ่งอย่างอื่น ชื่อว่า มองลง มองขึ้น เหลียวมอง ด้วยการเพ่งตามข้างล่าง
ข้างบน ข้างหลัง. ในที่นี้ไม่ถือเอาการเพ่งอย่างอื่นนั้น. แต่โดยความเหมาะสม
ถือเอาการเพ่งสองอย่างเหล่านี้. หรือท่านถือเอาการเพ่งแม่ทั้งหมดเหล่านี้
ด้วยมุขนี้. ในสัมปชัญญะเหล่านั้น เมื่อจิตเกิดขึ้นว่า เราจักแลดู การไม่
แลดูด้วยอำนาจจิตเท่านั้น แล้วกำหนดเอาประโยชน์ ชื่อว่า สาดถกสัมป-
ชัญญะ. สาดถกสัมปชัญญะนี้ พึงทำท่านนั้นทำให้เป็นกายสักขีแล้วทราบเกิด.
สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หากนั่นทะแลดู
ทิศเบื้องหน้า นั่นทะประมวลสิ่งทั้งหมดด้วยจิตแล้วแลดู ทิศเบื้องหน้าว่า
เมื่อเราแลดูทิศเบื้องหน้าอย่างนี้ อกุศลธรรมอันลามกคืออกิขมา และโทมนัส
จักไม่ครอบงำเรา ดังนี้ ชื่อว่า เป็นผู้สัมปชัญญะในสิ่งนั้น. ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย หากนั่นทะจะพึงเป็นผู้แลดูทิศเบื้องหลัง ทิศเหนือ ทิศใต้ ตามทิศ
เบื้องบน เบื้องล่าง. นั่นทะประมวลสิ่งทั้งปวงด้วยจิต แลดูตามลำดับทิศว่า
เมื่อเราแลดูตามลำดับทิศอย่างนี้ ฯลฯ ชื่อว่า เป็นผู้สัมปชัญญะ ดังนี้.

ก็แล แม้ในที่นี้ พึงทราบความมีประโยชน์และความสบายด้วยการ
เห็นเจตีย์ดังที่กล่าวแล้วในตอนต้นนั้นแล.

ก็การไม่ละกรรมฐานชื่อว่า โจรสัมปชัญญะ เพราะฉะนั้น
ผู้บำเพ็ญกรรมฐานมีขันธธาตุอายตนะเป็นอารมณ์ก็ดี ผู้บำเพ็ญกรรมฐานมี
กสิณเป็นต้น เป็นอารมณ์ก็ดี ด้วยอำนาจกรรมฐานของตนพึงทำการแลดู การ-
เหลียวดูด้วยหัวข้อกรรมฐานที่เดียว. ชื่อว่า อตตานิภายใน ไม่มีการแลหรือ
การเหลียว ก็เมื่อจิตเกิดขึ้นว่า เราจักแลดู. ดังนี้ วาโยธาตุ นี้จิตเป็น
สมุฏฐานกับจิตนั้นแล เกิดความไหว ย่อมเกิดขึ้น กลีบตาล่างจมเบื้องล่าง

กลีบตาบนหนีไปในเบื้องบนด้วยการชานไปแห่งวาโยธาตุ อันเป็นกิริยาของจิต ไม่มีใคร ๆ ชื่อว่า เปิดได้โดยสะดวก. จากนั้นจักขุวิญญาณ ให้สำเร็จกิจคือความเห็นได้เกิดขึ้น ก็ความรู้อย่างนั้น ชื่อว่า **อัสัมโหสัมปชัญญะ** ในที่นี้. ก็แลพึงทราบอัสัมโหสัมปชัญญะในที่นี้ ด้วยสามารถความเป็นมูลปริญา อาคันตุกะ และดาวกาลิก. พึงทราบด้วยสามารถมูลปริญา (ความรู้พื้นฐาน) ก่อน.

ภวังคะ อาวัชชนะ ทัสสนะ สัมปฏิจ

ฉนะ สันตริณะ โวภูฏัพพะนะ ชวนะ

เป็นที่ ๑.

ในดวงจิตเหล่านั้น ภวังคะ ยังกิจอันเป็นองค์แห่งอุบัติภพให้สำเร็จเป็นไป. กิริยามโนธาตุ กำเนิดถึงภวังคะนั้น ยังอาวัชชนะกิจให้สำเร็จ. เพราะอาวัชชนะกิจนั้นดับ จักขุวิญญาณยังทัสสนกิจให้สำเร็จเป็นไป. เพราะดับทัสสนกิจนั้น วิปากมโนธาตุ ยังสัมปฏิจจนกิจให้สำเร็จเป็นไป. เพราะดับสัมปฏิจจนกิจนั้น วิปากมโนวิญญาณธาตุ ยังสันตริณกิจให้สำเร็จ. เพราะดับสันตริณกิจนั้น กิริยามโนวิญญาณธาตุยังโวภูฏัพพนกิจให้สำเร็จ. เพราะดับโวภูฏัพพนกิจนั้น ชวนะแล่นไป ๑ ครั้ง. ในชวนะเหล่านั้น แม้ในปฐมชวนะก็ไม่มี การแลและการเหวี่ยงด้วยอำนาจความกำหนัด ความโกรธ และความหลงว่า นี่หญิง นี่ชาย ดังนี้. แม้ในทุติยชวนะ แม้ในสตัดมชวนะ ก็ไม่มี. เมื่อชวนะเหล่านั้นถูกทำลายตกไป ด้วยอำนาจกิเลสอันมีในเบื้องล่าง เบื้องบน อุจาทหารถูกทำลายพ่ายไปในสนามรบ การแลและการเหวี่ยง ย่อมมี ด้วยสามารถความกำหนัด เป็นต้นว่า นี่เป็นหญิง นี่เป็นชาย ดังนี้. พึงทราบ **อัสัมโหสัมปชัญญะ** ด้วยสามารถมูลปริญาในที่นี้ก่อนด้วยประการฉะนี้.

ก็เมื่อรูปในจักขุทวารไปสู่คลอง เมื่ออวิชชนะเป็นต้นเกิดแล้วดับไป ด้วยสามารถทำกิจของตนให้สำเร็จเบื่องบนจากภวังคจลนะในที่สุด ชวนะย่อมเกิดขึ้น. ชวนะนั้นย่อมเป็นเหมือนอาคันตุกบุรุษในจักขุทวารอันเป็นเรือนของอวิชชนะเป็นต้นที่เกิดขึ้นในครั้งก่อน. เมื่ออาคันตุกบุรุษนั้นเข้าไปในเรือนของคนอื่นเพื่อขออะไร ๆ แม้เมื่อเจ้าของบ้านนั่งนิ่งก็ไม่ควรบังคับ จันใด แม้เมื่ออวิชชนะเป็นต้น ในจักขุทวารอันเป็นเรือนของอวิชชนะเป็นต้น ไม่กำหนด ไม่โกรธ และไม่หลง ก็ไม่ควรกำหนด โกรธ และหลงจันนั้น. พึงทราบ **อัสัมโหมสัมปชัญญะ** ด้วยสามารถความเป็นอาคันตุกะ (ผู้จรมา) อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

ก็จิตเหล่านี้ใด อันมิโวภูัพพะเป็นที่สุด เกิดขึ้นในจักขุทวาร จิตเหล่านั้น ย่อมแตกทำลายไปในที่นั้น ๆ นั้นเอง พร้อมกับสัมปยุตตธรรม ย่อมไม่เห็นกันและกัน จิตนอกนี้ ย่อมเป็นไปชั่วคราว. ในข้อนี้ อุปมาเหมือนในเรือนหลังหนึ่ง เมื่อคนตายกันหมด คนหนึ่งที่เหลือไม่ควรยินดีในการฟ้อน การขับเป็นต้น ของผู้มีมรณธรรมในขณะนั้น จันใด เมื่ออวิชชนะเป็นต้น สัมปยุตในทวารหนึ่ง ตายไปในที่นั้น ๆ แม้ชวนะแห่งมรณธรรมในขณะนั้น ที่เหลือก็ไม่ควรยินดีด้วยสามารถ ความกำหนด ความโกรธ และความหลง พึงทราบ **อัสัมโหมสัมปชัญญะ** ด้วยสามารถความเป็นดาวกาลิก (เป็นไปชั่วคราว) อย่างนั้น ด้วยประการฉะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบ **อัสัมโหมสัมปชัญญะ** ด้วยสามารถการพิจารณาขันธ ธาตุ อายตนะ และปัจฉัย. ในข้อนี้มีอธิบายดังนี้ จักขุและรูปเป็นรูปขันธ เวทนาสัมปยุตด้วยรูปขันธนั้น เป็นเวทนาขันธ สัญญาสัมปยุตด้วยเวทนานั้น เป็นสัญญาขันธ สังขารมีผัสสะเป็นต้น เป็นสังขารขันธ. การแลและการเหลือข้อมปรากฏในการพร้อมเพรียงแห่งขันธทั้งหลาย ๕ เหล่านี้ ด้วย

ประการฉะนี้. ในข้อนั้น ใครหนึ่งข้อมแล ใครคนหนึ่งข้อมเหลียวมีหรือ. อนึ่งจักขุเป็นจักขวยตนะรูปเป็นรูปายตนะ. การเห็นเป็นมนายตนะ. สัมปยุตธรรมทั้งหลาย มีเวทนาเป็นต้น เป็นธัมมายตนะ. การแล และการเหลียว ข้อมปรากฏในความพร้อมเพรียงแห่งอายตนะ. เหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้. ในข้อนั้น ใครคนหนึ่งข้อมแล ใครข้อมเหลียวหรือ อนึ่ง จักขุเป็นจักขุธาตุ รูปเป็นรูปธาตุ ความเห็นเป็นจักขุวิญญาณธาตุ ธรรมมีเวทนาเป็นต้น สัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้น เป็นธรรมชาติ. การแล และการเหลียว ข้อมปรากฏในความพร้อมเพรียงของธาตุ ๔ เหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้. ในข้อนั้น ใครคนหนึ่งข้อมแล ใครข้อมเหลียวหรือ. อนึ่ง จักขุเป็นนิสสยปัจจัย รูปเป็นอาร์มมปัจจัย อาวัชชนะเป็น อนันตรปัจจัย สมันตรปัจจัย อันตรุปนิสสยปัจจัย นัตถิปัจจัย วิคตปัจจัย อาโลกะ (แสงสว่าง) เป็น อุปนิสสยปัจจัย เวทนาเป็นต้น เป็นสหชาติปัจจัย. การแล และการเหลียว ข้อมปรากฏในความพร้อมเพรียงแห่งปัจจัยเหล่านี้ด้วยประการฉะนี้. ในข้อนั้น ใครคนหนึ่งข้อมแล ใครข้อมเหลียว พิงทราบ **อัสสัมโหสัมปชัญญะ** แม้ด้วย สามารถการพิจารณาเป็นขั้น อายตนะ ธาตุ และปัจจัย ในข้อนี้โดยนี้ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **สมมุติขุเต ปริสริเต** ได้แก่ ในการงอและเหยียดของข้อทั้งหลาย. ในบทนั้น มีอธิบายว่า การไม่ทำการงอและเหยียดด้วยอำนาจจิต แล้วกำหนดสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ เพราะปัจจัยคือการงอและการเหยียดมือและเท้า แล้วกำหนดสิ่งที่เป็นประโยชน์ ชื่อว่า **สาตถกสัมปชัญญะ**. ในบทนั้น เมื่อผู้ตั้งหรือเหยียดมือและเท้านานเกินไป เวทนาข้อมเกิดขึ้นได้. จิตข้อมไม่ได้อารมณ์เดียว กรรณฐานข้อมตกไป ข้อมไม่บรรลुकุณพิเศษ ดังนี้. ก็เมื่องอในเวลาและ เหยียดในเวลาอันควร เวทนาเหล่านี้

ย่อมไม่เกิด. จิตย่อมเป็นอารมณ์เดียว กรรมฐานย่อมถึงการทรงไว้ ย่อมบรรลุคุณวิเศษ พึงทราบ การกำหนดสิ่งที่เป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์ อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

ก็แม้เนื้อที่มีประโยชน์ การกำหนดสิ่งอันเป็นสัพปาเยและอสัพปาเย แล้วกำหนดเอาสิ่งอันเป็นสัพปาเย ชื่อ สัพปาเยสัมปชัญญะ ในข้อนั้น มีนัยดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า ที่ลานมหาเจดีย์ พวกภิกษุหนุ่มท่องมนต์อยู่. พวกภิกษุณีสาวพึงธรรมอยู่ข้างหลังภิกษุหนุ่มเหล่านั้น. ในภิกษุเหล่านั้น ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งเหยียดมือไปต่องายสังสัคคะ. จึงเป็นภคหัตถ์ด้วยเหตุตนเอง. ภิกษุอีกรูปหนึ่งเมื่อเหยียดเท้า ได้เหยียดไปที่ไฟ ไฟไหม้จดถึงกระดูก. อีกรูปหนึ่งเหยียดไปที่ไม้ปักกรวด ถูกอสรพิษขบ. อีกรูปหนึ่งเหยียดไปที่ไม้ปักกรวด งูบีแก้ว ขบภิกษุนั้น. เพราะฉะนั้น ไม่ควรเหยียดไปในที่เป็นอสัพปาเยเห็นปานนี้ ควรเหยียดไปในที่เป็นสัพปาเย. นี้ชื่อว่า สัพปาเยสัมปชัญญะ ในที่นี้.

ก็พึงแสดงโคจรสัมปชัญญะด้วยเรื่องพระมหาเถระ. ได้ยินว่า พระมหาเถระนั่งในที่พักกลางวัน เมื่อพูดกับอันเตวาสิกทั้งหลาย งอมือทันทีแล้ววางไว้ในที่เดิมอีก ค่อย ๆ งอ. พวกอันเตวาสิกถามท่านว่า ท่านขอรับ เพราะเหตุไร ท่านจึงงอมือทันที แล้ววางไว้ในที่เดิม แล้วค่อย ๆ งอเล่า. พระมหาเถระกล่าวว่า คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็เพราะเราเริ่มมสติการกรรมฐาน เราไม่เคยปล่อยกรรมฐานแล้วงอมือเลย ก็บัดนี้ เราพูดกับพวกท่าน จึงปล่อยกรรมฐานงอมือ ฉะนั้น เราจึงวางไว้ในที่เดิมอีก แล้วงอมือ. พวกอันเตวาสิกกล่าวว่า ท่านขอรับ ดีแล้ว ธรรมคาถิกษุควรเป็นเห็นปานนั้น. การไม่ละกรรมฐานแม้ในบพนี้ พึงทราบว่าเป็นโคจรสัมปชัญญะ ด้วยประการฉะนี้.

ชื่อว่า อตตนาในภายใน ไม่มีใครงอหรือเหยียด. ก็การงอและเหยียด
ย่อมมิได้ด้วยการชานไปแห่งวาโยธาตุ อันเป็นกิจของจิตดังกล่าวแล้ว. คุณ
การชักมือและเท้าของช่างหูกด้วยสามารถการชักด้าย เพราะฉะนั้น การ
กำหนดรู้ ฟังทราบว่าเป็น อสัสมโหสัสมปัชัญญะ ในที่นี้.

ในบทว่า สั ภาปฏิปัตตจิวรธารणे นี้ มีอธิบายว่า การใช้สอย ชื่อว่า
ทรงไว้ ด้วยสามารถการนุ่งและการห่มสังฆาฏิและจีวร ด้วยสามารถการรับ
ภิกษาเป็นต้น แห่งบาตร. ในการทรงสังฆาฏิและจีวรนั้น ประโยชน์มีประการ
ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยนัยมีอาทิว่า ผู้ได้อามิส นุ่งห่มก่อนแล้วจึง
เที่ยวไปเพื่อบิณฑบาต เพื่อกำจัด ความหนาว. ดังนี้ชื่อว่า ประโยชน์ ฟังทราบ
สาตถกสัมปัชัญญะ ด้วยสามารถประโยชน์นั้น. ก็จีวรเนื้อละเอียด เป็นที่
สบายของผู้มีความร้อนเป็นปกติ และผู้ทุพพลภาพ จีวรเนื้อหนาสองชั้นเป็นที่
สบายของผู้มีความหนาวเป็นปกติ ผิดไปจากนั้น ไม่เป็นที่สบายเลย จีวร
ชำระดูไม่เป็นที่สบายแก่ใคร ๆ เลย. ด้วยว่า จีวรชำระดูนั้น ทำความกังวลให้
แก่เขาด้วยการให้ผ้าปะเป็นต้น. จีวรที่ควรได้มีประเภทเป็นผ้าขนแกะสองชั้น
เป็นต้นก็อย่างนั้น. ด้วยว่าจีวรเช่นนั้นย่อมเป็นการทำอันตรายแก่การนุ่งและ
ทำอันตรายแก่ชีวิตของภิกษุรูปหนึ่งในป่าได้. ก็โดยไม่อ้อมค้อมจีวรได้เกิด
ด้วยอำนาจมิจจาชีพ มีนิमितตกรรมเป็นต้น (เป็นหมอดู) และอกุศลธรรม
ย่อมเจริญยิ่งแก่ผู้เสพ กุศลธรรมย่อมเสื่อมไป จีวรนั้น ไม่เป็นที่สบาย ผิดไป
จากนั้นเป็นที่สบาย. ฟังทราบสัปปายสัมปัชัญญะในข้อนี้ด้วยสามารถสัปปายะ
นั้น และโคจรสัมปัชัญญะด้วย สามารถการไม่ละกรรมฐาน. ชื่อว่า อตตนาใน
ภายใน ไม่มีใคร ๆ ห่มจีวร. แต่การห่มจีวรย่อมมิได้ด้วยการชานไปแห่ง
วาโยธาตุ อันเป็นกิจของจิตดังที่กล่าวแล้ว. ในการห่มจีวรนั้น แม้จีวรก็
ไม่มีเจตนา แม้กายก็ไม่มีเจตนา จีวรย่อมไม่รู้ว่า เราห่มกาย แม้กายก็ไม่รู้ว่า

เราห่มจีวร ธาตุเท่านั้นปกปิดหมู่ธาตุ คุณในการปกปิดผ้าป่านด้วยผ้าจีวร เพราะฉะนั้น ได้จีวรดี ก็ไม่ควรดีใจ ได้จีวรไม่ดี ก็ไม่ควรเสียใจ. จริงอยู่ คนบางพวก กระทำสักการะด้วยดอกไม้ของหอม รูปและผ้าเป็นต้น ในไม้กะทิง จอมปลวก เจดีย์และต้นไม้เป็นต้น บางพวกกระทำสักการะด้วย ถู มูตร เปียกตม และเครื่องประหารคือ ท่อนไม้และศัสตราเป็นต้น จอมปลวกและต้นไม้เป็นต้น ไม่ทำความดีใจด้วยเหตุนี้ อย่างนั้นแหละ ได้ จีวรดีแล้ว ก็ไม่ควรดีใจ ได้จีวรไม่ดีก็ไม่ควรเสียใจ. ฟังทราบ อสัมโมห- สัมปชัญญะ ในที่นี้ ด้วยสามารถการพิจารณาอันเป็นไปแล้ว อย่างนี้ ด้วย ประการดังนี้.

แม้ในการทรงบาตร ก็ฟังทราบสาดอกสัมปชัญญะ ด้วยสามารถ ประโยชน์ที่พึงได้ เพราะการถือบาตรเป็นปัจจัยอย่างนี้ว่า เราจักไม่ถือบาตร ทันที ถือบาตรนี้แล้ว เทียวไปเพื่อบิณฑบาต จักได้ภิกษา. ก็บาตรหนัก ไม่เป็นที่สบายแก่ร่างกายอันผอมและทุพพลภาพ. บาตรที่ล้างไม่ดีจะกระทบตุ่ม สี่ห้าตุ่ม ไม่เป็นที่สบายแก่ใคร ๆ บาตรที่ล้างไม่ดี ไม่ควร ความกังวลย่อมมี แก่ผู้ล้างบาตรนั้น. แต่บาตรสี่แก้วมณี ที่ควรได้ไม่เป็นที่สบาย โดยนัย ที่กล่าวแล้วในจีวรนั้นแล. ก็บาตรได้ที่ได้แล้วด้วยสามารถนิมิตตกรรมเป็นต้น อกุศลธรรมย่อมเจริญยิ่งแก่ผู้เสพนั้น กุศลธรรมย่อมเสื่อม บาตรนี้ไม่เป็นที่ สบายโดยส่วนเดียว ผิดไปจากนี้เป็นที่สบาย. ฟังทราบสัพพายสัมปชัญญะ ในข้อนี้ด้วยอำนาจสัพพายะนั้น และโคจรสัพพายัญญะด้วยอำนาจ การไม่ละ กรรมฐาน. ชื่อว่า อตตานิภายใน ไม่มีใครถือบาตร. ชื่อว่า การถือบาตร ย่อมมีด้วยการชานไปแห่งวาโยธาตุอันเป็นภิกษาของจิตดังกล่าวแล้ว. ในการ ถือบาตรนั้น แม้บาตรก็ไม่มีเจตนา แม้มือก็ไม่มีเจตนา บาตรย่อมไม่รู้ว่า เราถูกมือจับ แม้มือก็ไม่รู้ว่า เราจับบาตร ธาตุเท่านั้น ถือเอาหมู่ธาตุ คุณ

ในการถือบาตร อันมีสีจุไฟ ด้วยคิม. พิงทราบ **อัสสัมภัมปชัญญะ**
ในที่นี้ด้วยสามารถการพิจารณาอันเป็นไปแล้วอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง เหมือนมนุษย์ทั้งหลายผู้มีความเอ็นดูเห็นมนุษย์อนาถา
ที่อนาถศาลามีมือและเท้าด้วน มีหนองเลือดและเหล่าหนองไหลออกจาก
ปากแผล มีแมลงหัวเขียวตอม นำผ้าพันแผลและยาด้วยกระเบื้องเป็นต้น
ให้แก่พวกเขา. ในข้อนั้น ผ้า เนื้อละเอียดถึงแก่บางคน เนื้อหยาบถึงแก่
บางคน ก็กระเบื้องใส่ยา มีสัณฐานดี ถึงแก่บางคน มีสัณฐานไม่ดี ถึงแก่
บางคน พวกมนุษย์อนาถาเหล่านั้น ไม่ดีใจหรือไม่เสียใจในข้อนั้นเลย. ด้วยว่า
ความต้องการของพวกเขา ด้วยผ้าเพียงพันแผลเท่านั้น และด้วยกระเบื้อง
เพียงใส่ยาเท่านั้น ฉันทใด ภิกษุสำคัญจิรวคผ้าพันแผล บาตรคูกกระเบื้อง
ใส่ยา ภิกษาที่ได้ในบาตรคูกยาในกระเบื้อง ฉันทนั้น พิงทราบว่า ภิกษุนี้
เป็นผู้กระทำสัมปชัญญะอันสูงสุด ด้วย **อัสสัมภัมปชัญญะ** ในการทรง
สังฆาฏิ บาตรและจิรว.

พิงทราบในบทว่า **อสิต** เป็นต้น บทว่า **อสิเต** ได้แก่ ในการ
ฉันอาหาร. บทว่า **ปีเต** ได้แก่ ในการดื่มมีข้าวอาลเป็นต้น. บทว่า **ขายิเต**
ได้แก่ ในการเคี้ยวมีแป้งและของเคี้ยวเป็นต้น. บทว่า **ตายิเต** ได้แก่ ใน
การลืมน้ำคั้งน้ำอ้อยเป็นต้น. ในบทเหล่านั้น ประโยชน์แม้ ๘ อย่าง ท่าน
กล่าวไว้โดยเป็นต้นว่า **เนว ทวาย** ดังนี้ ชื่อว่า ประโยชน์. พิงทราบ
สาตกสัมปชัญญะด้วยสามารถประโยชน์นั้น. ความไม่สำราญมีแก่ผู้ใด ด้วย
โภชนะอันใด ในบรรดาโภชนะที่เส้าหมองประณีต ขมและหวานเป็นต้น
โภชนะอันนั้นไม่เป็นที่สบายแก่ผู้นั้น. แต่โภชนะอันใดอันได้มาด้วยนิमित-
กรรมเป็นต้นและอกุศลกรรมทั้งหลาย ย่อมเจริญยิ่ง กุศลกรรมทั้งหลายย่อม
เสื่อมแก่เขาผู้บริโภคโภชนะชนิดใด โภชนะนั้นไม่เป็นที่สบายโดยส่วนเดียว

ผิดไปจากนั้นเป็นที่สบาย พึงทราบสัพปายสัมปชัญญะในที่นี้ด้วยสามารถ
สัพปายะนั้น และโคจรสัมปชัญญะด้วยสามารถการไม่ละกรรมฐานนั้นแล.

ชื่อว่า อตฺตาในภายใน ไม่มีใครเป็นผู้บริโภค ก็กรรมคการรับบาตร
ย่อมมีด้วยสามารถการชานไปแห่งวาโยธาตุ อันเป็นกิริยาของจิตมีประการ
ดังกล่าวแล้ว กรรมคการหยังมือลงในบาตรย่อมมี ด้วยการชานไปแห่ง
วาโยธาตุอันเป็นกิริยาของจิต. การปั้นก้อนข้าว การยกก้อนข้าว และการ
อ้าปากย่อมมีด้วยการชานไปแห่งวาโยธาตุ อันเป็นกิริยาของจิต. ใคร ๆ ย่อม
ไม่เปิดประตูกว้างด้วยกุญแจ ไม่จ้างด้วยเครื่องยนต์ได้. การวางคำข้าวไว้ใน
ปาก ฟันข้างบนทำหน้าที่เป็นสาก ฟันข้างล่างทำหน้าที่เป็นครก และลิ้นทำ
หน้าที่เป็นมือ ย่อมมีได้ด้วยการชานไปแห่งวาโยธาตุอันเป็นกิริยาของจิต.
น้ำลายน้อยย่อมเปื้อนโกชนะนั้นที่ปลายลิ้นนั้น น้ำลายมากย่อมเปื้อนที่โคนลิ้น.

โกชนะนั้นกลิ้งกลอกไปมาด้วยมือคือลิ้น ในครกคือฟัน คือฟัน
เบื้องล่าง ชุ่มด้วยน้ำคือน้ำลาย บดด้วยสากคือฟันเบื้องบน ไม่มีใคร ๆ
เอากระจำ หรือทัพพีสอดเข้าไปในภายในได้ ย่อมเข้าไปด้วยวาโยธาตุเทียว
เข้าไปแล้ว ๆ ก็ไม่มีใครปูฟางรองรับไว้ได้ ตั้งอยู่ด้วยวาโยธาตุเทียว ตั้งอยู่
แล้ว ๆ ก็ไม่มีใครตั้งเตาหุงต้มได้ หุงต้มด้วยธาตุไฟเทียว หุงต้มแล้ว ๆ
ก็ไม่มีใครนำออกข้างนอกได้ ด้วยกระบองหรือไม้เท้าได้ ออกด้วยวาโยธาตุ
เทียว.

ด้วยประการฉะนี้ วาโยธาตุ ย่อมนำไปยัง นำไปล่วงวิเศษทรงไว้
เปลี่ยนแปลง บัดแห่ง และนำออก ปฐวีธาตุ ทรงไว้ เปลี่ยนแปลง
บดและแห่ง. อาโปธาตุ ย่อมชุ่มฉ่ำ รักษาความสด. เตโชธาตุเผาสิ่งที่เข้าไป
ในภายใน อากาศธาตุ เป็นทางไป วิญญานธาตุ อาศัยการประกอบชอบ

ในชาตุนั้น ย่อมผูกใจไว้ พึงทราบ อสัมโมหสัมปชัญญะ ในที่นี้ด้วย
สามารถการพิจารณาอันเป็นไปแล้ว อย่างนั้นด้วยประการฉะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบอสัมโมหสัมปชัญญะในที่นี้ เพราะการพิจารณา
ความเป็นของปฏิภูม ๑๐ อย่างนี้คือ เพราะการไป เพราะการแสวงหา เพราะ
การบริโภค เพราะที่อาศัย เพราะการฝัง เพราะไม่ย่อย เพราะย่อยแล้ว
เพราะผล เพราะความไหลออก เพราะความเปื้อน.

บทว่า **อุจจารปัสสาวกมุเม** ได้แก่ในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ.
เห็ญ่อย่อมไหลจากทั่วตัวของผู้ไม่ถ่ายอุจจาระปัสสาวะเมื่อถึงเวลา ตาทั้งสอง
ย่อมหมุน จิตไม่แน่วแน่ โรคอื่นย่อมเกิด แต่ทั้งหมดนั้นย่อมไม่มีแก่ผู้ถ่าย
นี้เป็นอธิบาย ในบทนี้ พึงทราบสาตถกสัมปชัญญะด้วยสามารถแห่งความนั้น.
ก็เมื่อภิกษุถ่ายอุจจาระปัสสาวะไม่เป็นที่ยอมเป็นอาบัติ เสื่อมยศ แม้อันตราย
ถึงชีวิตย่อมมี เมื่อถ่ายในที่สมควรทั้งหมดนั้นย่อมไม่มี นี้เป็นที่สบายในข้อนี้
ด้วยประการฉะนี้. พึงทราบสัปปายสัมปชัญญะด้วยสามารถแห่งสัปปายะนั้น
และโคจรสัมปชัญญะด้วยสามารถการไม่ละกรรมฐานนั้นแล. ชื่อว่า อตฺตาใน
ภายใน ไม่มีถ่ายอุจจาระปัสสาวะ. ก็การถ่ายอุจจาระปัสสาวะย่อมมีด้วยการ
ชานไปแห่งวาโยธาตุอันเป็นกิริยาของจิตเท่านั้น. เหมือนอย่างว่า เมื่อฝีหัวแก่
เพราะหัวฝีแตกหนองและเลือดย่อมไหลออกโดยไม่ต้องการ ฉันไค และเหมือน
อย่างว่า น้ำไหลออกจากภาชนะน้ำเต็มเปี่ยม โดยไม่ต้องการ ฉันไค อุจจาระ
ปัสสาวะที่สั่งสมไว้ในกะเพาะอาหารและกะเพาะปัสสาวะถูกแรงลมบีบคั้นย่อม
ไหลทั้งๆ ที่ไม่ปรารถนา.

ส่วนอุจจาระปัสสาวะนี้ นั้น เมื่อออกไปอย่างนั้น มิได้เป็นของตน
มิได้เป็นของชนเหล่าอื่น ของภิกษุนั้น เป็นแต่เพียงการไหลออกจากสรีระ
อย่างเดียว. ถามว่า เหมือนอะไร. ตอบว่า เหมือนเมื่อคนทิ้งน้ำเก่าจาก

หม้อน้ำ น้ำนั้นมิได้เป็นของตน มิได้เป็นของชนเหล่าอื่น เป็นแต่เพียง
สำหรับใช้สอยอย่างเดียวเท่านั้น อสัมโมหสัมปชัญญะ ในข้อนี้ ฟังทราบ
ด้วยสามารถแห่งการพิจารณาอันเป็นไปแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

ฟังทราบอธิบายในบทว่า คต ศัพท์เป็นต้น บทว่า คเต คือ
ในการเดิน. บทว่า จิตะ คือในการยืน. บทว่า นิสินฺเน คือในการนั่ง.
บทว่า สุตฺเต คือในการนอน. บทว่า ชาคริตะ คือในการตื่น. บทว่า
ภาสิตะ คือในการพูด. บทว่า ตฺถุหิภาเว คือในการไม่พูด.

ก็ในอริยาบถนี้ ภิกขุรูปใด เดินหรือจงกรมนานแล้ว ในกาลต่อมา
ยืนพิจารณาเห็นอยู่อย่างนั้นว่า รูปธรรมและอรูปธรรม อันเป็นไปแล้วในเวลา
จงกรม ก็ดับในทันทีแล้ว ดังนี้. นี้ชื่อว่า ทำความรู้สึกตัวในการเดิน.

ภิกขุรูปใด เมื่อทำการสาธยาย ตอบปัญหา หรือมนสิการถึงกัมมัญฐาน
ยืนนานแล้ว ในกาลต่อมานั่งพิจารณาเห็นอยู่อย่างนั้นว่า รูปธรรมและอรูปธรรม
อันเป็นไปแล้ว ในเวลาอื่น ก็ดับในทันทีแล้ว ดังนี้. นี้ชื่อว่า ทำความรู้สึกตัว
ในการยืน.

ภิกขุรูปใด นั่งนานด้วยสามารถแห่งการทำสาธยายเป็นต้น ในกาล
ต่อมา นั่งพิจารณาเห็นอยู่อย่างนั้นว่า รูปธรรมและอรูปธรรม อันเป็นไปแล้ว
ในเวลาหนึ่ง ก็ดับในทันทีแล้ว ดังนี้. นี้ชื่อว่า ทำความรู้สึกตัวในการนั่ง.

ส่วนภิกขุรูปใด เมื่อนอนทำการสาธยาย หรือมนสิการถึงกัมมัญฐาน
หลับไป ในกาลต่อมา ลุกขึ้นพิจารณาเห็นอยู่อย่างนั้นว่า รูปธรรมและอรูปธรรม
อันเป็นไปแล้ว ในเวลานอน ก็ดับในทันทีแล้ว ดังนี้. นี้ชื่อว่า ทำความรู้สึกตัว
ในการหลับและการตื่น. ด้วยว่า ความไม่เป็นไปแห่งจิตที่สำเร็จด้วยกิริยา
ชื่อว่า หลับ ที่เป็นไปชื่อว่า ตื่น ด้วยประการฉะนี้.

ส่วนภิกษุรูปใด เมื่อพูด ข่อมพูดมีสติสัมปชัญญะว่า ชื่อว่า เสียงนี้
ข่อมเกิดเพราะอาศัยริมฝีปาก เพราะอาศัยฟัน ลิ้นและเพดาน และเพราะ
อาศัยความประกอบแห่งจิต อันสมควรแก่เสียงนั้น ก็หรือทำการสาธยายหรือ
กล่าวธรรม ให้เปลี่ยนกัมมัญฐาน หรือตอบปัญหาตลอดกาลนานแล้ว ในกาล
ต่อมา ก็นั่งพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ว่า รูปธรรมและอรูปธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว
ในเวลาพูด ก็ดับในที่นี้แล้ว ดังนี้. นี้ชื่อว่า ทำความรู้สึกรู้ตัวในการพูด.

ภิกษุรูปใดนั่ง ทำในใจถึงธรรม หรือกัมมัญฐานแล้วตลอดกาลนาน
ในกาลต่อมา ข่อมพิจารณาเห็นอย่างนั้นว่า รูปธรรมและอรูปธรรมอันเป็นไปแล้ว
ในเวลานั้น ก็ดับในที่นี้แล้ว ดังนี้. เมื่อความเป็นไปแห่งอุปาทารูปมีอยู่
ชื่อว่า พูด. เมื่อไม่มีอยู่ ชื่อว่า เป็นผู้นั่ง ดังนี้. นี้ชื่อว่า ทำความรู้สึกรู้ตัว
ในความนั่งด้วยประการฉะนี้. ในข้อนี้เป็นอสัมโมหสัมปชัญญะ ความรู้สึกรู้ตัว
พึงทราบด้วยสามารถแห่งอสัมโมหสัมปชัญญะนั้นแล. ในพระสูตรนี้ พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสสัมปชัญญะคลุกเคล้าด้วยสติปัญญานว่า เป็นบุพภาค ดังนี้.

จบอรรถกถาสติสูตรที่ ๒.

๓. ภิกขุสูตร

ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ โดยส่วน ๓

[๖๘๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกขุรูปหนึ่ง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

[๖๘๖] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว ฟังเป็นผู้ๆ เดียวหลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว

เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ก็โมฆบุรุษบางพวกในโลกนี้ ย่อม

เชอเชิญเราอย่างนั้นเหมือนกัน และเมื่อเรากล่าวธรรมแล้ว ย่อมสำคัญเราว่า

เป็นผู้ควรติดตามไปเท่านั้น

ภิกขุ นั้นทูลวิงวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า

โปรดแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ ขอพระสุตเจ้าโปรดแสดงธรรมโดยย่อ

แก่ข้าพระองค์ แม้โงน ข้าพระองค์พึงรู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งภายิตของ

พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้โงน ข้าพระองค์พึงเป็นทายาทแห่งภายิตของพระผู้มี-

พระภาคเจ้า.

[๖๘๗] พ. ตุก่อนภิกขุ เพราะเหตุที่นั่นแหละ เธอจงยังเบื้องต้นใน

กุศลธรรมให้บริสุทธิ์ก่อน. เบื้องต้นของกุศลธรรมคืออะไร. คือ ศีลที่บริสุทธิ์ดี

และความเห็นตรง. เมื่อใด ศีลของเธอจักบริสุทธิ์ดี และความเห็นของเธอ

จักรง. เมื่อนั้น เธออาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว พึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ โดยส่วน ๑. สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน.

[๖๘๘] คู่ก่อนภิกษุ เธอจงพิจารณาเห็นกายในกายภายในอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ๑ จงพิจารณาเห็นกายในกายภายนอกอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ๑ จงพิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในภายนอกอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ๑ จงพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายในอยู่... จงพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายนอกอยู่... จงพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งภายในและภายนอกอยู่... จงพิจารณาเห็นจิตในจิตภายในอยู่... จงพิจารณาเห็นจิตในจิตภายนอกอยู่.. จงพิจารณาเห็นจิตใจจิตทั้งภายในภายนอกอยู่... จงพิจารณาเห็นธรรมในธรรมภายในอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ๑ จงพิจารณาเห็นธรรมในธรรมภายนอกอยู่ ๑ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ๑ จงพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งภายในภายนอกอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ๑.

[๖๘๙] คู่ก่อนภิกษุ เมื่อใด เธออาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จักเจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ โดยส่วน ๑ อย่างนั้น. เมื่อนั้น เธอพึงหวังความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลายอย่างเดียว ตลอดคืนหรือวันอันจักมาถึง ไม่มี ความเสื่อมเลย.

[๖๙๐] ครั้งนั้น ภิกษุนั้นชื่นชม ยินดีภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า หลุดจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำประทักษิณแล้วหลีกไป เธอเป็นผู้ ๆ เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว

ไม่นานนัก ก็ทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ซึ่งกุลบุตรทั้งหลาย
ผู้ออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง
ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ
ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้นมิได้มี ก็แลภิกษุ นั้นได้เป็นพระ-
อรหันตองค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบภิกษุสูตรที่ ๓

อรรถกถาภิกษุสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในภิกษุสูตรที่ ๓.

บทว่า เอวเมว ปนิเชกฺขเจ ความว่า ได้ยินว่า ภิกษุ นั้น ให้
บอกกัมมัญฐานแล้ว ข้อมเที่ยวไปข้างโน้นข้างนี้ ไม่ตามประกอบกายวิเวก.
เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงข่มภิกษุ นั้น จึงตรัสอย่างนี้.
บทว่า ตสฺมา ได้แก่ เพราะเธอข่อมขอเทศนาโดยสังเขป. บทว่า ทิฏฺฐิ
ได้แก่ ความเห็นว่าสัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน.

จบอรรถกถาภิกษุสูตรที่ ๓

๔. โกสลสูตร

ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔

[๖๕๑] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พรหมณคาม ชื่อโกสล ในแคว้นโกสล ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ แล้วได้ตรัสพระพุทธานุญาตนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายที่เป็นผู้มาใหม่ บวชยังไม่นาน เพิ่งมาสู่ธรรมวินัยนี้ อันเธอทั้งหลาย พึงให้สมาทาน พึงให้ตั้งอยู่ พึงให้ดำรงมั่นในการเจริญสติปัฏฐาน ๔. สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน.

[๖๕๒] มาเถิด ผู้มีอายุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีธรรมเอกผุดขึ้น มีจิตผ่องใส มีจิตตั้งมั่น มีจิตมีอารมณ์เดียว เพื่อรู้กายตามความเป็นจริง. จงพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... เพื่อรู้เวทนาตามความเป็นจริง. จงพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... เพื่อรู้จิตตามความเป็นจริง. จงพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีธรรมเอกผุดขึ้น มีจิตผ่องใส มีจิตตั้งมั่น มีจิตมีอารมณ์เดียว เพื่อรู้ธรรมตามความเป็นจริง.

[๖๕๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ภิกษุทั้งหลายที่ยังเป็นเสขะ ยังไม่บรรลอรหัตต์ ปราศจากความเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ก็ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีธรรมเอกผุดขึ้น มีจิตผ่องใส มีจิตตั้งมั่น มีจิตมีอารมณ์เดียว เพื่อกำหนดรู้กาย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่...เพื่อกำหนดรู้เวทนา. ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... เพื่อกำหนดรู้จิต. ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ

มีธรรมเอกมุคขีน มีจิตผ่องใส มีจิตตั้งมั่น มีจิตมีอารมณ์เดียว เพื่อกำหนด
รู้ธรรม.

[๖๕๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่ภิกษุทั้งหลายที่เป็นอรหันตนิคชาสป
อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงแล้ว มีประโยชน์
ตนถึงแล้วโดยลำดับ สิ้นสังโยชน์ที่จะนำไปสู่กพแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้
โดยชอบ ก็ย่อมนพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ
มีธรรมเอกมุคขีน มีจิตผ่องใส มีจิตตั้งมั่น มีจิตมีอารมณ์เดียว พรากจาก
กายแล้ว. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... พรากจากเวทนาแล้ว.
ย่อมนพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... พรากจากแล้ว. ย่อมพิจารณาเห็นธรรม
ในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีธรรมเอกมุคขีน มีจิตผ่องใส
มีจิตตั้งมั่น มีจิตมีอารมณ์เดียว พรากจากธรรมแล้ว.

[๖๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายที่เป็นผู้มาใหม่ บวชยัง
ไม่นาน เพิ่งมาสู่ธรรมวินัยนี้ อันเธอทั้งหลายพึงให้สมาทาน พึงให้ตั้งอยู่
พึงให้ดำรงมั่นในการเจริญสติปัฏฐาน ๘ เหล่านี้.

จบโกสลสูตรที่ ๔

อรรถกถาโกสลสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในโกสลสูตรที่ ๔.

บทว่า **ธมฺมวินโย** ความว่า บททั้ง ๒ ว่า ธรรมหรือวินัยนั้น เป็นชื่อของสัตตศาสนาเท่านั้น. บทว่า **สมาทเปตพฺพา** ได้แก่ อันเธอทั้งหลาย พึงให้ถือเอา. บทว่า **เอโกทฺฐิตา** ได้แก่ ความเป็นผู้มีจิตสงบด้วยขณิกสมาธิ. บทว่า **สมาหิตา เอกคฺคจิตฺตา** ความว่า มีจิตตั้งมั่นโดยชอบ และมีจิต มีอารมณ์เดียว ด้วยสามารถอุปจาระและอัปปนา. ในสูตรนี้ สติปัญญาอัน อกุศลใหม่ทั้งหลายและพระปัจเจกสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเจริญแล้ว เป็นบุพภาค. พระเสขะ ๗ จำพวกเจริญแล้ว เป็นมิตสกะคฤกเคล้ากัน.

จบอรรถกถาโกสลสูตรที่ ๔

๕. อกุศลราติสูตร *

กองอกุศล ๕

[๖๕๖] สāvāṭṭhīnān. ณ ที่นั่นแล ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส พระพุทธภาษิตนี้ว่า ก่อนอกุศลทั้งหลาย เมื่อจะกล่าวว่อกองอกุศล จะกล่าว ให้ถูก ต้องกล่าวถึงนิวรรณ์ ๕. เพราะว่ากองอกุศลทั้งสิ้นนี้ ได้แก่นิวรรณ์ ๕. นิวรรณ์ ๕ เป็นไฉน. คือกามฉันทนิวรรณ์ ๑ พยาบาทนิวรรณ์ ๑ ถีนมิทธ นิวรรณ์ ๑ อุทธัจจกุกกจฺจนิวรรณ์ ๑ วิจิกิจฺฉานิวรรณ์ ๑. ก่อนอกุศลทั้งหลาย * สูตรที่ ๕ ไม่มีอรรถกถาแก้

เมื่อจะกล่าววาทองกุศลจะกล่าวให้ถูก ต้องกล่าวถึงนิวรรณ์ ๕ เหล่านี้. เพราะ
ทองกุศลทั้งสิ้นนี้ได้แก่นิวรรณ์ ๕.

[๖๕๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อจะกล่าววาทองกุศล จะกล่าวให้ถูก
ต้องกล่าวถึงสติปัฏฐาน ๔. เพราะว่าทองกุศลทั้งสิ้นนี้ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔.
สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่
มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสียด
ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่. ย่อม
พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัด
อภิชณาและโทมนัสในโลกเสียด. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อจะกล่าววาทองกุศล
จะกล่าวให้ถูก ต้องกล่าวถึงสติปัฏฐาน ๔. เพราะว่าทองกุศลทั้งสิ้นนี้ได้แก่
สติปัฏฐาน.

จบอุทตราลิสสูตรที่ ๕

๖. สกนัคคีสูตร

ว่าด้วยอารมณ์โคจร

[๖๕๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีแล้ว เขี้ยวโอบลงจับนกมุลไถโดยรวดเร็ว ครั้งนั้น นกมุลไถกำลังถูกเขี้ยวนำไป ได้รำพันอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้อัปโชค มีบุญน้อย ที่เที่ยวไปในถิ่นของผู้อื่น อันมิใช่ถิ่นหากิน. ถ้าววันนี้ เราไปเที่ยวในถิ่นอันเป็นของบิดาตน ซึ่งควรเที่ยวไปไซ้ เขี้ยวตัวนี้เราอาจต่อสู้ได้.

เขี้ยวจึงถามว่า แน่นกมุลไถ ก็ถิ่นซึ่งเป็นของบิดาตน อันเป็นที่หากินของเจ้าเป็นเช่นไร.

นกมุลไถตอบว่า คือ ที่ ๆ มีก้อนดิน ซึ่งเขาทำการไถไว้.

ครั้งนั้น เขี้ยวหยิ่งในกำลังของตน อวดอ้างกำลังของตน ปล่อยนกมุลไถไป พร้อมด้วยบอกว่า เจ้าจงไปเถิด นกมุลไถ เจ้าจะไปแม้ในที่นั้นก็ไม่พ้นเราได้. นกมุลไถจึงไปยังที่ ๆ มีก้อนดินซึ่งเขาทำการไถไว้ ขึ้นสู่ก้อนใหญ่ ยืนทำเขี้ยวอยู่ว่า แน่เขี้ยว บัดนี้ท่านจงมาจับเราเถิด แน่เขี้ยว บัดนี้ท่านจงมาจับเราเถิด. ครั้งนั้น เขี้ยวหยิ่งในกำลังของตน อวดอ้างในกำลังของตน จึงห่อปีกทั้ง ๒ โอบนกมุลไถโดยรวดเร็ว. ครั้งใด นกมุลไถรู้ว่าเขี้ยวนี้โอบลงมาเร็วจะจับเรา ครั้งนั้น ก็หลบเข้าซอกดินนั่นเอง. เขี้ยวยังอกให้กระแทกดิน (ตาย) ในที่นั้นเทียว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องนกมุลไถเที่ยวไปในถิ่นอื่น อันมิใช่ถิ่นหากิน ย่อมเป็นเช่นนี้แล.

[๖๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แหละ เธอทั้งหลายอย่า
เที่ยวไปในอารมณอื่น อันมิใช่โคจร. เมื่อเธอทั้งหลายเที่ยวไปในอารมณอื่น
อันมิใช่โคจร มารจักได้ช่อง มารจักได้อารมณ. ก็อารมณอื่นอันมิใช่โคจร
ของภิกษุ คืออะไร. คือ กามคุณ ๕. กามคุณ ๕ เป็นไฉน. คือ รูปอัน
พึงรู้ด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ชักให้ใคร่ ชวน
ให้กำหนด เสียงที่พึงรู้ด้วยโสต...กลิ่นที่พึงรู้ด้วยฆานะ...รสที่พึงรู้ด้วยชีวาหา.
โผฏฐัพพะที่พึงรู้ด้วยกาย อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ชักให้
ใคร่ ชวนให้กำหนด. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้ คือ อารมณอื่น มิใช่โคจร
ของภิกษุ.

[๗๐๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปในอารมณ ซึ่ง
เป็นของบิดาตน อันเป็นโคจร เมื่อเธอทั้งหลายเที่ยวไปในอารมณ ซึ่งเป็น
ของบิดาตน อันเป็นโคจร มารจักไม่ได้ช่อง มารจักไม่ได้อารมณ. ก็อารมณ
อันเป็นของบิดา อันเป็นโคจร คืออะไร. คือสติปัฏฐาน ๔. สติปัฏฐาน ๔
เป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัย ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร
มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกละเสีย ย่อมพิจารณาเห็น
เวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็น
ธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัส
ในโลกละเสีย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้คือ อารมณซึ่งเป็นของบิดาตน อันเป็น
โคจรของภิกษุ.

จบสกุณคัมภีร์สูตรที่ ๖

อรรถกถาสกฺขัณฺณสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในสกฺขัณฺณสูตรที่ ๖.

บทว่า สกฺขณฺณมิ ได้แก่ ชื่อว่า สกฺขณฺณมิ เพราะอรรถว่า ฆ่านก. คำนั้นเป็นชื่อของเหยี่ยว. บทว่า สหสา อชฺฌมฺปุตฺตา ได้แก่ โฉบลง โดยเร็ว เพราะความโลภ. บทว่า อลฺกฺขิกา ได้แก่เป็นผู้หมดสิริ. บทว่า อปฺปฺปญฺญา แปลว่า เป็นผู้มิบุญน้อย. บทว่า สจฺจชฺ มยฺ ตັตฺถบฺทเป็น สจฺจ อชฺช มยฺ ถ้าวันนี้เรา. บทว่า นงฺคฺลฺกฺกฺกรณฺณ ได้แก่ การทำนา ด้วยไถ คือไถใหม่ๆ อธิบายว่าทำนา. บทว่า เสนฺตุฏฺฐานํ แปลว่า ที่แตก ระแหง. บทว่า อวาทฺมานา คือเหยี่ยวเมื่อเหยี่ยว อธิบายว่า กล่าวสรรเสริญ กำลังของตนด้วยดี. บทว่า มหฺนุตฺ เสนฺตุฏฺ อภฺริหิตฺวา ความว่า นกมูลไถ กำหนดที่ก่อนดิน ๓ ก้อน ตั้งอยู่ โดยสัจฐานดังเตาไฟว่า เมื่อเหยี่ยวบิน มาข้างนี้เราจักหลีกไปข้างโน้น เมื่อบินมาข้างโน้น เราจักหลีกไปข้างนี้ ดังนี้ ขึ้นก่อนดินก้อนหนึ่ง ในก่อนดิน ๓ ก้อนเหล่านั้น ยืนทำอยู่. บทว่า สนฺุชฺชาย ได้แก่ หลบปีกจุกลุ่อก คือตั้งไว้ด้วยดี. บทว่า พหุ อาคโต โข มยฺยํ ความว่า นกมูลไถรู้ว่าเหยี่ยวนี้มาสู่ที่ไกลกว่าเพื่อต้องการเรา บัดนี้จักจับเรา ไม่ให้เหลือแต่น้อย ดังนี้ จึงหลบเข้าไปในระหว่างดินนั้นแล คล้ายน้ำอ้อยบ ตีคอยู่ที่พื้น. บทว่า อูริ ปิจฺจตาเพสิ ความว่า เหยี่ยวเมื่อไม่สามารถดำรง ความเร็วไว้ได้ เพราะเล่นไปด้วยคิดว่า เราจักจับตัดหัวของนกมูลไถครั้งเดียว กระแทกอกที่ดินนั้น ในทันใดนั่นเอง หัวใจของมันแตกแล้ว ครั้งนั้น นก มูลไถรำเรงยินดี ว่าเราเห็นหลังของศัตรู ดังนี้ จึงเดินไปมาตรงหัวใจ ของเหยี่ยวนั้น.

จบอรรถกถาสกฺขัณฺณสูตรที่ ๖

๗. มกกสูตร

ว่าด้วยอารมณ์อันมิใช่โคจร

[๗๐๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถิ่นแห่งขุนเขาชื่อหิมพานต์ อันไปได้ยากขรุขระ ไม่เป็นที่เที่ยวไปทั้งของฝูงลิงทั้งของหมู่มนุษย์ มีอยู่. ถิ่นแห่งขุนเขาชื่อหิมพานต์ อันไปได้ยาก ขรุขระ เป็นที่เที่ยวไปของฝูงลิงเท่านั้น ไม่ใช่ของหมู่มนุษย์ มีอยู่. ภูมิภาคแห่งขุนเขาชื่อหิมพานต์ ราบเรียบ นำรื่นรมย์ เป็นที่เที่ยวไปทั้งของฝูงลิงทั้งของหมู่มนุษย์ มีอยู่. ณ ที่นั้น พวกพรานวางดั่งไว้ในทางเดินของฝูงลิงเพื่อดักลิง. ในลิงเหล่านั้น ลิงเหล่าใดไม่โง่ ไม่ลอกแลก ลิงเหล่านั้น เห็นดั่งนั้น ย่อมหลีกออกห่าง. ส่วนลิงใดโง่ ลอกแลก ลิงตัวนั้นเข้าไปใกล้ทั้งนั้นเอามือจับ มือก็ติดดั่ง มันจึงเอามือข้างที่สองจับ ด้วยคิดว่า จักปลดมือออก มือข้างที่สองติดดั่งอีก มันจึงเอาเท้าข้างที่สองจับ ด้วยคิดว่า จักปลดมือทั้งสองออก เท้าก็ติดดั่งอีก มันจึงเอาเท้าข้างที่สองจับ ด้วยคิดว่า จักปลดมือทั้งสองและเท้าออก เท้าที่สองติดดั่งอีก มันจึงเอาปากกัด ด้วยคิดว่า จักปลดมือทั้งสองและเท้าทั้งสองออก ปากก็ติดดั่งอีก. ลิงตัวนั้นถูกตรึง ๕ ประการอย่างนี้แล นอนถอนใจ ถึงความพินาศ ถึงความฉิบหายแล้ว อันพรานจะพึงกระทำได้ตามความปรารถนา. พรานแทงลิงตัวนั้นแล้ว จึงดึงออกทิ้งไว้ในที่นั้นเอง ไม่ปล่อยไป หลีกไปตามความปรารถนา. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องลิงเที่ยวไปในถิ่นอื่น อันมิใช่ที่ควรเที่ยวไปย่อมเป็นเช่นนี้แหละ.

[๗๐๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แหละ เธอทั้งหลายว่าเที่ยวไปในอารมณ์อื่น อันมิใช่โคจร เมื่อเธอทั้งหลายเที่ยวไปในอารมณ์อื่น

อันมิใช่โคจร มารจักได้ช่อง มารจักได้อารมณ์. ก็อารมณ์อื่นอันมิใช่โคจรของ
ภิกษุคืออะไร. คือ กามคุณ ๕. กามคุณ ๕ เป็นไฉน. คือ รูปที่พึงรู้ด้วย
จักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ชักให้ใคร่ ชวนให้กำหนด
เสียงที่พึงรู้ด้วยโสต...กลิ่นที่พึงรู้ด้วยฆานะ...รสที่พึงรู้ด้วยชีวหา...โผฏฐัพพะ
ที่พึงรู้ด้วยกาย อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ชักให้ใคร่ ชวน
ให้กำหนด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้ คือ อารมณ์อื่นอันมิใช่โคจรของภิกษุ.

[๗๐๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปในอารมณ์ซึ่ง
เป็นของบิดาตน อันเป็นโคจร เมื่อเธอทั้งหลายเที่ยวไปในอารมณ์ซึ่งเป็นของ
บิดาตน อันเป็นโคจร มารจักไม่ได้ช่อง มารจักไม่ได้อารมณ์. ก็อารมณ์
อันเป็นของบิดาตน อันเป็นโคจรของภิกษุ คืออะไร. คือ สติปัญญา ๔.
สติปัญญา ๔ เป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่
มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย
ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่...ย่อม
พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด
อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้ คือ อารมณ์ซึ่งเป็นของ
บิดาตน อันเป็นโคจรของภิกษุ.

จบมกกกุสุตรที่ ๗

อรรถกถามักกสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในมักกสูตรที่ ๗.

บทว่า **ทุกคา** แปลว่า ไปยาก. บทว่า **จารี** แปลว่า เป็นที่
เที่ยว. บทว่า **เลปี โอบุเทนฺติ** ความว่า พวกพรานทำดังผสมด้วยยาง
คันไทรย่อยเป็นต้น กำหนดว่า ที่นั้นๆ เป็นที่เดินประจำของพวกลิง ดังนี้
แล้ววางไว้ที่กิ่งต้นไม้เป็นต้น. บทว่า **ปลฺโยจฺจฺทิตโต** ความว่า ลิงถูกตรึง
ในที่ทั้ง ๕ เหมือนสาแหรกอันคนสอดไม้คานเข้าไปแล้ว จับไว้ฉะนั้น. บทว่า
อุนํ เสติ ได้แก่ นอนนอนใจอยู่.

จบอรรถกถามักกสูตรที่ ๗

๘. สูทสูตร

ว่าด้วยการสำเหนียกและไม่สำเหนียกนิมิต

[๗๐๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนพ่อครัวผู้เขลา ไม่นฉลาด
เขียนแหลม บำรุงพระราชหรือมหาอำมาตย์ของพระราชด้วยสุปะต่างชนิด
มีรสเปรี้ยวจัดบ้าง ขมจัดบ้าง เผ็ดจัดบ้าง หวานจัดบ้าง มีรสฝื่อนบ้าง
ไม่ฝื่อนบ้าง เค็มบ้าง จืดบ้าง. พ่อครัวนั้น... ไม่สังเกตรสอาหารของตน
ว่า วันนี้ ภัตและสุปะของเราชนิดนี้ท่านชอบใจ หรือท่านรับสุปะนี้ หรือ
ท่านหิบบสุปะนี้มาก หรือท่านชมสุปะนี้ วันนี้ ภัตและสุปะของเรา มีรสเปรี้ยว
จัด ท่านชอบใจ หรือท่านรับสุปะมีรสเปรี้ยวจัด หรือท่านหิบบเอาสุปะมีรส

เปรี้ยวจัดมาก หรือท่านชมสุปะมีรสเปรี้ยวจัด วันนี้ ภัตและสุปะของเรามีรส
ขมจัด... มีรสเผ็ดจัด... มีรสหวานจัด... มีรสฝืด... มีรสไม่ฝืด
...มีรสเค็ม... วันนี้ ภัตและสุปะของเรามีรสจืดท่านชอบใจ หรือท่าน
รับสุปะมีรสจืด หรือท่านหิบบเอาสุปะมีรสจืดมาก หรือท่านชมสุปะมีรสจืด
ดังนี้. พ่อครัวนั้น... ย่อมไม่ได้เครื่องนุ่งห่ม ไม่ได้ค่าจ้าง ไม่ได้รางวัล.
ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะพ่อครัวนั้นเป็นคนเขลา ไม่ฉลาดเฉียบแหลม ไม่
สังเกตเครื่องหมายอาหารของตน ฉันทโค.

[๗๐๕] ฉันทนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบางรูปในธรรมวินัย
นี้เป็นผู้เขลา ไม่ฉลาดเฉียบแหลม ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความ
เพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. เมื่อเธอ
พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ จิตย่อมไม่ตั้งมั่น ยังละอุปกิเลสไม่ได้ เธอไม่
สำเนียงกนิมิตนั้น ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณา
เห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มี
สัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. เมื่อเธอพิจารณาเห็น
ธรรมในธรรมอยู่ จิตย่อมไม่ตั้งมั่น ยังละอุปกิเลสไม่ได้ เธอไม่สำเนียง
กนิมิตนั้น. ภิกษุนั้น ... ย่อมไม่ได้ธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และ
ไม่ได้สติสัมปชัญญะ. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะภิกษุนั้นเป็นผู้เขลา ไม่
ฉลาดเฉียบแหลม ไม่สำเนียงกนิมิตแห่งจิตของตน.

[๗๐๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนพ่อครัวผู้มีปัญญาฉลาด
เฉียบแหลม บำรุงพระราชาหรือมหาอำมาตย์ของพระราชาด้วยสุปะต่างชนิด
มีรสเปรี้ยวจัดบ้าง ขมจัดบ้าง เผ็ดจัดบ้าง หวานจัดบ้าง มีรสฝืดบ้าง
ไม่ฝืดบ้าง มีรสเค็มบ้าง จืดบ้าง พ่อครัวนั้นย่อมสังเกตรสอาหารของตนว่า
วันนี้ ภัตและสุปะของเราชนิดนี้ ท่านชอบใจ หรือท่านรับสุปะนี้ หรือหิบบ

เอาสุปะนี้มาก หรือท่านชมสุปะนี้ วันนี้ ภัตและสุปะของเรามีรสเปรี้ยวจัด...
วันนี้ ภัตและสุปะของเรามีรสขมจัด... มีรสเผ็ดจัด... มีรสหวานจัด...
มีรสฝืด... มีรสไม่ฝืด... มีรสเค็ม... วันนี้ ภัตและสุปะของเรามี
รสจืดท่านชอบใจ หรือท่านรับสุปะมีรสจืด หรือท่านหยิบเอาสุปะมีรสจืดมาก
หรือท่านชมสุปะมีรสจืด ดังนี้ พ่อครัวนั้นย่อมได้เครื่องนุ่งห่ม ได้ค่าจ้าง
ได้รางวัล. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะพ่อครัวนั้นเป็นคนมีปัญญา ฉลาด
เฉียบแหลม สังเกตรสอาหารของตน ฉันทิด.

[๗๐๗] ฉันทันั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบางรูปในธรรมวินัย
นี้เป็นผู้มีปัญญา ฉลาด เฉียบแหลม ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มี
ความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย เมื่อ
เธอพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ จิตย่อมตั้งมั่น ละอุปกิเลสได้ เธอย่อม
สำเนียงกนิมิตนั้น ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณา
เห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มี
สัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย เมื่อเธอพิจารณา
เห็นธรรมในธรรมอยู่ จิตย่อมตั้งมั่น ละอุปกิเลสได้ เธอย่อมสำเนียงก
นิมิตนั้น ภิกษุนั้นย่อมได้ธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน สละได้สติ
สัมปชัญญะ. ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร. เพราะภิกษุนั้นเป็นผู้มีปัญญา ฉลาด
เฉียบแหลม สำเนียงกนิมิตแห่งจิตของตน.

จบสุตสูตรที่ ๘

อรรถกถาสุตต

พึงทราบวินิจฉัยในสุตตที่ ๘

บทว่า สุธโท แปลว่า คนทำกับข้าว. บทว่า นานจฺเจยฺหิ คือต่างชนิด อธิบายว่า ต่างอย่าง. อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะนี้ก็เหมือนกัน. บทว่า อมฺพิลฺลฺลเคหิ ได้แก่ มีส่วนเปรี้ยว. ในบททั้งปวงก็นัยนี้แล. บทว่า อภิหฺรติ ได้แก่ เขยิบมือออกเพื่อต้องการรับ. บทว่า พหุํ กณฺหาติ ความว่า เมื่อรับมากโดยรับครั้งเดียวก็ดี รับบ่อย ๆ ก็ดี ก็ชื่อว่า รับมากอยู่นั่นเอง. บทว่า อภิหารานํ ความว่า รวงวัลที่เขาขกขึ้นร้อยหนึ่ง หรือพันหนึ่งนำไป. บทว่า อูปฺกุลิเสสา ได้แก่ นิ वर्ณ ๕ อย่าง. บทว่า นิमितฺตํ น อุกฺกณฺหาติ ความว่า ภิกษุยอมไม่รู้ว่า ก็มีภูฐานนี้ของเรา จดถึงอนุโลมญาณ หรือโคตรญาณแล้วดังนี้ ย่อมไม่สามารถจะจับนิमितแห่งจิตของตนได้. ในพระสุตตนี้ พระองค์ตรัสสติปัญฐานอันเป็นบุพภาควิปัสสนาแล.

จบอรรถกถาสุตตที่ ๘

๘. กิลานสูตร

ว่าด้วยมีตนเป็นเกาะ

[๗๐๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เวฬุคาม ใกล้กรุงเวสาลี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเข้าจำพรรษาในกรุงเวฬุโดยรอบ ตามมิตร ตามสหาย ตามพวก (ของตน ๆ) เถิด เราจะเข้าจำพรรษา ณ เวฬุคามนี้แล. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เข้าจำพรรษาในกรุงเวสาลีโดยรอบ ตามมิตร ตามสหาย ตามพวก (ของตน ๆ).

[๗๐๙] ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าจำพรรษา ณ เวฬุคาม นั้นแหละ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าจำพรรษาแล้ว อาพาธกล้าบังเกิดขึ้น เวทนาอย่างหนักใกล้มรณะเป็นไปอยู่. ได้ยินว่า ณ ที่นั่น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงดำรงพระสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้น ไม่ทรงพรั่นพริ้ง. ครั้งนั้น พระองค์ ทรงดำริว่า การที่เรายังไม่บอกภิกษุผู้ปฏิบัติยัง ไม่อภิลักขิตสงฆ์ แล้ว ปรีติพพานเสีย นั้น หาสสมควรแก่เราไม่ ไฉนหนอ เราพึงขับไล่อาพาธนี้เสีย ด้วยความเพียร แล้วดำรงชีวิตสังขารอยู่. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง ขับไล่พระประชวรนั้นด้วยความเพียร แล้วทรงดำรงชีวิตสังขารอยู่. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหายจากพระประชวรแล้ว ทรงหายจากความเจ็บป่วย ไม่นาน ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้ได้ร่มเงาแห่งวิหาร.

[๗๑๐] ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึง ที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอดทน ข้าพระองค์เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังอภิปาให้เป็นไป ภายของข้าพระองค์ประหนึ่งจะงอมระงมไป แม้ทิศทั้งหลายก็ไม่ปรากฏแก่ข้าพระองค์ แม้ธรรมทั้งหลายก็ไม่แจ่มแจ้งแก่ข้าพระองค์ เพราะความประชวรของพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ข้าพระองค์มาเบาใจอยู่น้อยหนึ่งว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่ทรงปรารภภิกขุสงฆ์ แล้วตรัสพระพุทฺธพจน์อันใดอันหนึ่ง จักยังไม่เสด็จปรินิพพานก่อน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอนนทฺ์ ก็บัดนี้ภิกขุสงฆ์จะยังมาหวังอะไรในเราเล่า. ธรรมอันเราแสดงแล้ว กระทำไม่ให้มีในภายใน ไม่ให้มีในภายนอก. กำมืออาจารย์ในธรรมทั้งหลาย มิได้มีแก่ตถาคต. ผู้ใดพึงมีความดำริจะนี้ว่า เราจักบริหารภิกขุสงฆ์ หรือว่าภิกขุสงฆ์ยังมีตัวเราเป็นที่เชิดชู ผู้นั้นจะพึงปรารภภิกขุสงฆ์ แล้วกล่าวคำอันใดอันหนึ่งแน่นอน. คุณก่อนอนนทฺ์ ตถาคตมิได้มีความดำริอย่างนี้ว่า เราจักบริหารภิกขุสงฆ์ หรือว่าภิกขุสงฆ์ยังมีตัวเราเป็นที่เชิดชู ดังนี้. ตถาคตจักปรารภภิกขุสงฆ์แล้วกล่าวคำอันใดอันหนึ่งทำไม่อีกเล่า. บัดนี้เราก็ก่อเต่า เป็นผู้ใหญ่ล่วงกาลผ่านวัยแล้ว วัยของเราเป็นมาถึง ๘๐ ปีแล้ว. เกวียนเก่ายังจะใช้ไปได้ก็เพราะการซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ ฉันทใด ภายของตถาคตก็ฉันทนั้นเหมือนกัน ยังเป็นไปได้อีกคล้ายกับเกวียนเก่าที่ซ่อมแซมแล้วด้วยไม้ไผ่ ฉะนั้น.

[๗๑๑] คุณก่อนอนนทฺ์ สมัยใด ตถาคตเข้าเจโตสมาธิอันไม่มีนิมิต เพราะไม่กระทำไว้ในใจซึ่งนิมิตทั้งปวง เพราะดับเวทนาบางเหล่าแล้วอยู่สมัยนั้น ภายของตถาคตย่อมผาสุก เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เถิด.

[๗๑๒] คุณก่อนอนนทฺ์ ก็ภิกษุเป็นผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกเสีย. คุณก่อนอนนทฺ์ ก็ภิกษุเป็นผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ อย่างนั้นแล.

[๗๑๓] คุณก่อนอนนทฺ์ ก็ผู้ใดผู้หนึ่งในบัดนี้ก็คิด ในเวลาที่เราล่วงไปแล้วก็คิด จักเป็นผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา ภิกษุเหล่านั้นจักเป็นผู้เลิศ.

จบกิลานสูตรที่ ๕

อรรถกถาคิลานสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในคิลานสูตรที่ ๕.

บทว่า เวลุลคามเก ความว่า มีปารคามอยู่แห่งหนึ่ง มีชื่ออย่างนี้ ใกล้กรุงเวสาลี. ณ ปารคามนั้น. ในบทว่า ยถามิตฺตํ เป็นต้น ได้แก่ มิตรทั้งหลาย. บทว่า สนฺทิกฺขจฺจํ ความว่า เพื่อนแรกพบร่วมกันในที่นั้น ๆ จัดเป็นมิตรที่ไม่มั่นคงนัก. บทว่า สมฺภุตฺตํ ความว่า เพื่อนคบกันดี มีความเชื่อใจ จัดเป็นมิตรมั่นคง. อธิบายว่า พวกเธอทั้งหลายจงเข้าจำพรรษา ในที่มีภิกษุทั้งหลายเห็นปานนั้นอยู่เถิด. ถ้ามว่า ตรีสอย่างนั้น เพราะเหตุไร ตอบว่า เพื่อยู่ผาสุกของภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น.

ได้ยินว่า ในเวฬุคาม เสนาสนะไม่พอสำหรับภิกษุเหล่านั้น ทั้ง ภิกษาก็น้อย แต่โดยรอบกรุงเวสาลี มีเสนาสนะมาก ทั้งภิกษาก็หาได้ง่าย เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสอย่างนี้.

ถ้ามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร พระองค์จึงไม่ทรงปล่อย ไปว่า เธอทั้งหลาย จงไปตามสบายเถิด. ตอบว่า เพื่อนุเคราะห์ภิกษุทั้งหลาย เหล่านั้น. ได้ยินว่า พระองค์ได้มีพระดำริอย่างนี้ว่า เราดำรงอยู่เพียงกิ่งเดือน จักปรินิพพาน. ถ้าภิกษุทั้งหลาย จักไปไกลเรา เธอทั้งหลายจักไม่อาจเห็นเรา ในเวลาปรินิพพาน. ครั้งนั้น พวกเธอพึงมีความเดือดร้อนว่า เมื่อพระศาสดา ปรินิพพานไม่ได้ประทานแม้เพียงสติแก่เราทั้งหลาย ถ้าเราทั้งหลายพึงรู้ ก็ไม่พึงอยู่ไกลอย่างนี้. แต่เมื่อเธอทั้งหลายอยู่รอบกรุงเวสาลี จักมาพึงธรรม เดือนละ ๘ ครั้ง ก็ได้โอวาทของสุคต ดังนี้ จึงไม่ทรงปล่อย.

บทว่า **ขโร** ได้แก่ กล้าแข็ง. บทว่า **อาพาโธ** ได้แก่ โรค
ที่เป็นวิสภาพะ. บทว่า **พาพุหา** แปลว่า มีกำลัง. บทว่า **มรณนุติกา** ได้แก่
สามารถจะให้ถึงตาย คือใกล้ตายได้. บทว่า **สโต สมุปชาโน อธิวาเสติ**
ความว่า ทรงดำรงพระสติไว้ดี กำหนดด้วยญาณทรงอดกลั้น. บทว่า
อวิหุลมโน ความว่า ไม่ทรงกระสับกระส่ายไปตามอำนาจเวทนา คือ
ทรงอดกลั้นไว้ไม่ให้ถูกเวทนาเบียดเบียน และไม่ให้เกิดทุกข์. บทว่า **อนามน-**
เตตฺวา คือไม่บอกภิกษุให้รู้ และไม่เปิดเผยภิกษุสงฆ์ให้รู้ ท่านอธิบายว่า
ไม่ประทานโอวาทานุสาสนี. บทว่า **วิริเยน** ได้แก่ ด้วยความเพียรเป็น
บุรพภาค และด้วยความเพียรเป็นผลสมาบัตติ. บทว่า **ปฎิปณฺณเมตฺวา** คือ
ข่มไว้. ในบทว่า **ชีวิตลฺล ขาร** นี้ แม้ชีวิตจัดเป็นชีวิตสังขาร. ชีวิตอันบุคคล
ปรับปรุง คือต่อชีวิตที่กำลังขาด ดำรงอยู่ได้ด้วยธรรมคือผลสมาบัตติใด แม้
ธรรมคือผลสมาบัตตินั้น ก็จัดเป็นชีวิตสังขาร. ชีวิตสังขารนั้น ทรงประสงค์
ในที่นี้. บทว่า **อธิญฺจาย** ความว่า เราพึงเข้าผลสมาบัตติ อันสามารถ
อธิษฐานเหตุให้ดำรงชีวิตอยู่ต่อไปได้ ดังนี้. นี้ความสังเขปในข้อนี้.

ถามว่า ก็ก่อนแต่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ทรงเข้าผลสมาบัตติหรือ.
ตอบว่า ทรงเข้า. แต่สมาบัตตินั้น เป็นขณิกสมาบัตติ ก็ขณิกสมาบัตติ ย่อม
ข่มเวทนาได้ ในภายในสมาบัตติเท่านั้น พอออกจากสมาบัตติแล้ว เวทนาย่อม
ครอบงำสรีระอีก เหมือนสาหร่ายขาดจากกัน เพราะไม้ขอนตก หรือเพราะ
หินตก แล้วก็ปกคลุมน้ำอีก ฉะนั้น. สมาบัตติที่เข้าด้วยอำนาจมหาวิปัสสนา
*ทำหมวด ๗ แห่งรูป *และหมวด ๗ แห่งอรูป มิให้เป็นกอ มิให้เป็นขัฏฺเฐ
สมาบัตตินั้น ย่อมข่มไว้ด้วยดี. เมื่อออกจากสมาบัตตินั้นแล้วนาน เวทนาจึงจะ
เกิดขึ้นได้ เหมือนสาหร่ายที่ใช้ให้คนลงสู่สระ โบกขรณีเอามือและเท้าแยก
* ดูในวิสุทธิมรรคบาทীগาค ๓ ตอนมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

ไม่ให้ประชิดกันด้วยดี นานจึงจะปกคลุมน้ำได้ ฉะนั้น. ด้วยประการอย่างนั้น
ในวันนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำหมวด ๗ แห่งรูป และหมวด ๗ แห่ง
อรูปรูป มิให้เป็นกอ มิให้เป็นชฎ เหมือนแรกตั้งวิปัสสนาใหม่ ๆ ณ มหา-
โพธิบัลลังก์ ไหลไปด้วยอาการ ๑๔ ทรงข่มเวทนาด้วยมหาวิปัสสนา ทรงเข้า
สมาบัติด้วยทรงดำริว่า ตลอด ๑๐ เดือน เวทนาอย่าเกิดขึ้นเลย ดังนี้.
เวทนาอัน สมาบัติข่มไว้ก็เกิดขึ้นไม่ได้ตลอด ๑๐ เดือน. บทว่า **กิลานา วุฏฺฐิโต**
ได้แก่ ประชวรแล้ว หายประชวรอีก.

บทว่า **มธุรชชาติ วีย** ความว่า เกิดความหนัก เกิดความ
กระด้าง เหมือนถูกคนเงี้ยวหลาวขึ้นให้สะดุ้ง. บทว่า **น ปกฺขายนฺติ** ได้แก่
ยอมไม่ประกาศ คือ ย่อมไม่ปรากฏ เพราะเหตุต่าง ๆ. บทว่า **ธมฺมาปี**
มํ นปฺปฏฺฐิณฺติ ท่านแสดงว่า สติปัญฐานธรรม ย่อมไม่ปรากฏแก่ข้าพระองค์.
ส่วนธรรมที่เป็นแบบอย่าง เป็นความคล่องแคล่วด้วยดีของพระเถระ. บทว่า
น อุทาหรติ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ยังไม่ประทานปัจฉิมโอวาท
ท่านพระอานนทฺ์ กล่าวหมายถึงข้อนั้น.

บทว่า **อนนฺตรํ อพาหิรํ** ความว่า ก็ภิกษุเมื่อไม่ทำกรรมทั้งสอง
ด้วยอำนาจธรรม หรือด้วยอำนาจบุคคล คิดว่า เราจักไม่แสดงธรรมประมาณ
เท่านี้ ชื่อว่า กระทำกรรมให้มีในภายใน. เมื่อคิดว่า จักแสดงธรรมประมาณ
เท่านี้แก่คนอื่น ชื่อว่า กระทำบุคคลให้มีในภายนอก. แต่เมื่อคิดว่าจักแสดง
แก่บุคคลอื่น ชื่อว่า กระทำบุคคลให้มีในภายใน. เมื่อคิดว่า จักไม่แสดง
แก่บุคคลนี้ ชื่อว่า กระทำบุคคลให้ในภายนอก. อธิบายว่า เราไม่ทำอย่างนั้น
แสดงธรรม. บทว่า **อาจริยมุฏฺฐิ** ความว่า ชื่อว่า กำมืออาจารย์ย่อมมี
สำหรับพวกคนภายนอก. ในเวลาหนุ่ม ท่านไม่กล่าวแก่ใคร ในปัจฉิมกาล

เมื่ออนบนเตียงเป็นที่ตาย จึงกล่าวแก่อันเตวสิกผู้เป็นที่รัก ที่ชอบใจ ท่านแสดงว่า พระตถาคตไม่มีคำอะไร ที่จะกำมือเก็บไว้อย่างนั้นว่า เราจักกล่าว คำนี้ ในเวลาแก่ ในเวลาครั้งสุดท้าย ดังนี้.

บพว่า **อหิ ภิกขุสงฆ์** ความว่า เราจักบริหารภิกขุสงฆ์หรือ.
บพว่า **มมุตเทสิโก** ความว่า หรือว่า เราชื่อว่า มมุตเทสิกะ เพราะ วิเคราะห์ว่า มีความเชิดชู ด้วยอรรถว่า อันภิกขุสงฆ์พึงเชิดชู ขอภิกขุสงฆ์ จงหวังเรา เฉพาะเราเท่านั้น จะเป็นเรื่องใด เรื่องหนึ่งก็ตาม อย่าลวงเราไป อธิบายว่า ก็หรือว่าแก่คนใด คนหนึ่ง. บพว่า **น เอวิ โหติ** ความว่า ตถาคตย่อมไม่มีอย่างนี้ เพราะอิสสาและมัจฉริยะทั้งหลาย หมดสิ้นแล้ว ณ โพรบัลลังก์นั้นแล. บพว่า **ส ก็ แปลว่า** นั้นอะไร. บพว่า **อสีติโก** ความว่า วัย ๘๐ ปี. คำนี้ ตรัสเพื่อทรงแสดงถึงวัยที่ผ่านมาตามลำดับถึง ปัจจุบันวัย. บพว่า **เวพฺมุสิสฺสเกน** ความว่า เพราะซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่อัน ปรับปรุงด้วยเครื่องผูกที่ทูป และที่ลือเป็นต้น. บพว่า **มณฺเฑน ยาเปติ** ท่านแสดงว่า การก้าวไปด้วยอิริยาบถ ๔ ย่อมมีแก่ตถาคต เพราะผูกด้วย พระอรหัตผล เหมือนเกวียนเกายังเป็นไปได้ เพราะซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ ฉะนั้น.

บัดนี้ เมื่อพระองค์ทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **ยสุมี อานนุท สมเย** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า **สพฺพนิมิตฺตานิ** ได้แก่ รูปนิมิตเป็นต้น. บพว่า **เอกจฺจํ วิเวทนํ** ได้แก่ โลภียเวทนา. บพว่า **ตสมฺมาติหานนุท** ท่านแสดงว่า เพราะความผาสุกย่อมมีได้ ด้วย ผลสมาบัติวิหารนี้. ฉะนั้น แม้เธอทั้งหลายจงอยู่อย่างนี้ เพื่อประโยชน์แก่ ความอยู่ผาสุกนั้นเถิด. บพว่า **อตุตฺทีปา** ความว่า เธอทั้งหลาย จงทำตน ให้เป็นเกาะคือเป็นที่พึ่งอยู่เถิด เหมือนคนอยู่ในมหาสมุทร ทำเกาะอาศัยอยู่

ฉะนั้น. บทว่า อุตฺตสรณฯ ความว่า เธอทั้งหลาย จงมีตนเป็นคติ อย่า
มีคนอื่นเป็นคติเลย. แม้ในบพมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ถิ่นนี้
นั่นแล. ก็โลกุตรธรรม ๘ อย่าง พึงทราบว่ ธรรมในบพนี้. บทว่า
ตมตฺตคฺคเม เต ตตฺตบพเณ ตมมคฺคเต ต อักษร ในท่ามกลางท่านกล่าว
ด้วยสามารถการเชื่อมบพ. มีอธิบายว่า ภิกษุเหล่านี้ ชื่อว่า ตมตคคา เพราะ
อรรถว่า มีความมิดเป็นเลิศ. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงถือเทศนาด้วยธรรม
อันเป็นยอด คือพระอรหัตตว่า คุณอนานนท์ ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นของเรา
ตัดกระแสแห่งความมิดได้ทั้งหมดอย่างนี้แล้ว จักเป็นผู้เลิศ คือส่วนสูงสุด
เกินเปรียบ คือจักเป็นผู้เลิศกว่าพวกภิกษุเหล่านั้น. ภิกษุเหล่าใดเหล่านั้น
เป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา และภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด มีสติปัญญา ๔ เป็นอารมณ์
จักเป็นผู้เลิศ ดังนี้.

จบอรรถกถาคิลานสูตรที่ ๕

๑๐. ภิกขุณีสูตร

ผู้มีจิตตั้งมั่นในสติปัญญา ๔ ย่อมรู้คุณพิเศษ

[๗๑๔] สาวตถินิทาน. ครั้งนั้น เวลาเช้า ท่านพระอนานนท์นั่งแล้ว
ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังสำนักของนางภิกษุณีแห่งหนึ่ง แล้วนั่งบนอาสนะ
ที่เขาปูลาดไว้. ครั้งนั้น ภิกษุณีมากรูปเข้าไปหาท่านพระอนานนท์ ใหว่ท่าน
พระอนานนท์แล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้ว จึงพูดกะท่าน
พระอนานนท์ว่า ข้าแต่พระอนานนท์ผู้เจริญ ภิกษุณีมีมากรูปในธรรมวินัยนี้

มีจิตตั้งมั่นดีแล้วในสติปัฏฐาน ๔ ย่อมรู้คุณวิเศษอันยิ่งอย่างอื่นจากคุณวิเศษ
ในกาลก่อน. ท่านพระอานนท์ตอบว่า น้องหญิง ข้อนี้นั้นเป็นเช่นนั้น ข้อนี้นี้
เป็นเช่นนั้น ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง มีจิตตั้งมั่นดีแล้วในสติปัฏฐาน ๔
ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักรู้คุณวิเศษอันยิ่งอย่างอื่นจาก
คุณวิเศษในกาลก่อน. ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์ยังภิกษุณีเหล่านั้นให้เห็นแจ้ง
ให้สมทาน ให้อาจหาญ ให้ร่าเริงด้วยธรรมมิกถา แล้วลุกจากอาสนะหลีกไป.

[๗๑๕] ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เที่ยวไปบิณฑบาตในพระนคร-
สาวัดดีแล้ว ในเวลาปัจฉิมภัต กลับจากบิณฑบาตเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเช้านี้
ข้าพระองค์นั่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังสำนักนางภิกษุณีแห่งหนึ่ง
แล้วนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้. ครั้งนั้น ภิกษุณีมากรูปเข้ามาหาข้าพระองค์
ไหว้ข้าพระองค์แล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้พูดกะข้า-
พระองค์ว่า ข้าแต่ท่านพระอานนท์ผู้เจริญ ภิกษุณีมากรูปในธรรมวินัยนี้
มีจิตตั้งมั่นดีแล้วในสติปัฏฐาน ๔ ย่อมรู้คุณวิเศษอันยิ่งอย่างอื่นจากคุณวิเศษ
ในกาลก่อน. เมื่อภิกษุณีทั้งหลายพูดอย่างนั้นแล้ว ข้าพระองค์ตอบว่า น้องหญิง
ข้อนี้นั้นเป็นเช่นนั้น ข้อนี้นั้นเป็นเช่นนั้น ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง มีจิต
ตั้งมั่นดีแล้วในสติปัฏฐาน ๔ ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักรู้
คุณวิเศษอันยิ่งอย่างอื่นจากคุณวิเศษในกาลก่อน.

[๗๑๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ อันเป็นเช่นนั้น
ข้อนี้นั้นเป็นเช่นนั้น ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง มีจิตตั้งมั่นดีแล้วใน
สติปัฏฐาน ๔ ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักรู้คุณวิเศษอันยิ่ง
อย่างอื่นจากคุณวิเศษในกาลก่อน. สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน.

[๗๑๗] คุณก่อนอนนทฺ ภิษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็น ภายใต้อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัส ในโลกเสีย. เมื่อเธอพิจารณาเห็นภายใต้อยู่ ความเร่าร้อนมีกายเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นในกายก็ดี ความหดหู่แห่งจิตเกิดขึ้นก็ดี จิตพุ่งช่านไปในภายนอกก็ดี. ภิษุ นั้นพึงตั้งจิตไว้ให้มั่นในนิมิต อันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสอย่างใด อย่างหนึ่ง เมื่อเธอตั่งจิตไว้มั่นในนิมิต อันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสอย่างใด อย่างหนึ่งอยู่ ปราโมทย์ย่อมเกิด เมื่อเธอปราโมทย์ ปิตีย่อมเกิด เมื่อเธอ มีใจประกอบด้วยปิติ กายย่อมระงับ เธอมีกายระงับแล้ว ย่อมเสวยสุข เมื่อเธอมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น. เธอย่อมพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า เราตั้งจิตไว้ เพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้นสำเร็จแก่เราแล้ว บัดนี้เราจะคุมจิตไว้. เธอ คุมจิตไว้ และไม่ตริก ไม่ตรง ย่อมรู้ชัดว่า เราไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ มีสติ ในภายใน เป็นผู้มีความสุข ดังนี้.

[๗๑๘] คุณก่อนอนนทฺ อีกประการหนึ่ง ภิษุในธรรมวินัยนี้ ย่อม พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อม พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชณาและโทมนัสในโลกเสีย. เมื่อเธอพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ ความ เร่าร้อนมีธรรมเป็นอารมณ์เกิดขึ้นในกายก็ดี ความหดหู่แห่งจิตเกิดขึ้นก็ดี จิตพุ่งช่านไปในภายนอกก็ดี. ภิษุ นั้นพึงตั้งจิตไว้ให้มั่นในนิมิต อันเป็น ที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อเธอตั่งจิตไว้มั่นในนิมิต อันเป็น ที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ ปราโมทย์ย่อมเกิด เมื่อเธอ ปราโมทย์ ปิตีย่อมเกิด เมื่อเธอมีใจประกอบด้วยปิติ กายย่อมระงับ เธอมี กายระงับแล้ว ย่อมเสวยสุข เมื่อเธอมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น. เธอย่อมพิจารณา เห็นอย่างนี้ว่า เราตั้งจิตไว้เพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้นสำเร็จแก่เราแล้ว

บัดนี้เราจะขุมจิตไว้. เมื่อเธอขุมจิตไว้ และไม่ตริก ไม่ครอง ข้อมรู้ชี้ว่า เราไม่มีวิตก เราไม่มีวิจาร์ มีสติในภายใน เป็นผู้มีความสุข ดังนี้ คุณก่อน อานนท กาวนาย่อมมีเพราะตั้งจิตไว้ ด้วยประการฉะนี้แล.

[๗๑๕] คุณก่อนอานนท ก็กาวนาย่อมมีเพราะไม่ตั้งจิตไว้ในภายนอก. อย่างไร. คุณก่อนอานนท ภิกษุมิได้ตั้งจิตไว้ในภายนอก ข้อมรู้ชี้ว่า จิตอันเรามีได้ตั้งไว้ในภายนอก ในลำดับนั้น เธอข้อมรู้ชี้ว่า จิตของเราไม่ได้ ฟุ้งซ่านไปข้างหลังและข้างหน้า พันแล้วมิได้ตั้งอยู่ ก็แลในกาลนั้น เธอข้อมรู้ชี้ว่า เราข้อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ เป็นผู้มีความสุข ดังนี้.

[๗๑๖] คุณก่อนอานนท ภิกษุมิได้ตั้งจิตไว้ในภายนอก ข้อมรู้ชี้ว่า จิตอันเรามีได้ตั้งไว้ในภายนอก ในลำดับนั้น เธอข้อมรู้ชี้ว่า จิตของเราไม่ได้ ฟุ้งซ่านไปข้างหลังและข้างหน้า พันแล้ว มิได้ตั้งอยู่ ก็แลในกาลนั้น เธอข้อมรู้ชี้ว่า เราข้อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ เป็นผู้มีความสุข ดังนี้.

[๗๑๗] คุณก่อนอานนท ภิกษุมิได้ตั้งจิตไว้ในภายนอก ข้อมรู้ชี้ว่า จิตอันเรามีได้ตั้งไว้ในภายนอก ในลำดับนั้น เธอข้อมรู้ชี้ว่า จิตของเราไม่ได้ ฟุ้งซ่านไปข้างหลังและข้างหน้า พันแล้ว มิได้ตั้งอยู่ ก็แลในกาลนั้น เธอข้อมรู้ชี้ว่า เราข้อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ เป็นผู้มีความสุข ดังนี้.

[๗๑๘] คุณก่อนอานนท ภิกษุมิได้ตั้งจิตไว้ในภายนอก ข้อมรู้ชี้ว่า จิตอันเรามีได้ตั้งไว้ในภายนอก ในลำดับนั้น เธอข้อมรู้ชี้ว่า จิตของเรามีได้ ฟุ้งซ่านไปข้างหลังและข้างหน้า พันแล้ว มิได้ตั้งอยู่ ก็แลในกาลนั้น เธอข้อม

รู้ซัดว่า เราย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ เป็นผู้มีความสุข ดังนี้.

[๗๒๓] คุณก่อนอนนท์ ภวานาย่อมมีเพราะไม่ได้ตั้งจิตไว้อย่างนั้นแล
คุณก่อนอนนท์ ภวานาย่อมมีเพราะตั้งจิตไว้ เราแสดงแล้ว ภวานาย่อมมี
เพราะมิได้ตั้งจิตไว้ เราก็อธิบายแล้ว ด้วยประการฉะนี้แล. คุณก่อนอนนท์
กิจอันใดอันศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์ ผู้อนุเคราะห์ นุ่งความอนุเคราะห์จะ
พึงทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจอันนั้น เรากระทำแล้วแก่เธอทั้งหลาย. อนนท์
นั้นโคนไม้ นั้นเรือนว่าง. เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจ อย่าประมาท อย่าได้มี
ความร้อใจในภายหลัง นี่เป็นอนุศาสน์ของเรา สำหรับเธอทั้งหลาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพุทธพจน์นี้แล้ว ท่านพระอนนท์ปลื้มใจ
ชื่นชมภักดีของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล.

จบภิกขุณิสสูตรที่ ๑๐

จบอัมพปาลีวรรคที่ ๑

อย่างหนึ่ง ในบรรดาพระพุทธรเจ้าเป็นต้น . บทว่า จิตฺตํ สมณียติ ความว่า จิตรับอารมณ์โดยชอบ ย่อมตั้งมั่นดี. บทว่า ปญฺธิสฺส หรามิ ได้แก่ เราจะคุมจิต จากฐานะอันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส อธิบายว่า เราจะทำจิตนั้น ให้มุ่งตรงต่อมูลกัมมัญฐาน. บทว่า โส ปญฺธิสฺส หรติ เจว ความว่า เธอส่งจิตมุ่งตรงต่อมูลกัมมัญฐาน. บทว่า น จ วิตฺกุกฺกเถ น จ วิจาเรติ ความว่า ไม่ตรีกถึงกิเลส ไม่ตรองถึงกิเลส. บทว่า อวิตฺกุกฺกมฺหิ อวิจาโร ความว่า เราไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ โดยวิตกวิจารณ์ในกิเลส. บทว่า อหฺมตฺตํ สติมา สุขมสฺสุมิ ความว่า เธอย่อมรู้ชัดว่า เรามีสติ และมีความสุขดังนี้ ด้วยสติที่ดำเนินไปในภายในอารมณ์.

บทว่า เอว โข อานนฺท ปณฺธิชย ภาวนา โหติ ความว่า อานนท ภาวนามีก็เพราะตั้งจิตไว้เช่นนั้น. ก็ภาวนาของภิกษุนี้ ผู้ถือเอา กัมมัญฐานไปเพื่อบรรลुพระอรหัต เมื่อความเร่าร้อนในกายเป็นต้น เกิดขึ้นแล้ว พักกัมมัญฐานนั้นไว้ ยังจิตให้เลื่อมใส ด้วยการระลึกในพระพุทธรูปเป็นต้น ทำให้เป็นที่ตั้งแห่งการงาน ดำเนินไปแล้ว เหมือนการเดินทางของตนแบกอ้อยหนักมาก ไปยังโรงหีบอ้อย ในเวลาเหนื่อยแล้วและเหนื่อยแล้ว วางลงบนแผ่นดิน เคี้ยวกินท่อนอ้อยแล้ว ก็แบกไปอีกฉะนั้น. เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสว่า ภาวนามีเพราะตั้งใจไว้. พึงทราบการเสวยสุขในผลสมาบัติของภิกษุนี้ ผู้บำเพ็ญกัมมัญฐานถึงที่สุดแล้ว ได้บรรลุพระอรหัต เหมือนคนนั้น นำอ้อยหนักนั้น ไปยังโรงหีบอ้อย บีบอ้อยเสร็จแล้ว คั้มรสฉะนั้น.

บทว่า พหิทฺธา ความว่า ละมูลกัมมัญฐานไปในอารมณ์อื่นภายนอก
บทว่า อปฺปณฺธิชย แปลว่า มิได้ตั้งจิตไว้. ในบทว่า อถ ปจฺจุฉา ปุเร อสฺสจฺจิตฺตํ วิมฺมุตฺตํ อปฺปณฺธิหิตฺตุนฺติ ปชานาติ นี้ พึงทราบความหมาย ด้วยอำนาจกัมมัญฐานบ้าง ด้วยอำนาจสรีระบ้าง ด้วยอำนาจเทศนาบ้าง.

ในบทเหล่านั้นพึงทราบให้กัมมัญฐานก่อนความเชื่อมั่นต่อกัมมัญฐาน ชื่อว่า ข้างหน้า พระอรหัต ชื่อว่า ข้างหลัง. ในธรรมเหล่านั้น ภิกษุรูปใด ถือเอามูลกัมมัญฐาน ไม่ปล่อยโอกาสให้ความเร่าร้อนในกิเลส ความหุดหู่ หรือความฟุ้งซ่านไปในภายนอก เกิดขึ้นได้ เมื่อเริ่มวิปัสสนา มีจิตมั่น ไม่ติด ย่อมบรรลุพระอรหัต เหมือนเทียมโคที่ฝึกดีให้แล่นไป และเหมือนใส่ลิ่ม สีเหล็กที่ถากไว้ในช่องสี่เหลี่ยม. ภิกษุรูปนั้นชื่อว่า ย่อมรู้ชัดว่า จิตไม่ฟุ้งซ่าน ไปข้างหลังและข้างหน้า พันแล้ว มิได้ตั้งอยู่ ด้วยอำนาจความเชื่อมั่นใน กัมมัญฐาน กล่าวคือข้างหน้า และพระอรหัตกล่าวคือข้างหลัง

ส่วนในสรีระ ชื่อ ปลายนิ้วเท้า ชื่อว่า ข้างหน้า กระจโกลกศีรษะ ชื่อว่า ข้างหลัง. ในสองอย่างเหล่านั้น ภิกษุรูปใด มุ่งมั่นในกระดูกข้อ ปลายนิ้วเท้า เมื่อกำหนดกระดูกด้วยอำนาจการกำหนดสี สัตฐาน ทิศ โอกาส เหมือนฟาดฟอนข้าวเหนียว ห้ามความเกิดแห่งความเร่าร้อน เพราะกิเลส ในระหว่างเป็นต้น บำเพ็ญภาวนาไปจนถึงกระจโกลกศีรษะ. ภิกษุรูปนั้น ชื่อว่า ย่อมรู้ชัดว่า จิตของเราไม่ฟุ้งซ่านไปข้างหลังและข้างหน้า พันแล้ว มิได้ตั้งอยู่ ด้วยอำนาจแห่งข้อนิ้วปลายเท้า กล่าวคือข้างหน้า และแห่งกระจโกลก ศีรษะ กล่าวคือข้างหลัง.

แม้ในเทศนา ผมทั้งหลายชื่อว่า ข้างหน้าด้วยการแสดงอาการ ๓๒ มัตถลุงคัง (มันสมอง) ชื่อว่า ข้างหลัง. ในสองอย่างเหล่านั้น ภิกษุรูปใด มุ่งมั่นในผม กำหนดจับผมเป็นต้น ด้วยอำนาจ สี สัตฐาน ทิศ โอกาส ห้ามความเกิดแห่งความเร่าร้อนในกิเลสในระหว่าง บำเพ็ญภาวนาไปจนถึง มันสมอง. ภิกษุรูปนั้น ชื่อว่า ย่อมรู้ชัดว่า จิตของเราไม่ฟุ้งซ่านไปข้างหลัง และข้างหน้า พันแล้ว มิได้ตั้งอยู่ ด้วยอำนาจผมกล่าวคือข้างหน้า และแห่ง มันสมอง กล่าวคือข้างหลัง.

บทว่า เอว โข อานนุท อปฺปติชย ภาวนา โหติ ความว่า

คู่ก่อนอานนทฺ ภวานาข่อมมี เพราะมิได้ตั้งจิตไว้อย่างนี้ ก็กัมมัญฐานภวานา ของภิกษุนี้ ข่อมเป็นไป เพราะห้ามความเกิดขึ้นแห่งความเร่าร้อนทางกาย เป็นต้น แห่งการเริ่มภวานา เพื่อบรรลुพระอรหัต เหมือนคนได้น้ำอ้อยงบนหนัก เมื่อนำไปยังเรือนของตน ไม่พักในระหว่าง เคี้ยวกินก่อนน้ำอ้อยงบ เป็นต้น ที่ใส่ไว้ในปาก ข่อมยังเข้าไปบ้านของตน ฉะนั้น เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสว่า ภวานาข่อมมีเพราะมิได้ตั้งจิตไว้. พึงทราบการเสวยความสุขในผลสมบัติ ของภิกษุนี้ ผู้บำเพ็ญกัมมัญฐานถึงที่สุดแล้ว บรรลุพระอรหัต เหมือนคนนั้นนำน้ำอ้อยงบนหนักไปยังบ้านของตนแล้ว บริโภคพร้อมด้วยพวกญาติ ฉะนั้น. ในพระสูตรนี้ ตรัสบุพภาควิปัสสนา คำที่เหลือในบททั้งปวง ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาภิกขุนี้สูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถาอัมพาลีวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อัมพาลีสูตร ๒. สติสูตร ๓. ภิกขุสูตร ๔. โกสลสูตร ๕. อุกุสราสีสูตร ๖. สกุนคณีสสูตร ๗. มกฺกนฺนสูตร ๘. สุทสูตร ๙. คิลานสูตร ๑๐. ภิกขุนี้สูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

นาพันทวรรค ที่ ๒

๑. มหาบุริสสูตร*

ว่าด้วยผู้เป็นมหาบุรุษ

[๗๒๔] สาวัดถินิทาน. ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า มหาบุรุษ ๆ ดังนี้ บุคคลจะเป็นมหาบุรุษได้ด้วยเหตุเท่าไรหนอแล. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนสารีบุตร เราเรียกว่า มหาบุรุษ เพราะเป็นผู้มีจิตหลุดพ้น เราไม่เรียกว่า มหาบุรุษ เพราะเป็นผู้มีจิตยังไม่หลุดพ้น.

[๗๒๕] ดูก่อนสารีบุตร ก็บุคคลเป็นผู้มีจิตหลุดพ้น อย่างไร. ภิกษุ ในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่. มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. เมื่อเธอพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ จิตย่อมคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่. มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. เมื่อพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ จิตย่อม คลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น. ดูก่อนสารีบุตร บุคคลเป็นผู้มีจิตหลุดพ้นอย่างนี้แล. เราเรียกว่า มหาบุรุษ เพราะเป็นผู้มีจิต หลุดพ้น เราไม่เรียกว่า มหาบุรุษ เพราะเป็นผู้มีจิตยังไม่หลุดพ้น.

จบมหาบุริสสูตรที่ ๑

* ไม่มีอรรถกถาแก้

๒. นาพันทาสูตร

ว่าด้วยธรรมปริยาย

[๗๒๖] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ที่ป่าวาริโกอัมพวัน ใกล้เมืองนาพันทา ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้น แล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใส ในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์อื่น ซึ่งจะรู้ยิ่งไปกว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าในทางปัญญาเครื่องตรัสรู้ มิได้มีแล้ว จักไม่มี และย่อม ไม่มีในบัดนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนสารีบุตร นี้เป็นอภิวาจาอย่าง สูงที่เชอกล่าวแล้ว เธอถือเอาแต่วาตะอย่างเดิยวบันลือสีหนาทว่า พระพุทธ- เจ้าข้า ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนั้นว่า สมณะหรือพราหมณ์ อื่น ซึ่งจะรู้ยิ่งไปกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในทางปัญญาเครื่องตรัสรู้มิได้มีแล้ว จักไม่มี และย่อมไม่มีในบัดนี้.

[๗๒๗] คุณก่อนสารีบุตร พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดที่ได้ มีมาแล้วในอดีตกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้นทุกพระองค์ อันเธอกำหนดซึ่ง ใจด้วยใจแล้วรู้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้นได้ทรงมีศีลอย่างนั้น ได้มีธรรม อย่างนี้ ได้มีปัญญาอย่างนั้น ได้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนั้น หรือว่าหลุดพ้นแล้ว อย่างนั้น ดังนี้ กระนั้นหรือ.

สา. หามิได้ พระเจ้าข้า.

[๗๒๘] พ. คุณก่อนสารีบุตร พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใด ที่จักมีในอนาคตกาล และพระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้นทุกพระองค์ อันเธอ

กำหนดซึ่งใจด้วยใจแล้วรู้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้นจักทรงมีศีลอย่างนี้ จักมีธรรมอย่างนั้น จักมีปัญญาอย่างนี้ จักมีกรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ หรือว่าหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ ดังนี้ กระนั้นหรือ.

สา. หามิได้ พระเจ้าข้า

[๗๒๕] พ. คู่ก่อนสารีบุตร พระอรหันตสัมมาพุทธเจ้าในบัดนี้ คือ เรา อันเรอกำหนดซึ่งใจด้วยใจแล้วรู้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้มีศีลอย่างนี้ มีธรรมอย่างนี้ มีปัญญาอย่างนี้ มีกรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ หรือว่าหลุดพ้นแล้วอย่างนั้น ดังนี้ กระนั้นหรือ.

สา. หามิได้ พระเจ้าข้า.

[๗๓๐] พ. คู่ก่อนสารีบุตร ก็ในข้อนี้ เธอไม่มีเจโตปริยญาณในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุอะไร เธอจึงกล่าวอัสภิวาจาอย่างสูงนี้ เธอถือเอาวาทะแต่อย่างเดียวนั่นคือสีหนาทว่า พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนั้นว่า สมณะหรือพราหมณ์อื่น ซึ่งจะรู้ยิ่งไปกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ในทางพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ มิได้มีแล้ว จักไม่มีและย่อมไม่มีในบัดนี้.

สา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จะมีเจโตปริยญาณในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันก็หามิได้ แต่ว่าข้าพระองค์รู้ได้ตามกระแสพระธรรม.

[๗๓๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เปรียบเหมือนปัจเจกชนครของพระราชามิเชงเทินมันคง มีกำแพงและหอรบแน่นหนา มีประตูเดียว คนเฝ้าประตูของพระราชาในนครนั้น มีปัญญาเฉลียวฉลาด มีความรู้ ห้ามคนที่ไม่รู้จัก

ให้คนที่รู้จักเข้าไป. เขาเดินตรวจตามทางรอบนครนั้น ไม่พบที่ต่อหรือช่อง
แห่งกำแพงโดยที่สุด แม้เพียงแนวอาคารออกไปได้. เขาจะพึงมีความคิด
อย่างนั้นว่า สัตว์ตัวเชื้อ ๆ ชนิดใดชนิดหนึ่ง จะเข้านครนี้หรือจะออกไป
สัตว์เหล่านั้นทั้งหมดย่อมเข้าหรือออกโดยประตูนี้เท่านั้น แม้ฉันใด ข้าพระองค์
รู้ตามกระแสพระธรรม ก็ฉันนั้นเหมือนกัน พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
เหล่าใดที่ได้มีมาแล้วในอดีตกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้นทุกพระองค์
ทรงละนิวรณ์ ๕ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งใจ ทอนกำลังปัญญา ทรงมี
พระหฤทัยตั้งมั่นดีแล้วในสติปัญญา ๔ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามความ
เป็นจริง ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว. พระอรหันตสัมมาสัมพุทธ-
เจ้าเหล่าใด จักมีในอนาคตกาล... จักตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ.
แม้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ ก็ทรงละนิวรณ์ ๕
อันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งใจ ทอนกำลังปัญญา ทรงมีพระหฤทัยตั้งมั่นดีแล้ว
ในสติปัญญา ๔ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง ตรัสรู้พระอนุตร
สัมมาสัมโพธิญาณแล้ว.

[๗๑๒] พ. ดิละ ๆ สารีบุตร เพราะเหตุที่นั่นแหละ เธอพึงกล่าว
ธรรมปริยายนี้เนื่อง ๆ แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ด้วยว่าโมฆบุรุษ
เหล่าใดจักมีความเคลือบแคลงหรือความสงสัยในตถาคต โมฆบุรุษเหล่านั้นจัก
ละความเคลือบแคลงหรือความสงสัยนั้นเสีย เพราะได้ฟังธรรมปริยายนี้.

จบนาฬันทสูตรที่ ๒

นาพันทวรรคที่ ๒

นาพันทสูตร

พึงทราบอธิบายในนาพันทสูตรที่ ๒ แห่งทุติยวรรค.

คำว่าในนาพันทา ได้แก่ในนครที่มีชื่ออย่างนี้ว่า นาพันทา. ทรงกระทำนครนั้นให้เป็นโคจรคาม.

คำว่า ปาวาริกัมพวัน ได้แก่ ที่สวนมะม่วงของเศรษฐีชื่อว่า ทุสสปาวาริกะ. นัยว่า ป่ามะม่วงนั้นได้เป็นอุทยานของเศรษฐีนั้น. ปาวาริกเศรษฐีนั้น พึ่งพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว สร้างวิหารถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า ประกอบด้วยกุฎี ที่หลีกเร้นและมณฑปเป็นต้นในอุทยานนั้น วิหารนั้นถึงการนับว่า ปาวาริกัมพวัน เหมือนชีวกัมพวัน อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในปาวาริกัมพวันนั้น.

บทว่า เลื่อมใสแล้วอย่างนี้ ความว่า มีความเชื่อถึงพร้อมแล้วอย่างนั้น อธิบายว่า เราเธออย่างนี้. บทว่า โดยยิ่งกว่าๆ ความว่า ผู้มีชื่อเสียงอย่างยิ่ง อธิบายว่า หรือว่าผู้มีความรู้ยิ่งกว่าโดยความรู้.

บทว่า ในการตรัสรู้พร้อม ความว่า ในสัพพัญญุตญาณหรือในอรหัตตมรรคญาณ. เพราะว่า พระพุทธคุณทั้งหลายทั้งหมดเป็นอันท่านถือเอาแล้วด้วยขอรหัตตมรรคทีเดียว. ถึงแม้พระอัครสาวกทั้งสอง ก็ได้เฉพาะสาวกบารมีญาณด้วยขอรหัตตมรรคเท่านั้น. พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมได้โดยเฉพาะพระปัจเจกโพธิญาณ. พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมได้เฉพาะพระ

สัตัพัญญตญาณ และพระพุทฺธคุณทั้งสิ้น อรหัตมรรคญาณแม่ทั้งสิ้น ย่อมสำเร็จแก่ท่านเหล่านั้น ด้วยอรหัตมรรคนั้นเอง เพราะฉะนั้น อรหัตมรรคญาณจึงชื่อว่าเป็นคุณเครื่องตรัสรู้พร้อม. เพราะเหตุนี้ จึงไม่มีผู้ที่ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าสภาพที่ยิ่งกว่าคือคุณเป็นเครื่องตรัสรู้.

บทว่า อุพาร คือประเสริฐ. ก็อุพารศัพท์นี้ย่อมมาในอรรถว่า อร่อย ในบทเป็นต้นว่า ย่อมเกี่ยวกินของที่ควรเกี่ยวข้องกับ. ย่อมมาในอรรถว่า ประเสริฐ ในบทเป็นต้นว่า ได้ยินว่า วัจนายะ พราหมณ์ผู้เจริญ ย่อมสรรเสริญพระสมณโคดม โดยความประเสริฐ อย่างประเสริฐ. มาในอรรถว่า ไพบุลย์ ในบทเป็นต้นว่า และแสงสว่างอันโอฬารหาประมาณไม่ได้. อุพาร ศัพท์นี้นั้นมาแล้วในอรรถว่าประเสริฐในที่นี้. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า บทว่า อุพาร ได้แก่ ประเสริฐ. บทว่า องอาจ ความว่า ไม่ห้วนไหว คือไม่คลอนแคลน เหมือนเสียงโคอุสภะ.

บทว่า ถือเอาโดยส่วนเดียว ความว่า ไม่กล่าวโดยสัพๆ ต่อแห่งอาจารย์ตามที่ได้ยินมาบ้าง ตามที่ได้ยินมาอย่างนั้นอย่างนี้บ้าง ด้วยการอ้างตำราบ้าง ด้วยอาการตริกตามอาการบ้าง ด้วยทนต่อความเพ่งแห่งทิวฐิบ้าง เพราะเหตุแห่งการคาดคะเนบ้าง เพราะเหตุเดาบ้าง ถือเอาโดยส่วนเดียวเหมือนแทงตลอดด้วยญาณโดยประจักษ์. อธิบายว่า การกล่าวด้วยการตกลงใจท่านกล่าวไว้แล้ว. บทว่า บันลืออย่างสีหะ ความว่า บันลืออย่างประเสริฐ อธิบายว่า บันลือแล้วอย่างสูงสุด เหมือนกันสีหะ ไม่เล่น ไม่เหลวไหลเปล่งแล้ว.

บทว่า สารีบุตร ประโยชน์อะไรแก่ท่าน ความว่า ปรารถนาเทศานี้ เพื่อให้การตามประกอบ เพราะว่า บุคคลบางพวกเปล่งสีหนาทแล้วไม่อาจเพื่อจะให้การตามประกอบในการบันลือของตนได้ไม่อดทนต่อการเสียดสี

เป็นเหมือนลิงตกไปในยางเหนียว. ถ่านไฟย่อมเผาไหม้โลหะที่ไม่บริสุทธิ์ โดย
ธรรมดาฉันใด บุคคลก็เป็นเหมือนถ่านเพลิงไหม้อยู่นั้น. คนหนึ่งถูกเขา
ให้ตามประกอบในการบันลือคุณสืหะ ไม่อาจเพื่อจะให้ได้ทั้งอดทนต่อการเสียดสี
ผู้นี้ชื่อว่ายอมงามยิ่งกว่า คุณเงินที่ไม่มีสนิมตามธรรมดา. พระเถระก็เป็นเช่น
นั้น. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบพระเถระนั้นว่าผู้นี้เป็น
ผู้อดทนต่ออนุโยค ดังนี้แล้ว ทรงปรารภเทศนาน เพื่อให้ตามประกอบในการ
เปล่งลีลนาท.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เหล่านั้น** ทุกพระองค์ ความว่า พระผู้มี
พระภาคเจ้าเหล่านั้นทั้งปวง อันท่าน (กำหนดรู้แล้ว).

บทว่า **มีศีลอย่างนี้** ความว่า มีศีลอย่างนั้นด้วยมรรคศีล ผลศีล
โลกียศีลและโลกุตระศีล. ธรรมที่เป็นฝักฝ่ายแห่งสมาธิท่านประสงค์เอาในบทนี้
ว่า **ผู้มีธรรมอย่างนี้** อธิบายว่าผู้มีสมาธิอย่างนี้ ด้วยมรรคสมาธิ ผลสมาธิ
ที่เป็นโลกียะและโลกุตระ.

บทว่า **ผู้มีปัญญาอย่างนี้** ความว่า และผู้มีปัญญาอย่างนี้ด้วยอำนาจ
มรรคปัญญาเป็นต้น. ก็ในบทนี้ว่า ผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ ดังนี้ หาก
มีคำถามว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ชื่อว่าท่านถือเอาแล้ว เพราะธรรมที่เป็นฝ่าย
สมาธิท่านถือเอาแล้วในหนหลัง เพราะเหตุไร จึงไม่ถือเอาธรรมเป็นเครื่อง
อยู่ที่ถือเอาแล้ว. ตอบว่า คำนี้พระเถระถือเอาแล้ว. ก็คำนี้ท่านกล่าวไว้
เพื่อแสดงนิโรธสมบัติ. เพราะฉะนั้น พึงเห็นเนื้อความในบทนี้เป็นอย่างนี้ว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น ได้ทรงเป็นผู้ปกตติอยู่ด้วยนิโรธสมบัติอย่างนี้.

ในบทว่า **ผู้มีวิมุตติอย่างนี้** ได้แก่ วิมุตติ ๕ คือ วิกัมภณ-
วิมุตติ ตทังควิมุตติ สมุจเฉทวิมุตติ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ นิสสรณ
วิมุตติ.

ในวิมุติเหล่านั้น สมบัติ ๘ ถึงการนับว่า วิกขัมภณวิมุติ (พ้นได้ด้วยการข่ม) เพราะพ้นจากนิวรรณ์เป็นต้น ที่ตนเองข่มได้แล้ว

อนุปัสสนา ๗ มีการตามเห็นว่าไม่เที่ยงเป็นต้น ถึงการนับว่า ตถังควิมุติ (พ้นได้ด้วยของคั่น) เพราะพ้นจากความสำคัญว่าเที่ยงเป็นต้น ที่ตนเองละสลະได้ด้วยอำนาจเป็นข้าศึกต่อนิวรรณ์เป็นต้นนั้น.

อริยมรรค ๔ ถึงการนับว่า สมุจเฉทวิมุติ (พ้นเด็ดขาด) เพราะพ้นจากกิเลสทั้งหลาย ที่ตนถอนขึ้นแล้ว.

สามัญญผล ๔ ย่อมถึงการนับว่า ปฏิปัสสัทธิวิมุติ (พ้นได้ด้วยการสงบระงับ) เพราะเกิดขึ้นในที่สุดแห่งการสงบระงับกิเลสทั้งหลาย ด้วยอานูภาพมรรค.

นิพพาน ถึงการนับว่า นิสสรณวิมุติ (พ้นได้ด้วยการสลัดออก) เพราะสลัดจากกิเลสทั้งหลาย คือเพราะปราศจาก ได้แก่อ้างอยู่ในที่ไกล. พึงเห็นเนื้อความในคำนี้ว่า ชื่อว่าพ้นแล้วอย่างนี้ ด้วยอำนาจวิมุติ ๕ เหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า สารีบุตร ก็ประโยชน์ ก็ประโยชน์อะไรแก่ท่าน พระพุทธเจ้าเหล่านั้นใด จักมีอยู่ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสถามว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ล่วงไปแล้ว คือดับแล้ว โดยไม่เหลือ ได้แก่อ้างความเป็นผู้หาบัญญัติมิได้ ดับไปแล้วเหมือนเปลวประทีป ชื่อว่า ดับแล้วอย่างนั้น ท่านถือเอาความเป็นผู้หาบัญญัติมิได้ จักรู้ได้อย่างไร ก็พระคุณของพระพุทธเจ้าที่ยังไม่ถึงทั้งหลาย เธอจะกำหนดรู้ด้วยใจของตนหรือ แล้วจึงตรัสอย่างนี้ว่า สารีบุตร ก็เรามีประโยชน์อะไรแก่เธอในบัดนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงถามว่า พระพุทธเจ้าแม่ที่ยังไม่มาแล้ว ยังไม่มีพระชาติ ยังไม่เกิด ยังไม่อุบัติ เธอจักรู้พระพุทธเจ้าเหล่านั้นได้อย่างไร. ก็การที่จะรู้พระพุทธเจ้า

เหล่านั้น เป็นเหมือนการแลดูรอยเท้าในอากาศ ที่ไม่ปรากฏรอยเท้า บัดนี้ เธออยู่วิหารเดียวกับเรา เทียวไปเพื่อภิกษาด้วยกัน เวลาแสดงธรรมก็นั่งข้างขวา ก็คุณทั้งหลายของเรา เธอกำหนดรู้ด้วยใจของตนหรือ แล้วจึงตรัสอย่างนั้น. พระเถระย่อมปฏิเสธปัญหาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามแล้ว ๆ ว่า เป็นอย่างนั้นหามิได้ พระพุทธเจ้าข้า. ก็สิ่งที่พระเถระรู้แล้วก็มิ ไม่รู้ แล้วบ้างก็มี.

ถามว่า ท่านย่อมคัดค้านในที่ที่ตนรู้แล้ว หรือในที่ที่ตนไม่รู้แล้ว.

ตอบว่า ย่อมคัดค้านในที่ที่ตนไม่รู้แล้วเท่านั้น ได้ยินว่า เมื่อเริ่มคำถามแล้ว พระเถระได้รู้แล้วอย่างนั้นว่า นี้ไม่ใช่คำถาม คำถามต้องถามในสาวกบารมีญาณ จึงไม่ทำการคัดค้านด้วยสาวกบารมีญาณของตน ย่อมคัดค้านในพระสัมพัตถุญญาณในฐานะที่ตนไม่เข้าใจ เพราะเหตุนั้น พระเถระจึงแสดงคำมั่นนี้ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ย่อมไม่มีสัมพัตถุญญาณที่สามารถจะรู้เหตุแห่งศีล สมာธิ ปัญญา และวิมุตติ ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันได้.

บทว่า นี้ ได้แก่ พระพุทธเจ้า ต่างด้วยพระพุทธเจ้าในอดีตเป็นต้นเหล่านี้.

บทว่า ก็ทำไมเล่า ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถามว่า ก็เมื่อไม่มีความรู้อย่างนั้น ทำไมเธอจึงกล่าวอย่างนี้.

บทว่า คล้อยตามธรรม ได้แก่ การถือเอานัยแห่งญาณโดยอนุमानอัน พระเถระผู้ไปตามการประกอบแห่งญาณ อันเกิดขึ้นแล้วโดยประจักษ์แก่ธรรม และดำรงอยู่ในสาวกบารมีญาณรู้แล้ว พระเถระกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ย่อมรู้ด้วยเหตุนี้. เพราะว่า การถือเอาโดยนัยของพระเถระไม่มีประมาณ ไม่มีที่สุด สัมพัตถุญญาณย่อมไม่มีประมาณ หรือ

ที่สุครอบฉันใด การถือเอาโดยนัยของพระธรรมเสนาบดี ก็ไม่มีประมาณ หรือที่สุครอบฉันนั้น เพราะเหตุนี้ พระเถระนั้น ย่อมรู้ว่า พระศาสดานั้น ทรงเป็นอย่างนี้ ด้วยเหตุนี้ ๆ ทรงเป็นผู้ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่าด้วยเหตุนี้ ๆ เพราะว่าการถือเอาโดยนัยของพระเถระ. ก็อคติแห่งพระสัพพัญญุตญาณนั่นเอง บัดนี้ พระเถระเมื่อจะแสดงอุปมา เพื่อให้การถือเอาโดยนัยนั้นปรากฏ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า แม้นฉันใด พระเจ้าข้า.

เพราะในมัชฌิมประเทศนั้น ป้อมหรือกำแพงเป็นต้นของเมืองจะ แข็งแรงหรือไม่แข็งแรงก็ตาม ไม่ต้องวิตกอะไรทั้งหมด. เรื่องโจรไม่ต้อง ระวาง เพราะฉะนั้น พระเถระไม่ถือเอาเรื่องนั้นเป็นสำคัญจึงกล่าวว่า เมืองชายแดนเป็นต้น.

บทว่า มีเชิงเทินมั่นคง ความว่า มีเชิงกำแพงมั่นคง.

บทว่า มีกำแพงและเสาระเนียดหนาแน่น ความว่า มีกำแพง หนาแน่น และมีประตูหน้าต่างมั่นคง. ถ้ามว่า เพราะเหตุไร พระเถระจึง กล่าวว่ามีประตูเดียว. ตอบว่า เพราะในเมืองที่มีประตูมาก จะต้องมีคน เฝ้าประตูที่ฉลาดหลายคน ส่วนในเมืองที่มีประตูเดียวใช้คนเดียวก็พอ ไม่มีผู้อื่น เสมอด้วยปัญญาของพระเถระ เพราะฉะนั้น พระเถระจึงกล่าวว่า มีประตูเดียว เพื่อจะแสดงคนเฝ้าประตูคนเดียวเท่านั้น เพื่อจะเปรียบเทียบที่คนเป็นผู้ฉลาด.

บทว่า ปญฺหุโต เป็นผู้ฉลาด คือประกอบด้วยความเป็นผู้ฉลาด.

บทว่า พุຍตุโต ผู้สามารถ คือประกอบด้วยความเป็นผู้สามารถ ได้แก่ เป็นผู้มีความรู้คล่องแคล่ว.

บทว่า เมธาวิ มีปัญญา คือประกอบด้วยเมธา กล่าวคือปัญญา

พิจารณาการเกิดขึ้นแห่งสถานการณ์. บทว่า ทางรอบพระนคร ได้แก่ ทางรอบกำแพง ชื่อว่า สำหรับเดินตรวจ.

บทว่า **ที่ต่อกำแพง ได้แก่** ที่ที่อิฐสองก้อนเชื่อมติดกัน. บทว่า **ช่องกำแพง ได้แก่** ที่ทำเป็นช่องกำแพง.

บทว่า **เครื่องเสerahมอแห่งใจ ได้แก่** นีวรณ ๕ ทำจิตให้ **เสerahมอ** คือทำความเสerahมอ ได้แก่ให้เข้าไปเราร้อน เบียดเบียนอยู่ เพราะฉะนั้น พระเถระจึงกล่าวว่า **เครื่องเสerahมอแห่งใจ**. บทว่า **ทอนกำลังปัญญา** ความว่า นีวรณทั้งหลาย เมื่อเกิดขึ้น ย่อมไม่ให้ปัญญาที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น พระเถระจึงเรียกว่า **บั่นทอนกำลังปัญญา**.

บทว่า **ผู้มีจิตตั้งมั่นดีแล้ว** ความว่า เป็นผู้มีจิตตั้งมั่นแล้วใน **สติปัฏฐาน ๔**.

บทว่า **ในโพฆงค์ ๗ ตามความเป็นจริง ได้แก่** เจริญแล้ว ตามภาวะของตน.

ด้วยบทว่า **อนุตรสัมมาสัมโพธิ** พระเถระแสดงว่า **แทงตลอด** ความเป็นพระอรหันต์ และสัพพัญญุตญาณ.

ก็อีกอย่างหนึ่ง คำว่า **สติปัฏฐาน** นี้คือ **วิปัสสนาโพฆงค์** มรรคก็คือพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ แะความเป็นพระอรหันต์ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า **สติปัฏฐาน** ก็คือวิปัสสนาเจ็ดด้วยโพฆงค์ ได้แก่ความเป็นพระอรหันต์ คือ สัมมาสัมโพธิญาณมั่นคง. ส่วน**พระทีฆภาณกมหาสิวลเถระ** กล่าวแล้วว่า เมื่อถือเอาวิปัสสนาในสติปัฏฐานแล้ว ถือเอาโพฆงค์ว่าเป็นมรรคและเป็นสัพพัญญุตญาณ ก็จะพึงเป็นปัญหาที่สวຍ แต่ว่าอย่าไปถือเอาอย่างนั้น. พระเถระเมื่อจะแสดงว่าไม่มีความแตกต่างกัน เหมือนทองและเงินแตกแล้วในท่ามกลาง ในการละนิวรณ ในการเจริญสติปัฏฐาน และใจการตรัสรู้เอง ของพระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้ หยุดแก่นี้ก่อน ควรเปรียบเทียบข้ออุปมา ก็ท่านพระสารีบุตรแสดงถึงเมือง

ชายแดน กำแพง ทางรอบพระนคร คนเฝ้าประตูที่ฉลาด เหล่าสัตว์ที่คับคั่ง
เข้าออกเมือง. แสดงสัตว์เหล่านั้นปรากฏแก่คนเฝ้าประตู. ในค่านั้นหากมีคำ
ถามว่า อะไรเหมือนอะไร. ตอบว่า เพราะว่า พระนิพพานเหมือนนคร คีล
เหมือนกำแพง ความละเอียดแก้ไขเหมือนทางรอบพระนคร อริยมรรค
เหมือนประตู พระธรรมเสนาบดีเหมือนคนเฝ้าประตูที่ฉลาด พระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เหมือนเหล่าสัตว์จำนวนมาก
เข้าออกพระนคร ชื่อที่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และ
ปัจจุบันปรากฏโดยความมีศีลเสมอกันเป็นต้น แก่ท่านพระสารีบุตร เหมือน
ชื่อที่สัตว์เหล่านั้นปรากฏแก่คนเฝ้าประตู. พระเถระได้กราบทูลอย่างนี้ แต่
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าพระองค์ดำรงอยู่ในสาวกบารมีญาณ ย่อมรู้การถือ
เอาโดยนัยที่คล้อยตามธรรม ดังนี้ การตามประกอบสีหนาทของตน ก็เป็น
อันพระเถระถวายแล้ว .

บทว่า เพราะฉะนั้น ความว่า เพราะพระเถระกราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ย่อมไม่มีญาณเครื่องกำหนดรู้พระทัยในพระ-
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันแล ก็
แต่ว่า การคล้อยตามธรรมข้าพระองค์รู้แล้ว ฉะนั้น.

บทว่า ฟังกถาเนิงๆ ความว่า เธอฟังกล่าวบ่อยๆ.

บทว่า เรากล่าวแล้วในเวลาเช้า ความว่า ไม่กล่าวในเวลาเย็น
และเวลาเที่ยงเป็นต้น อธิบายว่า ไม่กล่าวแล้วในวันอื่นเป็นต้นว่า เรากล่าวแล้ว
ในวันนี้.

บทว่า จักละความสงสัยนั้น ความว่า นี้ชื่อว่า พระสาวกที่ถึง
พร้อมด้วยความเล่นไปแห่งความรู้ แม้เช่นกับพระสารีบุตร ก็ไม่อาจจะรู้การ
เที่ยวไปแห่งจิตของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

บทว่า พระตถาคตเจ้าอันใครพึงเปรียบไม่ได้ดังนี้ ความว่า
ความเคลือบแคลง สงสัยในพระตถาคตเจ้า เขาจักละได้.

จบอรรถกถาพันทสุตรที่ ๒

๓. จุนทสุตร

ว่าด้วยการปรินิพพานของพระสารีบุตร

[๗๓๓] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหาร
เชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี. ก็ในสมัยนั้น ท่าน
พระสารีบุตรอยู่ ณ บ้านนาลกคาม ในแคว้นมคธ อาพาธ เป็นไข้หนัก
ได้รับทุกขเวทนา. สามเณรจุนทะเป็นอุปัฏฐากของท่าน. ครั้งนั้น ท่านพระ-
สารีบุตรปรินิพพานด้วยอาพาธนั้นแหละ.

[๗๓๔] ครั้งนั้น สามเณรจุนทะถือเอาบาตรและจีวรของท่านพระ-
สารีบุตร เข้าไปหาพระอานนที่ยังพระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิ-
ณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี นมัสการท่านพระอานนแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระอานนทว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
ท่านพระสารีบุตรปรินิพพานแล้ว นี้บาตรและจีวรของท่าน. ท่านพระอานนท
กล่าวว่า คุณก่อนอาวุโสจุนทะ นี่เป็นมูลเรื่องที่จะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า มีอยู่
มาไปกันเถิด เราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกราบทูลเนื้อความนั้น
แต่พระองค์. สามเณรจุนทะรับคำของท่านพระอานนทแล้ว.

[๗๑๕] ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์กับสามเณรจุนทะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สามเณรจุนทะรูปนี้ ได้บอกอย่างนี้ว่า ท่านพระสารีบุตรปรินิพพานแล้ว นี้ บาตรและจีวรของท่าน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กายของข้าพระองค์ประหนึ่งจะงอมงมไป แม้ทิศทั้งหลายก็ไม่ปรากฏแก่ข้าพระองค์ แม้ธรรมก็ไม่แจ่มแจ้งแก่ข้าพระองค์ เพราะได้ฟังว่า ท่านพระสารีบุตรปรินิพพานแล้ว.

[๗๑๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อนอานนท์ สารีบุตรพาเอาศีลขันธ สมาธิขันธ ปัญญาขันธ วิมุตติขันธ หรือวิมุตติญาณทัสสนขันธปรินิพพานไปด้วยหรือ.

ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า หามิได้ พระเจ้าข้า ท่านพระสารีบุตรมิได้พาศีลขันธปรินิพพานไปด้วย ฯลฯ มิได้พาวิมุตติญาณทัสสนขันธปรินิพพานไปด้วย. ก็แต่ว่าท่านพระสารีบุตรเป็นผู้กล่าวสอนให้รู้ชัดแสดงให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริง ไม่เกียจคร้านในการแสดงธรรมอนุเคราะห์เพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ข้าพระองค์ทั้งหลายมาตามระลึกถึงโอชะแห่งธรรม ธรรมสมบัติและการอนุเคราะห์ด้วยธรรมนั้นของท่านพระสารีบุตร.

[๗๑๗] พ. คุณก่อนอานนท์ ชื่อนั้น เราได้บอกเธอทั้งหลายไว้ก่อนแล้วไม่ใช่หรือว่า จักต้องมีความเป็นต่าง ๆ ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่น. จากของรักของชอบใจทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น จะพึงได้ในของรักชอบใจนี้แต่ที่ไหน. สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว ปังจัยปรุงแต่งแล้ว มีความทำลายเป็นธรรมดา การปรารถนาว่า ขอสิ่งนั้นอย่าทำลายไปเลย ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้.

[๗๓๘] คุณก่อนอนนทฺ์ เปรียบเหมือนเมื่อต้นไม้ใหญ่ มีแก่น ตั้งอยู่ ลำต้นใดซึ่งใหญ่กว่า ลำต้นนั้นพึงทำลายลง ฉนฺใด เมื่อภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ซึ่งมีแก่น ดำรงอยู่ สาริบุตรปรินิพพานแล้ว ฉนนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จะพึงได้ในข้อนี้แต่ที่ไหนด. สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว ปัจจยปรุจแต่งแล้ว มีความทำลายเป็นธรรมดา การปรารธนาว่า ขอสิ่งนั้นอย่าทำลายไปเลย ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้. เพราะฉะนั้นแหละ. เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เกิด.

[๗๓๙] คุณก่อนอนนทฺ์ ภิกษุมิตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง อยู่อย่างไร. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. คุณก่อนอนนทฺ์ ภิกษุมิตนเป็นเกาะ. มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ. มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง อยู่อย่างนี้แล.

[๗๔๐] คุณก่อนอนนทฺ์ ก็ภิกษุพวกใดพวกหนึ่ง ในบัดนี้ก็ดี ในกาลที่เราล่วงไปก็ดี จักเป็นผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ พวกภิกษุเหล่านั้นที่ เป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา จักเป็นผู้เลิศ.

อรรถกถาจนทสูตร

จนทสูตรที่ ๓. คำว่า **ในแคว้นมคธ** คือ ในชนบทที่มีชื่อนั้น. คำว่า **ในตำบลนาพะกะ** คือ ในตำบลที่มีชื่อนั้น อันเป็นของสกุลของตนไม่ไกลกรุงราชคฤห์.

บทว่า **สามเณรชื่อว่าจนทะ** ความว่า พระเถระนี้เป็นน้องชายคนเล็กของพระธรรมเสนาบดี ในเวลาที่ท่านยังไม่อุปสมบท พวกพระร้องเรียกท่านว่า **สามเณรจนทะ** แม้เวลาเป็นพระเถระก็ร้องเรียกอย่างนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **สามเณรจนทะ**.

บทว่า **เป็นผู้ทำการอุปัฏฐาก** ความว่า เป็นผู้ถวายการอุปัฏฐากด้วยน้ำล้างหน้า ไม้สีฟัน และน้ำจัน กวาดบริเวณ นวดหลังและรับบาตรจีวร.

บทว่า **ปรินิพพานแล้ว** ความว่า ปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ.

บทว่า **เวลาไหน** ความว่า ในปีปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้าในเรื่องนั้น มีอนุปฺพพิททา ดังต่อไปนี้.

ทราบว่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอยู่จำพรรษาแล้ว เสด็จออกจากหมู่บ้านเวฬุวะ ทรงดำริว่า เราจะไปเมืองสาวัตถี แล้วเสด็จกลับจากทางที่เสด็จมานั้นเที่ยว ถึงเมืองสาวัตถีโดยลำดับแล้วเสด็จไปพระเชตวัน. พระธรรมเสนาบดี แสดงวัตรถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วไปที่พักกลางวัน. เพื่อนเหล่าอันตวาสิกในที่นั้นแสดงวัตรหลีกไปแล้ว ท่านจึงกวาดที่พักรกลางวัน ปูแผ่นหนัง ล้างเท้าแล้วนั่งคู้บัลลังก์เข้าผลสมาบัติ. ลำดับนั้น เมื่อท่านออกจากผล

สมบัตินั้น ตามกำหนดแล้ว เกิดความปริวิตกนี้ว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย จักปรินิพพานก่อนหรือหนอ หรือว่าพระอัครสาวกปรินิพพานก่อน. แต่นั้น รู้แล้วว่า พระอัครสาวกปรินิพพานก่อน แล้วจึงตรวจดูอายุสังขารของตน. รู้แล้วว่า อายุสังขารของเราจักเป็นไปได้เพียง ๗ วัน เท่านั้น. จึงคิดว่า เราจะปรินิพพานที่ไหน. ลำดับนั้นจึงคิดแล้วคิดอีกว่า พระราหุลปรินิพพานใน ดาวคิงส์พิภพ พระอัญญาโกณฑัญญเถระ ปรินิพพานที่สระนัททันต์ เราจะปรินิพพานที่ไหน ดังนี้ จึงเกิดความสังเวชปรารภมารดาว่า มารดาของเราก็เป็นมารดาของพระอรหันต์ถึง ๗ องค์ ยังไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เลย ท่านมีอุปนิสัยหรือหนอ ได้เห็นอุปนิสัยแห่งพระ-
โสดาปัตติมรรค จึงตรวจดูว่า จักบรรลุด้วยเทศนาของใคร ทราบว่า จักบรรลุด้วยธรรมเทศนาของเราเท่านั้น มิใช่ของใครอื่น ก็ถ้าเราพึงชวนขายน้อย ก็จักมีคนกล่าวกับเราว่า พระสารีบุตรเถระ เป็นที่พึ่งของตนที่เหลือทั้งหลาย จริงอย่างนั้น. ในวันแสดงสมจิตตสูตรของท่าน เทวดาพัน โภกิ บรรลุพระอรหัต เทวดาที่แทงตลอดมรรคทั้ง ๓ ก็นับไม่ถ้วน ปราภฏการตรัสรู้ในที่อื่น ๆ อีกมาก และตระกูลแปดหมื่นทำใจให้เลื่อมใสในพระเถระ ก็ได้เกิดในสวรรค์ทั้งนั้น บัดนี้ ท่านไม่อาจที่จะเปลื้องแม่เพียงความเห็นผิดของมารดาของคนได้ เพราะฉะนั้น จึงตกลงใจว่า เราจักเปลื้องมารดาจากความเห็นผิดแล้วปรินิพพานในห้วงที่เกิดนั้นแหละ จึงคิดแล้วว่า วันนี้เทียว เราจะขออนุญาตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วออกไป ดังนี้ จึงเรียกพระจุนทเถระมาว่า จุนทะ เธอจงให้สัญญาแก่ภิกษุบริษัท ๕๐๐ รูปของเราว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย จงถือเอาบาตรและจีวรไป พระธรรมเสนาบดี ประสงค์จะไปบ้านนาฬกะ. พระเถระก็ได้ทำอย่างนั้น. ภิกษุทั้งหลายจึงเก็บเสนาสนะถือบาตรและจีวรไปสำนักพระเถระ.

พระเถระเก็บเสนาสนะ กวาดที่พักกลางวัน และยื่นที่ประคูปัก
กลางวัน ตรวจดูที่พักกลางวัน คิดว่า บัดนี้เป็นการเห็นครั้งสุดท้าย จะไม่มี
การมาอีกแล้ว มีภิกษุ ๕๐๐ รูป แวดล้อมเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวาย
บังคมแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอนุญาตข้าพระองค์ ขอพระสุตเจ้าทรงอนุญาต นี้
เป็นกาลปรินิพพานของข้าพระองค์ อายุสังขารข้าพระองค์ปลงลงแล้ว ก็เพราะ
พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย เมื่อตรัสว่า เธอจะปรินิพพาน ก็จะกลายเป็นสรรเสริญ
ความตาย เมื่อตรัสว่า เธออย่าปรินิพพาน คนผู้เป็นมิจฉาทิฎฐิก็จะยกโทษว่า
กล่าวสรรเสริญคุณของวิภูษะ ฉะนั้น จึงไม่ตรัสคำแม่ทั้งสอง เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า เธอจักปรินิพพานที่ไหน สารีบุตร เมื่อ
พระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักปรินิพพาน
ในห้องที่ข้าพระองค์เกิดในบ้านนาพกะ แคว้นมคธนั้น จึงตรัสว่า สารีบุตร
เธอจงสำคัญเวลาในบัดนี้ ก็การเห็นภิกษุเช่นเธอ ของภิกษุผู้เป็นทั้งที่และน้อง
ของเธอจักหาได้ยากในบัดนี้ เธอจงแสดงธรรมแก่ภิกษุเหล่านั้น.

พระเถระรู้แล้วว่า พระศาสดาทรงหวังเฉพาะการแสดงธรรมที่ขึ้นต้น
ด้วยการแสดงฤทธิ์ของเรา ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วเหาะขึ้นไป
ประมาณชั่วต้นตาล เหาะลงแล้วถวายบังคมพระบาทพระทศพล และเหาะ
ขึ้นไปประมาณสองชั่วลำตาลอีกลงแล้ว ถวายบังคมพระบาทพระทศพล แล้ว
เหาะขึ้นไปประมาณเจ็ดชั่วลำตาลโดยทำนองนี้ แสดงปาฏิหาริย์หลายร้อยอย่าง
แล้วปรารภธรรมกถา. พระเถระกล่าวธรรมกถาด้วยกายที่ปรากฏบ้าง ไม่
ปรากฏบ้าง ด้วยกายเบื้องบน เบื้องล่าง หรือครึ่งกาย บางทีก็แสดงเป็นรูป
พระจันทร์โดยไม่มีใครเห็น บางครั้งก็เป็นรูปพระอาทิตย์ บางครั้งก็เป็นรูป
ภูเข บางทีก็เป็นรูปทะเล บางทีก็เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ บางทีก็เป็น

เวสวันมหาราชอาณาจักร บางทีก็เป็นท้าวสักกมหาราชอาณาจักร บางทีก็เป็นท้าวมหาพรหม เมื่อแสดงปาฏิหาริย์หลายร้อยอย่าง อย่างนี้ พระเถระจึงกล่าวธรรมกถา ชาวพระนครทั้งสิ้นประชุมกันแล้ว พระเถระเหาะลงแล้ว ได้ยื่นถวายบังคม พระบาทพระทศพล.

ลำดับนั้น พระศาสดา ได้ตรัสกะพระเถระนั้นว่า สารีบุตร ธรรมปริยายนี้ ชื่ออะไร.

ส. ชื่อ สีนิกิพิตะ พระเจ้าข้า.

พ. สารีบุตร เอาเถิด ธรรมปริยายนี้ ชื่อว่า สีนิกิพิตะ สารีบุตร เอาเถิด กระบวนธรรมนี้ชื่อว่า สีนิกิพิตะ. พระเถระได้เหยียดมือมีสี่ดง ครั้งสด แล้วจับที่ข้อพระบาท เช่นกับปลายเต้าทอง ของพระศาสดา พลังกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์บำเพ็ญบารมีมาหนึ่งอสงไขย กำไรแสนกัป ก็เพื่อถวายบังคมพระบาททั้งสองนี้ของพระองค์ มโนรถของข้าพระองค์ถึงที่สุดแล้ว บัดนี้ แต่จะไปการประชุมกันในที่เดียวกันด้วยอำนาจปฏิสนธิจะมีได้อีกแล้ว สมาคมก็จะมีได้มี ความคุ้นเคยกันได้ขาดแล้ว ข้าพระองค์จักเข้าเมือง คือ พระนิพพาน ที่ไม่แก่ ไม่ตาย เกษม มีสุข เย็นสนิท ไม่มีภัย ที่พระพุทธเจ้าหลายแสนพระองค์เข้าไปแล้ว ถ้าว่า พระองค์ไม่ทรงชอบพระทัย โทษไร ๆ ของข้าพระองค์ ที่เป็นไปทางกายหรือทางวาจา ขอพระองค์ทรงอดโทษนั้นด้วย ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า นี่เป็นการไปของข้าพระองค์แล้ว.

พ. สารีบุตร เราอดโทษต่อเธอ ก็โทษไร ๆ ของเธอที่เป็นไปทางกาย หรือทางวาจา ที่ไม่ชอบใจเราไม่มีเลย สารีบุตร บัดนี้เธอจงสำคัญกาลอันควรเกิด.

เมื่อท่านพระสารีบุตรพวยบังคมพระบาทพระศาสดา ลูกขึ้นใน
ลำดับที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตแล้ว แผ่นดินใหญ่แม่ที่กำหนดคนับด้วย
ภูเขาสิเนรุ ภูเขาจักรวาล ภูเขาหิมพานต์ และภูเขาบริภัณฑ์ ร้องขึ้นพร้อม
กันดุจกล่าวว่า เราไม่อาจจะทรงกองแห่งพระคุณนี้ไว้ได้ในวันนี้ ได้ไหวแล้ว
จนถึงน้ำเป็นที่สุด เทพมโหระทึกในอากาศก็บรรเลงขึ้น มหาเมฆตั้งขึ้นแล้ว
ให้ฝนโบกขรพรรษตกแล้ว. พระศาสดาทรงดำริว่า เราจักให้พระธรรม
เสนาบดีแสดงโดยเฉพาะ ดังนี้แล้ว จึงทรงลุกขึ้นจากที่ฟังธรรม เสด็จมุ่งหน้า
ต่อพระคันธกุฎี ได้ประทับยืนบนแผ่นดินแล้ว. พระเถระทำประทักษิณ ๓ ครั้ง
แล้ว ถวายบังคมในที่ ๔ แห่ง กราบทูลแล้วว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
เลยไปหนึ่งอสงไขย ถ้าไรแสนกัปแต่กัปนี้ไป ข้าพระองค์ห่มอบลงที่ใกล้
พระบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า อโนมทัสสี ปรารถนา
เห็นพระองค์ ความปรารถนาของข้าพระองค์นั้นสำเร็จแล้ว ข้าพระองค์เห็น
พระองค์แล้ว เป็นการเห็นครั้งแรก นี่เป็นการเห็นครั้งสุดท้าย การได้เห็น
พระองค์ไม่ได้มีอีกแล้ว ดังนี้ แล้วประคองอัญชลี ซึ่งรุ่งเรืองด้วยการประชุม
แห่งนี้ทั้งสิบ หันหน้าเฉพาะตราบเท่าที่ที่จะเห็นได้ ถอยกลับแล้วถวายบังคม
แล้วหลีกไป. มหาปฐพีไม่อาจจะทรงไว้ได้ ไหวจนถึงน้ำรองรับแผ่นดิน.
พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสกะเหล่าภิกษุที่ยืนแวดล้อมว่า ภิกษุทั้งหลาย พวก
เธอจงติดตามพี่ชายของพวกเขาเถิด ขณะนั้น บริษัท ๔ ละพระสัมมาสัม-
พุทธเจ้าไว้พระองค์เดียวในพระเชตะวัน ออกไปไม่เหลือเลย.

ฝ่ายชาวพระนครสาวัตถิ พวกกันพุกว่า ข้าว่า พระสารีบุตรเถระ
ทูลลาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ประสงค์จะปรินิพพานออกไปแล้ว พวกเรา
จะไปเยี่ยมท่าน พวกนี้ถือเอาของหอมและพวงมาลัยเป็นต้น ออกไปจนแน่น
ประตูเมือง สยายผม ร้องไห้ คร่ำครวญ โดยนัยเป็นต้นว่า บัดนี้พวกเราเมื่อ

ถามว่า ท่านผู้มีปัญญามากนั่งที่ไหน พระธรรมเสนาบดีนั่งที่ไหน ดังนี้ จะไปสำนักของใคร จะไปวางสักการะในมือของใคร พระเถระหลีกไปแล้ว จึงได้ติดตามพระเถระ. พระเถระเพราะความที่ตนดำรงอยู่ในปัญญามาก คิดแล้วว่า ทางนี้คนทั้งหมดไม่ควรก้าวเลยมา แล้วโอวาทมหาชนว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย แม้พวกท่านจงหยุด อย่าถึงความประมาทในพระศพลเลย แล้วให้หมูกิจกกลับ หลีกไปกับบริษัทของตน. พวกมนุษย์เหล่าใดต่างคร่ำครวญว่า ครั้งก่อน พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเทวจาริกไปแล้วก็กลับมา บัดนี้ การไปนี่เป็นการไปเพื่อไม่กลับมาอีก จึงพากันติดตามอยู่อย่างนั้น. พระเถระกล่าวถึงมนุษย์เหล่านั้นว่า ท่านทั้งหลาย พวกท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาท ชื่อว่า สังขารทั้งหลายย่อมเป็นอย่างนี้ จึงให้กลับแล้ว.

ลำดับนั้นแล ท่านพระสารีบุตรทำการสงเคราะห์พวกมนุษย์ตลอดเจ็ดวัน ในระหว่างทางพักแรมคืนเดียว ในที่ทุกแห่ง ถึงบ้านนาพกะเวลาเย็น ได้ขึ้นที่โคนต้นนิโครธใกล้ประตูบ้าน ลำดับนั้น หลานของพระเถระ ชื่อว่า อุปรเวตตะ ไปนอกบ้าน ได้เห็นพระเถระแล้ว จึงเข้าไปยืนไหว้อยู่แล้ว. พระเถระจึงกล่าวกับเขาว่า ยายของเธออยู่ในเรือนหรือ.

อุ. ครับ ท่านผู้เจริญ.

ส. เธอจงไปบอกว่าเรามาที่นี่. เมื่อยายกล่าวว่า มาเพราะเหตุอะไร จงกล่าวว่า ข้าว่า พระเถระจะอยู่ในบ้านตลอดวันหนึ่งในวันนี้ ท่านจงจัดแจงห้องที่พระเถระเกิด และข้าว่า ท่านจงรู้ที่เป็นที่อยู่ของภิกษุ ๕๐๐ รูป. เขาไปแล้วบอกว่า ยาย ลุง ของผมมาแล้ว.

ยาย. เวลานี้ อยู่ที่ไหน.

อุ. ประตูบ้าน.

ย. มีใครอื่นมาบ้างไหม.

อุ. มีภิกษุ ๕๐๐ รูป.

ย. มาทำไม.

เขาบอกความเป็นไปนั้น. นางพราหมณี คิดอยู่ว่า ลูกชายเราทำไม จึงให้เตรียมที่อยู่แก่พวกภิกษุเหล่านี้ ท่านบวชมาตั้งแต่หนุ่ม ตอนแก่อยากจะ สึกละครมะมั่ง จึงให้จัดแจงห้องตลอด ให้ทำที่เป็นที่พักของภิกษุ ๕๐๐ รูป ให้จุดเทียนและตะเกียงส่งไปถวายพระเถระ ๆ พร้อมกับพวกภิกษุขึ้นปราสาท เข้าไปนั่งยังห้องตลอด พอนั่งลงแล้วก็ส่งพวกภิกษุไปว่า พวกท่านจะไปพักผ่อนกันเถิด พอพวกภิกษุไปแล้วเท่านั้น อาพาธอย่างกล้าก็เกิดขึ้นแก่พระเถระ เวทนาปางตายเพราะถ่ายเป็นโลหิต ต้องเอาภาชนะหนึ่งเข้าไป (รองรับ) เอา ภาชนะหนึ่งออกมา. นางพราหมณี คิดว่า เราไม่ชอบใจความเป็นไปแห่งบุตร ของเราเลย ได้ยื่นฟังประตูห้องที่อยู่ของตน. ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ตรวจสอบดูว่า พระธรรมเสนาบดีอยู่ที่ไหน เห็นแล้วว่า นอนบนเตียงเป็นที่ปรินิพพาน ใน ห้องที่ตนตลอดในบ้านนาปะกะ พวกเราจักไปเยี่ยมเป็นครั้งสุดท้าย มาแล้วได้ ยืนไหว้อยู่แล้ว.

สารีบุตร. พวกท่านเป็นใคร.

มหาราช. เป็นท้าวมหาราชขอรับ.

สารีบุตร. มาเพราะเหตุไร.

มหาราช. จักบำรุงท่านผู้เป็นไข้.

ส. ช่างเถิด ผู้บำรุงเราผู้เป็นไข่มิอยู่ พวกท่านจงไปเถิด แล้วได้ ส่งไป คล้อยหลังท้าวมหาราชทั้ง ๔ ไปแล้ว ท้าวสักกะจอมเทพก็มาแล้วโดย นัยนั้นนั่นแหละ ก็เมื่อท้าวสักกะไปแล้ว ท้าวมหาพรหมก็มา พระเถระก็ได้ ส่งท่านเหล่านั้นไป เหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ. เมื่อนางพราหมณี เห็นพวกเทวดา

พากันมาจึงคิดว่า เทวดาเหล่านี้ ไหว้บุตรของเราแล้วก็ไป เพราะเหตุอะไร
หนอแล จึงไปยังประตูห้องพระเถระแล้วถามว่า พ่อจุนทะมีความเป็นไปอย่างไร.
พระจุนทะ บอกความเป็นไปนั้นแล้วจึงเรียนพระเถระว่า ท่านผู้เจริญ มหา-
อุบาสิกา. พระเถระจึงถามว่า เพราะเหตุไรจึงมาในเวลาไม่เหมาะ. นางจึง
กล่าวว่า พ่อ แม่มาเพื่อเยี่ยมลูก แล้วจึงถามว่า พ่อ พวกใครมาก่อน.

สารีบุตร. ท้าวมหาราชทั้ง ๔ มหาอุบาสิกา.

มารดา. เจ้าใหญ่กว่าท้าวมหาราชทั้ง ๔ หรือพ่อ.

ส. อุบาสิกา ท้าวมหาราชทั้ง ๔ เหมือนเด็กวัด ตั้งแต่พระศาสดา
ของพวกเราถือปฏิสนธิ ก็ถือพระขรรค์ รักษาแล้ว.

ม. พ่อ คล้อยหลังท้าวมหาราชไปแล้วใครเล่า.

ส. ท้าวสักกะจอมเทพ.

ม. เจ้าใหญ่กว่าจอมเทพหรือ พ่อ.

ส. อุบาสิกา ท้าวสักกะก็เช่นเดียวกับสามเณรผู้ถือสิ่งของเวลาที่พระ-
ศาสดาของพวกเรา เสด็จลงจากดาวดึงส์พิภพ ก็ได้ถือบาตรจีวรตามลงมา.

ม. พ่อ หลังจากท้าวสักกะนั้นไปแล้ว ดูเหมือนสว่างไสว ไครมา.

ส. อุบาสิกา นั่นก็คือมหาพรหม ผู้เป็นพระเจ้าและศาสดาของโยม.

ม. พ่อยังใหญ่กว่ามหาพรหมพระเจ้าของโยมหรือ.

ส. ใช่ อุบาสิกา เล่ากันมาว่า ชื่อว่ามหาพรหม ๔ เหล่านั้น วันที่
พระศาสดาของพวกเราประสูติ เอาข้ายทองรองรับพระมหาบุรุษ.

ขณะนั้น เมื่อนางพราหมณ์คิดว่า เพียงลูกของเรายังมีอนุภาพเท่า
นี้ พระศาสดาซึ่งเป็นพระเจ้าของลูกเราก็กมีอนุภาพขนาดไหนหนอ พลันปีติ
หืออย่างเกิดขึ้นแผ่ไปทั่วสรีระ. พระเถระคิดว่า ปีติโสมนัสเกิดขึ้นแล้วแก่มารดา

เทียว. บัดนี้เป็นเวลาสมควรแสดงธรรม จึงกล่าววว่า มหาอุบาสิกา ท่านกำลัง
ม. พ่อ แม่กำลังคิดถึงเห็นว่า เพียงลูกเรายังมีคุณถึงเพียงนี้ แล้ว
ศาสดาของลูกนั้นจะขนาดไหน.

ส. มหาอุบาสิกา ในขณะที่พระศาสดาของอาตมาประสูติ ในขณะที่เสด็จ
ออกผนวช ในขณะที่ตรัสรู้ และในขณะที่ประกาศธรรมจักร หมั่นโลกธาตุหวน
ไปแล้ว ขึ้นชื่อว่าผู้ที่เสมอด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติและวิมุตติญาณทัส-
สนะไม่มี แล้วก็แสดงพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับพระคุณของพระพุทธเจ้า ที่ขยาย
ให้พิสดารว่า แม้เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ดังนี้ เป็นต้น.
เวลาจบธรรมเทศนาของลูกรัก นางพรหมณี ดำรงอยู่ในพระโศคาปัตติผล
แล้ว จึงกล่าวกับลูกว่า พ่ออุปติสสะ ทำไม พ่อจึงทำอย่างนั้น พ่อไม่ได้ให้
อมตธรรมเห็นปานนี้แก่แม่ตลอดกาลเท่านี้. พระเถระคิดว่า บัดนี้เราให้
เท่านี้ก็ควรแก่มารดาแล้ว ค่าเลี้ยงดู สำหรับแม่พรหมณีสารี จักควรด้วย
เหตุเท่านี้ จึงกล่าววว่า มหาอุบาสิกา ท่านจงไปเถิด ส่งนางพรหมณีไปจึง
กล่าววว่า จุนทะ เวลาเท่าไร.

จุนทะ. จวนสว่างแล้ว ขอรับ.

ส. เธอจงประชุมภิกษุสงฆ์.

จ. ภิกษุสงฆ์ประชุมกันแล้ว ขอรับ.

ส. เธอจงประคองเราให้นั่ง จุนทะ.

พระจุนทะ ประคองให้นั่งแล้ว. พระเถระจึงเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า
อาวุโส เมื่อพวกท่านทั้งหลายเที่ยวไปกับผมตลอด ๔๔ ปี กรรมใดของผม
ที่เป็นไปทางกายก็ดี ทางวาจาก็ดี ซึ่งพวกท่านไม่ชอบใจ ขอให้พวกท่านจงอด
โทษแก่ผมด้วย.

ภิกษุ. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ จินตนาการที่ไม่น่าพอใจ ย่อมไม่มีแก่พวกข้าพเจ้า ผู้ไม่ละท่านเที่ยวไป คุณงามของท่าน ตลอดกาลเท่านี้. แต่ว่า ขอท่านจงอดโทษให้แก่พวกข้าพเจ้าเถิด.

ลำดับนั้น พระเถระจึงมหาจิรวมาปิดหน้า นอนโดยข้างขวา เข้าสมาบัติ ๕ ตามลำดับสมาบัติทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม เหมือนพระศาสดา แต่ว่าเข้าตั้งแต่ปฐมฌานจนถึงจตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌานนั้นแล้ว ให้มหาปฐพีสันตะเทือนในทันใดนั่นเอง ปรีนิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ.

อุบาลิกาคิดว่า ลูกของเราไม่กล่าวอะไรเลยหรือหนอ ลูกขึ้นนวดหลังเท่าไรว่าปรีนิพพานแล้ว เปล่งเสียงดังหมอบที่เท้า กล่าวว่า พ่อพวกเราไม่รู้คุณของพ่อ ก่อนแต่เมื่อ บัดนี้แม่ไม่ได้เพื่อนิมิตภิกษุร้อยหลายพัน หลายแสน ตั้งตั้งแต่พ่อนั่งฉันในนิเวศน์นี้ ไม่ได้เพื่อนั่งห่มด้วยจิรว ได้เพื่อให้สร้างวิหารเป็นพัน ดังนี้ คร่ำครวญอยู่แล้ว จนถึงอรุณขึ้น. เมื่ออรุณพอรุ่งเท่านั้น นางก็ให้เรียกช่างทองมาให้เปิดห้องเก็บทอง ให้ชั่งด้วยตาชั่งใหญ่ส่งไปด้วยกล่าวว่า พ่อทั้งหลาย จงทำเรือนยอดห้าร้อย เรือนต้อนรับแขกห้าร้อย.

ฝ่ายท้าวสักกเทวราช ตรัสเรียกวิสุกรรมเทพบุตรมาตรัสว่า พ่อพระธรรมเสนาบดี ปรีนิพพานแล้ว พ่อจงเนรมิตเรือนยอดห้าร้อย เรือนต้อนรับแขกห้าร้อย. เรือนที่มหาอุบาลิกาส่งแล้ว พร้อมกับที่พระวิสุกรรมเนรมิตเข้าด้วยกัน เป็นสองพัน ด้วยประการฉะนี้. ลำดับนั้น คนทั้งหลายจึงให้สร้างมหามณฑปสี่พันของสาระ วางเรือนยอดใหญ่ไว้ท่ามกลางมณฑป แล้ววางของที่เหลือโดยสังเขปว่าเป็นบริวารปรารภการเล่นอย่างคิระหว่างพวกเทวดา ได้มีเหล่ามนุษย์ ระหว่างเหล่ามนุษย์ได้มีพวกเทวดา. อุปัฏฐายิกาของพระเถระคนหนึ่งชื่อ เรวดี คิดว่า เราจักบูชาพระเถระ จึงให้ทำเสาดอกไม้ทอง ๓ ต้น. ท้าวสักกเทวราชคิดว่า เราจักบูชาพระเถระ มีนักร้องสองโกฏิห้าแวงล้อม เสด็จ

ลงแล้ว. มหาชนหันหน้ากลับด้วยคิดว่า ท้าวสักกะเสด็จลง. แม้อุบาลิกานั้นในที่นั่งลอยกลับอยู่ เพราะมีภาระหนัก ไม่อาจจะลอยไป ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ล้มลงแล้วในระหว่างพวกมนุษย์. พวกมนุษย์ไม่เห็นอยู่ได้เหยียบอุบาลิกานั้น แหละไปแล้ว นางตายในที่นั้น เกิดในวิมานทอง ภพชั้นดาวดึงส์. ขณะที่เกิดนั้นเที่ยว นางได้มีอิตภาพ ๓ คาจุดโดยประมาณ เหมือนท่อนแก้ว นางประดับด้วยเครื่องประดับประมาณเต็มหกสิบเล่มเกวียน มีนางฟ้าพันหนึ่ง แวดล้อมแล้ว. นางฟ้าทั้งหลาย จึงวางกระจกสำหรับกายทั้งหมด อันเป็นทิพย์ ไว้ข้างหน้านาง. นางเห็นสิริสมบัติของตน คิดอยู่ว่า เราทำกรรมอะไรหนอ ด้วยสมบัติอันมาก ได้เห็นแล้วว่า เราได้ทำกรณบูชาพระเถระด้วยเสาดอกไม้ทองสามต้น ในที่ปรินิพพานของพระสารีบุตรเถระ มหาชนเหยียบเราแล้ว แต่นั้น เราได้ตายในที่นั้น เกิดแล้วในที่นี้ เราจะกล่าวผลบุญที่เราอาศัยพระเถระ ได้แล้วในบัดนี้แก่พวกมนุษย์ จึงลงมาพร้อมทั้งวิมานทีเดียว. มหาชนเห็นแต่ไกล แลดูสำคัญอยู่ว่า ดวงอาทิตย์โผล่ขึ้นสองดวงหรือหนอ เมื่อวิมานมาอยู่ ลักษณะเรื่อนยอดก็ปรากฏ. กล่าวกันแล้วว่า นี่มิใช่ดวงอาทิตย์ นั้นเป็นวิมานหลังหนึ่ง. แม่วิมานนั้น มาแล้วในขณะนั้น ลอยอยู่เหนือเชิงตะกอนไม้ของพระเถระ. เทพธิดา จึงหยุดวิมานไว้ในอากาศนั้นแล แล้วลงมาสู่แผ่นดิน. มหาชนถามแล้วว่า ผู้เป็นเจ้า ท่านเป็นใคร. เราซึ่งนางเรวดี บูชาพระเถระด้วยเสาดอกไม้ทอง ๓ ต้น ถูกพวกมนุษย์เหยียบแล้วตายไป เกิดในดาวดึงส์พิภพ เชิญท่านทั้งหลายดูสิริสมบัติของเรา บัดนี้ ถึงพวกท่านก็จงให้ท่านทำบุญเถิด.

ครั้นนางกล่าวสรรเสริญการทำกุศล แล้วประทักษิณเชิงตะกอนพระเถระแล้ว ได้ไปเทวสถานของตนนั้นเที่ยว. ฝ่ายมหาชนเล่นอย่างเรียบร้อยอยู่ ๗ วัน

แล้ว ได้ทำเชิงตะกอนด้วยของหอมทั้งปวง. เชิงตะกอนประกอบด้วยแก้ว ๘๘ ชนิด. คนทั้งหลาย จึงยกสรีระของพระเถระขึ้นเชิงตะกอนแล้ว เผาด้วยกำยานแผก การพึงธรรมย่อมเป็นไปตลอดราตรีทั้งหมดในป่าช้า. พระอนุรุทธเถระจึงเอาน้ำหอมทุกชนิดดับเชิงตะกอนพระเถระ. พระจุนทเถระใส่ธาดาลงในผ้ากรองน้ำแล้ว คิดว่า บัดนี้เราไม่อาจจะเก็บไว้ที่นี่ได้ จักกราบทูลว่า พระสารีบุตรผู้เป็นธรรมเสนาบดี พี่ชายของเราปรินิพพานแล้ว แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ถือเอาผ้ากรองน้ำที่ห่อธาดูและบาตรจีวรพระเถระไปเมืองสาวัตถี. และไม่พักเกิน ๒ คืนในที่หนึ่ง ๆ ถึงเมืองสาวัตถีด้วยการอยู่ที่ละคืนหนึ่งในที่ทั้งปวงนั้นเทียว. เพื่อแสดงเนื้อความนี้ พระผู้ที่พระภาคเจ้า จึงตรัสคำเป็นต้นว่า ครั้งนั้นแล สามเณรจุนทะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เยนายสุมา ท่านพระอานนท์โดยทิสิตโต ความว่า ท่านได้เข้าไปหาโดยทิสิตที่ท่านพระอานนท์ ผู้เป็นขุนคลังแห่งธรรมอุปัชฌาย์ของตนอยู่.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระจุนทะนั้นจึงไม่ตรงไปสำนักพระศาสดา (แต่) ไปสำนักพระเถระเล่า.

ตอบว่า เพราะความเคารพในพระศาสดา และพระเถระ.

ได้ยินว่า พระจุนทเถระนั้น ได้อาบน้ำที่สระโบกขรณีในพระเชตะวันมหาวิหาร ขึ้นแล้ว นุ่งห่มอย่างดี มีความคิดว่า ขึ้นชื่อว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย หน้าเหมือนฉัตรหินใหญ่ และเหมือนงูแผ่พังพาน ราชสีห์ เสือ และช้าง คมมันเป็นต้น เข้าใกล้ได้ยาก เราไม่อาจจะตรงไปยังสำนักพระศาสดาทีเดียว ควรไปสำนักของใครหนอ. ลำดับนั้น จึงคิดว่า อุปัชฌาย์ของเราผู้เป็นขุนคลังแห่งพระธรรม เป็นสหายผู้ประเสริฐของพระเถระพี่ชาย เราจะไป

สำนักของท่านพาไปกราบทูลพระศาสดา จึงได้เข้าไปหา เพราะความเคารพ
ในพระศาสดา และพระเถระ.

บทว่า **นินาตรจิวรของท่าน** ความว่า พระเถระกราบทูลแต่ละอย่าง
คังนี้ว่า นินาตรสำหรับใช้สอยของท่าน นีผ้ากรองน้ำห่อธาตุของท่าน. แต่ใน
บาลีท่านกล่าวเพียงเท่านั้นว่า นินาตรจิวรของท่าน.

คำว่า **ถ้อยคำอันดั้งเดิม** คือ ถ้อยคำที่เป็นต้นทูน. มูล ท่าน
เรียกว่า **ต้นทูน** คุณที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ผู้มีปัญญา พิจารณาแล้ว ย่อมตั้งตน

ได้ด้วยต้นทูนแต่น้อย เหมือนคนก่อไฟ

น้อยฉะนั้น.

บทว่า **เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า** ความว่า เพื่อต้องการเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้า.

ถามว่า ก็พระจุนทะนี้ ไม่เคยเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าหรือ. ตอบว่า
ไม่เคยเห็นหามิได้ ด้วยว่าท่านผู้นี้ ย่อมไปที่บำรุงนันทเทียววันละ ๑๘ ครั้ง คือ
กลางวัน ๕ ครั้ง กลางคืน ๕ ครั้ง แต่ท่านประสงค์จะไปวันละร้อยครั้ง
พันครั้งก็ไปหามิได้ เพราะไม่มีเหตุ ด้วยประการฉะนี้ จึงยกปัญหาหนึ่งเป็น
เหตุแล้วไป. วันนั้น ท่านประสงค์จะไปด้วยถ้อยคำซึ่งเป็นมูลเดิม จึง
กราบทูลอย่างนั้นว่า นินาตรจิวรของท่าน. ฝ่ายพระเถระ ก็กราบทูลชี้แจง
เฉพาะอย่างๆ ที่เคียวว่า นินาตรจิวรของท่าน และนีผ้ากรองน้ำห่อธาตุของท่าน.

พระศาสดาทรงเหยียดพระหัตถ์ รับเอาผ้ากรองน้ำห่อธาตุ วางไว้
บนฝ่าพระหัตถ์ ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้ใน
วันก่อนทำปาฏิหาริย์หลายร้อยอย่าง ขออนุญาตปรินิพพาน บัดนี้ ธาตุทั้งหลาย
เปรียบด้วยสี่สังข์เหล่านี้ของเธอปรากฏอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้บำเพ็ญบารมี

มาหนึ่งองสไขย กำไรแสนกำป ให้ธรรมจักรทำให้เป็นไปเป็นไปแล้ว เธอเป็นผู้สอนองค์ที่สองที่เราได้เฉพาะ เป็นผู้ให้สาวกสันนิบาตครบ ภิกษุนี้เว้นเราเสีย หาผู้เสมอด้วยปัญญาในหมื่นจักรวาลไม่ได้ เธอมีปัญญามาก มีปัญญาหนาแน่น มีปัญญากล่าวาให้บันเทิงได้ มีปัญญาแล่นไปเร็ว มีปัญญากล่าวา มีปัญญาในการแทงตลอด เธอมีความปรารถนาน้อย สันโดษ สงัด ไม่คลุกคลี ปรารถนากความเพียร เป็นผู้ตักเตือน ตีเตียนความชั่ว เธอผู้มหาสมบัติที่ได้แล้ว โดยเฉพาะ บวชแล้วห้าร้อยชาติ มีความอดทนเสมอด้วยแผ่นดินในศาสนาของเรา เช่นกับโคอุสกะที่มีเขาขาด มีจิตอ่อนโยน เช่นบุตรคนจันทาล ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงดูธาตุของผู้มีปัญญามาก มีปัญญาหนาแน่น มีปัญญากว้าง มีปัญญาแล่นไปเร็ว มีปัญญากล่าวาแข็ง มีปัญญาแห่งผู้ควรแทงตลอด ผู้มีความปรารถนาน้อย สันโดษ สงัด ไม่คลุกคลี ปรารถนากความเพียร ผู้ตักเตือน ตีเตียนความชั่ว.

สารีบุตรใด ละกามทั้งหลายอันเป็น
ที่รั้นรมย์แห่งใจ บวชแล้วห้าร้อยชาติ

พวกเธอจงไหว้พระสารีบุตรนั้น ผู้
ปราศจากราคะ มีอินทรีย์สำรวมดีแล้ว
ปรินิพพานแล้วเถิด.

สารีบุตรใด มีความอดทนเป็นกำลัง
เสมอด้วยแผ่นดิน ย่อมไม่หวั่นไหว ทั้งไม่
เป็นไปในอำนาจจิต ด้วยมีความอนุเคราะห์
เป็นผู้ประกอบด้วยกรุณา ปรินิพพานแล้ว
พวกเธอจงไหว้สารีบุตรนั้นเถิด.

ถูกคนจับทาล เข้าไปพระนครแล้ว
มีใจเจียมตัว ถือกระเบื้องเที่ยวไป ฉันท
สารีบุตรนี่ก็อยู่ ฉันทนั่น พวกเธอจงไหว
สารีบุตรผู้ปรินิพพานแล้วเถิด.

ก็โคอุสภะตัวมีเขาและหูขาดแล้วไม่
เบียดเบียน เที่ยวไปภายในเมืองฉันท
สารีบุตรนี่ก็อยู่ฉันทนั่น พวกเธอจงไหว
สารีบุตร ผู้ปรินิพพานแล้วเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสรรเสริญพระเถระ ด้วยพระคาถาห้าร้อย
ด้วยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสรรเสริญคุณพระเถระ
โดยประการใด ๆ พระเถระก็ไม่อาจจะดำรงอยู่โดยประการนั้น ๆ ห้วนไหว
เหมือนไกว้งไปข้างหน้าแมวจะนั่น. เพราะเหตุฉนั้น พระอานนทเถระ จึง
กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภายของข้าพระองค์ ย่อมห้วนไหวปาน
ประหนึ่งจะงอมระงมไป. เรื่องทั้งหมดควรให้พิสดาร.

เนื้อความแห่งบทเป็นต้นว่า ประหนึ่งจะงอมระงมไป ในบทนั้น
ท่านกล่าวไว้แล้วเที่ยว. ก็ธรรม คือ อุทเทศและการสอบถาม ท่านประสงค
เอาในบทว่า ธรรม นี้. เพราะว่า เมื่อไม่ถือเอาธรรมคืออุทเทศและการ
สอบถาม จิตก็ไม่เป็นไปเพื่อจะถือเอา หรือว่า ครั้นถือเอาแล้ว จิตก็ไม่เป็นไป
เพื่อจะสาธยาย. ถ้าดับนั้น พระศาสดาทรงลืมนพระเนตรที่วิจิตรด้วยประสาท
ทั้ง ๕ ขึ้น ทรงเลดูพระเถระ ทรงถอนพระทัยด้วยหวังว่า เราจะให้เธอเบาใจ
จึงตรัสคำเป็นต้นว่า อานนท์ สารีบุตรของเธอไปไหนหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น สิลขนุช กองแห่งศีล ได้แก่ ศีลที่
เป็นโลกิยะและโลกุตระ. แม้ในสมาธิและปัญญาที่นี้แหละ. ส่วนวิมุตติ

เป็นโลกุตระ วิมุตติญาณทัสสนะ ปัจจเวกขณญาณ นั้นเป็นโลกิยะทั้งนั้น.

บทว่า โฉวาทโก ผู้สั่งสอน คือผู้ให้โอวาท. ผู้มีปกติกกล่าวสั่งสอน โดย
ประการต่างๆ ในเรื่องทั้งหลาย ที่หยั่งลงแล้ว ๆ. บทว่า วิญญาปโก ให้
รู้แจ้ง ความว่า ให้รู้แจ้งเหตุและผล ตลอดเวลาที่กล่าวธรรม.

บทว่า สนุทสุตโก ผู้แสดงพร้อมอยู่ ความว่า ชี้แจงธรรม
เหล่านั้น ๆ ด้วยอำนาจขั้นธาตุและอายตนะ. บทว่า สมาทปโก ผู้ชักชวน
ความว่า ให้ถือเอาอย่างนี้ว่า พวกท่านจงถือเอาสิ่งนี้ด้วย ๆ. บทว่า สมุตฺเตช-
โก ให้อาจอหาญ ได้แก่ ให้อุตสาหะขึ้น. บทว่า สมปหิ สโก ให้รื่นเรียง
ได้แก่ให้บรรเทิง คือให้โพล่งขึ้นด้วยคุณที่ได้แล้ว. บทว่า อภิลาสุ รมฺม-
เทศนาย ไม่เกียจคร้านในการแสดงธรรม ความว่า เมื่อเริ่มการ
แสดงธรรม ก็เป็นผู้เว้นจากการทำย่อหย่อนอย่างนั้นว่า ข้าพเจ้าปวดศีรษะ
ปวดหัวใจ ปวดท้อง หรือปวดหลัง เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน ก็เป็นผู้
องอาจ แล่นไปอย่างรวดเร็วดุจสีหะ ตัวหนึ่งหรือสองตัว. เนื้อความแห่งบทว่า
อนุคฺคาทโก สปุรหฺมจารินี อนุเคราะห์เพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ท่าน
ให้พิสดารแล้วในชั้นธกวรรค. โภคะนั้นเที่ยว พระเถระกล่าวแล้ว แม้ด้วย
บททั้งสองว่า ธรรมโอชะ ธรรมโภคะ. บทว่า รมฺมานุคฺคหิ การ
อนุเคราะห์ด้วยธรรม ได้แก่ การสงเคราะห์ด้วยธรรม. พระศาสดาทรงดำริ
อยู่ว่า ภิกษุยอมลำบากอย่างยิ่ง เมื่อจะปลอบโยนเธออีก จึงตรัสคำเป็นต้นว่า
อานนท ข้อนั้น เราได้บอกเธอไว้แล้วมิใช่หรือ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปิเยหิ มนาเปหิ ของรักของชอบใจ
ความว่า ความเป็นต่าง ๆ กัน โดยชาติ ความเว้นจากกันโดยความตาย (และ)
ความเป็นโดยประการอื่นโดยภพ จากมารดาบิดาพี่น้องชายและพี่น้องหญิงเป็น
ต้นย่อมมี. บทว่า อานนท จะพึงได้ในของรักของชอบใจนี้แต่ที่ไหน

ความว่า เพราะเหตุนั้นใด จึงมีความต่าง ๆ กัน จากสิ่งที่เป็นที่รักที่ชอบใจ เพราะฉะนั้น บุคคลบำเพ็ญบารมี ๑๐ ก็ดี บรรลุสัมโพธิญาณก็ดี ให้ธรรมจักรเป็นไปก็ดี แสดงยมกปาฏิหาริย์ก็ดี ทำการก้าวลงจากเทวโลกก็ดี ร้องไห้ บ้าง กล่าวอยู่บ้าง ก็ไม่อาจเพื่อจะได้เหตุที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นแล้ว ถูกปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความแตกดับไปเป็นธรรมดา นั้น ซึ่งมีในฐานะมีอยู่ด้วยความปรารถนาว่าขอพระสรีระแม้ของพระตถาคตเจ้านั้นอย่าแตกดับไปเลย.

บทว่า โส ปลูกเขยย ต้นไม้นั้น พึงทำลาย ความว่า ต้นไม้นั้นนั้นพึงแตก. ในคำว่า เอวเมว โข ฉะนั้นเหมือนกันแล มีอธิบายว่า ภิกษุสงฆ์ เหมือนต้นหว้าใหญ่สูงร้อยโยชน์. พระธรรมเสนาบดี เปรียบเหมือนลำต้น ใหญ่ประมาณห้าสิบโยชน์ ทางเบื้องขวาแห่งต้นไม้นั้น. พระเถระปรินิพพานแล้ว เหมือนต้นไม้อื่นหักแล้ว ก็ไม่มีลำต้นอื่นที่สามารถเจริญขึ้นโดยลำดับแต่ต้นไม้อื่นหักแล้วนั้น อันสามารถเพื่อให้ที่นั้นเต็มด้วยดอกและผลเป็นต้น. ความไม่มีภิกษุอื่นผู้ถึงที่สุดแห่งปัญญาสิบหกอย่างเช่นกับพระสารีบุตร ผู้สามารถที่จะนั่งบนอาสนะข้างขวาแต่ภิกษุสงฆ์นั้น เหมือนต้นไม้อื่นในทิศนั้น ส่วนลำต้นพึงทราบว่าเป็นแล้ว. บทว่า ตสุมา เพราะเหตุ นั้น ความว่า เพราะสิ่งที่ปัจจัยทั้งหมดปรุงแต่งแล้ว มีความย่อยยับเป็นธรรมดา บุคคลไม่อาจเพื่อจะได้ว่า ขอสิ่งนั้นจงอย่าทำลายไปเลย.

จบอรรถกถาจุฬาสุตตที่ ๓

๔. เจลสูตร

ว่าด้วยการมีธรรมเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง

[๗๔๑] สมัยหนึ่ง เมื่อพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ
ปรินิพพานแล้วไม่นาน พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่แทบฝั่งแม่น้ำคงคาใกล้
อุกเจลนครในแคว้นวัชชี กับพระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่. ก็สมัยนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าอันภิกษุสงฆ์แวดล้อมแล้ว ประทับนั่งที่กลางแจ้ง. ครั้งนั้น พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงขำเลื่องดูภิกษุสงฆ์ผู้นั่งอยู่ แล้วตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดู
ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บริษัทของเราปรากฏเหมือนว่างเปล่า เมื่อสารีบุตร
และโมคคัลลานะยังไม่ปรินิพพาน สารีบุตรและโมคคัลลานะอยู่ในทิศใด ทิศ
นั้นของเราขอมไม่ว่างเปล่า ความไม่หวั่นไหวขอมมีในทิศนั้น.

[๗๔๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แม่
เหล่าใด ได้มีมาแล้วในอดีตกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่เหล่านั้นก็มีคู่สาวกนั้น
เป็นอย่างยิ่งเท่านั้น เหมือนกับสารีบุตรและโมคคัลลานะของเรา. พระอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้า แม่เหล่าใด จักมีในอนาคตกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่
เหล่านั้นก็จักมีคู่สาวกนั้นเป็นอย่างยิ่งเท่านั้น เหมือนกับสารีบุตรและโมค-
คัลลานะของเรา.

[๗๔๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เป็นความอัศจรรย์ของสาวกทั้งหลาย
เป็นเรื่องที่ไม่เคยมีมาของสาวกทั้งหลาย สาวกทั้งหลายจักกระทำตามคำสอน
และกระทำตามโอวาทของพระศาสดา และจักเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจ เป็นที่ตั้ง

* พม่าเป็น ปรินิพพุตสุ ปรินิพพานแล้ว. ๒. ยุโรปและพม่าเป็น สุญญา เม ภิกขเว ปริสา
โหติ บริษัทของเราก็ว่างเปล่าไป.

แห่งความเคารพและสรรเสริญของบริษัท ๔. เป็นความอัศจรรย์ของตถาคต เป็นเรื่องที่ไม่เคยมีมาของตถาคต เมื่อคู่สาวกแม่เห็นปานนี้ปรินิพพานแล้ว ความโศกหรือความร่ำไรก็มีได้มีแก่ตถาคต เพราะฉะนั้น จะพึงได้ข้อนี้แต่ที่ ไหน สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความทำลายเป็นธรรมดา การปรารถนาว่า ขอสิ่งนั้นอย่าทำลายเลย ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้.

[๗๔๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ มีแก่นตั้ง อยู่ลำต้นที่ใหญ่กว่าพืงทำลายลง ฉันทใด เมื่อภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ซึ่งมีแก่น ดำรง อยู่ สาริบุตรและโมคคัลลานะปรินิพพานแล้ว ฉันทนั้นเหมือนกัน. เพราะฉะนั้น จะพึงได้ในข้อนี้แต่ที่ ไหน. สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความ ทำลายเป็นธรรมดา การปรารถนาว่า ขอสิ่งนั้นอย่าทำลายไปเลย ดังนี้ มิใช่ ฐานะที่จะมีได้ เพราะเหตุนี้แล ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เถิด.

[๗๔๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุมิตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่ พึ่งอยู่อย่างไร. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่... พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... พิจารณา เห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและ โทมนัสในโลกเสีย. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุมิตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่ พึ่งอยู่อย่างนั้นแล.

[๗๔๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุพวกใดพวกหนึ่งในบัดนี้ก็ดี ใน กาลที่ล่วงไปแล้วก็ดี จักเป็นผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็น

ที่พึง คือ มิธรรมเป็นเกาะ มิธรรมเป็นที่พึง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึงอยู่. ภิกษุ
เหล่านั้นเป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา จักเป็นผู้เลิศ.

จบเจตสูตรที่ ๔

อรรถกถาเจตสูตร

พึงทราบอธิบายใน เจตสูตรที่ ๔.

บทว่า เมื่อพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ปรีนิพพาน
แล้วไม่นาน ความว่า เมื่อพระอัครสาวกทั้งสองปรีนิพพานนานแล้วหามิได้
ก็บรรดาพระอัครสาวกทั้งสองนั้น พระธรรมเสนาบดี ปรีนิพพานในวันเพ็ญ
เดือนสิบสอง จากนั้นล่วงมาครั้งเดือน ในวันอุโบสถแห่งกาฬปักข์กึ่งเดือน
นั้น พระมหาโมคคัลลานะจึงปรีนิพพาน พระศาสดา เมื่อพระอัครสาวกทั้ง
สองปรีนิพพานแล้ว มีหมู่ภิกษุใหญ่แวดล้อมเสด็จจาริกไปในมหามณฑลชนบท
เสด็จถึงอุกกเจตนครโดยลำดับ เสด็จไปบิณฑบาตในอุกกเจตนครนั้น แล้ว
ประทับอยู่บนหาดทรายมีสีดุงแผ่นเงิน ที่ฝั่งแม่น้ำคงคา เพราะเหตุนี้ ท่านจึง
กล่าวว่า เมื่อพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะ ปรีนิพพานแล้วไม่นาน.
แม้ไม่บทว่า ลำต้นที่ใหญ่กว่าเหล่านั้นใด พึงทำลาย มีอธิบายว่า หมู่
ภิกษุเปรียบเหมือนต้นหว้าใหญ่สูงร้อยโยชน์ พระอัครสาวกทั้งสองเปรียบเหมือน
ลำต้น ที่ใหญ่ทั้ง ๒ ประมาณห้าสิบโยชน์ที่แผ่ไปทั้งเบื้องขวา และเบื้องซ้ายแห่ง
ต้นไม้นั้น. คำที่เหลือ ควรประกอบในนัยก่อนหน้านั้นเทียว.

จบอรรถกถาเจตสูตรที่ ๔

๕. พาหิยสูตร

ศีลเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรม

[๗๔๗] สาวัตถิณิกาน. ครั้งนั้น ท่านพระพาหิยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ ซึ่งข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว จะพึงเป็นผู้หลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียวไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนพาหิยะ เพราะฉะนั้น เธอจงชำระเบื้องต้น ในกุศลธรรมให้บริสุทธิ์เสียก่อน ก่ออะไรเป็นเบื้องต้น ของกุศลธรรม ก็คือศีลที่บริสุทธิ์ดี และความเห็นอันตรง.

[๗๔๘] ดูก่อนพาหิยะ เมื่อใดแล ศีลของเธอจักบริสุทธิ์ดี และความเห็นของเธอจักตรง เมื่อนั้น เธอพึงอาศัยศีล ตั้งมั่นในศีล แล้วเจริญสติปัฏฐาน ๔ สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน. ดูก่อนพาหิยะ เธอจงพิจารณาเห็นภายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. เมื่อใด เธออาศัยศีล ตั้งมั่น อยู่ในศีลแล้ว จักเจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ดังนี้ เมื่อนั้น เธอพึงหวังความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลายได้ที่เดียว ตลอดราตรีหรือวันที่จักมาถึง ไม่มีความเสื่อมเลย.

[๗๔๙] ครั้งนั้น ท่านพระพาหิยะชื่นชม อนุโมทนา ภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วลุกจากอาสนะถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำ

ประทักษิณแล้วหลีกไป. ท่านพระพาหิยะหลีกออกจากหมู่ผู้เดียว ไม่ประมาณ มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว ไม่นานนัก ก็กระทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี. และท่านพระพาหิยะเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบพาหิยสูตรที่ ๕

อรรถกถาพาหิยสูตร

ฟังทราบอธิบายในพาหิยสูตรที่ ๕.

บทว่า ความเห็น ได้แก่ ความเห็นว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน.

จบอรรถกถาพาหิยสูตรที่ ๕

๖. อุตติยสูตร

อาศัยศีลเจริญสติปัญญา ๔

[๗๕๐] สาวตถีนิทาน. ครั้งนั้น ท่านพระอุตติยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ ซึ่งข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว จะพึงเป็นผู้หลีก

ออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวเกิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอุตติยะ เพราะฉะนั้น เธอจงชำระเบื้องต้นในกุศลธรรมให้บริสุทธิ์เสียก่อน. ก็อะไรเป็นเบื้องต้นของกุศลธรรม คือ สิตที่บริสุทธิ์ดี และความเห็นอันตรง.

[๗๕๑] คุณก่อนอุตติยะ เมื่อใดแล สิตของเธอจักบริสุทธิ์ดีและความเห็นของเธอจักตรง เมื่อนั้น เธอพึงอาศัยสิต ตั้งมั่นในสิตแล้ว เจริญสติปัฏฐาน ๔. สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน. คุณก่อนอุตติยะ เธอจงพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกละเสีย. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่.. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกละเสีย. เมื่อใดเธออาศัยสิต ตั้งมั่นในสิต แล้วจักเจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ อย่างนี้ เมื่อนั้น เธอจักไปสู่ฝั่งแห่งวิภูฏะเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ.

[๗๕๒] ครั้งนั้น ท่านพระอุตติยะขึ้นชมอนุโมทนาภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วลุกจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำประทักษิณแล้วหลีกไป. ท่านอุตติยะหลีกออกจากหมู่ อยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว ไม่นานนัก ก็กระทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้นมิได้มี. และท่านพระอุตติยะเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบอุตติยสูตรที่ ๖

อรรถกถาอุตตยสูตร

พึงทราบอธิบายในอุตตยสูตรที่ ๖.

บทว่า ฝั่งแห่งบัวมาร ความว่า พระนิพพาน จัดเป็นฝั่งแห่ง
วิญญะที่เป็นไปในภูมิ ๓.

จบอรรถกถาอุตตยสูตรที่ ๖

๗. อริยสูตร *

สติปัฏฐาน ๔ เป็นอริยะ

[๗๕๓] สāvāṭṭhinīṭhan. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้
อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว เป็นอริยะ เป็นนิชยานิกะ. ย่อมนำไป
เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้กระทำตาม. สติปัฏฐาน ๔ เป็นใจน. ภิกษุ
ในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ
มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา
อยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่
มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย.
สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้แล อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว เป็นอริยะ
เป็นนิชยานิกะ ย่อมนำไปเพื่อความสิ้นทุกข์ โดยชอบแก่ผู้กระทำตาม.

จบอริยสูตรที่ ๗

* ไม่มีอรรถกถาแก้

๘. พรหมสูตร

สติปัฏฐาน ๔ เป็นทางอันเอก

[๗๕๔] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า แรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ อชปาลนิโครธ แทบฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง หลีกออก เรีนอยู่ในที่ลับ ได้เกิดความปริวิตกขึ้นในพระหฤทัยอย่างนี้ว่า ทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อล่วงความโศก และความร่ำไร เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลुरुธรรมที่ ถูกต้อง เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง คือ สติปัฏฐาน ๔. สติปัฏฐาน ๔ เป็นโณน. ภิษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาโทมนัสในโลกเสีย. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. ทางนี้เป็นที่ไป อันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อล่วงความโศกและความร่ำไร เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลुरुธรรมที่ถูกต้อง เพื่อทำ นิพพาน ให้แจ้ง คือ สติปัฏฐาน ๔.

[๗๕๕] ครั้งนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความปริวิตกในพระหฤทัย ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วด้วยใจ จึงหายตัวจากพรหมโลกมาปรากฏเบื้อง พระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เหมือนบุรุษมีกำลังเหยียดแขนที่คู้ หรือ คู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น. ท้าวสหัมบดีพรหมกระทำฝ่าห่มเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประณมอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้กราบทูลว่า

[๗๕๖] ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนี้นั้น ข้าแต่พระ-
สุตต ข้อนี้นั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อ
ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อล่วงความโศกและความร่ำไร เพื่อความ
ดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง
คือ สติปัญญา ๔. สติปัญญา ๔ เป็นใจ. ภิขุพิจารณาเห็นภายในกายอยู่
มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย.
พิจารณาเห็นเวทนาให้เวทนาอยู่... พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... พิจารณา
เห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌา
และโทมนัสในโลกเสีย. ทางนี้เป็นทางไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์
ทั้งหลาย เพื่อล่วงความโศกและความร่ำไร เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์โทมนัส
เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง คือ สติปัญญา ๔.

[๗๕๗] ท้าวสหัมบดีพรหมได้กราบทูลอย่างนี้แล้ว ครั้นแล้วได้
กราบทูลนิคมคาถาต่อไปอีกว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงเห็นความ
สิ้นชาติและที่สุดชาติ ทรงอนุเคราะห์ด้วย
ประโยชน์เกื้อกูล ทรงทราบทางเป็นที่ไป
อันเอก ในกาลก่อน ชนทั้งหลายข้าม
โอฆะได้แล้วด้วยทางนี้ ในอนาคตก็จัก
ข้ามด้วยทางนี้ และในบัดนี้ ก็ข้ามอยู่ด้วย
ทางนี้.

จบพรหมสูตรที่ ๘

อรรถกถาพรหมสูตร

พึงทราบอธิบายในพรหมสูตรที่ ๘

บทว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หรือว่าภิกษุทั้งหลาย... ในกาย

ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมแสดงว่า ภิกษุทั้งหลายย่อมไม่มีในกาลนั้นเทียว แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น ผู้ใดเจริญสติปัญญา ผู้นั้น ชื่อว่า เป็นภิกษุ เพราะทำลายกิเลสได้ จึงตรัสแล้วอย่างนี้.

บทว่า เอกายน ที่ไปอันเอก คือ ทางเดียว. บทว่า ชาติขยнут-
ทสุตี ทรงเห็นความสิ้นชาติและที่สุดชาติ ความว่า ชื่อว่า นิพพาน
เพราะอรรถว่า สิ้น และเพราะอรรถว่า ที่สุดแห่งชาติ. อธิบายว่า เห็น
นิพพานนั้น. บทว่า ทรงทราบหนทาง ความว่า ทรงทราบหนทางที่เป็น
ทางเอก กล่าวคือทางเป็นไปอันเอก. ทางคือสติปัญญาที่เป็นส่วนเบื้องต้น
ท่านเรียกว่า ทางเป็นที่ไปเบื้องหน้าอย่างเอก. อธิบายว่า ทรงรู้ทางนั้น.

จบอรรถกถาพรหมสูตรที่ ๘

๕. ปฐมเสทกสูตร

ผู้รักษาผู้อื่นชื่อว่ารักษาตน

[๗๕๔] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิคมของชาวสุภะ ชื่อเสทกะ ในสุภชนบท. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว คนจันทาลผู้เป็นนักไต่ราว ยกไม้ไผ่ขึ้นตั้งไว้แล้ว เรียกศิษย์ชื่อเมทกถาลิกะมาบอกว่า ดูก่อนเมทกถาลิกะผู้เป็นสหาย มาเถิดมาขึ้นไม้ไผ่ แล้วยืนอยู่บนคอกของเรา. เมทกถาลิกะผู้เป็นศิษย์รับคำของนักไต่ราวแล้วขึ้นราวไม้ไผ่ ยืนอยู่บนคอกของอาจารย์ ครั้งนั้นแล คนจันทาลนักไต่ราวจึงพูดกะเมทกถาลิกะผู้เป็นศิษย์ว่า ดูก่อนเมทกถาลิกะผู้เป็นสหาย ท่านจงรักษาเรา เราจักรักษาท่าน เราทั้งสองต่างคุ้มครองกันและกัน ต่างรักษากันและกันอย่างนี้ จักแสดงศิลปะ จักได้ลาภ และจักลงจากราวไม้ไผ่ได้โดยสวัสดิ์.

[๗๕๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออาจารย์กล่าวอย่างนั้นแล้ว เมทกถาลิกะผู้เป็นศิษย์ได้กล่าวตอบว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ ก็เรื่องนี้จักเป็นอย่างนั้นหามิได้ ท่านจงรักษาตน ผมก็จักรักษาตน เราทั้งสองต่างคุ้มครองตน ต่างรักษาตนอย่างนั้น จักแสดงศิลปะ จักได้ลาภ และจักลงจากไม้ไผ่ได้โดยสวัสดิ์. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เหตุผลในข้อนี้มีดังนี้ เหมือนศิษย์ชื่อเมทกถาลิกะได้พูดกะอาจารย์ ฉะนั้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอพึงเสพสติปัญญาด้วยคิดว่า เราจักรักษาตน พึงเสพสติปัญญาด้วยคิดว่า เราจักรักษาผู้อื่น. บุคคลผู้รักษาตน ย่อมชื่อว่ารักษาผู้อื่น บุคคลผู้รักษาผู้อื่น ชื่อว่ารักษาตน.

[๗๖๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลผู้รักษาตน ย่อมชื่อว่ารักษาผู้อื่นอย่างไร. ที่ชื่อว่ารักษาผู้อื่นด้วยการส้องเสพ ด้วยการเจริญ ด้วยการกระทำให้มาก. บุคคลผู้รักษาตน ย่อมชื่อว่ารักษาผู้อื่นอย่างนี้แล.

[๗๖๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลผู้รักษาผู้อื่น ย่อมชื่อว่ารักษาตนอย่างไร. ที่ชื่อว่ารักษาตนด้วยความอดทน ด้วยความไม่เบียดเบียน ด้วยความมีจิตประกอบด้วยเมตตา ด้วยความเอ็นดู. บุคคลผู้รักษาผู้อื่น ย่อมชื่อว่ารักษาตนอย่างนี้แล.

[๗๖๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอพึงเสพสติปัญญาด้วยคิดว่า เราจักรักษาตน พึงเสพสติปัญญาด้วยคิดว่า เราจักรักษาผู้อื่น. บุคคลผู้รักษาตน ย่อมชื่อว่ารักษาผู้อื่น บุคคลผู้รักษาผู้อื่น ย่อมชื่อว่ารักษาตน.

จบปฐมเสทกสูตรที่ ๕

อรรถกถापฐมเสทกสูตร

พึงทราบอธิบายในปฐมเสทกสูตรที่ ๕.

บทว่า ในนิคมชื่อสุมณะ ได้แก่ ในชนบทที่มีชื่ออย่างนี้. คำว่า เมทกถาลิกะ คือ ได้ชื่ออย่างนี้ด้วยอำนาจอิติลึงค์. ในบทว่า ท่านจงรักษาเรา เราจะรักษาท่าน นี้อธิบายว่า คนจัณฑาลนั้นมีลัทธินักขัตติยธรรม เมื่อไม่จับเอาไม้ไผ่ ที่ลูกศิษย์ยกขึ้นแล้ว จับไว้ให้ดี ไม่ไปทิศที่แผ่นดินไปแล้ว. ๆ และไม่แลดูปลายไม้ไผ่ตลอดเวลาทั้งหมดชื่อว่าไม่รักษาลูกศิษย์. ลูกศิษย์ที่อาจารย์ไม่รักษาแล้วอย่างนี้ตกไปยอมแหลกละเอียด. แต่ว่า อาจารย์

จับไม้ไผ่ไว้อย่างดี ไปตามทิศที่ลูกศิษย์เล่นไป ๆ นั้น และตรวจดูปลายไม้ไผ่ตลอดเวลาทั้งหมด ชื่อว่าซ่อมรักษาศิษย์นั้น. แม้ลูกศิษย์ที่ได้ไปข้างโน้นข้างนี้ เหนื่อยเหมือนเนื้อวิ่งไปอยู่ ก็ชื่อว่าไม่รักษาอาจารย์. เพราะว่าเมื่อเป็นอย่างนั้น ปลายไม้ไผ่ที่คมกล้า ที่วางไว้บนพื้นหรือบนหน้าผากอาจารย์ ก็จะพังทำลายที่อาจารย์นั้นแล้วไป ไม้ไผ่ก็จะไม่โอนไปเพราะครบอากาศ ศิษย์เมื่อไม่เอนไปข้างนั้น เหมือนดั่งไม้ไผ่นั้นมาแบ่งออกเป็น ส่วนจากส่วนหนึ่ง แล้วให้จับเสาค้ำธาตุ ตั้งสติมั่น นั่งไม่ไหวทีเดียว ซ่อมรักษาอาจารย์. อาจารย์ของท่านจงรักษาตน ธรรมก็จะรักษาตน ในคำนี้มีอธิบายนี้ดังว่ามานี้แล. อาจารย์ เมื่อจับไม้ไผ่ให้มันดี ไปตามทิศที่ศิษย์ได้ไป ๆ และตรวจดูปลายไม้ไผ่ตลอดเวลาทั้งหมด ชื่อว่ารักษาตนนั้นเทียว ไม่ชื่อว่ารักษาศิษย์. ฝ่ายศิษย์แบ่งกายให้เป็นส่วน ๆ จากส่วนหนึ่ง แล้วให้เสาค้ำธาตุ ตั้งสติมั่นดี นั่งนิ่งชื่อว่ารักษาตนทีเดียว ไม่ชื่อว่ารักษาอาจารย์.

บทว่า กายนั้นในนั้น ความว่า ศิษย์ชื่อว่า เมตถกถาลิกะกล่าว อุบายใดกะอาจารย์ อุบายนั้น เหตุนั้นก็ใช้ได้ในเหตุนั้น. บทว่า พึงเสพ สติปฏิฐาน ความว่า เพื่อเสพสติปฏิฐาน ๔. บทว่า ด้วยการชองเสพ ความว่า ด้วยการเสพกรรมฐาน. คำว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อรักษาตน ชื่อว่ารักษาผู้อื่นอย่างนี้ ความว่า ภิกษุใดละกามราคะเป็นต้น เสพมูลกรรมฐาน ทั้งในที่พักกลางคืนและกลางวัน ย่อมบรรลुพระอรหัต. ที่นั้นคนอื่นเห็นเธอเข้า คิดว่า ภิกษุนี้ ช่างดีแท้หนอ เป็นผู้ปฏิบัติชอบ แล้วยังจิตให้เลื่อมใสในภิกษุนั้น ครั้นตายไปก็ไปสวรรค์ บุคคลนี้เมื่อรักษาตนก็ชื่อว่ารักษาคนอื่นด้วย. คำว่า ด้วยความอดทน ได้แก่ ด้วยความอดทน. คือความอดกลั้น. คำว่า ด้วยความไม่เบียดเบียน คือ ด้วยความสงสารที่

เป็นไปกับส่วนเบื้องต้น. คำว่า ด้วยความเป็นผู้มีจิตที่ประกอบด้วยความหวังดี คือด้วยความรักที่เป็นไปกับส่วนเบื้องต้น. คำว่า ด้วยความเอ็นดู หมายถึงด้วยความบันเทิงอันเป็นไปกับส่วนเบื้องต้นแห่งความค่อย ๆ เจริญ. ในคำว่า เมื่อรักษาคณอื่นก็ชื่อว่ารักษาคณ นี้มีอธิบายว่า ภิกษุไปสู่วัดที่พัก กลางคืนหรือที่พักรกกลางวันแล้ว ทำฉานหมวดสามหรือหมวดสี่ในพรหมวิหารให้เกิดแล้ว เอาฉานเป็นที่รองรับมาพิจารณาสังขาร เจริญวิปัสสนาจนได้เป็นพระอรหันต์นี้ ก็พึงทราบว่าเป็นเมื่อรักษาคณอื่นก็ชื่อว่ารักษาคณด้วย.

จบอรรถกถาปฐมเสทกสูตรที่ ๕

๑๐. ทูตียเสทกสูตร

ว่าด้วยกายคตาสติ

[๗๖๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิคมของชาวสุภะ ชื่อ เสทกะ ในสุภะชนบท. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า

[๗๖๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนหม่อมหาชนได้ทราบข่าวว่า มีนางงามในชนบท ๆ พึงประชุมกัน. ก็นางงามในชนบทนั้น แสดงได้ดีในการพ้อนรำ แสดงได้ดียิ่งในการขับร้อง หม่อมหาชนได้ทราบข่าวว่า นาง

งามในชนบทจะพอรำบรื่อง ฟังประชุมกันยิ่งจื้นกว่าประมาณ. ครั้เงั้
บุรุษผู้อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย ปรารถนาความสุข เกลียคทุกขั้ ฟังมากล่าว
กะหมุ่มหาชนนั้กันอย่างนี้ว่า คุ้ก่อนบุรุษผู้เจริญ ท่านฟังนำภาชนะน้ำมันอัน
เต็มเปี่ยมนี้ไปในระหว่างที่ประชุมใหญ่กับนางงามในชนบท. และจักมีบุรุษ
เงื่อบตามบุรุษผู้นำหม้อน้ำมันนั้ไปข้างหลัง ๆ บอกว่า ท่านจักทำน้ำมัน
นั้หกแม้หน้อยหนึ่งในที่ใด ศิริชะของท่านจักขาดตกลงไปในที่นั้ทีเดียว.
คุ้ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้เป็นไฉน. บุรุษผู้
จะไม่ใส่ใจภาชนะน้ำมันนั้ แล้วฟังประมาทในภายนอกเทียวหรือ. ภิกษุ
ทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่เป็นอย่งนั้ พระเจ้าข้า.

[๗๖๕] พ. คุ้ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราทำอุปมานี้ เพื่อให้เข้าใจ
ความนี้ชัดจื้น เนื้อความในข้อนี้มืออย่างนี้แล คำว่าภาชนะน้ำมันอันเต็มเปี่ยม
เป็นชื่อของกายคตาสติ.

[๗๖๖] คุ้ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้แหละ เธอทั้งหลายฟัง
ศึกษาอย่งนั้ว่า กายคตาสติ จักเป็นของอันเราเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
กระทำให้เป็นดังยาน กระทำให้เป็นที่ตั้ง กระทำให้ไม่หยุด สังสมแล้ว ปรารถ
ดิแล้ว. คุ้ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายฟังศึกษาอย่งนั้แล.

จบทุกขยเสทกสูตรที่ ๑๐

จบนาพันทวรรคที่ ๒

อรรถกถาทุติยเสทกสูตร

ในสูตรที่ ๑๐. คำว่า นางงามในชนบท หมายถึงนางที่งามที่สุด

ในชนบท ซึ่งเว้นจากโทษประจำตัว ๖ อย่าง แล้วประกอบด้วยความงาม ๕ อย่าง. ก็เพราะนางนั้นไม่สูงนัก ไม่เตี้ยนัก ไม่ผอมนัก ไม่อ้วนนัก ไม่ดำนัก ไม่ขาวนัก ผิวพรรณแม้จะไม่ถึงทิพย์ แต่ก็เกินผิวพรรณมนุษย์ด้วยกัน ฉะนั้น จึงจัดว่าปราศจากโทษประจำตัว ๖ อย่าง. และเพราะประกอบด้วยความงามเหล่านี้ คือ ผิวงาม เนื้องาม เล็บงาม* (นหารุกุลยาณ) กระจุกงาม วยงาม จึงชื่อว่า ประกอบด้วยความงาม ๕ อย่าง. นางไม่ต้องใช้แสงสว่างจรรยาเลย ด้วยแสงสว่างประจำตัวของตนนั้นแหละ ก็ทำให้สว่างในที่ที่มีระยะ ๑๒ สอก เป็นผิวที่เหมือนกับดอกประยงค์ หรือเหมือนกับทองคำ นี่เป็นความงามแห่งผิวของนาง. ส่วนมือเท้าทั้ง ๔ และริมฝีปากของนางนั้นเล่า ก็คล้ายกับทาด้วยชาด เหมือนแก้วประพาฬแดงหรือฝ้ายกัมพลแดง นี่ก็ความงามแห่งเนื้อของนาง. ส่วนกลิบลีบทั้ง ๒๐ นั้นเล่า ในที่ที่ไม่พ้นจากเนื้อ ก็คล้ายกับเอาชาดมาทาไว้ ที่พ้นจากเนื้อแล้ว ก็เหมือนกับธารน้ำนม นี่ก็ความงามแห่งเล็บ* ของนาง. ที่ฟัน ๓๒ ซี่ ซึ่งงอกขึ้นมานั้นเล่า ก็ปรากฏคล้ายเอาเพชรที่เจียรระไนแล้วมาเรียงเป็นแถวไว้ นี่ก็ความงามแห่งกระจุกของนาง. และต่อให้มีอายุถึง ๑๒๐ ปี ก็ยังสาวพริ้งเหมือนอายุแค่ ๑๖ ปี ผมไม่มีหงอกเลย นี่ ก็ความงามแห่งวยของนาง. สำหรับในคำว่า มีกระแเสียงไฟเราะอย่างยิ่ง นี้หมายความว่า

* คำว่า นหารุกุลยาณ นี้ อรรถกถาอธิบายเรื่องเล็บ ไม่ได้อธิบายเรื่องเอ็นเลย จึงแปลว่า เล็บงาม ไม่ใช่เอ็นงามตามศัพท์ อรรถกถาอุทาน นั้นทวรรค นั้นทสูตรที่ ๒ หน้า ๒๑๒ แก้วว่า จวิกุลยาณ มัง สกกุลยาณ นขกุลยาณ (เล็บงาม) อฏจิกุลยาณ วยกุลยาณ

เสียงไพเราะอย่างยิ่ง ก็เพราะนางมีกระแสเสียงที่ไพเราะอย่างงั้นนั้น. มีคำ
ที่ท่านขยายความว่า นางมีความประพตีสองที่สุด มีกิริยาประเสริฐ ในการรำ
และการร้อง ย่อมรำทำรำที่สูงที่สุด หรือถ้าจะร้อง ก็ร้องแต่เพลงชั้นสูงที่สุด
เท่านั้น. คำที่เหลือในทุกบท มีใจความตื้นทั้งนั้น. ก็และวิปัสสนาแรกเริ่ม
เป็นอันตรัสไว้แล้วในสูตรทั้งสองนี้ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาทุติยเสกทกสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถานาพันทวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. มหาปริตสูตร ๒. นาพันทสูตร ๓. จุนทสูตร ๔. เจลสูตร
๕. พาหิยสูตร ๖. อุตติยสูตร ๗. อริยสูตร ๘. พรหมสูตร ๙. ปฐม-
เสกทสูตร ๑๐. ทุติยเสกทสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

ศีลัญญัติวรรคที่ ๓

๑. ศีลสูตร

ว่าด้วยกุศลศีล

[๗๖๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์ และท่านพระภัททะอยู่ ณ กุกกุฏาราม ใกล้เมืองปาฏลีบุตร. ครั้งนั้น ท่านพระภัททะออกจากที่เรือนในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระอานนท์ ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้ว ได้พูดกะท่านพระอานนท์ว่า

[๗๖๘] คุณก่อนท่านอานนท์ ศีลที่เป็นกุศลเหล่าใดอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ศีลที่เป็นกุศลเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว มีพระประสงค์อย่างไร.

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า ดีละๆ ท่านภัททะ ท่านช่างคิด ช่างเขียนแหลม ช่างได้ถามเหมาะๆ. ก็ท่านถามอย่างนั้นหรือว่า คุณก่อนท่านอานนท์ ศีลที่เป็นกุศลเหล่าใด อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ศีลที่เป็นกุศลเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว มีพระประสงค์อย่างไร.

ภ. อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ.

[๗๖๙] อ. คุณก่อนท่านภัททะ ศีลที่เป็นกุศลเหล่าใดอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ศีลที่เป็นกุศลเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว เพียงเพื่อเจริญสติปัญญา ๔. สติปัญญา ๔ เป็นโณ. ภิกษุในธรรมวินัยนี้

ย่อมพิจารณาเห็นภายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด
อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่...
ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มี
ความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. คู่ก่อน.
ท่านภัททะ ศิลที่เป็นกุศลเหล่าใด อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว ศิลที่
เป็นกุศลเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว เพียงเพื่อเจริญสติปัญญา
เหล่านี้.

จบสืลสูตรที่ ๑

สืลัญญัติวรรคพรรณนาที่ ๓

อรรถกถาสืลสูตร

ในสืลสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๓ คำว่า ศิลทั้งหลาย ได้แก่
ปาริสุทธศีล ๔ ข้อ. คำว่า อุมมุงโค ได้แก่ เสาหาปัญหา คือ แสวงหา
ปัญหา.

จบอรรถกถาสืลสูตรที่ ๑

๒. ฐิติสูตร

ว่าด้วยการตั้งอยู่แห่งพระสังฆธรรม

[๗๗๐] นิทานต้นสูตรเหมือนกัน ท่านพระภัททะนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ถามท่านพระอานนท์ว่า

[๗๗๑] คุณก่อนท่านอานนท์ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องทำให้พระสังฆธรรมตั้งอยู่ไม่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว. และอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย เครื่องทำให้พระสังฆธรรมตั้งอยู่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว.

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า คีละ ๆ ท่านภัททะ ท่านช่างคิด ช่างเทียบแหลม ช่างไต่ถามเหมาะ ๆ. ก็ท่านถามอย่างนี้หรือว่า คุณก่อนท่านอานนท์ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย เครื่องทำให้พระสังฆธรรมตั้งอยู่ไม่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว. และอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย เครื่องทำให้พระสังฆธรรมตั้งอยู่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว.

ภ. อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ.

[๗๗๒] อ. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เพราะบุคคลไม่ได้เจริญ ไม่ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญญา ๔ พระสังฆธรรมจึงตั้งอยู่ไม่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว. และเพราะบุคคลเจริญ กระทำให้มาก ซึ่งสติปัญญา ๔ พระสังฆธรรมจึงตั้งอยู่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว. สติปัญญา ๔ เป็นโณ. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกาย

ในกายอยู่. มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสใน
โลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตใน
จิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ
มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. คู่ก่อนท่านผู้มีอายุ เพราะบุคคล
ไม่ได้เจริญ ไม่ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญฐาน ๔ เหล่านี้แล พระสัทธรรม
จึงตั้งอยู่ไม่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว. และเพราะบุคคล
ได้เจริญ ได้กระทำให้มาก ซึ่งสติปัญฐาน ๔ เหล่านี้แล พระสัทธรรมจึงตั้ง
อยู่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว.

จบฉฐิติสูตที่ ๒

อรรถกถาสฉฐิติสูต

ในฉฐิติสูตที่ ๒ คำว่า ย่อมมีการเสื่อมสูญแห่งพระสัทธรรม *
ได้แก่ ย่อมมีความเสื่อมหายด้วยอำนาจบุคคล. จริงอยู่ ภิกษุใด ตอนที่
พระพุทธเจ้าทั้งหลายยังทรงพระชนม์อยู่ ไม่เจริญสติปัญฐาน ๔ พระสัทธรรม
ของภิกษุนั้น ก็เป็นอันหายไป เหมือนพระสัทธรรมของพระเทวทัตเป็นต้น.
ในสูตนี้ ตรัสถึงความสูญหายแห่งธรรมของบุคคลนั้นแล.

จบอรรถกถาสฉฐิติสูตที่ ๒

* พม่าไม่มี แห่งพระสัทธรรม

๓. ปริหานสูตร *

ว่าด้วยความเสื่อมแห่งพระสังฆธรรม

[๗๗๓] สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์และท่านพระภัททะ อยู่ ณ กุกกุฎาราม ใกล้เมืองปาฏลีบุตร. ครั้งนั้น ท่านพระภัททะออกจากที่เรือนในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระอานนท์ ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้ถามท่านพระอานนท์ว่า

[๗๗๔] ดูก่อนท่านอานนท์ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย เครื่องทำให้พระสังฆธรรมเสื่อม. อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย เครื่องทำให้พระสังฆธรรมไม่เสื่อม.

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า คิละๆ ท่านภัททะ ท่านช่างคิด ช่างเขียนแหลม ช่างได้ถามเหมาะๆ. ก็ท่านถามอย่างนี้หรือว่า ดูก่อนอานนท์ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย เครื่องทำให้พระสังฆธรรมเสื่อม อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย เครื่องทำให้พระสังฆธรรมไม่เสื่อม.

ภ. อย่างนั้น ท่านผู้เจริญ.

[๗๗๕] อ. ดูก่อนท่านผู้มีอายุ เพราะบุคคลไม่ได้เจริญ ไม่ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญญา ๔ พระสังฆธรรมจึงเสื่อม. และเพราะบุคคลได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญญา ๔ พระสังฆธรรมจึงไม่เสื่อม. สติปัญญา ๔ เป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นภายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสีย.

* ไม่มีอรรถกถาแก้

พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกละเสีย. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เพราะบุคคลไม่ได้เจริญ ไม่ได้กระทำ ให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้แล พระสัทธรรมจึงเสื่อม เพราะบุคคลได้เจริญ ได้กระทำ ให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้แล พระสัทธรรมจึงไม่เสื่อม.

จบปริหานสูตรที่ ๓

๔. สุททกสูตร *

ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔

[๗๗๖] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้. สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกละเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกละเสีย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้แล.

จบสุททกสูตรที่ ๔

* อรรถกถาว่า มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น

๕. พราหมณสูตร *

ว่าด้วยพระสังฆกรรมตั้งอยู่ไม่ได้นาน

[๗๗๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น พราหมณ์คนหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกะพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

[๗๗๘] ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย เครื่องทำให้พระสังฆกรรมตั้งอยู่ไม่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว. และอะไร เป็นเหตุเป็นปัจจัย เครื่องทำให้พระสังฆกรรมตั้งอยู่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว.

[๗๗๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ เพราะบุคคลไม่ได้เจริญ ไม่ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญฐาน ๔ พระสังฆกรรมจึงตั้งอยู่ไม่ได้นาน ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว. และเพราะบุคคลเจริญ กระทำให้มากซึ่งสติปัญฐาน พระสังฆกรรมจึงตั้งอยู่ได้นาน ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว. สติปัญฐาน ๔ เป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. ย่อม

* อรรถกถาว่า มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. ดูก่อนพราหมณ์ เพราะบุคคลไม่ได้เจริญ ไม่ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญญา ๔ เหล่านั้นแล พระสัทธรรมจึงตั้งอยู่ได้ ไม่นาน ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว. และเพราะบุคคลได้เจริญ ได้กระทำ ให้มากซึ่งสติปัญญา ๔ เหล่านี้แล พระสัทธรรมจึงตั้งอยู่ได้นาน ในเมื่อ ตถาคตปรินิพพานแล้ว.

[๗๘๐] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์นั้นได้ กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์ ไพเรายังนัก. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์ไพเรายังนัก เปรียบเหมือนบุคคลหงายของทีครว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่บุคคลผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยหวังว่าผู้มีจักมุกฎกแลเห็นได้ ฉะนั้น ขอท่าน พระโคตมโปรดทรงจำข้าพระองค์ ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะจนตลอดชีวิตตั้งแต่วินาทีเป็นต้นไป.

จบพราหมณสูตรที่ ๕

๖. ปเทศสูตร

ว่าด้วยบุคคลจะเชื่อว่าเป็นพระเสขะ

[๗๘๑] สมัยหนึ่งท่านพระสารีบุตรท่านพระมหาโมคคัลลานะ

และ ท่านพระอนรุทธะอยู่ ณ กัณฐกีวัน ใกล้เมืองสาเกต. ครั้งนั้น
ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโมคคัลลานะออกจากที่พักผ่อนในเวลาเย็น
เข้าไปหาท่านพระอนรุทธะถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระอนรุทธะ ครั้น
ผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้น
แล้ว ท่านพระสารีบุตรได้ถามท่านพระอนรุทธะว่า

[๗๘๒] ดูก่อนท่านอนรุทธะ ที่เรียกว่า พระเสขะ ๆ ดังนี้ ด้วย
เหตุเพียงเท่าไรหนอ บุคคลจึงจะเชื่อว่าเป็นพระเสขะ. ท่านพระอนรุทธะตอบ
ว่า ดูก่อนผู้มีอายุ บุคคลที่จะเชื่อว่าเป็นพระเสขะ เพราะเจริญสติปัฏฐาน ๔
ได้เป็นส่วน ๆ. สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณา
เห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัส
ในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตใน
จิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ
มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสีย. ดูก่อนผู้มีอายุ บุคคลที่จะเชื่อ
ว่าเป็นพระเสขะ เพราะเจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้แล ได้เป็นส่วน ๆ.

จบปเทศสูตรที่ ๖

อรรถกถาปเทสสูตร

ในสูตรที่ ๖. คำว่า เพราะอบรมได้เป็นบางส่วน คือเพราะความ
ที่อบรมได้โดยเป็นบางส่วน. จริงอยู่ ผู้ที่กำลังทำให้มรรค ๔ และผล ๓ เกิดขึ้น
ชื่อว่าได้อบรมสติปัญญาได้เป็นบางส่วน.

จบอรรถกถาปเทสสูตรที่ ๖

๗. สมัตตสูตร

ว่าด้วยบุคคลจะเชื่อว่าเป็นพระอเสขะ

[๗๘๓] นิทานต้นสูตรเหมือนกัน. ครั้นท่านพระสารีบุตรนั่ง ณ ที่
ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ถามท่านพระอนรุทธะว่า

[๗๘๔] คุณก่อนท่านอนรุทธะ ที่เรียกว่า พระอเสขะ ๆ ดังนี้ ด้วย
เหตุเพียงเท่าไรหนอ บุคคลจึงจะเชื่อว่าเป็นพระอเสขะ. ท่านพระอนรุทธะ
ตอบว่า คุณก่อนผู้มีอายุ บุคคลที่จะเชื่อว่าเป็นพระอเสขะ เพราะเจริญสติปัญญา
๔ ได้บริบูรณ์. สติปัญญา ๔ เป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณา
เห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัส
ในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตใน
จิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ

มีสติ กำจัดอกิขณาและโทมนัสโนโลกเสีย. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ บุคคลที่จะ
ชื่อว่าเป็นพระอเสขะ เพราะเจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านั้นแลได้บริบูรณ์.

จบสมัตตสูตรที่ ๗

อรรถกถาสมัตตสูตร

ในสูตรที่ ๗. คำว่าเพราะอบรมสมบูรณ์แล้ว คือ เพราะความ
ที่ตนได้อบรมเต็มที่แล้ว. จริงอยู่ ผู้ที่กำลังทำให้เกิดอรหัตผลขึ้นชื่อว่าได้
อบรมสติปัฏฐานสมบูรณ์แล้ว.

จบอรรถกถาสมัตตสูตรที่ ๗

๘. โลกสูตร

ว่าด้วยผู้รู้โลก

[๗๘๕] นิทานต้นสูตรเหมือนกัน. ครั้นท่านพระสารีบุตร นั่ง ณ
ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ถามท่านพระอนรุทธะว่า

[๗๘๖] ท่านพระอนรุทธะถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะได้
เจริญได้กระทำให้มากซึ่งกรรมเหล่าไหน. ท่านพระอนรุทธะตอบว่า คุณก่อนผู้
มีอายุ ผมถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่ง
สติปัฏฐาน ๔. สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ข่อมพิจารณา

เห็นภายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและ
โทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณา
เห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัม-
ปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. คู่ก่อนผู้มีอายุ ผมถึงความ
เป็นผู้มีอภิญญามากก็เพราะได้เจริญได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญฐาน ๔ เหล่านี้แล
และเพราะได้เจริญ ได้ทำให้มากซึ่งสติปัญฐาน ๔ เหล่านี้แล ผมจึงรู้โลกได้ตั้งพัน.

จบโลกสูตรที่ ๘

อรรถกถาโลกสูตร

ในสูตรที่ ๘. คำว่า **ความเป็นผู้มีอภิญญามาก** พระเถระกล่าว
ด้วยอำนาจอภิญญา ๖ อย่าง. คำว่า **ข้าพเจ้ารู้โลกได้ตั้งพัน** ท่านกล่าวด้วย
อำนาจการอยู่ติดต่อกัน. เล่ากันว่า พระเถระตื่นแต่เช้า บ้วนปากแล้วนั่งบน
เสนาสนะ ตามระลึกถึงอดีต ๑ พันกัป อนาคต ๑ พันกัป. ตามพัวพันคติ
แห่งการคิดคำนึงนั้นของพันจักรวาลแม้ในปัจจุบัน. พระเถระนั้นทราบชัดพัน
โลกด้วยคาทิพย์ ดังว่ามานี้. นี่เป็นกรรมเครื่องอยู่ของท่าน.
คำที่เหลือ ในทุกบท ที่ใจความแจ่มแจ้งแล้วทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาโลกสูตรที่ ๘

๕. สิริวัฑฒสูตร *

ผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ได้อนาคามีผล

[๗๘๗] สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนที่อยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน ใกล้กรุงราชคฤห์. ก็สมัยนั้น สิริวัฑฒคฤหบดีอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก. ครั้งนั้น สิริวัฑฒคฤหบดีเรียกบุรุษคนหนึ่งมาสั่งว่า มาที่นี่นะ บุรุษผู้เจริญ ท่านจงเข้าไปหาท่านพระอานนที่ถึงที่อยู่ ครั้นแล้ว จงกราบเท้าทั้งสองของท่านด้วยเศียรเกล้า ตามคำของเราว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ สิริวัฑฒคฤหบดีอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ขอขอรบเท้าทั้งสองข้าง ท่านพระอานนที่ด้วยเศียรเกล้า ดังนี้ และจงเรียนอย่างนั้นว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ได้โปรดเกิด ขอท่านพระอานนที่จงอาศัยความอนุเคราะห์ เข้าไปยังนิเวศน์ของสิริวัฑฒคฤหบดีเกิด. บุรุษนั้นรับคำสิริวัฑฒคฤหบดีแล้ว จึงเข้าไปหาท่านพระอานนที่ถึงที่อยู่ นมัสการท่านพระอานนที่แล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้เรียนท่านพระอานนที่ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ สิริวัฑฒคฤหบดีอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ท่านขอกราบเท้าทั้งสองของท่านพระอานนที่ด้วยเศียรเกล้า และสั่งให้เรียนอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ได้โปรดเกิด ขอท่านพระอานนที่จงอาศัยความอนุเคราะห์ เข้าไปยังนิเวศน์ของสิริวัฑฒคฤหบดีเกิด. ท่านพระอานนที่รับคำด้วยคุษณีภาพ.

[๗๘๘] ครั้งนั้น เวลาเช้า ท่านพระอานนที่นุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังนิเวศน์ของสิริวัฑฒคฤหบดี แล้วนั่งบนอาสนะที่เขาปูถวาย. ครั้นแล้วได้ถามสิริวัฑฒคฤหบดีว่า

* อรรถกถาว่า มีเนื้อความง่าย

[๗๘๕] คุณก่อนคฤหบดี ท่านพอจะอดทนได้หรือ พอจะยังอดภาพให้เป็นไปได้หรือ ทุกขเวทนาย่อมคลายลงไม่กำเริบขึ้นหรือ ความทุเลาปรากฏ ความกำเริบไม่ปรากฏหรือ. สิริวัฑฒคฤหบดีตอบว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระผมอดทนไม่ได้ ยังอดภาพให้เป็นไปได้ ทุกขเวทนาของกระผมกำเริบหนัก ไม่เสื่อมคลายไปเลย ความกำเริบปรากฏอยู่ ความทุเลาไม่ปรากฏ.

[๗๘๖] อ. คุณก่อนคฤหบดี เพราะเหตุนั้นและ ท่านพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. จักพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... จักพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่.. จักพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. คุณก่อนคฤหบดี ท่านพึงศึกษาอย่างนั้นแล.

[๗๘๗] ส. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ธรรมคือสติปัฏฐาน ๔ เหล่าใดที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว ธรรมเหล่านั้นมีอยู่ในกระผม และกระผม ย่อมเห็นชัดในธรรมเหล่านั้น. ก็กระผมย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย.

[๗๘๘] ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็สังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องต่ำ ๕ เหล่าใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ กระผมยังไม่แลเห็นสังโยชน์ข้อใดข้อหนึ่งที่ยังละไม่ได้แล้วในตน.

อ. คุณก่อนคฤหบดี เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว อนาคตามีผลอันท่านกระทำให้แจ้งแล้ว.

จบสิริวัฑฒสูตรที่ ๕

๑๐. มานทินนสูตร *

ผู้เจริญสติปัญญา ๔ ได้อนาคามีผล

[๗๕๓] นิทานต้นสูตรเหมือนกัน. ก็สมัยนั้น มานทินนคฤหบดี
อาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ครั้งนั้น มานทินนคฤหบดีเรียกบุรุษคนหนึ่ง
มาสั่งว่า มานี่แน่ะ บุรุษผู้เจริญ ท่านจงเข้าไปหาพระอนนทถึงที่อยู่ ครั้น
แล้ว จงกราบเท้าทั้งสองของท่านด้วยเศียรเกล้า ตามคำของเราว่า ข้าแต่ท่าน
ผู้เจริญ มานทินนคฤหบดีอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก เขาขอกราบเท้า
ทั้งสองของท่านพระอนนทด้วยเศียรเกล้า ดังนี้ และจงเรียนอย่างนี้ว่า ข้า
แต่ท่านผู้เจริญ ได้โปรดเถิด ขอท่านพระอนนทจงอาศัยความอนุเคราะห์
เข้าไปยังนิเวศน์ของมานทินนคฤหบดีเถิด. บุรุษนั้นรับคำมานทินนคฤหบดี
แล้ว เข้าไปหาพระอนนทถึงที่อยู่ นมัสการท่านพระอนนทแล้ว จึงนั่ง ณ
ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้เรียนท่านพระอนนทว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
มานทินนคฤหบดีอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ท่านขอกราบเท้าทั้งสองของ
ท่านพระอนนทด้วยเศียรเกล้า และสั่งให้เรียนอย่างนั้นว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
ได้โปรดเถิด ขอท่านพระอนนทอาศัยความอนุเคราะห์ เข้าไปยังนิเวศน์ของ
มานทินนคฤหบดีเถิด. ท่านพระอนนทรับคำด้วยคุณิภาพ. ครั้งนั้น เวลา
เช้า ท่านพระอนนทนั่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังนิเวศน์ของมานทินน-
คฤหบดี แล้วนั่งบนอาสนะที่เขาปูถวาย. ครั้นแล้วได้ถามมานทินนคฤหบดีว่า
คุณก่อนคฤหบดี ท่านพอจะอดทนได้หรือ พอจะยังอัตภาพให้เป็นไปได้หรือ
ทุกขเวทนาข้อมคลายลงไม่กำเริบขึ้นหรือ ความทุเลาปรากฏ ความกำเริบไม่
* อรรถกถาว่า มีเนื้อความง่าย

ปรากฏหรือ. มานทินนคฤหบดีตอบว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระหมอดทนไม่ได้ ยังอึดทมิให้เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของกระหมยังกำเริบหนัก ไม่เสื่อมคลายไปเลย ความกำเริบยังปรากฏอยู่ ความทุเลาไม่ปรากฏ.

[๑๕๔] ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระหมอันทุกขเวทนาเห็นปานนี้กระทบแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นภายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย.

[๑๕๕] ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องต่ำ ๕ เหล่าใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ กระหมยังไม่แลเห็นสังโยชนข้อใดข้อหนึ่งที่ยังละไม่ได้แล้วในตน. ท่านพระอานนทักล่าวว่า ดูก่อนคฤหบดี เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว อนาคตามีผลอันท่านกระทำให้แจ้งแล้ว.

จบมานทินนสูตรที่ ๑๐

จบสี่ลัญจิวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สีสสูตร
๒. จิตตสูตร
๓. ปริหานสูตร
๔. สุตทกสูตร
๕. พรหมณสูตร
๖. ปเทสสูตร
๗. สมัตตสูตร
๘. โลกสูตร
๙. สิริ-
วิฑฒสูตร
๑๐. มานทินนสูตร

อนนุสสุตวรรคที่ ๔

๑. อนนุสสุตสูตร*

ว่าด้วยธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน

[๗๕๖] สาวัดถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชา แสงสว่าง ได้บังเกิดขึ้นแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่คือการพิจารณาเห็นกายในกาย... การพิจารณาเห็นกายในกายนี้นั้นอันเราควรเจริญ... การพิจารณาเห็นกายในกายอันเราเจริญแล้ว.

[๗๕๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชา แสงสว่าง ได้บังเกิดขึ้นแก่เราในธรรมที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่คือการพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา... การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนานี้ันอันเราควรเจริญ... การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนานี้ันอันเราเจริญแล้ว.

[๗๕๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชา แสงสว่าง ได้บังเกิดขึ้นแก่เราในธรรมที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่คือการพิจารณาเห็นจิตในจิต... การพิจารณาเห็นจิตในจิตนี้นั้นอันเราควรเจริญ... การพิจารณาเห็นจิตในจิตนี้ันอันเราเจริญแล้ว.

[๗๕๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชา แสงสว่าง ได้บังเกิดขึ้นแก่เราในธรรมที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่คือการพิจารณาเห็นธรรมในธรรม... การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมนี้นั้นอันเราควรเจริญ... การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมนี้ันอันเราเจริญแล้ว.

จบอนนุสสุตสูตรที่ ๑

* สูตรที่ ๑ - ๒ - ๓ ไม่มีอรรถกถาแก้

๒. วิจารณ์สูตร

เจริญสติปัฏฐาน ๔ เพื่อความหน่าย

[๘๐๐] สาวัดถีนิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โดยส่วนเดียว. สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. ก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โดยส่วนเดียว.

จบวิจารณ์สูตรที่ ๒

๓. วิจารณ์สูตร

ว่าด้วยผู้ไม่ปรารถนและปรารถนอริยมรรค

[๘๐๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่ปรารถนแล้ว บุคคลเหล่านั้นชื่อว่าไม่ปรารถนอริยมรรคประกอบด้วยองค์

๘ ที่ยังสัตว์ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ. สติปัญญา ๔ อันบุคคลเหล่าใด เหล่าหนึ่งปรารถแล้ว บุคคลเหล่านั้นชื่อว่าปรารถอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ยังสัตว์ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ. สติปัญญา ๔ เป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็น เวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็น ธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัส ในโลกเสีย. สติปัญญา ๔ เหล่านี้ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่ปรารถแล้ว บุคคลเหล่านั้นชื่อว่าไม่ปรารถอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ยังสัตว์ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ. สติปัญญา ๔ เหล่านี้ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ปรารถแล้ว บุคคลเหล่านั้นชื่อว่าปรารถอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ยัง สัตว์ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ.

จบวิวัตรสูตรที่ ๓

๔. ภวานาสูตร

ว่าด้วยการเจริญสติปัญญาเพื่อถึงฝั่ง

[๘๐๒] สāvātthīnītan. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัญญา ๔ เหล่านี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่ง จากที่มีไซ้ฝั่ง สติปัญญา ๔ เป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อม พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณา

เห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งจากที่มีไช้ฝั่ง.

จบภาวนาสูตที่ ๔

อรรถกถาอนนุสสุตสูต

ในวรรคที่ ๔ สุตที่ ๕ คำว่า เวทนาที่รู้แจ้งแล้ว หมายความว่า พิจารณาเวทนาใดแล้ว จึงได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เวทนาที่ท่านรู้แจ้งแล้วนั้นแล ย่อมเกิดขึ้น. เวทนาที่รู้แจ้งแล้ว ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ เวทนาที่รู้แจ้งแล้วชื่อว่า ย่อมถึงความดับไปสิ้นไป. ก็แล แม้เวทนาที่เป็นไปในอารมณ์ที่กำหนดถือเอาเหล่าใดที่รู้แจ้งแล้ว ย่อมเกิดขึ้น เวทนาที่รู้แจ้งแล้วเหล่านั้น ก็ชื่อว่า ย่อมถึงความดับไปสิ้นไป. แม้ในเรื่องวิตกเป็นต้น ก็ทำนองเดียวกันนี้แหละ คำที่เหลือในทุกบท มีใจความตื้นแล้วทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาอนนุสสุตสูตที่ ๔

๕. สติสูต

ผู้เจริญสติปัฏฐานชื่อว่าผู้มีสติ

[๘๐๓] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่เถิด นี่เป็นอนุศาสน์ของเราสำหรับเธอทั้งหลาย. ก็อย่างไรเล่า ภิกษุจึงชื่อว่าผู้มีสติ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา

* สุตที่ ๕ ถึง ๑๐ ไม่มีอรรถกถาแก้

และโทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสีย. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุจึงชื่อว่าเป็นผู้มีสติ.

[๘๐๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อย่างไรเล่า ภิกษุจึงจะชื่อว่าเป็นผู้มีสัมปชัญญะ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนาอันภิกษุในธรรมวินัยนี้ทราบชัดแล้ว ย่อมบังเกิดขึ้น ที่ทราบชัดแล้วปรากฏอยู่ ที่ทราบชัดแล้วย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้. วิตกอันภิกษุทราบชัดแล้ว ย่อมบังเกิดขึ้น ที่ทราบชัดแล้วปรากฏอยู่ ที่ทราบชัดแล้ว ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้. ปัญญาอันภิกษุทราบชัดแล้ว ย่อมบังเกิดขึ้น ที่ทราบชัดแล้วปรากฏอยู่ ที่ทราบชัดแล้วย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ อย่างนั้นแล. ภิกษุจึงจะชื่อว่าเป็นผู้มีสัมปชัญญะ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่เถิด. นี้เป็นอนุศาสนีของเราสำหรับ เธอทั้งหลาย.

จบสติสูตรที่ ๕

๖. อัญญสูตร

ผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ หวังผลได้ ๒ อย่าง

[๘๐๕] สาวตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชณาและโทมนัสในโลกเสีย. สติปัฏฐาน ๔ เหล่า

นี้แล คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความที่ได้เจริญ ได้กระทำใ้มากซึ่งสติ
ปฏิฐาน ๔ เหล่านี้แล พึงหวังผลได้ ๒ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ
อรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีความถ้อยมั่นเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี

จบอัญญสูตรที่ ๖

๗. ฉันทสูตร

ผู้เจริญสติปฏิฐาน ชื่อว่าทำให้แจ้งอมตะ

[๘๐๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปฏิฐาน ๔ เหล่านี้ สติปฏิฐาน ๔
เป็นไฉน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกาย
ในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสใน
โลกเสียด เมื่อเธอพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ ย่อมละความพอใจในกายนั้นได้
เพราะละความพอใจได้ จึงเป็นอันชื่อว่าทำให้แจ้งซึ่งอมตะ.

[๘๐๗] ภิกษุยอมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร
มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสียด เมื่อเธอพิจารณา
เห็นเวทนาในเวทนาอยู่ ย่อมละความพอใจในเวทนานั้นได้ เพราะละความ
พอใจได้ จึงเป็นอันชื่อว่ากระทำใ้แจ้งซึ่งอมตะ.

[๘๐๘] ภิกษุยอมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมป-
ชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชณาและโทมนัสในโลกเสียด เมื่อเธอพิจารณาเห็นจิต
ในจิตอยู่ ย่อมละความพอใจในจิตนั้นได้ เพราะละความพอใจได้ จึงเป็นอัน
ชื่อว่ากระทำใ้แจ้งซึ่งอมตะ.

[๘๐๕] ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสีย เมื่อเธอพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ ย่อมละความพอใจในธรรมนั้นได้ เพราะละความพอใจได้ จึงเป็นอันชื่อว่ากระทำให้แจ้งซึ่งอมตะ.

จบฉันทสูตรที่ ๗

๘. ปริณญาสูตร

ผู้เจริญสติปัญญา ชื่อว่าทำให้แจ้งอมตะ

[๘๐๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัญญา ๔ เหล่านี้ สติปัญญา ๔ เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นภายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสีย เมื่อเธอพิจารณาเห็นภายในกายอยู่ ย่อมกำหนดรู้กายได้ เพราะกำหนดรู้กายได้ จึงเป็นอันชื่อว่ากระทำให้แจ้งซึ่งอมตะ.

[๘๐๑] ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสีย เมื่อเธอพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ ย่อมกำหนดรู้เวทนาได้ เพราะกำหนดรู้เวทนาได้ จึงเป็นอันชื่อว่ากระทำให้แจ้งซึ่งอมตะ.

[๘๐๒] ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสีย เมื่อเธอพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ย่อมกำหนดรู้จิตได้ เพราะกำหนดรู้จิตได้ จึงเป็นอันชื่อว่ากระทำให้แจ้งซึ่งอมตะ.

[๘๑๓] ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย เมื่อเธอพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ ย่อมกำหนดรู้ธรรมได้ เพราะกำหนดรู้ธรรมได้ จึงเป็นอันชื่อว่ากระทำให้แจ้งซึ่งอมตะ.

จบปริญาสูตรที่ ๘

๕. ภาวนาสูตร

การเจริญสติปัฏฐาน ๔

[๘๑๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงการเจริญสติปัฏฐาน เธอทั้งหลายจงฟัง การเจริญสติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แล คือการเจริญสติปัฏฐาน ๔.

จบภาวนาสูตรที่ ๕

๑๐. วิภังคสูตร

ปฏิบัติท้าวให้ถึงการเจริญสติปัฏฐาน

[๘๑๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสติปัฏฐาน การเจริญสติปัฏฐานและปฏิบัติท้าวให้ถึงการเจริญสติปัฏฐาน แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง ก็สติปัฏฐานเป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ

กำจัดอกุศลและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่...
ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มี
ความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกุศลและโทมนัสในโลกเสีย คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าสติปัญญา.

[๘๑๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็การเจริญสติปัญญาเป็นไฉน คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นธรรม คือความเกิดขึ้นในกาย
พิจารณาเห็นธรรม คือความเสื่อมในกาย พิจารณาเห็นธรรม คือความ
เกิดขึ้น และความเสื่อมไปในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ
กำจัดอกุศลและโทมนัสในโลกเสีย พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้น
ในเวทนา... พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นในจิต... พิจารณา
เห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นในธรรม พิจารณาเห็นธรรม. คือ ความเสื่อม
ในธรรม พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในธรรมอยู่
มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกุศลและโทมนัสในโลกเสีย
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าการเจริญสติปัญญา.

[๘๑๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปฏิบัติอันให้ถึงการเจริญสติปัญญา
เป็นไฉน อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ... สัมมาสมาธิ
นี้แลเรียกว่า ปฏิบัติอันให้ถึงการเจริญสติปัญญา.

จบวิภังคสูตรที่ ๑๐

จบอนนุสสุตวรรคที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อนนุสสุตสูตร ๒. วิราคสูตร ๓. วิวัชฐสูตร ๔. ภวานาสูตร
๕. สติสูตร ๖. อัญญาสูตร ๗. ฉันทสูตร ๘. ปริญาสูตร ๙. ภวานา
สูตร ๑๐. วิภังคสูตร

อมตวรรคที่ ๕

๑. อมตสูตร *

ว่าด้วยจิตตั้งมั่นในสติปัฏฐาน

[๘๑๘] สาวัดถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในสติปัฏฐาน ๔ อยู่เถิด อย่ามีจิตไม่ตั้งมั่นอยู่เลย และอมตะจะพึงมีแก่เธอทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ เป็นใจ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย เธอทั้งหลาย จงมีจิตตั้งมั่นในสติปัฏฐาน ๕ เหล่านี้อยู่เถิด อย่ามีจิตไม่ตั้งมั่นอยู่เลย และอมตะจะพึงมีแก่เธอทั้งหลาย.

จบอมตสูตรที่ ๑

๒. สมุทยสูตร

ว่าด้วยการเกิดดับแห่งสติปัฏฐาน ๔

[๘๑๙] สาวัดถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความเกิดและความดับแห่งสติปัฏฐาน ๔ เธอทั้งหลายจงฟัง ก็ความเกิดแห่งกายเป็น * ไม่มีอรรถถกกาแก้

อย่างไร ความเกิดแห่งกายย่อมมี เพราะความเกิดแห่งอาหาร ความดับ
แห่งกายย่อมมี เพราะความดับแห่งอาหาร ความเกิดแห่งเวทนาย่อมมี เพราะ
ความเกิดแห่งผัสสะ ความดับแห่งเวทนาย่อมมี เพราะความดับแห่งผัสสะ
ความเกิดแห่งจิตย่อมมี เพราะความเกิดแห่งนามรูป ความดับแห่งจิตย่อมมี
เพราะความดับแห่งนามรูป ความเกิดแห่งธรรมย่อมมี เพราะความเกิดแห่ง
มนสิการ ความดับแห่งธรรมย่อมมี เพราะความดับแห่งมนสิการ.

จบสมุทยสูตรที่ ๒

อมตวรรคพรรณนา

อรรถกถาสมุทยสูตร

อมตวรรคที่ ๕ สมุทยสูตรที่ ๒. คำว่า ความเกิดแห่งกาย
เพราะการเกิดขึ้นแห่งอาหาร หมายความว่า การเกิดขึ้นพร้อมแห่งกาย
ย่อมมีได้ เพราะการเกิดขึ้นพร้อมแห่งอาหาร. ในคำที่เหลือ ก็ทำนอง
เดียวกันนี้แหละ. ส่วนในคำว่า เพราะการเกิดขึ้นพร้อมแห่งมนสิการ
(ความใส่ใจ) หมายความว่า การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมอันเป็นส่วน
ประกอบแห่งความตรัสรู้ ย่อมมีได้เพราะการเกิดขึ้นพร้อมแห่งการเอาใจใส่
อย่างมีเหตุผล และธรรมคือนิวรรณ์ (เครื่องคิดค้น) จะเกิดมีได้ก็เพราะการ
ไม่เอาใจใส่อย่างมีเหตุผลเกิดขึ้น. ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัส
การตั้งสติไว้อย่างมั่นคงในอารมณ์ ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาสมุทยสูตรที่ ๒

๓. มรรคสูตร *

ว่าด้วยทางเป็นที่ไปอันเอก

[๘๒๐] สāvātinīhan. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งหนึ่ง เมื่อแรกตรัสรู้ เราอยู่ที่คองไม้ชปาโลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชราในตำบลอรุเวลาเมื่อเราหลีกเร้นอยู่ในที่ลับ ได้เกิดความปริวิตกขึ้นในใจอย่างนั้นว่า

[๘๒๑] ทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความโศกและความร่ำไร เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพานให้แจ้ง ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ สติปัฏฐาน ๔ เป็นโณ ภิกษุพึงพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ หรือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ทางเป็นที่ไปอันเอกนี้ เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความโศกและความร่ำไร เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพานให้แจ้ง ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔.

[๘๒๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ท้าวสหัมบดีพรหมรู้ความปริวิตกในใจของเราด้วยใจ จึงหายตัวจากพรหมโลกมาปรากฏเบื้องหน้าเราเหมือนบุรุษมีกำลังเหยียดแขนที่คู้ หรือคู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมกระทำผ้าเจียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมมือมาทางเราแล้วได้กล่าวว่า

[๘๒๓] ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระสุคต ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความโศกและความร่ำไร เพื่อความ

* ไม่มีอรรถกถาแก้

ดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพานให้แจ้ง
หนทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ภิกษุพึงพิจารณาเห็นภายในกาย... ในเวทนา... ในจิต... หรือในธรรม
มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกเสีย ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย
เพื่อก้าวล่วงความโศกและความรำไร เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส
เพื่อบรรลุนิพพานให้แจ้ง ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔.

[๘๒๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ท้าวสหัมบดีพรหมได้กล่าวดังนี้แล้ว
ครั้น แล้วได้กล่าวนิคมคาถาต่อไปอีกว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงเห็นความ
สิ้นชาติ และที่สุดชาติ ทรงอนุเคราะห์
เพื่อประโยชน์แก่อกุล ทรงทราบทางเป็น
ที่ไปอันเอก ในกาลก่อนชนทั้งหลายข้าม
โอฆะได้แล้วด้วยทางนี้ (ในอนาคต) จัก
ข้ามด้วยหนทางนี้ (ในบัดนี้) ก็ข้ามอยู่
ด้วยหนทางนี้.

จบมรรคสูตรที่ ๓

๔. สติสูตร

ทรงเตือนภิกษุให้เป็นผู้มีสติ

[๘๒๕] สาวัตถินิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติอยู่
เถิด นี่เป็นอนุศาสน์ของเราสำหรับเธอทั้งหลาย ก็อย่างไรเล่า ภิกษุจึงจะชื่อว่า
เป็นผู้มีสติ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็น

ภายในกายอยู่... ในเวทนาอยู่... ในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมใน
ธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลก
เสีย อย่างนี้แล ภิกษุจึงชื่อว่าเป็นผู้มีสติ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็น
ผู้มีสติอยู่เถิด นี่เป็นอนุศาสนีของเราสำหรับเธอทั้งหลาย.

จบสติสูตรที่ ๔

อรรถกถาสติสูตร

สูตรที่ ๔. ครั้นทรงแสดงเหตุเกิดขึ้น (สมุทัย) ล้วน ๆ เสร็จแล้ว
พระองค์ก็ตรัส (พระสูตรนี้) ตามอัธยาศัยของผู้จะตรัสรู้ได้.

จบอรรถกถาสติสูตร

๕. กุสลราติสูตร

ว่าด้วยกองกุศล

[๘๒๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อจะกล่าวว่กองกุศล จะกล่าวให้ถูก
ต้องกล่าวถึงสติปัฏฐาน ๔ เพราะว่กองกุศลทั้งสิ้น ได้แก่สติปัฏฐาน ๔ สติ-
ปัฏฐาน เป็นใจน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมพิจารณาเห็นภายในกายอยู่ มี
ความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อม
พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อม
พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด
อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อจะกล่าวว่กองกุศล
จะกล่าวให้ถูก ต้องกล่าวถึงสติปัฏฐาน ๔ เพราะว่กองกุศลทั้งสิ้นนี้ได้แก่สติ-
ปัฏฐาน ๔.

จบกุสลราติสูตรที่ ๕

๖. ปาฏิโมกขสูตร

ว่าด้วยปาฏิโมกขสังวร

[๘๒๗] ครั้งนั้น พระภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ ซึ่งข้าพระองค์ได้ฟังแล้วจะฟังเป็นผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวเถิด.

[๘๒๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนภิกษุ เพราะฉะนั้นแหละ เธอจงชำระเบื้องต้นในกุศลธรรมให้บริสุทธิ์เสียก่อน ก็อะไรเป็นเบื้องต้นของกุศลธรรม เธอจงสำรวจในปาฏิโมกขสังวร จนถึงพร้อมด้วยมารยาทและโคจรเห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย.

[๘๒๙] คุณก่อนภิกษุ เมื่อใดแล เธอจักสำรวจในปาฏิโมกขสังวร จักถึงพร้อมด้วยมารยาทและโคจร เห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย เมื่อนั้น เธออาศัยศีลดำรงอยู่ในศีลแล้ว ฟังเจริญสติปัฏฐาน ๔ สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน คุณก่อนภิกษุ เธอจงพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ ... ในเวทนาอยู่ ... ในจิตอยู่ ... พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย เมื่อใด เธอจักอาศัยศีลดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ อย่างนี้ เมื่อนั้น เธอพึงหวังความเจริญในกุศลธรรมได้ทีเดียว ตลอดคืนหรือวันที่จักมาถึง ไม่มีความเสื่อม.

[๘๓๐] ครั้งนั้นแล ภิกษุหนึ่งขึ้นชมอนุโมทนาพระภิกษุผู้มีพระภาคเจ้าแล้วลุกจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้ากระทำประทักษิณแล้วหลีกไป ภิกษุหนึ่งเป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว ไม่นานนักก็กระทำให้งั่งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายผู้ออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้นมิได้มี ก็แลภิกษุนั้นเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบปาฏิโมกขสูตรที่ ๖

อรรถกถาปาฏิโมกขสูตร

ปาฏิโมกขสังวรสูตรที่ ๖. คำว่า ผู้สำรวมด้วยความสำรวม
ในพระปาฏิโมกข์ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงศีลที่ประเสริฐที่สุดของศีลทั้ง ๔ อย่าง จึงได้ตรัสอย่างนั้น. ท่านปิกฎกจุลนาถเถระกล่าวว่า ศีล ก็คือการสำรวมในพระปาฏิโมกข์นั่นเอง. ท่านค้านว่า ขึ้นชื่อว่าฐานะที่ว่าอีก ๓ ข้อ เป็นศีล ไม่มี เมื่อไม่ยอมเห็นด้วยอย่างเด็ดขาดจึงกล่าวไว้. มีชื่อว่า อินทรีย์สังวร ก็สักว่าที่เป็นไปในทวาร ๖ เท่านั้น อาชีวปาริสุทธิ ก็สักว่าที่เกิดปัจจัยขึ้นโดยถูกต้องตามทำนองคลองธรรมเท่านั้น. ชื่อว่า ปัจจัยนิสสิต ก็ตรงที่พิจารณาว่าเพื่อประโยชน์นี้ในปัจจัยที่ได้มาแล้ว บริโภค (เพราะฉะนั้น) ว่าโดยตรง ศีลก็คือการสำรวมในพระปาฏิโมกข์เท่านั้น. ปาฏิโมกขสังวรนั้น ของภิกษุใดแตกแล้ว ภิกษุนี้ก็ไม่พึงกล่าวได้ว่า

จะรักษาสิ่งที่เหลือไว้ได้เพราะเหมือนคนหัวขาด ไม่มีทางจะรักษามือเท้าไว้ได้
ฉะนั้น. ส่วนปาฏิโมกขสังวรนั้น ของภิกษุใด ไม่เสียหาย ภิกษุนี้ ก็สามารถ
เพื่อทำสิ่งที่เหลือให้กลับเป็นปกติได้อีกแล้วรักษาข้ออื่น เหมือนคนหัวไม่ขาด
สามารถรักษาชีวิตไว้ได้ฉะนั้น. เพราะฉะนั้น ศีลก็คือปาฏิโมกขสังวรนั่นเอง.
ด้วยความสำรวมในพระปาฏิโมกขนั้น. คำว่า ผู้สำรวมแล้ว หมายความว่า
ผู้สำรวม เข้าถึงคือประกอบด้วยความสำรวมในพระปาฏิโมกข. คำว่า ถึง
พร้อมด้วยอาจารย์และโคจร คือสมบูรณ์ทั้งอาจารย์ ทั้งโคจร. คำว่า
อณุมตฺเตสุ คือมีประมาณเล็กน้อย. คำว่า โทษ คือในธรรมที่เป็นอกุศล
คำว่า มีปกติเห็นภัย คือเห็นเป็นของน่ากลัวโดยปกติ. คำว่า ยึดมั่น
คือถือไว้อย่างถูกต้อง. คำว่า จงศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย ได้แก่ การยึด
ถือศึกษาสิกขาบทนั้น ๆ ในสิกขาบททั้งหลาย คือก็สิกขาบทใด ๆ ที่เกี่ยวกับ
กายหรือที่เกี่ยวกับวาจาที่ต้องศึกษาในส่วนสิกขาในสิกขาบททั้งหลายนั้นใจจง
สมาทานศึกษาสิกขาบททั้งหมดนั้น ด้วยประการฉะนี้. นี่เป็นความย่อในพระ
สูตรนี้ ส่วนความพิสดาร ท่านกล่าวไว้แล้วในวิสุทธิมรรค. ด้วยประการฉะนี้
ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแต่ปาฏิโมกขสังวรศีลเท่านั้น.

จบอรรถกถापฏิโมกขสูตรที่ ๖

๗. ทุจริตสูตร

ว่าด้วยทุจริต และสุจริต

[๘๓๑] ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาสของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ ซึ่งข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว จะพึงเป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท. มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวเถิด.

[๘๓๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ เพราะฉะนั้นแหละ เธอจงชำระเบื้องต้นในกุศลธรรมให้บริสุทธิ์เสียก่อน ก็อะไรเป็นเบื้องต้นของกุศลธรรม เธอจักละกายทุจริต เจริญกายสุจริต จักละวจีทุจริต เจริญวจีสุจริต จักละมโนทุจริต เจริญมโนสุจริต.

[๘๓๓] ดูก่อนภิกษุ เมื่อใดแล เราจักละกายทุจริต เจริญกายสุจริต จักละวจีทุจริต เจริญวจีสุจริต จักละมโนทุจริต เจริญมโนสุจริต เมื่อนั้น เธอพึงอาศัยศีลดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญสติปัฏฐาน ๔ สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน เธอจงพิจารณาเห็นกายในกายอยู่... ใน มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสีย เมื่อใดแล เธอจักอาศัยศีลเวทนาอยู่... ในจิตอยู่... จงพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ อย่างนี้ เมื่อนั้น เธอพึงหวังความเจริญในกุศลธรรมได้ที่เดียว ตลอดคืนหรือวันที่จักมาถึง ไม่มีความเสื่อมเลย ฯลฯ ก็แลภิกษุรูปนั้น เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบทุจริตสูตรที่ ๗

อรรถกถาพุทธสูตร

สูตรที่ ๗. กายสุจริตและวชิสุจริตเป็นปาฏิโมกข์สังวรศีล มโนสุจริต เป็นศีลอีก ๓ ชนิด เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอันว่าจุฬาริสุทธิศีล พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงไว้แล้ว. โดยนัยนี้ แม้กรรมบถสามข้อหลัง ในกุศลกรรมบถสิบ ในปปัญจสูตร และในอีกเก้าสูตร ก็พึงทราบว่าเป็นศีลด้วย. คำที่เหลือ ตื่นทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาพุทธสูตรที่ ๗

๘. มิตตสูตร*

การชักชวนให้เจริญสติปัฏฐาน

[๘๓๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงอนุเคราะห์ชนเหล่าใด และชนเหล่าใดพึงสำคัญถ้อยคำที่ควรฟัง ชนเหล่านั้นจะเป็นมิตร อมาตย์ ญาติหรือสายโลหิตก็ตาม เธอทั้งหลายพึงชักชวนชักนำให้ตั้งอยู่ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ สติปัฏฐาน ๔ เป็นใจ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็น กายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌา และโทมนัสในโลกละเสีย ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกละเสีย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย

* ตั้งแต่ สูตรที่ ๘ เป็นต้นไป ไม่มีอรรถกถาแก้.

หลาย เธอทั้งหลายพึงอนุเคราะห์ชนเหล่าใด และชนเหล่าใดพึงสำคัญถ้อยคำที่ควรฟัง ชนเหล่านั้นจะเป็นมิตร อมาตย์ ญาติหรือสายโลหิตก็ตาม เธอทั้งหลาย พึงชักชวนชักนำให้ตั้งอยู่ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านั้น.

จบมิตตสูตรที่ ๘

๕. เวทนาสูตร

เจริญสติปัฏฐานเพื่อรู้ เวทนา ๓

[๘๓๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนา ๓ ประการนี้ ๓ ประการเป็นไฉน คือ สุขเวทนา ๑ ทุกขเวทนา ๑ อทุกขมสุขเวทนา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนา ๓ ประการนี้แล.

[๘๓๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพื่อกำหนดรู้เวทนา ๓ ประการนี้ สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ เพื่อกำหนดรู้เวทนา ๓ ประการนี้แล.

จบเวทนาสูตรที่ ๕

๑๐. อาสวสูตร

เจริญสติปัฏฐานเพื่อละ อาสวะ ๓

[๘๓๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อาสวะ ๓ ประการนี้ ๓ ประการ เป็นไฉน คือ กามาสวะ ๑ ภวาสวะ ๑ อวิชชาสวะ ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อาสวะ ๓ ประการนี้แล.

[๘๓๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายควรเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพื่อละอาสวะ ๓ ประการนี้ สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายควรเจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ เพื่อละอาสวะ ๓ ประการนี้แล.

จบอาสวสูตรที่ ๑๐

จบอมตวรรคที่ ๕

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อมตสูตร ๒. สมุทยสูตร ๓. มรรคสูตร ๔. สติสูตร ๕. กุสธราสีสูตร ๖. ปาฎิโมกขสูตร ๗. ทุจริตสูตร ๘. มิตตสูตร ๙. เวทนาสูตร ๑๐. อาสวสูตร

คังคาทิเปยยาถแห่งสติปัฏฐานสังยุตที่ ๖

ว่าด้วยผลของการเจริญสติปัฏฐาน ๔

[๘๓๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำคงคา ภิกษุเมื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ เมื่อกระทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่ นิพพาน โนมโน้มไปสู่ นิพพาน โอนโน้มไปสู่ นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๘๔๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ เมื่อกระทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ อย่างไร จึงจะเป็นผู้โน้มไปสู่ นิพพาน โนมโน้มไปสู่ นิพพาน โอนโน้มไปสู่ นิพพาน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ เมื่อกระทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ อย่างนี้แล จึงจะเป็นผู้โน้มไปสู่ นิพพาน โนมโน้มไปสู่ นิพพาน โอนโน้มไปสู่ นิพพาน ฯลฯ

[๘๔๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ เหล่านี้ สังโยชน ๕ เป็นไฉน คือ รูปปราคะ ๑ อรูปปราคะ ๑ มานะ ๑ อุทธัจจะ ๑ อวิชา ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ เหล่านี้แล.

[๘๔๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชนอันเป็นส่วน เบื้องสูง ๕ เหล่านี้แล สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ

ในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นภายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสีย คู่ก่อน กิเลสทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อกำลังไป เพื่อละสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ เหล่านี้แล (สติปัฏฐานสังยุต พึงให้พิสดารเหมือนมรรคสังยุต).

๖ สูตรว่าด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราย ๖ สูตรว่าด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร ทั้งสองอย่าง ๆ ละ ๖ รวมเป็น ๑๒ เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่าวรรค.

จบสติปัฏฐานสังยุต

พึงทราบใจความตามนัยที่กล่าวไว้ในหนหลัง ในฉพวรรค.

อรรถกถาสติปัฏฐานสังยุต ในอรรถกถาสังยุตตนิกาย ชื่อ
สารัตถปกาสินีจบแล้ว. (ต่อภาคที่ ๒)